

Жаҳон АДАБИЁТИ

Арабий-бағрий, илғимий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 12 (175)

2011 йил, декабр

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

[www. jad.uz](http://www.jad.uz)

МУНДАРИЖА

НАСР

- Фрэнсис Скотт ФИЦЖЕРАЛЬД. **Буюк Гэтсби. Роман**.....3
Жалил МАММАДКУЛИЗОДА. **Донобош қишлоғи аҳволотлари. Қисса**.....56
Собит ДЎСАНОВ. **Учрашув**.....92

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

- Пол ЭЛЮАР. **Сават тўқимокда сўнгги қалдирғоч**.....50
Сергей ЕСЕНИН. **Форс тароналари**.....83

АДАБИЙ САБОҚЛАР

- Лев ТОЛСТОЙ. **Асосий қахрамонларим — ҳақиқат**.....108

АДАБИЁТШУНОСЛИК

- Акмал САИДОВ. **Таржимон жасорати**.....119

АДАБИЙ ЖАРАЁН

- Елена ЗЕЙФЕРТ. **Қалдирғоч полапонларини асранг**.....104
М.МАХМУДОВ. Ш. ОТАБЕК. **Бадиийлик мезонлари ҳақида**.....128
Пауло КОЭЛЮ. **Ёзувчи**.....148

ҚИТЪАЛАР. МАМЛАКАТЛАР. ОДАМЛАР.

- Инкёнг О. **Корейс халқининг алп қахрамони**.....138

ТАРИХНИНГ ЎҚИЛМАГАН САҲИФАЛАРИ

- Савелий КАШНИЦКИЙ. **Маршал асиралари**.....141

ТАҚРИЗ

- Санобар ТЎЛАГАНОВА. **Топгани адабиёт эди**.....143
Шокиржон ОЛИМОВ. **Икки тил куйчиси**.....145

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

- Густав ЭМАР. **Сохибчангал. Роман**.....152

2011 йил «Жаҳон адабиёти» журналида чоп этилган асарлар рўйхати.....205

ТОШКЕНТ
ДЕКАБР

**Бош муҳаррир
ўринбосари:**

Мирпўлат МИРЗО

Таҳрир ҳайъати:

Усмон ҚЎЧҚОР
(масъул котиб)

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ

Амир ФАЙЗУЛЛА

Назира ЖЎРАЕВА

Гулнора МУҲАММАДЁРОВА

Жамоатчилик кенгаши:

Бобур АЛИМОВ

Абдулла АРИПОВ

Эркин ВОҲИДОВ

Абдулла ИСМОИЛОВ

Абдурахим МАННОНОВ

Темур ШИРИНОВ

Ғулом МИРЗО

Абдулла ОРИПОВ

Баҳодир ХОДИЕВ

Навбатчи муҳаррир У. ҚЎЧҚОРОВ
Техник муҳаррир У. КИМ
Мусаҳҳиҳ Д. АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи Н. ДАВЛАТОВА

Жаҳон адабиёти, 12. 2011

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №175

Уч босма тобоқ ҳажмигача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

«Жаҳон адабиёти» журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 30.12.2011 й. Бичими 70x108 1/16. Газета қоғози. Офсет босма.

Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.

Жами 1335 нусха. рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

«Жаҳон адабиёти» журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Фафур Ғулом номидаги НМИУда чоп этилди.
100128, Тошкент, Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

© **Жаҳон адабиёти, 2011 й.**

Фрэнсис Скотт Фицджеральд

Буюк Гэтсби

Роман

VI БОБ

Кунлардан бир куни Гэтсби ҳузурига Нью-Йоркдан шон-шухратга ўч ёш мухбир келиб, ундан интервью беришини илтимос қилди.

– Нима ҳақида гапиришим керак? – одоб билан сўради Гэтсби.

– Нима ҳақида бўлса ҳам. Иложи бўлса, қизиқарли мавзуда матбуот учун гапириб берсангиз, бас.

Беш дақиқадан сўнг шу нарса маълум бўлдики, келган мухбир Гэтсбининг исм-шарифини редакциясида бўлиб ўтган суҳбат чоғида чала-чулпа эшитиб, тўғри шу ерга йўл олибди. Бўш куни эшитган суҳбати тўғрими-йўқми эканлигини билиш мақсадида югуриб келаверибди.

Мухбир таваккал қилиб келган бўлса-да, мухбирлик ички ҳиссиёти унга панд бермаганди. Гэтсби ҳақидаги миш-мишлар унинг уйида еб-ичиб, ўйнаб-қулиб юрган, шунинг асносида барча ишлардан бохабармиз, деб юрган юзлаб кишилар сабабли ёз бўйи кўпайиб бормоқда эди. Гэтсбининг исми газета саҳифаларида шовшув бўлишига бир баҳя қолганди. Унинг номи билан замон руҳидаги галати гаплар тарқалиб кетганди. Масалан, АҚШ – Канада оралиғидаги “ерости нефть ўтказгичлари”; оғиздан-оғизга ўтиб юрган миш-мишларга кўра у уйида яшамай, балки Лонг-Айленд қирғоғи бўйлаб яширинча ҳаракатда бўлган баҳайбат яхтада яшар эмиш. Нима учун бу уйдирмалар шимолий дакоталик Жеймс Гэтцни хурсанд қилгани бизга номаълум. Жеймс Гэтц унинг ҳужжатдаги ҳақиқий исм-шарифи. У исм-шарифини ўн етти ёшида ўзгартирган эди. Бу Юқори кўлнинг саёз жойларига лангар ташлаганида у Дэн Кодининг яхтасини кўриб қолганидан бошланган эди. Ўша куни Жеймс Гетц сифатида қирғоққа эғнига яшил йиртиқ фуфайка ва канош шалвор кийиб чиққанди, аммо Жеймс Гэтсби ҳолатида қайиққа ўтириб “Туоломея” гача сузиб боргач, ярим соатлардан кейин шамол кўтарилиб яхтани турган жойидан қўзғатиб юборганди, эҳтиёт бўлмаса, чил-парчин қилиши ҳақида Дэн Кодни огоҳлантирганди.

Афтидан, бу исм унинг калласига бирдан келган эмас, балки анча аввал ўйлаб топилганди. Унинг ота-онаси оддий фермер эдилар. Негадир ҳеч ишлари юришмасди. Кўнглида уларни ота-онам деб тан олгиси келмасди. Аслида Уэст-Эгг ва Лонг-Айлендлик Жей

Давоми. Боши ўтган сонда.

Гэтсби ўзининг ёшликдаги тасаввур доирасидан аллақачон чиқиб кетганди. Нима бўлганда ҳам Тангрининг бир бандаси эди-да. Гэтсби отаси бир умр орзу қилган ишларни амалга ошириши лозим эди. Шунинг учун ҳам ўн етти ёшдаги ўспиринга хос тушунчадан келиб чиқиб, Жей Гэтсби деган ўзи учун умрбодлик исми топди. Ва бу исмига умрининг охиригача содиқ қолди.

Юқори кўлнинг қирғоқларида кета¹ларни, моллюскаларни овлаб, кунлик егулик ва ётоқ жойи учун пул ишлаб юрган, қоратўридан келган, вазмин, меҳнатда пишиган эди. У аёлларни эрта таниди. Уларнинг эркатойига айланиб, ёш, ифбатли аёлларни тажрибасизлиги учун, бошқаларни эса унинг учун оддий ҳолатга айланиб қолган турли хил бемазагарчиликлари учун камситишни ўрганди.

Унинг қалби доимо изтиробга тушарди. Тўшакка ётиши билан уни ғалати ва бемаъни хаёллар чулғаб оларди. Ердаги ҳўл кийимига ойнинг шуъласи тушиб турган бир вақтда, кўз олдида ғалати манзаралар бирма-бир ўта бошларди. Ҳар гал шу алфозда уйқуга кетар эди. Бир неча вақт бу тунги ширин хаёллар билан овуниб юрди; аста-секин ҳаёт уни истиқболли йўллар томон бошлади.

Бир неча ой аввал омад уни Жанубий Миннесотадаги муқаддас Олафа кичик лутран коллежига етаклаб келди. У ерда ўқиш ҳақи эвазига коллежда ҳовли супурувчи бўлиб ишлашидан унинг газаб-би қайнаб, икки ҳафта ишлади. Сўнгра у Юқори кўлга қайтиб келиб, ўзига мос иш қидираётганида Дэн Кодининг яхтаси соҳилга яқинлашиб, лангар ташлади.

Коди ўша йиллари эллик ёшда эди; етмиш бешинчи йилдан бошлаб у ҳаёт мактабида чархланди. Невада кумуш конларининг ва металл билан боғлиқ бўлган соҳалар бўйича ишлади. Унга бир неча миллион даромад келтирган Монтан нефти билан боғлиқ операциялар жисмоний соғлиғига зарар етказмаса-да, лекин ақдан озиш даражасига олиб келди. Бунинг сезган кўпгина аёллар унинг бойлигига эга бўлиш пайига тушиб қолдилар. 1902 йилдаги газеталар саҳифалари турли хил миш-мишларга тўлиб-тошган эди. Бу ҳолат борган сари руҳан заифлашиб бораётган миллионер қошида журналист Элла Кэйга Ментенон хоним родини ўйнашга катта ёрдам кўрсатди. Охир-оқибат, миллионер денгиз яхтасида қочиб қутулишга муваффақ бўлди. Беш йиллик саргардонликдан сўнг у одамлар кўп йиғиладиган Юқори кўлнинг Литтл-Герл кўрфазида кўним топди. У ерда Жеймс Гетц билан танишди. Навқирон Гетц тик турганча унинг яхтасини суқланиб томоша қила бошлаганда дунёдаги бор гўзаллик ва ҳайрат шу ерда мужассамдек туюларди. Гетц Коди билан жилмайиб суҳбатлашарди. Чунки унинг табассуми қаршисидаги суҳбатдоши кўнглига йўл топарди-да. Коди Гетцга бир неча саволлар берди (берилган саволларнинг бирига айтилган жавоб унинг янги ўйлаб топган исми эди), йигитнинг зеҳни жуда ўткир ва шуҳратпараст эканлигини сезди. Орадан бир неча кун ўтгач, у Гетцни Дулутга олиб бориб унга ҳаворанг куртка, олгита оқ шим ва яхтачининг бош кийимини харид қилиб берди. “Туоломей” Вест-Индия ва Берберий қирғоқлари томон йўл олганида яхтада Жей Гэтсби ҳам бор эди.

Жей Гэтсбининг қиладиган вазифаси вақти-вақти билан ўзгариб турарди. У катта ёрдамчи, капитан, котиб, ҳатто қамоқхона ходими вазифаларини ҳам бажарарди. Дэн Коди кайфи ошган ҳолатда қандай бемаза ишлар қилиб қўйишини ҳушёр вақтида яхши

¹ К е т а — ласослар оиласига мансуб қизил гўштли балиқ.

эсларди. Шунинг учун ўзини эҳтиёт қилиш мақсадида тобора Жей Гэтсбига ишончи ортиб борди. Шу алфозда беш йил ўтди. Бу вақт ичида кема қитъани уч маротаба айланиб чиқди. Кемада сузиш яна давом этиши мумкин эди, аммо Бостон шаҳрида яхтага Элла Кэй исмли кимса чиқди. Орадан бир ҳафта ўтгач, Дэн Коди тўсатдан вафот этиб қолди.

Мен Гэтсбининг ётоқхонасида осилиб турган суратни эсладим. Унинг сочлари оппоқ, башараси шамолдан қуруқшаган, нигоҳи ўткир, баджаҳл кўринишдаги одам эди. У Дэн Коди Американинг шарқий қирғоғига ғарбдаги фоҳишахоналарни олиб келганлардан бири эди. Гэтсби унда спиртли ичимликларга билвосита нафрат уйғотган кимса. Баъзан бирон-бир кўнгилочар зиёфатда аёллар шампан виносини суриб кўяр эдилар; аммо у аҳён-аҳёнда, меъёрда ичиб турарди. Коди Гэтсбига йигирма беш минг доллар мерос қолдирган эди. Бу меросдан Гэтсбига бир цент ҳам тегмади. Унга қарши ишлатилган ҳуқуқий қаллобликлар ким томонидан амалга оширилганини ҳанузгача билолмасди. Кодидан қолган миллионларнинг барчаси Элла Кэйга тегди. Гэтсбига қолган мерос беш йиллик ҳаётий тажриба бўлди, холос.

Бўлган воқеаларнинг барчасини анча кейин билдим. Буларни мен аввал юқорида келтирган ва ҳақиқатдан анча йироқ бўлган ақл бовар қилмас миш-мишларга қарама-қарши тарзда ёзипман. Бу воқеани у мен қаттиқ изтиробга тушган вақтимда сўзлаб берганди. Мен унга гоҳ ишониб, гоҳ ишонмасдим. Гэтсби ҳатто фикрлардан холи бўлиш ниятида хаёл суриб турган пайтда мен ҳам ўз ҳикоямни тўхтатмоқчи бўлдим.

У билан бевосита суҳбатлашаётганимда орага сукунат чўмди. Икки ҳафта унинг қорасини кўрмадим, овозини телефонда ҳам эшитмадим. Мен деярли барча оқшомлари Нью-Йоркда Жордан Бейкер билан шаҳар кўчаларида сайр қилдим ва унинг ёши ўтиб қолган хола-сининг ишончини қозониб, унга ёқишга жон-жаҳдим билан ҳаракат қилдим. Якшанба кунларнинг бирида, кечки пайт, менда Гэтсбини бориб кўриш истаги туғилди. Мен уйга келгандан сўнг орадан беш дақиқа ўтар-ўтмас уникига уч нафар меҳмон ташриф буюрди. Улардан бири Том Бьюкенен эди. Мен ҳайратдан ёқа ушлаб қолдим.

Улар отда сайр қила бошладилар ва дабдурустдан кўнгиллари ичимлик тусаб қолди. Том, Слоун исм-фамилияли бир кимса ва авваллари бу ерда бўлган, эгнига жигарранг кўйлак кийган хоним Гэтсбиникига ташриф буюрган эдилар.

— Сизни кўришдан бошим осмонга етди, — деди Гэтсби уларнинг истиқболига пешвоз чиқар экан, — уйимга келиб, мени беҳад хурсанд қилдингиз.

Бу илтифотдан улар пинакларини ҳам бузмадилар.

— Ўтиринг, марҳамат. Сигарета чекасизми? Балки сигара чекарсиз? — дея Гэтсби меҳмонларга илтифот кўрсатиб хонада юраркан, кўнгиноқларнинг тугмасини дам-бадам босиб:

— Ҳозир бирон яхна ичимлик олиб келадилар, — дерди.

Гэтсбини ҳаяжонга солган нарса Томнинг уйига ташриф буюриши эди. Очигини айтганда, келган меҳмонларнинг кўнглини ололмаса, ўзи ҳам тинчимасди, чунки улар бу ерга шунчаки бирон яхна ичимлик ичиш мақсадида келмаганлар, деб ўйладим. Хаёлим Дэзида эди. Жаноб Слоун Гэтсби нима таклиф этмасин, барчасига рад жавобини берарди.

- Балки лимонад ичарсиз?
- Йўқ, раҳмат.
- Шампан виносидан-чи?
- Раҳмат, ҳеч нарса керак эмас.
- Кечирасиз... Отда мацца қилиб сайр этдик-да, – деб қўйди Том қайфияти чоғ бўлиб.
- Йўллар жуда яхши экан-да.
- Наздимда, енгил машиналар...
- Ҳа, нимасини айтасиз, тўғри...
- Тоқати тоқ бўлган Гэтсби Томга юзланди, у оғзига талқон солиб ўтирарди. Уларни таништираётганида бирон сўз ҳам айтмаганди.
- Жаноб Бьюкенен, сиз билан қаердадир учрашганмиз, шекилли?
- Ҳа, ҳа, учрашганмиз... – деди Том қўполлик билан, гарчи эслолмаган бўлса ҳам. – Ҳа, албатта... Яхши эслайман. Бундан икки ҳафта олдин.
- Тўғри айтдингиз. Сиз ўшанда манави Ник билан бирга эдингиз.
- Сизнинг рафиқангизни танийман, – гапини давом эттирди Гэтсби дадиллик билан.
- Наҳотки?..
- Том ўгирилиб, менга қаради.
- Ник, сен шу яқин ўртада яшасанг керак?
- Ҳа, ёнма-ён яшаймиз.
- Ростданми?
- Жаноб Слоун оромкурсида ясланганча кибр билан гапга қўшилмай ўтирар эди; хоним ҳам лом-мим демасди, аммо шаробнинг иккинчи қадаҳини ичгач, жилмайиб қўйдилар.
- Жаноб Гэтсби, меҳмон қабул қиладиган кунингиз барчамиз ташриф буюрамиз, – деди хоним. – Қарши эмасмисиз?
- Йўғ-э, албатта келинглр, бошим осмонга етади.
- Сиз жуда илтифотли экансиз, – тўнг овозда деди жаноб Слоун. – Биз... Узр, кетадиган вақтимиз бўлди.
- Нега бунча тез кетяпсизлар? – эътироз билдирди Гэтсби. У ўзини анча тутиб олганди. Унинг Том билан узокроқ гаплашиш истаги йўқ эмасди. – Балки... балки кечки овқатни еб кетарсизлар? Ҳойнаҳой, Нью-Йоркдан меҳмон келиб қолар.
- Келинглр, яхшиси, кечки овқатни менинг вилламда қила қолайлик. Ҳаммамиз, сиз ҳам, жаноб Гэтсби ҳам, – таклиф қилди аёл.
- Сўнгги таклиф менга тегишли эди. Жаноб Слоун оромкурсисидан эринибгина турди.
- Кетдик, – деди у аёлга қараб.
- Йўқ, чин юракдан айтяпман, – яна таъкидлади аёл. – Қулинг ўргилсин таомлар тайёр. Жой ҳаммага етарлик.
- Гэтсби сўроқ аломати билан менга қаради. Унинг зиёфатга жуда боргиси келаётганини сездим. Бахтга қарши жаноб Слоун рад жавобини берганини у ҳатто сезмади ҳам.
- Афсуски, мен бу зиёфатга боролмайман, – дедим мен.
- Жаноб Гэтсби, сиз борарсиз? – сўрди бу аёл тинмай.
- Жаноб Слоун энгашиб, унинг қулогига ниманидир деди.
- Агар биз ҳозироқ йўлга тушсак, кеч бўлмайди, – деди аёл овозини баландлатиб.
- Менда от йўқ, – деди Гэтсби. – Хизмат сафарида от минганман, лекин шу пайтгача ўзимга от сотиб олган эмасман. Лекин мен ортингиздан машинада боришим мумкин. Бир дақиқада тайёр бўлман, – деди Гэтсби.

Ҳаммамиз айвонга чиқдик. Слоун билан хоним четга ўтиб баҳс-лаша кетдилар.

— Тавба, у ҳақиқатан ҳам уникага бормоқчи, шекилли, — деди менга Том. — Унга меҳмонга бориш чикора.

— Ахир хоним уни ҳам таклиф қилди-ку, уникада бўладиган меҳмонларнинг барчаси унга нотаниш-ку. — Том қошларини чимириб қўйди. — Қизиқ, бу нусха Дэзи билан қаерда танишган экан? Жин урсин, балки нотўғри фикр юритаётгандирман, лекин аёлларнинг хоҳлаган жойга боришлари, шубҳали одамлар билан танишишлари менга сира ёқмайди.

Мен тўсатдан жаноби Слоун ва хоним пастга тушиб, отларини минаётганларини кўриб қолдим.

— Кетдик, — деди Томга жаноби Слоун. — Узоқ қолиб кетдик, — кўшиб қўйди менга қараб: — Илтимос, мезбонга уни кутиб туролмаганимизни айтиб қўйсангиз.

Том менинг кўлимга туртиб қўйди. Унинг ҳамроҳлари куруққина хайрлашиб, отни йўрттириб кетдилар. Улар энди кўздан ғойиб бўлган ҳам эдиларки, Гэтсби бошида шляпа, кўлига макинтошини ташлаб олганча ичкаридан чиқиб келди.

Афтидан, Дэзининг истаган жойига кетавериши Томни ташвишга солган эди. Келаси шанба куни Том ёнида Дэзи билан Гэтсбеникига ташриф буюрди. Негадир Томнинг бу кечага ташриф буюришидан юрагим ғаш тортди. Бу кеча Гэтсбеникида ўтадиган аввалги кечаларга сира ўхшамаслигини ҳис этдим. Бўлмаса ўша одамлар, ўша шампан винолари, ўша тараддуд, негадир мен авваллари ҳеч бўлмаган нохушликни кўнглим сезгандай эди. Балки мен Уэст-Эгга шунчалик ўрганиб, кўникиб қолгандирман, энди мен унга янгитдан, яъни Дэзининг нигоҳи билан қараётгандирман. Ҳамма вақт ҳам кўникиб, ўрганиб қолган нарсага янги кўз билан қарашга кўникиш қийин кечади.

Том билан Дэзи келганларида қош қорайиб қолганди; барчамиз зиёфатга келганлар билан бирга сайр қила бошладик. Дэзининг жарангдор овози дам-бадам эшитилиб турарди.

— Мен ўзимда йўқ хурсандман, — деди Дэзи, — шундай маза қиляпманки, бу ердаги барча нарсалар менга жуда ёқяпти, — шивирларди у. — Ник, агар сен мендан бўса олмоқчи бўлсанг, зиёфат ўртасида аста шипшитиб қўй, мен албатта йўқ демайман. Илтимос, исмимни айтиб чақир. Ёки менга яшил картангни кўрсат. Яшил картани мен истаган...

— Атрофга қаранглар, — таклиф этди Гэтсби.

— Мен томоша қиляпман. Жуда ҳайратдаман...

— Ҳойнаҳой, бу одамларнинг кўпчилигини таниётган бўлсангиз керак, улар таниқли одамлар. Том сурбетларча ён-атрофдагиларга қарай бошлади.

— Мен бу ерда бирорта ҳам таниш чеҳрани учратмаяпман, — деди у. — Биласизми, биз кўп жойларга бормаймиз.

— Манави хонимни танияпсизми? — Гэтсби қўли билан кўрсатаётган аёл жуда гўзал, худди фариштанинг ўзгинаси эди. Фаришта олхўри дарахти тагида ўтирарди.

Том билан Дэзи негадир тўхтаб қолдилар.

— Жуда ёқимтой экан, — деди Дэзи.

— Унинг атрофида гирдикапалак бўлган одам режессёри бўлади.

Гэтсби уларни у тўдадан-бу тўдага олиб ўтиб, таништириб борарди:

– Бьюкенен хоним ва жаноб Бьюкенен, – орадан бир дақиқа ўтгач, қўшиб қўйди:

– Поло¹ бўйича чемпион.

– Қаердан олдингиз бу гапни? – эътироз билдирди Том. – Мен ҳеч қачон чемпион бўлган эмасман.

Лекин Гэтсбига бу гап жуда маъқул тушди.

– Умримда бир кунда шунча машҳур одамларни кўрмаган эдим, – деди Дэзи. – Менга анави жуда ёқиб қолди, бурни танқайган, оти нимайди?

Гэтсби унинг исм-шарифини ва кичикроқ киноконцерннинг директори эканини айтди.

– Нима бўлганда ҳам, у менга ёқиб қолди.

– Мен поло бўйича чемпион бўлишни орзу ҳам қилмаганман, – камтарлик билан деди Том. – Ундан кўра, манави машҳур одамларни томоша қилиш менга ҳузур бағишлайди.

Дэзи Гэтсби билан рақс туша кетди. Дэзининг хиром билан рақсга тушишига қойил қолдим. Авваллари унинг рақсга тушганини сира кўрмагандим. Сўнгра улар аста менинг кўрғоним тарафга ўтиб, ярим соатлар чамаси зинада гаплашиб ўтиришди. Мен бўлсам Дэзининг илтимосига кўра боғда уларни кўриқлаб турардим. “Яна ёнғин чиқиб ёки сув босиб қолмасин”, деди у ҳазиллашиб.

Биз учовимиз кечки овқатга ўтираётганимизда қоронғуликдан Том чиқиб келди:

– Йўқ демасангиз, мен анави столда ўтириб овқатлансам, – деди у. – У ерда бир кимса жуда қизиқ гапларни айтиб, ҳаммани кулдирыпти.

– Бемалол, азизим, – табассум билан деди Дэзи. – Манави олтин қаламни олиб ол, балки бирортасининг манзилини ёзиб олсан.

Орадан бир дақиқа ўтгач, Том бориб ўтирган жойга Дэзи ўгирилиб қараркан, менга:

– Беодоб бўлса ҳам, кўҳликкина экан, – деди.

Менинг уйимга кираверишдаги зинада Гэтсби билан ёнма-ён ўтирганини ҳисобга олмаса, унинг учун бугунги зиёфат кўнгилдагидек ўтмаганини тушундим.

Биз кайфи ошиб қолган кишилар тўдаси йиғилган столга ўтириб қолган эканмиз. Бунга мен айбдор эдим. Гэтсбини ногаҳон телефонга чақириб қолдилар. Мен ўтган ҳафта бирга хурсандчилик қилган одамлар қаторига келиб ўтирган эдим. Лекин ўтган сафар бу тўдада ўтириб, мазза қилган бўлсам, бугун эса улардан жуда нафратлана бошладим.

– Хўш, жаноби Бедейкер, ўзингизни қандай ҳис этяпсиз?

Номи зикр этилган хоним уялмай-нетмай елкамга бошини қўйиб, мизғиб олмоқчи эди, лекин мен бунга йўл бермадим. Берган саволимни эшитгач, у бошини кўтариб, кўзини очди.

– Нима дединг?

Ҳозиргина Дэзини клубда бир қур гольф ўйнашга тинмай чорлаётган бесўнақай аёл унинг ёнини ола бошлади.

– У анча ўзига келиб қолди. Беш-олти қадаҳ май ичиб олгач, хўнграб йиғлай бошлайди. Мен унга неча бор “май ичишни бас қил”, деб насиҳат қилганман.

– Мен ичмаяпман, – дея ўзини оқлади аёл сузилиб.

¹ П о л о – спортнинг бир тури.

Биз йиғи овозини эшитгач, ёнимдаги дўстимга, “сизнинг ёрдамнингиз керак бўлиб қолди”, дедим.

– Ҳойнаҳой, кўрсатган “гамхўрлигингиздан у миннатдор бўлса керак” – гапга аралашди учинчи хоним энсаси қотиб, – унинг бошини совуқ сувга тикаётганингизда, кўйлагини шалаббо қилиб юбордингиз.

– Калламни сувга тиқишларини ўлгудек ёмон кўраман, – дея гўлдиради кайфи ошиб қолган хоним. – Нью-Жерсида мени чўктириб юборишларига оз қолганди.

– Демак, ичиш сизга ёқмас экан, – гапга қўшилди доктор Сивет.

– Менга насиҳат қилгандан кўра, сиз ўзингизни билинг, – деди Бедейкер хоним жаҳл билан. – Қаранг, қўлингиз қалтираяпти. Ундан кўра даволанинг!

Орадаги гап шу тарзда давом этарди. Зиёфат охирлаб қолганда биз Дэзи иккимиз тик турганча кинорежиссёр билан кино юлдузига нигоҳимизни тикдик. Улар олхўри дарахти остида бир-бирлари билан ошиқона кўз уриштиришар, юзлари юзларига тегай-тегай деб турарди. Режиссёр бу юлдузга келгандан кетгунга қадар суйкала-суйкала, ниҳоят, уни ўз домига илинтирганди.

– Хоним менга ёқиб қолди, – деди Дэзи. – У жуда гўзал экан.

Кейинги воқеалар хонимни ҳанг-манг қилиб қўйди, у шеригига қаршилиқ қила олмади. Улар ҳис-туйғуларига асир бўлган эдилар.

Уларнинг машинаси келишини кутиб, мен мармар зинада ўтирар эдим. Бу ер қоронғу эди, тирқишдан чироқ ёғдуси тушиб турарди. Баъзан кийим осилган хоналар дарпардаларида кимнингдир шарпаси у ёқдан-бу ёққа ўтиб турарди.

– Гэтсби ким ўзи? – дабдурустдан сўради Том. – Ҳойнаҳой, йирик савдогар бўлса керак?

– Буни сенга ким айтди? – қовоғимни уйиб сўрадим.

– Ўзим айтяпман. Кўнглимга келиб қолди-да. Биласан-ку, янги бойларнинг деярли ҳаммаси йирик савдогар бўлишади.

– Гэтсби ундайлардан эмас, – гапимни қисқа қилдим мен.

Том бир дақиқа жим бўлиб қолди. Унинг оёғи остидаги шағалнинг гичирлаши эшитилиб турарди.

– Афтидан, турли-туман валакисаланларни уйида жамлаш учун анча-мунча маблағ сарфлаган бўлса керак.

Дэзи бўйнига илиб олган кулранг мўйнаннинг туклари шамолда аста ҳурпаяр эди.

– Ҳар ҳолда бу ерда йиғилган одамлар бизникиларга келганлардан дурустроқ экан, – Томнинг гапига эътироз билдирди Дэзи.

– Негадир сен улар билан апоқ-чапоқ бўлиб ўтирганингни кўрганим йўқ.

– Яхши қарамабсан, Том.

Том кулиб, мен томон ўтирилди-да, деди:

– Ҳалиги малласоч аёл мендан душни кўрсатиб қўйишни илтимос қилганда, Дэзининг ранги оқариб кетганини сен пайқадингми?

Дэзи мусиқа оҳангига жўр бўлиб хиргойи қила бошлади. Кўшиқнинг ҳар бир сўзига янгича маъно бағишларди.

– Йиғилганларнинг кўпчилиги таклиф қилинмаган одамлар, – кутилмаганда деди Дэзи. – Малла соч аёл ҳам шундайлардан бири. Баъзилар чақирилмасалар ҳам келаверадилар, Гэтсби одоб юзасидан индамайди.

– Ҳар ҳолда у ким ўзи, нима иш қилади? Жуда қизиқ-да, – суриштиришдан тинчимасди Том. – Мен бунинг тагига етмагунча қўймаман.

– Мен сенга шундоғам айтиб беришим мумкин, – жавоб қилди Дэзи. – Унинг турли шаҳарларда ўз дорихоналари бор. Уларни ўзи очган.

Муюлишда кечикиб келаётган енгил машина кўзга ташланди.

– Ник, яхши ётиб тур, – деди Дэзи ўрнидан тураётиб.

У нигоҳи билан кимнидир қидириб, юқорига қаради. Ичкаридан урф бўлган “Эрта тонгда” номли оддий ва ғамгин куй оҳанги тараларди. Фавқулодда йиғилган оломон ўзини жуда эркин тутар, ён-атроф қувноқ давралар билан тўлганди. Бу қўшиқ Дэзини нимаси биландир ўзига ром этганди. Уни ҳеч ташлаб кетолмаётганди. Тонг ҳам ёришай деб қолганди. Кўнглидан нималар кечаётганини ўзи тушунмасди. Кутилмаганда қандайдир мўъжиза рўй бериб, ҳам-манинг эътиборини ўзига тортувчи бўйи етган гўзал қиз кириб келса-ю, унинг истиқболига Гэтсби чиқса. Ана шунда бу гўзал Гэтсбини шайдо қилиб, беш йиллик сўққабошлиги эсидан чиқиб кетган бўлармиди.

Бу сафар мен Гэтсбиникида узоқ вақт қолиб кетдим. Гэтсби меҳмонларни кузатиб бўлгунича шу ерда бўлишимни илтимос қилганди. Мен тунги чўмилиш ишқибозлари чўмиладиган ердан чиқиб кетиб, меҳмонхоналардаги тунги чироқлар ўчгунча боғда ёлғиз сайр қилиб юрдим. Ниҳоят, Гэтсби юқоридан мен томон – боққа тушиб келди. Унинг юз-кўзидан чарчагани шундоққина кўриниб турарди.

– Дэзига кошонам ёқмади, – деди у дарҳол.

– Йўқ, аксинча.

– Ҳа, ҳа, ёқмади. Дэзи зерикиб қолди.

Гэтсби индамай қолди, унинг руҳи тушиб кетгани шундоққина кўриниб турарди.

– Дэзи мендан жуда узоқлашиб кетгандай туюлди, – деди у. – Мен уни қайта севишига мажбур қилолмайман.

– Сиз зиёфатни назарда тутяпсизми?

– Зиёфат дейсизми? – деди у қўлини силкиб. – Зиёфатнинг бунга нима алоқаси бор, биродар!

Гэтсби Дэзининг эри ёнига келиб: “Мен сени ҳеч қачон севмаганман ва севмайман ҳам”, дейишини жуда хоҳлаганди. Ўтган тўрт йил мобайнида Дэзи Том билан яшаган кунларини ҳисобдан ўчириб юборганда борми, унда Гэтсби унга кўнглини очган бўлармиди! У Том билан расман ажрашганида эди, улар Луис-Виллга кетиб, унинг ёшлиги ўтган қадрдон уйида гўё беш йил аввал бўлмаган тўйларини нишонлаган бўлармидилар.

– Дэзи тушунмайди, – деди Гэтсби. – Авваллари бир қарашдаёқ мени тушунарди. Баъзан биз соатлаб ширин суҳбатлар қурадик ва...

Гэтсби гапини тугатар-тугатмас, пўртаҳол пўстлоқлари, гижимланган қоғозлар, сўлиган гуллар сочилиб ётган йўлка бўйлаб у ёқдан-бу ёққа бориб кела бошлади.

– Сиз ундан амалга ошмайдиган нарсани талаб қияпсиз, – дедим мен журъат этиб. – Ўтмишни ортга қайтариб бўлмайди.

– Ўтмишни ортга қайтариб бўлмайди дейсизми? – ишонқирамай сўради Гэтсби. – Нега қайтариб бўлмас экан? Қайтариш мумкин! Ҳа, қайтариш мумкин!

Гэтсби талмовсираганча ўтган ёшлик йилларини қўмсаб, ён-атрофга кўз югуртира бошлади. Гўё улар шу ерда, уйининг ортига яширингандек эди назарида, уни қайтариш учун қўлини узатса ҳаммаси бир зумда муҳайё бўладигандек туюларди унга.

– Мен шундай қилайки, ҳаммаси ортга қайтсин... – деди Гэтсби ишонч билан бош силкиб. – Бунга Дээзининг ўзи шоҳид бўлади.

Гэтсби ширин хотираларга берилиб еттинчи осмонда суза кетди. Кўз олдида Дээзи билан ўтирган унутилмас ширин дамлар жонланди. Унинг ҳаёти бутунлай издан чиққанлиги унга алам қилди. Қани, энди ўша унутилмас ширин дамлар ортга қайтса, қани энди, э-воҳ...

...Бундан беш йил муқаддам куз кунларининг бирида, дарахтлар баргларини тўқаётган пайт улар шаҳар айланиб юриб, ой шуъласи тушиб турган дарахтсиз бир кўчага кириб келдилар. Бир-бирларига тикилганча тўхтаб қолдилар. Ташқари салқин эди. Ён-атроф қоронғу. Дераза ойналаридан ташқарига ёруғлик тушиб турарди. Улар зинага яқинлашиб келардилар. Гэтсбининг кўзи хуфия жойга тушиб қолди. Бу зина дарахт тепасигача етадиган ва у ерда қандайдир пана жой борлигини сезди. У зинадан юқорига кўтарилиши мумкин, у ерда ҳаёт завқидан тўйиб-тўйиб нафас олса бўлади. Дээзининг оппоқ юзи унга яқинлашган сари Гэтсбининг юрак уриши тобора кучайиб борарди. Гэтсбининг хаёлида нафаслари бир-бирларига шундай яқинлашдики, у қиздан бўса олиб, уни бағрига босгудек бўлса, хаёл суриш эркинлигидан бутунлай маҳрум бўлишига ақли етарди. У асло шошмади. Ниҳоят, у Дээздан бўса олди. Бу бўсадан қиз жуда яшнаб кетди ва улар бир-бирларининг бағриларига сингиб кетдилар.

Унинг ҳикоясида менга таниш оҳангнинг бир парчаси бор эди ва унинг баъзи сўзларини мен қачонлардир эшитган эдим. Мен айтмоқчи бўлган гап дарҳол хаёлимда пайдо бўлди ва лабларим пичирлай бошлади, лекин ташқарига ғиқ этган товуш чиқмади. Мен хотираларни бутунлай унутган эдим.

VII БОБ

Гэтсбининг шоҳона яшашига бўлган қизиқиш авжга чиққан бир паллада, шанба куни кечқурун унинг уйида негадир чироқлар ёнмай қолди. Унинг шон-шуҳратига путур етганди. Шон-шуҳрат қандай сирли равишда бошланган бўлса, шундайлигича тугади. Шунини пайқадимки, унинг уйи олдида елдек учиб келаётган энгил машиналар бир дақиқа ўтар-ўтмас ортларига қайтиб кетаётган эдилар. У касал бўлиб қолмадимикан, деган хаёлга бориб, ундан хабар олгани йўл олдим. Афт-ангори қароқчиларга ўхшаш хизматкор останада менга шубҳа билан тикилиб турарди.

– Жаноб Гэтсби бетобми?

– Йўқ, – бир оз хаёл суриб, аста жавоб берди хизматкор. – Сэр...

– Хавотир олиб чиққандим. Жаноб Каррауэй келиб-кетди, деб айтиб кўйинг унга.

– Ким дедингиз? – дағал овозда сўради у.

– Каррауэй денг.

– Каррауэй? Яхши, айтиб қўяман, – деди-ю, хизматкор эшикни ёпди. Оқсочимнинг айтишига кўра, Гэтсби бир ҳафта аввал барча хизматкорлар билан ҳисоб-китоб қилиб, янгиларини ишга олибди. Улар қишлоққа бормайдиган, сотувчилардан пора олмайдиган ҳамда маҳсулотларга телефон орқали буюртма бериб, керакли миқдорда харид қиладиган янги хизматкорларни ёллаган экан. Баққоллик дўконидан келган югурдакларнинг айтишича, уйдаги ошхона емакхона бўлмай қолибди. Қишлоқдаги узунқулоқ гапларга

қараганда, янги ёлланган хизматкорлар аслида хизматкорлар эмас экан, деган миш-миш тарқалди.

Эртаси куни Гэтсби менга сим қоқди.

— Кетяпсизми? — сўрадим мен.

— Бу гапни қаердан олдингиз?

— Айтишларича, барча хизматкорларингизни бўшатиб юборган эмишсиз.

— Менга миш-миш тарқатмайдиган хизматкорлар керак, биродар. Дэзи энди кўпинча тунда келяпти.

Шундай қилиб, бу карвонсаройга келиб-кетувчилар учун уюштирилаётган зиёфатга барҳам берилган эди, бу бемаъни келиб-кетувчилар Дэзига ёқмаётган экан.

— Бу одамларнинг бари Вулфшимнинг танишлари. У мендан буларни бирон жойга ишга жойлаб қўйишимни илтимос қилгани сабабли уларни ишга олдим. Уларнинг барчаси бир оила аъзолари: ака-укалар ва опа-сингиллар. Бир вақтлар уларнинг кичикроқ меҳмонхоналари бўлган.

— Э, шундай демайсизми? Ҳаммаси тушунарли.

Билишимча, у Дэзининг илтимосига кўра менга сим қоқаётган экан. Дэзи эртага мен уникага бориб нонушта қилишимни тайинлаган экан. Бейкер хоним ҳам ўша ерда бўларкан. Орадан ярим соат ўтгач, Дэзининг ўзи менга қўнғироқ қилиб қолди. Розилик билдирганимни эшитиб, жуда қувониб кетди. “Ҳойнаҳой, бу бекорга эмасдир-ов”, деб ўйлаб қолдим. Ўйлаб ўйимга етолмасдим. Наҳотки, Гэтсби ўша тунда боғда менга айтган гапини амалга ошираётган бўлса.

Кун қизигандан қизиб борарди. Ёзнинг жазирама кунларидан бири. Мен кетаётган поезд ер ости йўлидан ёруғликка чиқиб келганда вагон ичи дим, ҳаво етишмасди. Оқ кўйлак кийиб кетаётган ҳамроҳим бу иссиққа базўр чидаб келаётганди. Ниҳоят, у қўлидаги тердан ҳўл бўлиб кетган газетани четга суриб қўйди-да, ихраганча ўзини орқага ташлади. Сумкаси ерга тушиб кетди.

— Вой, худойим-ей, — дея қичқириб юборди у.

Дарҳол сумкани ердан олдим-да, мени ўғри гумон қилмасинлар, деб уни авайлаб ушлаганча, эгасидан берироқда туриб, унга узатдим; барибир атрофдагилар ҳам, сумка эгаси ҳам мени ўғри гумон қилганига шубҳам йўқ эди.

— Гапирманг, — дерди вагон чипта сотувчиси қайта-қайта таниш чехраларни кўрганда. — Кун жуда забтига олди!.. Тандирдек қиздирапти ўзиям. Ҳа, дўзахдан фарқи йўқ.

Қўлимдаги чиптада унинг бармоқ изи қолганди. Бундай жазирамада вагонда кетиш дўзах азоби эди.

... Биз Гэтсби билан Бьюкененларнинг уйи остонасида уй эгасини кутиб турганимизда ичкарида телефон жиринглаб қолди.

— Лаббай, хўжайинни сўраяпсизми? — гўшакни олиб жавоб қайтарди хизматкор. — Кечирасиз, хоним, бунинг сира иложи йўқ. Бундай иссиқда у бу ерга келолмайди.

Аслида у бундай демоқчи эди:

— Ҳа...ҳа... Ҳозир биламан.

Хизматкор гўшакни қўйди-да, бизга пешвоз чиқди. У қўлимиздаги нарсани олиш учун ошиқаётганди. Унинг юзи бир оз йилтирарди.

— Бьюкенен хоним сизларни меҳмонхонада кутиб ўтирибдилар, — деди у бизга йўл кўрсатиб.

Меҳмонхона деразаларига тўқ парда тутилгани учун хона ичи

ним қоронғу ва салқин эди. Дэзи билан Жордан катта диванда савлат тўкиб ўтирардилар.

– Иссиқ барчамизни қийнаб юборди, – дедилар улар бараварига.

Жордан менга кўришиш учун қўлини узатди, мен дарров қўйиб юбормадим.

– Машҳур спортчи жаноб Томас Бьюкенен қани? – сўрадим мен.

Шу топ айвондаги телефонда гаплашаётган Томнинг хирилдоқ овози қулоғимга чалинди.

Меҳмонхона ўртасидаги тўқ қизил гилам устида Гэтсби тик турганча атрофга алангларди. Дэзи унга қараб, ёқимли овозда сўрашиб, жилмайиб қўйди.

– Сезишимча, Том анави хоними билан сўзлашмоқда, – шивирлади менга Жордан.

Барчамиз жим бўлиб қолдик. Айвондан келаётган овоз тобора аниқ эшитила бошлади, негадир у зарда билан гапирарди.

– Ундай бўлса мен сизга умуман машинамни сотмаганим бўлсин... Сизга ҳеч қандай ваъда бермаганман... Уйимга меҳмонлар келган. Ҳадеб мени безовта қилаверманг, бу одобдан эмас.

– Гўшакни қўли билан беркитиб турибди, – деди Дэзи заҳархандалик билан кулиб.

– Сен нотўғри гапиряпсан, – эътироз билдирдим мен. – Эринг ҳақиқатан ҳам машинасини сотмоқчи. Мен бу келишувни тасодифан шоҳиди бўлганман.

Меҳмонхона эшиги очилди, остонада баҳайбат Том пайдо бўлди, у ичкарига қадам қўйди.

– Э, келинг, жаноб Гэтсби! – уни ёқтирмаслигини билдирмай, кенг кафтини унга чўзди. – Ник, сизни кўришдан гоят хурсандман... сэр... – гапида давом этди. – Бизга бирон яхна ичимлик олиб кел, – деди хизматкорига баланд овозда.

Том хонадан чиқиши билан Дэзи Гэтсбига яқинлашди ва уни ўзига тортиб лабидан бўса олди.

– Сени жонимдан ортиқ кўраман, – шивирлади у Гэтсбига.

– Ёнингда бошқалар ҳам борлигини унутиб қўйдинг, чоғи? – деди Жордан.

Дэзи ишонқирамай атрофга аланглади.

– Сен Никдан бўса ол.

– Уятсиз!..

– Майли, нима десанг деявер, – деди Дэзи кулиб.

Дэзи дарҳол оромкурсига келиб ўтирди.

Хонага Дэзининг қизини етаклаб, энага кириб келди.

– Оҳ, жоним қизим, – қулочини ёзиб шодон кутиб олди у қизини. – Қани, онажонингнинг ёнига кел-чи, сени қанчалик яхши кўришимни биласанми?

Қизча хона бўйлаб югуриб, онасининг қучоғига ўзини отди. Онаси уни кучиб эркалади:

– Асал қизим! Онанг сени жуда яхши кўради. Қани, ўрнингдан туриб, келган меҳмонлар билан саломлашгин-чи!

Гэтсби иккимиз навбати билан энгашиб, қизчанинг истар-истамас узатган қўлини қисиб қўйдик. Гэтсби қизчага маҳлиё бўлиб, ундан кўзини узмай тикилиб турарди. Афтидан, Дэзининг қизи борлигини ҳозир билиб тургандек эди.

– Мен нонушта қилмасимдан қўйлагимни кийгазиб қўйишди, – деди қизалоқ онасига ўгирилиб.

– Бунинг сабаби, мен сени меҳмонларга гўзал қилиб кўрсатмоқчи бўлганимдан, қизим.

Қизалоқ онасининг бўйнидан қучоқлаб олди.

– Сен менинг ҳаётимсан! Эркатойимсан! – деди Дэзи қизини эркалаб.

– Ойижон, Жордан холам ҳам оқ кўйлак кийиб олибдилар.

– Ойингнинг дўстлари сенга ёқдими? – сўради Дэзи қизининг юзини Гэтсбига қаратиб. – Қара-чи, улар келишганми?

– Дадам қаердалар?

– Қизим отасига сира ўхшамайди, – деди Дэзи бизга юзланиб. – У менга ўхшайди. Сочлари, юз-кўзи ҳам қуйиб қўйгандек ўзим.

Қизалоқ онасининг ёнига ўтириб олди. Энагаси келиб, унга қўлини узатди.

– Пэмми, юра қол.

– Хайр, қизалоғим, – деди Дэзи қизи билан хайрлашаркан.

Қизалоқ кетгиси келмаса-да, энага уни бир амаллаб хонадан олиб чиқиб кетди. Шу онда меҳмонхонага Том кириб келди, унинг ортидан эса муз солинган тўртта қадаҳда ичимлик олиб келдилар.

Гэтсби қадаҳлардан бирини қўлига олиб:

– Бу чарчоқни олади, – деб қўйди.

Биз ичимликдан оз-оздан хўплай бошладик.

– Мен йилдан-йилга қуёшнинг ҳарорати тобора кўтарилиб бораётгани ҳақида қаердадир ўқигандим, – очиқ чеҳра билан деди Том. – Қизиқ, яқин ўртада қуёш ерга яқинлашар эмиш ёки аксинча, қуёшнинг ҳарорати йилдан-йилга пасаярмишми-ей... – деди Гэтсбига Том нигоҳини тикиб. – Мен сизларга чорбоғимни ва бор мулкимни кўрсатмоқчиман.

Мен уларга эргашиб, айвонга чиқдим. Кўрфазнинг кўм-кўк сокин сатҳида сув мавжидан асар ҳам йўқ эди.

Мўъжаз кемача чексиз денгиз томон сузиб бормоқда эди. Гэтсби бир дақиқа кемачанинг сузиб кетаётганини кузатиб турди-да, сўнг кўрфазнинг нариги томонини кўрсатиб:

– Уйим анави ерда, сизнинг уйингиз билан қарама-қарши, – деди.

– Тўгри айтасиз, – деди Том унинг гапини маъқуллаб.

Биз узоқларга кўз тикдик. Жазирама иссиқда буталар ва соҳилдаги қовжираган майсалар кўзга ташланарди. Кўрфазнинг нариги тарафида анчагина оромбахш ороллар бор эди.

– Манави ерда ором олса бўлади, – деди Том гурурланиб, – мен бугун шу кемачада бир-икки соат сайр этишни таклиф этган бўлардим.

Улар қуёш нуридан пана қилинган жойда тамадди қилдилар.

– Оқшомни қандай ўтказамиз? – сўради Дэзи. – Кун қизигандан қизияпти.

– Илтмос, ошиқма, – деди Жордан. – Бир оз салқин тушиб, ўзимизга келиб олайлик.

– Иссиққа хушим йўқ, чидолмаяпман, – нолиди Дэзи. – Худди қоп ичида қолгандекмиз-а. Келинглари, шаҳарга бора қолайлик!

– Шундай ҳоллар бўладики, отхонани гаражга айлантирадилар, – деди Том Гэтсбига мурожаат этиб. – Лекин мен биринчилардан бўлиб гаражни отхонага айлантирдим.

– Ким шаҳарга боришни истайди? – тинмай сўрарди Дэзи.

Гэтсби Дэзига қараб қўйди.

– Эҳ, – овозини баландлатди у. – Сизлар иссиқни сезмаяпсизлар, чоғи? – зорланди Дэзи.

Гэтсби билан Дэзи бир-бирларига қараб туришарди. Улар ён-

верларида гўё ҳеч ким йўқдек ҳис этардилар ўзларини. Дэзи Гэтсбидан аста нигоҳини олди.

– Сиз ҳеч қачон қизимайсиз, – деди Дэзи Гэтсбига ўз севгиси ҳақида сўз ўйини қилиб. Том буни дарҳол тушунди ва нима дейишини билмай қолди. Томоғига бир нарса тиқилгандек бўлди. Том аввал Гэтсбига, сўнг Дэзига қаради. Уларнинг бу қарашларидан қандайдир яқинлик борлигини сезиб қолди.

– Сиз реклама суратидаги жентельменга ўхшаб кетасиз, – гапида давом этарди Дэзи тортинмай. – Биласизми... реклама суратлари бўлади...

– Яхши, – Дэзининг гапини бўлди Том. – Майли, шаҳарга бўлса, шаҳарга-да. Қани, бўла қолинглар, шаҳарга кетдик.

Том ўрнидан тураркан, бир Гэтсбига, бир хотинига ўқрайиб қараб қўйди. Ҳеч ким ўрнидан жилмади.

– Нега ўтирибсизлар? – деди у ўзини зўрға босиб. – Қани, турмайсизларми энди, кетдик.

Том ўзини зўрға босиб турарди. Аламидан идишдаги пивонинг ҳаммасини ичиб юборди. Дэзининг “кетдик” деган овози барчамизни стол атрофидан туриб, қизиб ётган хиёбон томон боришга мажбур этди.

– Нега шошиб қолдинг, Том? – эътироз билдирди Дэзи. – Бир оз ўзимизга келиб, сигарета чекиб олсак бўлармиди?

– Ҳамма нонушта пайтида чекиб олган.

– Одамлар бемалол сигарета чекиб олсин, ахир! – ёлворди Дэзи. – Бундай жазирамада шаҳарга шошишга ҳожат йўқ.

Том хотинига лом-мим демади.

– Майли, сен нима десанг шу-да! – деди Дэзи эрига қараб. – Юр, Жордан.

Хонимлар ўзларини тартибга солгани юқорига кўтарилдилар. Биз уч эркак қизиб ётган шағал устида хонимларни кутиб турардик. Гэтсби бир нима демоқчи бўлиб томоқ қириб қўйди, сўнг фикридан қайтди, лекин Том ўгирилиб, унинг юзига тик боққанча туриб қолди.

– Отхонангиз шу яқин ўртадами? – ўзини хотиржам тутиб сўради Гэтсби.

– Шу ердан катта йўл бўйлаб чорак мил юрилади.

– Э-ҳа...

Орага сукунат чўкди.

– Шаҳарга бориш ғирт аҳмоқликдан ўзга нарса эмас, – портлади Том. – Фақат товуқмия аёлнинг калласига шундай фикр келиши мумкин...

– Ўзимиз билан бирон ичимлик оламизми? – сўради Дэзи юқори қаватдаги деразадан калласини чиқариб.

– Мен виски оллоаман, – деди Том ва ошхонага кириб кетди.

Гэтсби қовоғини уйиб мен томон ўтирилди:

– Мен бу ерда гапиролмайман, биродар.

– Дэзи орқа-олдига қарамай гапираверади, – дедим мен... Унинг овозида... – дедим-у, гапим бўғзимда қолди.

– Унинг овозида пул жаранглайди, – кутилмаганда деди Том.

– Албатта... Нега мен аввалроқ билмаган эканман. Бу овозда пулнинг жаранги кўпроқ.

Том сочиққа ўралган катта шишани кўтариб келди. Унинг ортидан келаётган Дэзи ва Жордан бошларига мўъжазгина шляпа кўндириб олишганди.

– Барчамиз менинг машинада кетишимиз мумкин, – таклиф

қилди Гэтсби қизиб кетган чарм ўриндиқни қўли билан пайпаслар экан: – Машинани сояга олиб қўйсам бўларкан, – деди у ачиниб.

– Сизнинг тезлик алмаштиргичингиз қандай? – сўради Том.

– Одатдагидай, – жавоб қилди Гэтсби.

– Ундай бўлса, сиз менинг “форд”имга ўтиринг. Мен сизнинг машинангизни ҳайдаб бораман, – деди Том.

Гэтсбига бу таклиф ёқмади.

– Бензин камроқми деган хавотирдаман.

– Ҳечқиси йўқ. Хавотир олманг, – деди Том сурбетлик билан. – Машинадаги бензин кўрсаткичга қараб қўяркан. – Тугаб қолса, қўйдириб оламан.

Ҳаммалари жим бўлиб қолдилар. Дэзи қовоғини уйганча Томга қараб қўйди. Гэтсбининг башарасида бир зумда қандайдир ноодатий, лекин шу билан бирга таниш ифода намоён бўлди.

– Қани, ўтир, – деди Том рафиқасини Гэтсбининг машинаси томон судраганча. – Сени циркбоп манави “фургон”да бир учирай.

Том машина эшигини очди, лекин Дэзи чаққонлик билан унинг қўлидан сирғалиб чиқди-да:

– Сен Ник билан Жорданни олиб кет. Биз эса кетингдан “форд”да борамиз, – деди.

Дэзи Гэтсбининг ёнига бориб, унинг тирсагидан ушлади. Жордан, Том ва мен Гэтсбининг машинасига чиқдик, Том машинани аста юргизди. Юзимизга иссиқ шамол урила бошлади, Том тезликни оширди. Хотини билан Гэтсби келаётган машина ортда қолиб кетди.

– Кўрдингизми? – сўради Том.

– Нимани?

Том менга маънодор қараб қўйди. Улар орасидаги сирни Жордан билан мен жуда яхши билардим.

– Сиз мени ҳеч нарсадан хабари йўқ деб ўйласангиз керак, – деди Том. – Майли, шундай деб ўйлай қолинг, лекин менда учинчи кўз ҳам бор. У менга барча нарсани ойдинлаштириб туради. Балки менинг гапимга ишонмассиз. Мен ер тагида илон қимирласа биламан.

Унинг тили калимага келмай, гўлдираб қолди. Айни ҳақиқат унинг хаёлини айқаш-уйқаш қилиб юборганди.

– Мен суриштириб, баъзи нарсаларни билиб олдим, – гапида давом этди Том. – Янада чуқурроқ кавлаштирсам бўларди-ю...

– Сен мабодо фолбинга бормадингми? – жаҳл билан сўради Жордан.

– Нималар деяпсан? – заҳарханда кулиб деди Том. – Фолбинга эмиш... – кўзини лўқ қилиб деди у норози оҳангда.

– Хўш. Гэтсбини суриштиргандирсан, ҳойнаҳой?

– Гэтсбини дейсанми? Йўқ. Мен унинг ўтмиши ҳақида баъзи маълумотларни топдим деяпман.

– У Оксфордда ўқиганини билгандирсан? – сўради Жордан.

– Оксфордда эмиш! Бекорларни айтибсан! – Том елкасини қисиб қўйди. – Пуштиранг костюм кийиб юрувчи жаноб...

– Шунга ўхшаш...

– Нью-Мексикодаги Оксфордда... – менсимай гапирди Том. – Яна қаердадир...

– Том, ростини айтсам, ўлгудай худбин экансан, нима қилардинг уйингга таклиф этиб, – жаҳл билан деди Жордан.

– Уни Дэзи таклиф қилган; Дэзи у билан турмушга чиқишдан

аввал таниш бўлган экан, Худо билсин, у қаерда танишган!

Пиво ичганимиз иссиқда ўз таъсирини кўрсатмоқда эди. Негадир барчамиз ўзимизга келолмаётган эдик. Бирмунча вақт жим кетдик. Шу топ Гэтсбининг бензин ҳақидаги гапи ёдимга тушди, бу ҳақда Томни огоҳлантириб қўйдим.

– Ҳечқиси йўқ, шаҳарга етиб оламиз, – деди Том.

– Тайёр бензин шохобчаси ишлаб турганда шаҳардан бензин олишга бало борми, – эътироз билдирди Жордан. – Бундай жазирамада ярим йўлда қолиб кетсак-чи!

Том биздан ранжиб, машина тезлигини пасайтирди, “Жордан Уилсон” деб ёзилган лавҳа олдида тўхтадик. Орадан бир дақиқа ўтгач, хўжайин кўринди. У бизнинг машинамизга разм сола бошлади.

– Тезроқ бўла қолинглар! – қўпол овозда қичқирди Том. – Биз ёқилғи қуйдиргани келганмиз. Бу ерни томоша қилгани эмас.

– Мен касалман, – деди Уилсон жойидан жилмай. – Эрта тонгдан мазам қочди.

– Нима бўлди?

– Қайдам. Бўшашиб, ҳолсизланиб кетяпман.

– Ёқилғини ўзим қуйиб ола қолай бўлмаса? – сўради Том. – Телефонда овозингиз балодай чиқаётганди-ку.

Уилсон остона ҳатлаб ташқарига чиқди. У оёқда зўрға турарди. Ҳарсиллаганча ёқилғи қуйишга тутинди. Унинг ранги докадек оқариб кетганди.

– Нонушта қилаётган пайтингизда сизни безовта қиламан, деб сира ўйламагандим, – деди Уилсон. – Ҳозир менга пул жуда зарур. Машина ҳақида қандай қарорга келганингизни билмоқчиман.

– Янги машинам сизга ёқяптими? – сўради Том. – Уни ўтган ҳафтада сотиб олдим.

– Сарик машинани-я? Яхши экан, – деди Уилсон.

– Сотсам, оласизми?

– Ҳазиллашаяпсиз, шекилли, – дея Уилсон қулиб қўйди. – Яхшиси, сиз менга эски машинангизни сотинг. Ушандаям пул ишлайман.

– Сизга пул нима учун зарур бўлиб қолди?

– Кетмоқчиман. Бу ерларда узоқ қолиб кетдим. Рафиқам билан Фарбга кетмоқчимиз.

– Хотинингизни ҳам олиб кетасизми? – ажабланиб сўради Том.

– Ўн йилдан бери оғзидан шу гап тушмайди. – Уилсон бир дақиқа бензин солинган идишга суяниб, кафти билан кўзини қуёшдан тўсди. – Энди у хоҳлайдими-хоҳламайдими, барибир мен билан кетади. Уни бу ерларда қолдирмайман.

Ёнларидан чанг-тўзон кўтарганча “форд” машинаси ўтиб кетди. Ичида кимдир уларга қўл силкитиб қўйди.

– Қанча тўлашим керак? – сўради Том.

– Бир доллару йигирма цент.

Иссиқдан миям говлаб кетди. Уилсон Томдан ҳеч қандай шубҳа қилмаётганди. Мен хотинининг хурмача қилиқларидан хабардор эдим. Уилсон хотини Миртлни бу ердан узоқларга олиб кетишидан мақсад, унинг оёқ олиши бошқачалигини фаҳмлаб қолди. Шунинг учун ҳам Уилсон ўзини ёмон ҳис эта бошлаганди. Мен аввал Уилсонга, сўнг Томга қарадим. Ҳа, Том ҳам менга ичидаги дардини тўкиб солганди. Уилсонни айтмайсизми, ҳақиқатан ҳам эзилиб кетганди, худди айб қилиб қўйган одамдек кўриниши мунгли эди.

— Яхши, машинамни сизга сотаганим бўлсин, — деди Том. — Эртага у сизники бўлади.

Бу ерларда ҳам ҳаминша қуёш чарақлаб турса-да, негадир кишини ўзига тортмас, совуқ жойлардек туюлаверарди. Қандайдир хавфни юрагим сезаётгандек эди, ортимга ўгирилиб қардим. Бизни кимдир кузатаётганини, кузатаётганда ҳам жуда яқиндан кузатаётганини фаҳмлаб қолдим.

Устахона тепасидаги хужра ойнасининг пардаси бир оз четга сурилди, у ердан бизга Миртл Уилсон қараб турарди. У шунчалик хаёлга берилган эдики, пастдагилар уни кузатаётганларини сезмасди ҳам; унинг башарасидан юрагидан ўтаётган ҳис-туйғулар шундоққина кўриниб турарди. Мен авваллари ҳам аёллар юзида шундай ифодани кўрган бўлсам-да, лекин мен учун тушунарсиз бир ҳолат Миртлнинг нигоҳида намоён эди. Бу унинг Томга тикилиб қараб турганидан эмас, балки Жордан Бейкерни Томнинг хотини дея фаҳмлаб, қизганиб қараётганини кейин тушундим.

Кўнгил гашлигидан ёмон дард бўлмайди. Том машинани дилининг чигилини ёзиш мақсадида тез ҳайдаб борарди. Бир соат аввал хотинига ҳам, маъшуқасига ҳам эга эди. Энди-чи, энди иккиси ҳам қўлдан чиқиб бормоқда. У машина тезлигини тобора ошириб ҳайдаб борар экан, икки мақсадни кўзлаб борарди. Биринчи мақсади Дэзига етиб олиш бўлса, иккинчиси Уилсондан қочиш эди. Биз Астория томон соатига эллик мил тезликда кетиб борардик. Бир оздан сўнг олдимизда шошмай кетаётган “форд”ни кўриб қолдик.

— Эллигинчи кўча яқинида катта кинотеатр бор. Унинг ичи жуда салқин, — деди Жордан. — Мен Нью-Йоркни ёз кунлари куннинг иккинчи ярмида, кўчаларида одамлар камайган вақтда ёқтираман, — гапини давом эттирди у. — Шу пайт ўзингни сархуш ҳис этасан. Гўё қўлингни узатсанг, дарахтдан ажойиб мевалар тўкилиб тушадигандек.

“Сархуш” деган сўз Томнинг юрагини гулгулага солиб қўйди, аммо у бу ҳолатдан чиқмасиданоқ ёнларига Гэтсби билан Дэзи тушган машина келиб тўхтади. Дэзи машинадан тушаркан:

— Энди қаёққа борамиз? — деб сўради. — Балки кинога кирармиз? Айтгандай, шундай иссиқда-я, — гапини давом эттирди Дэзи. — Хоҳласангиз кинога кираверинг. Биз бир оз сайр қилиб, кино тугашига яқин етиб келамиз.

Дэзи ўз кўнглида бизга ҳазил қилмоқчи бўлди:

— Чорраҳада учрашув белгилаймиз. Мен оғзимда сигарета билан тураман.

— Бу ер баҳслашадиган жой эмас, — деди Том асабийлашиб. Улар йўлни тўсиб қўйган эдилар. Ортда юк машинасининг сигнал товуши эшитилди. — Ортимдан “Плаза” меҳмонхонаси рўпарасидаги марказий боғнинг жанубий дарвозаси ёнига боринглар.

Том дам-бадам ортга қараб-қараб кўярди. “Форд” машинаси оқимдан қолиб кетса, у ўз машинаси тезлигини улар етиб олгунларига қадар пасайтириб борарди. Афтидан, Гэтсби билан Дэзи бирон-бир кўчага кириб, қочиб кетишларидан қўрқарди.

Бахтга қарши бу воқеа содир бўлмади. Барчамиз бир қарорга келдик-да, “Плаза” меҳмонхонасидаги шинам хоналарга жойлашдик. Меҳмонхонада чўмилиб олиб, енгил тортишимиз керак, деган фикрга келдик барчамиз. Сўнг муз солинган ялпизли коктейл ичишга бир амаллаб келишиб олдик. Хоналар кенг бўлса-да, ниҳоятда дим. Соат бешга қараб кетаётганди. Деразаларни очганимизда боғдаги қовжираган ўтларнинг ҳиди хонага анқиб кирди. Дэзи бизга орқа ўгир-

ганча кўзгу олдида туриб, соч турмагини тўғрилай бошлади.

– Шоҳона хона, – деди назокат билан Жордан. Барчамиз кулиб юбордик.

– Деразанинг унисини ҳам очиб юборинглар, – деди Дэзи соч турмаклашда давом этар экан.

– Бошқа дераза йўқ-да.

– Ундай бўлса...

– Жазирама ҳақида ҳадеб эзмаланишни бас қилинглар, – жаҳли чиқиб деди Том. – Дэзи, нуқул “иссиқ, иссиқ” деяверасанми!

Том сочиққа ўралган вискини стол устига қўйди.

– Нега сиз уни доим турткилайверасиз? – деди Гэтсби Томга юзланиб. – Шаҳарга боришни ўзингиз таклиф этдингиз-ку.

Орага жимлик чўкди. Дабдурустан деворга осиелиқ телефон маълумотномаси ерга тушиб кетди. Жордан шивирлаб, “кечирасизлар”, деди. Бу сафар ҳеч ким кулмади.

– Мен ўзим оламан, – дедим мен.

– Кераги йўқ, ўзим оламан, биродар, – деди Гэтсби. У узоқ вақт узилиб кетган арқонга тикилиб турди-да, сўнгра дафтарчани ердан олиб, стол устига қўйиб қўйди.

– Кечирасиз... энсақотар сўзни ишлатмай ҳам гапира оласизми? – дея Гэтсбидан сўради Том.

– Қайси сўзни?

– “Биродар” деган сўзни. Сиз бу сўзни қаердан топгансиз ўзи, а?

– Менга қара, Том, – деди Дэзи кўзгу олдидан узоқлашиб. – Агар сен шунақа қўполлик қилаверсанг, шуни билки, мен бу ерда бир дақиқа ҳам қолмайман. Яхшиси, қўнғироқ қилиб айт, коктейлга муз келтиришсин!

Лекин шу топ меҳмонхонанинг биринчи қаватида тўй бўлаётгани маълум бўлди. У ердан қувноқ қўшиқлари мусиқа овози келётган эди.

– Тавба, шундай жазирамада қандай қилиб турмушга чиқиб бўлади, а?

– Нима бўпти, мен ҳам саратонда – июн ойида турмушга чиққанман, – хотирлади Дэзи. – Тўйимиз июн ойида Луисвиллда бўлган. Кимдир иссиқда ўзидан кетиб қолгани эсимда. Том, ўша ким эди?

– Билокси, – қисқа жавоб қилди Том.

– Ҳа, ҳа, унинг исми Билокси эди. Блокс Билокси. У бокс билан шуғулланарди. Теннесси штатидан эди.

– Ўшанда уни бизникига олиб боришган. Чунки биз черков ёнида яшар эдик-да, – деди Жордан. – У бизникида уч ҳафта қолиб кетган. Охири отам уни уйдан ҳайдаб юборгани эсимда. Эртаси куни отам вафот этганди. – Бир оз сукунатдан сўнг у: – Бу воқеаларнинг бир-бирига алоқаси йўқ, тўғрими? – дея қўшиб қўйди

– Мен бир Билоксини, Билл Билоксини танирдим. У мемфислик эди, – гапга аралашдим мен.

– Бу унинг қариндоши. Уч ҳафта давомида у менга оиласи тарихини сўзлаб берганди. У менга гольф ўйнашим учун алюмин клюш-касини совға қилган. Ҳали-ҳанузгача ундан фойдаланиб келяпман.

Биринчи қаватда ўтаётган тўй тантанасидаги мусиқа овози тинди. Никоҳ маросими бошланди. У ердан табрик овозлари баралла эшитилиб турарди. Ва ниҳоят, никоҳ тантанасининг бошланишидан дарак берувчи куй янгради.

– Биз қарияпмиз, – деди Дэзи. – Ёш бўлганимизда эди, югуриб бориб, рақсга тушиб кетган бўлармидик.

– Билоксини эсла ундан кўра, – насиҳатомуз деди Жордан. – Том, сен у билан қаерда танишгансан?

– Билокси билан дейсанми? – Том пешонасини тириштирди. – Мен уни танитайман ҳам. У Дэзининг дўсти.

– Алжирама, – деди Дэзи. – Мен уни тўйгача умуман танитайман. У сизлар билан бирга Чикагодан келган.

– Тўғри, лекин у ўзини сени танишингман, деб таништирган эди менга. Луисвилда ўсиб-улғайганини айтганди. Унга анча ёрдамим теккан, вокзалга олиб келиб, ёнимдан пул тўлаб, юртига жўнатиб юборганман.

Жордан мийиғида кулиб қўйди.

– Бу йигит туғилиб-ўсган ерига сизларнинг ҳисобингиздан кетмоқчи бўлган, холос. Менга айтишича, Иелда ўқиган эмиш.

Том билан мен бир-биримизга қараганча бақрайиб қолдик.

– Тавба, Билокси биз билан ўқиган эмишми? Бекорларни бештасини айтибди.

Гэтсби туфлиси билан полни оҳиста тақиллатиб турарди. Том дабдурустдан Гэтсби томон ўгирилиб:

– Жаноб Гэтсби, айтишларича, сиз Оксфорд университетида ўқиган экансиз, а? – дея луқма ташлади.

– Шунга ўхшашроқ...

– Ўша ерда ўқиган экансиз-ку?

– Ҳа, топдингиз. Оксфорд университетида ўқиганман.

Орага жимлик чўкди. Томнинг яна таҳқиромуз овози эшитилди:

– Ҳойнаҳой, бу воқеа Билокси Иелда ўқиган вақтда содир бўлгандир.

Орага жимлик чўкди. Эшикни тақиллатиб, ичкарига официант кирди. У стол устига янчилган ялпиз билан муз қўйиб, аста эшикни ёпиб, чиқиб кетди, аммо мен ўртадаги оғир вазиятни ўзгартира олмадим. Мен шу онда Гэтсби таржимаи ҳолининг муҳим бир жиҳати очилишини кута бошладим.

– Айтдим-ку, мен ўша ерда ўқиганман, деб.

– Ўқиганингизни айтдингиз. Лекин мен қачон ўқиганингизни билмоқчиман.

– Ўн тўққизинчи йиллар эди. У ерда бор-йўғи беш ой бўлганман, холос. Шунинг учун ҳам ўзимни Оксфорд ўқувчиси деб ҳисобламайман.

Том Гэтсбининг гапларига ишонқирамай, биз томон қараб қўйди. Барчамизнинг кўзимиз Гэтсбига қадалган эди.

– Сулҳ тузилгандан сўнг баъзи бир зобитларга шундай имтиёзлар берилган эди, – деди у. – Бизга Англия ва Франциядаги исталган университетда бир курс маъруза эшитиш имконияти берилганди.

Мен ўрнимдан даст туриб, унинг елкасига қоқиб қўймоқчи бўлдим. Гэтсбига авваллари шубҳа билан қараб юрардим, бу гапдан сўнг гумоним тарқаб кетди.

Дэзи мийиғида кулиб ўрнидан турди-да, столга яқин келди.

– Том, вискини оч! – амрона деди у. – Сенга ялпизли яхна ичимлик тайёрлаб бераман. Анча ўзингга келиб оласан... Мана, қўлимга ялпизни оляпман...

– Шошмай тур, – тўнғиллади Том. – Мен жаноби Гэтсбига яна бир савол бермоқчиман.

– Марҳамат, қулоғим сизда, – одоб билан деди Гэтсби.

– Оиламизда бузғунчилик қилишга нима ҳақингиз бор?

Гап очикчасига кетмоқда эди. Гэтсбига бу гап ёқиб тушди.

– Том, у ҳеч қандай бузғунчилик қилгани йўқ, – деди кўрқиб кетган Дэзи дам эрига, дам Гэтсбига қарар экан. – Сен жанжал кўтаряпсан. Ўзингни тута билишни ўрган, Том.

– Ўзингни тута бил деяпсанми? – қичқирди Том – И-я, тайини йўқ, қаердан келиб қолган бир валакисаланг хотиним билан дон олишиб турса-ю, мен индамай қараб туришим керакми? Йўқ, мен бунга йўл қўймаман... Бу ёғи неча пулдан тушди! Оиламга бепарво бўлсам, эртага кеч бўлади, оилам пароканда бўлиб кетади. Нима, мен унинг қилаётган ишига қўл қовуштириб ўтиришим керакми, Дэзи?

Том ичидаги бор аламини тўкиб солди. У ўзини жанг майдонида ёлғиз қолган жангчидек ҳис эта бошлади.

– Вой-вой! Нималар деяпсан? – деди Жордан нафаси ичига тушиб.

– Тўғри, мен унчалик машҳур шахс эмасдирман. Ён-атрофдагиларга дам-бадам зиёфат беришга қурбим етмас. Афтидан, бизнинг даврда дўст ортириш учун уйингни отбозорга айлантиришинг керак экан-да, а?

Қанчалик ўзимизни тутишга ҳаракат қилмайлик, барибир, барчамизнинг кейфиятимиз тушиб кетганди; Томнинг ҳужумларидан эсанкираб қолгандим. Том нишонга уриб гапираётган эди. Бузуқиларни тартибга чақираётганди. Лекин айнан ўзи қилиб юрган “бузиқчиликларни” сўрайдиган одамнинг ўзи йўқ.

– Биродар, гапимга қулоқ солинг, – гап бошлади Гэтсби. Ёнида турган Дэзи унинг нима демоқчилигини фаҳмлади.

– Йўқ, йўқ, керакмас... – Гэтсбининг гапини бўлди кўрқиб кетган Дэзи. – Қани, уйимизга кета қолайлик... Келинлар, шу ердан уй-уйимизга тарқалайлик.

– Дэзи тўғри айтаяпти. Тарқала қолайлик, – дедиму шартга ўрнимдан турдим. – Қани, Том, кетдик. Ичкиликдан ҳам кўнгил қолди.

– Жаноби Гэтсби менга нимани айтмоқчи экан, шуни билмоқчиман.

– Хотинингиз сизни севмайди! – деди Гэтсби дабдурустдан. – Дэзи ҳеч қачон сизни севмаган ва севмайди ҳам. У мени севади!

– Нималар деяпсиз? Ақлингиз жойидами? – ўзини йўқотиб қичқирди Том.

Ўзини тута олмаган Гэтсби ўрнидан сапчиб турди-да:

– Дэзи сизни асло севмаган, эшитдингизми? – бор овози билан қичқирди. – Мен камбағал бўлганим, устига-устак ҳарбийга кетганим сабабли мени узоқ вақт йўқотиб қўйди. Шунинг учун ҳам сизга турмушга чиқишга мажбур бўлган. Бу мудҳиш хато, албатта. Лекин у мендан ўзгани телбаларча севмаган.

Мен Жордан билан кетмоқчи бўлдим. Аммо Том билан Гэтсби бизнинг қолишимизни илтимос қилишди.

– Ўтир, Дэзи! – буюрди Том қовоғини уйиб. – Бу валакисаланг нималар деяпти? Менга ҳаммасини очик-ойдин гапириб беришингни талаб қиламан!

– Ҳаммасини мен очик-ойдин айтдим, – жавоб қилди Гэтсби. – Бу воқеага беш йил бўлган. Сиз бундан беҳабарсиз.

Том шартга Дэзига ўтирилди:

– Сен беш йилдан бери шу нусха билан учрашиб юрибсанми?

– Йўқ, биз учрашмаганмиз йўқ, – жавоб берди Гэтсби. – Учраша олмасдик ҳам. Бу давр ичида биз бир-биримизни севиб келган-

миз, биродар, узоқ вақт бир-биримизни йўқотиб қўйдик. Мен уни қанчалар қидирганимни биласизми? Уйимда бўладиган зиёфатларни уни топиш мақсадида уюштирганман. Мана, ниҳоят, Дээини топдим... — дея Гэтсби Томга ўқрайиб қараб қўйди.

— Шу, холосми? — талвасага тушган Том ўзини йўқотиб ором-курсига бориб ўтирди. Шу топда унинг ичида ғалаён қилаётган гаплари ташқарига отилиб чиқа бошлади. — Сиз ақлдан озибсиз, — қичқирди Том Гэтсбига тик боқиб. — Беш йил аввал Дээи мен билан танишгунча орангизда нима бўлгани менга қоронғу. Тавба, орадан беш йил ўтибди. Оилалик аёлнинг кўзига кўринишга қандай журъат этдингиз! Тушуна олмаяпман. Балки сиз баққоллик дўконидан Дээилар уйига харид қилинган маҳсулотларни ташиб юргандирсиз. Менга айтган барча гапларингиз қип-қизил бўхтон! Дээи мени севиб турмушга чиққан. Ҳозир ҳам севади!

— Йўқ! Сизни севмайди! — деди Гэтсби қатъий оҳангда бош чайқаб.

— Ҳа, ҳа, мени севади, Дээи баъзан ранжиган пайтида онда-сонда хатога йўл қўяди, — деди Том, сўнг чуқур ўйга толди. — Энг асосийси, мен ҳам уни севаман. Баъзан адашиб шўхликлар қилиб қўйсам ҳам, барибир унинг ёнига қайтиб келаман.

— Сен қабиҳ одамсан, — деди Дээи Томга қараб.

Дээи дарҳол мен томон ўгирилди. Унинг овози ғамгин тус олди. Ундаги нафрат бутун хонага кўчгандек эди. — Ник, Чикагодан кўчиб кетишимизга нима сабаб бўлганини биласанми? Йигитчилик деб ялло қилиб юрганларини сенга гапириб бермагани ғалати туюлмаётими?

Гэтсби Дээининг ёнига келиб, туриб олди.

— Дээи буларнинг ҳаммасини унут, — деди у қатъийлик билан. — Ҳаммаси ортда қолди, энди бу дийдиёнинг аҳамияти йўқ. Сен анави аблаҳга фақат ҳақиқатни айт! Худо ҳаққи, барчаси бир умрга унутилади.

Дээи, Гэтсбига тик боқди.

— Севиш... Мен уни қандай севишим мумкин, агар...

— Сен уни ҳеч қачон севмагансан!

Дээи жавоб беришга шошмасди. У маънос кўзларини менга ва Жорданга тикди. Гўё у нима қилаётганини энди тушуниб етгандек эди. Шу топгача уни ҳеч нарса безовта қилмаганди. У дабдурустан бир қарорга келди. Орқага чекинишга йўл йўқ.

— Мен Томни ҳеч қачон севган эмасман, — дея олди Дээи бор иродасини тўплаб.

— Ҳатто Капиоландда ҳамми? — сўради Том жаҳл билан.

— Ҳа, ўша ерда ҳам...

Биринчи қаватдан ҳамон мусиқа садолари эшитилиб турарди.

— Дээи, ҳатто оёқ кийиминг хўл бўлмаслиги учун Панчбоулдан қўлимда кўтариб олиб чиқиб келган кунимда ҳам мени севмаган-мисан?

— Йўқ! Йўқ! — такрор-такрор айтарди Дээи Томга, — сўнг ўгирилиб Гэтсбига қараб қўйди ва: — Мана севгилим Жей, мени умр бўйи қуйдириб адо қилган кимса ёнимда турибди, — деди Дээи, сўнг қўлига сигарета олиб чека бошлади. Унинг қўллари қалтирарди. Тўсатдан у сигарета ва ёқилган гугурт чўпини гиламга отиб юборди. — Нима қилай, Том? Ўзинг айт! — деди Дээи Томга қараб. — Ёшлик чоғимда уни телбаларча севганман. Ўтмишимни унутолмайман, — деди-ю, хўнграб йиғлаб юборди. — Ҳа, ҳа, бир вақтлар

уни жуда севганман, ҳозир ҳам жонимдан ортиқ севаман.

Гэтсби кўзини кактта-катта очди-ю, сўнг шартта юмиб олди.

– Мени ҳамон севар экансан, – қайтарди Гэтсби. – Раҳмат сенга, Дэзи.

– Ёлгон! Сени севмайди! – ўшқирди Том. – У сени хаёлининг кўчасига ҳам келтирмаган. Тушунсанг-чи, Дэзи билан ўртамизда сен галварс ҳеч қачон тушунмайдиган сир бор. Иккимизгина биламиз ва ҳеч қачон унутмаймиз. Ҳа, бундай нарсалар ҳеч унутилмайди.

Бу сўзларнинг ҳар бири гўё Гэтсбининг юрагига пичоқ санчаётгандек санчиларди.

– Дэзи билан ёлғиз гаплашишимга рухсат берсангиз, – деди Гэтсби Том томон ўгирилиб. – Кўрмаяпсизми, унинг ҳуши ўзида эмас...

– Ёлғиз қолган пайтимизда ҳам сени яхши кўрмаганман, Том, – аянчли овозда деди Дэзи. – Ҳа, сени севмаганман.

– Ёлгон гапиряпсан! – ўшқирди Том хотинига.

Дэзи эри томон қаради.

– Сенга мен борманми-йўқманми, барибир-ку!

– Албатта барибир эмас. Бундан буён сен ҳақингда кўпроқ қайғураман, азизам.

– Йўқ, йўқ!.. – ваҳима билан деди Гэтсби. – Сиз энди у ҳақда гамхўрлик қила олмайсиз.

– Йўғ-э, шундайми? – Том кўзларини катта-катта очиб, хахлаб кулиб юборди. У ўзини анча тутиб олганди. – Хўш, нимага асосланиб бундай деяпсиз?

– Дэзи сизни ташлаб кетади.

– Ёлгон! Бўлмаган гап, – қичқирди Том.

– Ҳа, Гэтсби тўғри айтяпти, – унинг гапини тасдиқлади Дэзи.

– Дэзи ҳеч қасққа кетмайди! – қичқирди Том талвасага тушиб. – Кимникига кетади? Қўлига ўғирланган узук тақадиган мутгаҳам-никигами?

– Уни ҳақорат қилишингизга йўл қўймайман! – Гэтсбининг ёнини олди Дэзи. – Кетайлик, Худо ҳаққи, шу ердан кетайлик!

– Сиз ўзи кимсиз? – ўшқириб сўради Том. – Мейер Вулфшимнинг тўдасидан эканлигингиз менга маълум. Сиз ҳақингизда ва ишларингиз ҳақида баъзи бир маълумотларни биламан. Лекин янада кўпроқ маълумотларни йиғяпман! Шунини билиб қўйишингизни истардим.

– Хоҳлаганча йиғаверинг, биродар, қўрқадиган жойим йўқ! – деди Гэтсби.

– Сизнинг “дорихона”ларингиз ҳақидаги маълумотни беш қўлдек биламан. – Том биз томонга қараб гапида давом этди. – Улар Вулфшим билан биргаликда Нью-Йорк ва Чикаго тор кўчаларидаги юзлаб майда дорихоналарни қўлга киритиб олганлар. У ерда алкоголь билан ҳам савдо қиладилар. Унинг кирдикорларидан бири ҳозирча шу. Мен бир қарашдаёқ унинг фирибгар эканлигини пайқаган эдим, кўриб турганингиздек, адашмабман.

– Борди-ю, шундай бўлса нима қилибди? – одоб сақлаб деди Гэтсби. – Масалан, сизнинг яқин дўстингиз Уолтер Чейз биз билан ҳамкорлик қилишдан ор қилгани йўқ.

– Сиз ундан фойдаланиб, ғаламислик қилдинглар! Сизлар ялло қилиб юрибсиз, у бўлса Нью-Жерсидаги қамоқхонада бир ой ўтириб чиқди. Жин урсин! Иккинги ҳақингизда нималар деяётгани-

ни бир эшитсангиз эди! Тепа сочингиз тикка бўлиб кетармиди!

– У бизга қўшилганида ёнида ҳемири ҳам йўқ эди. Тез орада бойиб кетишга ошиқди, биродар, тўғриси ҳам шу.

– Мени “биродар” деманг! – газаб билан қичқирди Том. Гэтсби лом-мим демади. – Сизни қонунга зид бўлган фирибгарликда айблаб, бўйнингизга бирон моддани осииш дўстимга ҳеч қийинчилик туғдирмасди. Аммо Вулфшим унга таҳдид қилиб, оғзини юмиб қўйди.

Гэтсби Томнинг таҳдидига парво ҳам қилмай, кулиб ўтирарди.

– Дорихоналар воеқаси сиз қаллоблар учун ўйинчоқдек гап, – хотиржам гапида давом этди Том. – Биладан, ҳозир сиз каттароқ қаллобликни амалга ошириш билан бандсиз. Уолтер бунни очиб ташлашга чўчияпти. Сизлар уни қўрқитиб қўйгансиз.

Мен ён-веримга қарадим. Дэзи қўрқувдан гужанак бўлиб олганча, эри билан Гэтсби орасидаги бўшлиққа тикилганча турарди. Жордан эса қўлини иягига тираганча лом-мим демай ўтирарди. Мен Гэтсбига қарадим. Унинг кўриниши мени ҳайратга солди. Афтидан, у ҳозиргина кимнидир ўлдириб келганга ўхшарди. Орадан роппа-роса бир дақиқа ўтди. Сўнгра Гэтсби ҳаяжонланганча Дэзига нималарнидир сўзлай кетди.

Гэтсби Томнинг гапларини инкор этиб, ўз шаънини оқлай бошлади, ҳатто бу ерда айтилмаган айбловлардан ҳам ўзини ҳимоя қила бошлади. Дэзи Гэтсбининг гапини эшитмас, ўз хаёли билан банд эди. Шунинг учун ҳам Гэтсби гапиришдан тўхтади. Дэзи ёлворишда давом этарди:

– Том, Худо ҳаққи, кетайлик! Мен бу ҳолга ортиқ дош беролмайман.

Дэзининг даҳшатга тушган кўзлари ундаги аввалги қатъиятлик ва жасоратдан асар ҳам қолмаганлигини яққол кўрсатиб турарди.

– Дэзи, сен жаноб Гэтсби билан кетавер, – деди Том. – Марҳамат, унинг машинасида кетишинг мумкин.

Дэзи эрига бақрайиб қараб қолди, лекин Том ўзини хотиржам тутиб:

– Кетавер. У сени асло зериктирмайди, кўнглингни овлайди. Шуни тушуниб етдимки, сизларнинг ишқий саргузаштингиз шу билан якун топади.

Дэзи эрига бир қаради-ю, жаҳл билан Гэтсбини қўлтиқлаб, бир оғиз ҳам гапирмай, ўзларидан ном-нишон ҳам қолдирмай, кўздан ғойиб бўлдилар.

Том сочиққа ўралган, оғзи очилмаган вискини олиб ўрнидан турди.

– Балки виски ичармиз?.. Жордан!.. Ник!.. Нима дейсизлар?

Мендан садо чиқмади.

– Ник?

– Нима дейсан?

– Балки сен ичарсан?

– Ҳа-я... Агар янглишмасам, бугун туғилган куним. Ўттиз ёшни қоралаб қўйибман-а! – дедим ниҳоят.

Биз уччовимиз ҳаворанг “форд” машинасига ўтириб, ортимизга қайтаётганимизда соат етти бўлиб қолганди. Том ўзидан ўтганини ўзи биларди, йўлда ҳазиллашиб, кулиб гапирса-да, гаплари бир-бирига қовушмасди. Биз шаҳар чироқлари ёғдуси остида бўлиб ўтган машъум воқеадан юрагимиз эзилганча ҳар биримиз ўзимизча хаёл суриб борардик. Ўттиз йил сўққабош бўлиб яшабман. Ёнимда

Жордан бор эди, Дээздан фарқли ўлароқ у аллақачон унут бўлган орзуларни йиллар бўйи хаёлида олиб юришга мойил эмас эди.

Кўз ўнгимизда кўприкнинг қора панжаралари бирин-сирин ўтиб бораётган пайтда Жордан бошини аста елкамга қўйди, иссиқ кафти билан қўлимдан маҳкам тутди.

Қуёш ботиб, ҳарорат тушиб бораётган бир пайтда биз йўлда давом этардик.

Шлак уюмлари олдидаги мўъжазгина рестораннынг хўжайини Михаэлис иссиқдан ҳолсизланиб, кўзи уйқуга кеч илинди. У эрталаб ўрнидан эринибгина турди-да, ташқарига чиқди. Жорж Уилсоннинг гаражи томон нигоҳини тикди-ю, кўзи Уилсонга тушди. Уилсонни касал деб эшитганди. Уилсон қалтираб турар, ранг-рўйи сочининг ранги каби сап-сарғайиб кетганди. Михаэлис ётиб даволанинг, деб маслаҳат берганига анча бўлган. Уилсон эса, касалига қулоқ солиб, даволангани ётса, мижозларидан айрилиб қолишини унга айтганди. Ногаҳон бақир-чақир қилган овоз қулоққа чалинди.

– Шовқин солаётган хотиним, уни уй ичига қамаб, устидан қулфлаб қўйганман. Ҳозирча ўша ерда ўтира турсин, индинга бу ердан кетамиз, – деди Уилсон.

Михаэлис Уилсоннинг бу гапидан ҳанг-манг бўлиб қолди; улар тўрт йил давомида тинч-осойишта, ёнма-ён яшаб келганлар. Уилсон бундай ишларга қодир эканлигини аввал эшитса борми, бунга ишонмаган бўларди. Бу кимса ҳаётдан чарчаган, хотинига сўзи ўтмайдиған одам. Устахонада иш бўлмаган вақтларда дарвоза олдида курсисида ўтирволиб, ўтган-кетганларни, онда-сонда физиллаб ўтиб бораётган машиналарни томоша қиларди. Мабодо, бирон кимса у билан гаплашиб қолгудек бўлса борми, у ҳам юзида кулгу билан одоб-ла жавоб қайтарарди. Унинг инон-ихтиёри ўзида эмасди. Хотини юр деса юрар, ўтир деса ўтирарди, хуллас, Миртлнинг измидан чиқмасди.

Михаэлис Уилсондан нима содир бўлганини сўраб-суриштирмоқчи бўлди, аммо Уилсондан бирон жавоб олиш қийинлигини тушунди, жавоб бериш ўрнига қўшнисига шубҳали қараш қилди-да, фалон куни, фалон соатда қаерда ва нима қилганлигини суриштира кетди. Михаэлис Уилсоннинг бу қарашлари ва берган саволларидан гангиб қолди, унинг ресторани томон кетаётган бир тўда ишчиларни кўргач, уларга хизмат қилишни баҳона қилиб, яна келарман, дея шошиб йўлга тушди. Аммо ортига қайтмади. Ишга шўнғиб кетган бўлса кераг-ов. Соат саккизларга яқин ташқарига чиқди, устахонадан Уилсон хонимнинг баланд, қаҳрли овозда эрига дағдага қилаётганини эшитди-ю, эрталабки бўлиб ўтган суҳбатни эслади.

– Қани, ур! – дея қичқирди Уилсон хоним. – Қани ур, тепкила, кўрқоқ, ярамас!

Устахона эшиги очилиб, Уилсон хоним қўлини силтаб, бақирганча ташқарига отилиб чиқди. Эри қадам босишга улгурмаган ҳам эдики, бир зумда фалокат рўй берди-қўйди...

Газетада бу воқеани “автомобил ҳайдовчиси ҳатто машинасини тўхтатмади ҳам”, деб ёзганди. Қуюқлашиб бораётган қоронғулик қаъридан чиқиб келган машина, бир силкинди-ю, йўлида давом этиб, муюлишда кўздан ғойиб бўлди. Михаэлис машинанинг рангини дурроқ кўриб олмаганди. Ётиб келган полициячиларга у, машина оч яшил рангда эди, деди. Нью-Йорк томон кетаётган бошқа машина

юз ярд¹ларча юргач, таққа тўхтади. Унинг ҳайдовчиси орқага югуриб келди-ю, Миртл Уилсонни гужанак бўлиб ётган ҳолда кўрди. Кутилмаганда у ҳаётдан кўз юмган аёлнинг оқаётган қуюқ қони тупроққа сингиб кетаётганининг шоҳиди бўлди. Ҳайдовчи ва Михаэлис воқеа содир бўлган жойга биринчи бўлиб етиб келдилар. Улар жароҳат олган аёлнинг эгнидаги кўйлак тугмаларини ечиб, нафас оляптими, йўқми, деб эшитмоқчи бўлганларида, унинг кўкраги узилиб, биқини ёнида шалвираб ётганини кўрдилар. Аёл вафот этганди. У оғзи очик ва қонга беланган ҳолда узала тушиб ётарди.

Биз узоқдан йўлда машиналар ва одамлар тўпланиб турганини кўрдик.

— Фалокат содир бўлган, шекилли! — деди Том. — Уилсоннинг омади бор экан. Унга энди иш кўпайгандан-кўпаяди.

Том машина тезлигини бир оз секинлатди, аммо унинг тўхташ нияти йўқ эди; Том уларга яқинлашгач, тўпланган одамларнинг саросимада турганликларини кўрди-ю, машинани тўхтатди.

— Нима фалокат содир бўлганини билайлик, — деди у истаристамас машинадан тушаркан. — Кўп қолиб кетмаймиз.

Устахонадан бўғиқ ва узук-юлуқ ихраш овози эшитилар эди; биз машинадан чиқиб, гараж эшигига яқинлашганимизда овоз аниқ-таниқ эшитила бошлади.

— Вой Худойим, вой Худойим! — деган овоз қулоққа чалинарди.

— Афтидан, бирон фалокат содир бўлган, шекилли, — қизиқди Том.

Том оёқ учида туриб, одамлар оша устахонага қаради. Устахонани маъдан қопламали лампочкаларнинг сариқ нурлари ёритиб турарди. Том хириллаб, бақувват елкалари билан оломон тўдасини ёриб, олдинга интила бошлади.

Тўпланганлар Томнинг ортидан жавраганча қараб қолавердилар. Мен ҳеч нарсани кўролмай гарангсиб турардим. Томошатаблар эса кўпайгандан кўпайиб, орқадан сиқиб келарди. Мен билан Жордан оломон ичида қолиб кетдик.

Миртл Уилсоннинг адёлга ўралган жасади бир четда ётарди. Том бизга орқа ўгирганча Миртлнинг жасади устига энгашиб турарди. Ёнида эса бошига мотоциклчининг бош кийимини кийиб олган полициячи иссиқдан терлаб-пишганча ён дафтарига қандайдир исм-шарифларни ёзиб борарди. Қаердандир узук-юлуқ ихраган овоз қулоққа чалинарди. Мен атрофга алангладим. Уилсон устахонада дидиё қиларди. У икки қўли билан устахона эшигининг кесакисига ёпишганча баланд остонада туриб, бошини у ёқдан-бу ёққа тебратгани-тебратганди. Қандайдир бир кимса паст овозда уни юпатишга уринарди, аммо Уилсон ҳеч нарсани кўрмас ва эшитмасди. У нигоҳини шифтга осилган лампочкадан аста олиб, тахта устида ётган Миртл жасадига қараб-қараб қўяркан, сўнг яна шифтга тикилиб оларди; юракни эзувчи инграш овози тинай демасди.

— Ё Худойим! Ё Худойим-ей! Бу қанақаси бўлди! Тавбангдан кетай, Худойим.

Том бошини даст кўтариб, атрофга аланглади ва полициячига мурожаат этиб, нимадир деб гўлдиради.

— М-и... — полициячи ҳарфлаб исм-шарифни ёза бошлади, — к...

— Йўқ, х... — деб уни тўғирлади Михаэлис.

— Ҳой, гапимни эшитсангиз-чи! — овозини кўтариб бақирди Том.

¹ Я р д — масофа бирлиги

– Нима? – деди полициячи. – Э...

– Л...

– Л... – шу пайт Томнинг забардаст кенг кафти полициячи елкасига тушди. Полициячи ўгирилиб, унга қаради. – Сизга нима керак? – деди ўдағайлаб.

– Бу воқеа қандай содир бўлди? Қандай содир бўлганини мен билишим керак!

– Уни автомобил уриб кетибди. Жабрланувчи ўша заҳоти тил тортмай ўлган.

– Тил тортмай ўлган... – қайтарди Том бир нуқтага тикилганча.

– У йўлга югуриб чиққан эди. Аблаҳ, машинани тўхтатмади ҳам.

– Иккита машина келаётган эди, – деди Михаэлис. – Бири у томондан, бири бу томондан, тушундингизми?

– Нима-нима? – шоша-пиша сўради полициячи.

– Бири шаҳардан келаётганди, иккинчиси шаҳарга кетаётган эди. У бўлса... – деди мурдани кўрсатиб, – У энди йўлга югуриб чиққанди, шаҳардан келаётган машина зумда бу аёлни уриб кетди. Машина катта тезликда келаётганди.

– Бу жойнинг номи нима деб аталади? – сўради полициячи.

– Ҳеч нима, бу ернинг номи йўқ.

Норғул, яхши кийинган бир йигит олдинга чиқди.

– Машинанинг ранги сариқ эди, – деди у. – Катта сариқ машина. Яп-янги.

– Сиз аниқ кўрдингизми?

– Йўқ, лекин бу машина катта йўлда мендан ўзиб кетди. Катта тезликда келаётган эди. Ҳа, ишонинг менга.

– Олдимга келиб, исм-шарифингизни айтинг. Ҳой, барака топ-курлар, унга йўл беринглар, унинг исм-шарифини ёзиб олишим керак.

Афтидан, бу гаплар ҳамон ўзига келолмай турган Уилсоннинг қулоғига ҳам кирди, шекилли, у инграшдан тўхтаб, бехосдан гапира кетди:

– Мен у машинани биламан! Жуда яхши биламан!

Мен Томнинг сергак тортганини кўриб турардим. У шошиб Уилсоннинг олдига келиб, елкасидан маҳкам ушлади.

– Ўзингни қўлга ол! – дея уни юпатмоқчи бўлди Том.

Уилсон Томга қаради. Қаддини тик тутмоқчи бўлди-ю, аммо тиззалари букилиб, букчайиб қолди. Том уни абжир қўллари билан ушлаб қолмаганида у йиқилиб тушган бўлармиди.

– Гапимга қулоқ солинг, – деди Том Уилсонни силкитиб. – Мен бу ерга ҳозиргина келдим. Мен сиз билан келишганимдек эски “форд”имни ҳайдаб келдим. Кундуз куни мен миниб ўтган ўша сариқ машина меники эмасди, эшитаяпсизми? У машинада фақат Нью-Йорккача етиб бордим, холос. Уни бошқа кўрганим йўқ.

Том жуда секин гапирарди. Унинг ёнида турган мен ва гувоҳлик берган кимсадан бошқа одам унинг сўзларини эшитмасди, аммо унинг гаплари полициячини сергак торттирди.

– Нима ҳақида гапиряпсиз? – жиддий тортиб сўради полициячи Томдан.

– Мен унинг дўсти бўламан, – Том Уилсонни қўлтиқлаб, бошини полициячи томон бурди. – У босиб кетган машинани биламан деяпти. Сариқ рангда экан.

Полициячи Томга шубҳа билан қаради.

– Сизнинг машинангиз қандай рангда?

– Ҳаворанг. Икки ўриндиқли “форд”.

– Биз ҳозиргина Нью-Йоркдан келяпмиз, – гапга қўшилдим мен. Катта йўлда ортимиздан келаётган бир кимса гапимни тасдиқлади. Полициячи яна Михаэлисга юзланди.

– Келинг, яна бир бошдан бошлаймиз. Ҳарфлаб айтинг...

Том Уилсонни бамисоли қўғирчоқдек кўтариб, устахонага олиб кирди-да, оромкурсига ўтқазиб, сўнг ўзи ташқарига қайтиб чиқди.

– Унинг ёнидан жилманглар! – буюрди у.

Яқинроқ турган икки эркак бир-бирларига қарадилар-да, истар-истамас устахонага кириб кетдилар. Том уларни ичкарига ўтқазиб юборди ва мурдага қарамасликка ҳаракат қилиб, эшикни беркитиб қўйди, сўнг ёнимга келгач, шивирлаб:

– Кетдик, – деди.

Фалати аҳволга тушдим. Тўпланган оломон орасини ёриб ўта бошладик, Том кенг елкалари билан йўл очиб борарди. Кўзимиз қўлида жомадони билан югуриб келаётган шифокорга тушди.

Аввалига Том машинани аста ҳайдаб борди. Катта йўлдаги муюлишдан ўтгач, у тезликни оширди, машина ўқдек учиб кетди. Агрофга қоронғулик ўз чодирини ёпишга улгурган эди. Бир оздан сўнг пиқиллаб йиғлаётган овоз эшитилди. Томнинг юзини кўз ёшлари юваётганди.

– Қўрқоқ, аблаҳ! – жазаваси тутиб деди у. – Ҳатто тўхтамабди ҳам-а...

Дарахтлар ортидан Бьюкененлар уйи кўзга ташланди. Том машинани уйи остонаси ёнида тўхтатиб, дарҳол юқорига қаради; ток новдалари билан қопланган девордаги икки деразадан ташқарига ёруғлик тушиб турарди.

– Дэзи уйда экан, – деди у. Биз машина ичидан чиққанимизда, Том менга қараб бир оз қовоғини уйди. – Ник, сени Уэст-Энга олиб бориб қўйишим керак. Бугун қиладиган ишим ҳам йўқ. Юр, кетдик!

Томнинг хаёли паришон эди; у ишонч билан ўзига бино қўйиб сўзларди. Биз ой шуъласи тушиб турган майдондан ўтиб борар эканмиз, Том менга:

– Узр, кайфиятим йўқ. Сенга ҳозир телефон орқали такси чақириб берсам, нима дейсан? Ҳозирча Жордан билан ошхонага киринглар. Овқатланиб оласизлар, – дея эшикни очди-да, мулозамет билан:

– Кириглар, – деди.

– Раҳмат. Иштаҳам йўқ. Илтимос, менга такси чақириб бер. Мен шу ерда очиқ ҳавода кутиб тураман, – деди Жордан ёнимга келиб, тирсагимдан тутаркан.

– Ник, ичкарига кир. Бир оз ўтирамиз.

– Раҳмат. Ҳозир мавриди эмас.

Кўнглим беҳузур бўлаётган эди, шу сабабли ёлғиз қолишни истардим. Лекин Жордан кетишга шошилмасди.

– Соат энди тўққиз ярим бўлибди, – деди Жордан.

– Мен жуда чарчадим буларнинг машмашаларидан. Ёлғиз қолмоқчиман, – дедим, ўзим пайқамаган ҳолда “булар” деганимда Жорданни ҳам назарда тутган эдим. Ҳойнаҳой, Жордан буни юзимдаги ифодадан пайқади, шекилли, кескин бурилиб, ичкарига ки-

риб кетди. Мен зинага ўтириб, бошимни қўлларим орасига олганча, ичкарида хизматкор такси чақираётганини эшитгунимга қадар, бир неча дақиқа шу алфозда ўтирдим. Шундан сўнг ўрнимдан туриб, таксини дарвоза олдида кутиш ниятида хиёбон бўйлаб аста юра бошладим.

Мен ҳали йигирма қадам босмасимдан ортимдан кимдир отимни айтиб чақириб қолди. Буталар орасидан Гэтсби чиқиб келди.

– Бу ерда нима қиляпсиз? – сўрадим ундан.

– Ҳеч нарса, биродар, шунчаки турибман.

Негадир унинг бу ҳолати менга ғалати кўринди. Назаримда у ўғирликка тушмоқчи бўлган одамдек кўринди кўзимга. Шу топда унинг ортидан – буталар орасидан Вулфшимнинг танишлари, “жоҳил” одамлари кўриниб қолса ҳам ажабланмаган бўлардим.

– Сиз катта йўлда бирон нарсани кўрингизми? – дея сўради у бир оз сукунатдан сўнг. Сўнг саросимага тушиб:

– Ўлдими у? – дея олди зўр-базўр.

– Ҳа.

– Ўзим ҳам шундай деб ўйлагандим. Дезига ҳам шундай деб айтдим. Бундай вақтда тўғрисиани айтган яхши. Дези жуда кўрқиб кетди, шунинг учун ҳам жуфтакни ростлаб қолди.

Гэтсби Дезини ёнини ола бошлади.

– Мен Уэст-Эгга айланма йўл билан келдим, – гапида давом этарди Гэтсби; машинамни уйимга қўйиб келдим. Менимча, бизни ҳеч ким кўргани йўқ. Ишончим комилки, сиз ҳам бизни сот-масангиз керак.

Шу пайт у кўзимга жирканч одам бўлиб кўриниб кетди. Мен индамадим.

– Ўша аёл ким экан? – сўради у.

– Устахона эгасининг хотини, Уилсон хоним. Жин урсин, бу воқеа қандай содир бўлди, а?

– Биласизми, мен рулда эмасдим... – Гэтсби жим бўлиб қолди. Масала кундек равшан эди.

– Рулда Дези ўтирганмиди?

– Ҳа, – у жавоб беришга шошилмади. – Лекин мен бўйнимга оламан, рулни мен бошқардим дейман. Биласизми, Нью-Йоркдан чиққанимизда Дези жуда асабийлашаётганди. Агар машинани бошқарсам, бир оз тинчланаман, деб ўйлаганди. Кутилмаганда бу аёл олдимиздан югуриб чиқиб қолса бўладими. Шу пайт қарама-қарши йўлдан яна бир машина келаётганди. Бу воқеа кўз очиб-юмгунча содир бўлди. У аёл бизга нимадир демоқчи бўлгандек туюлди менга. Балки унинг кўзига биз танишдек кўрингандирмиз. Шу пайт Дези рулни аввал чап томонга бурди, аммо қарама-қарши томондан бошқа машина келаётгани сабабли у шошиб, рулни ўнг томонга буриб юборди. Мен рулни ушлаганимда бир зарбани сездим. Ҳойнаҳой, у тил тортмай ўлган бўлса керак?

– Уни таниб бўлмайди.

Ник сесканиб кетди.

– Биродар, ўзингизни қўлга олинг. Мен Дезига машинани тўхта-тайлик дедим. У саросимага тушиб, машинани тўхтата олмади. Шунда мен қўл тормозидан фойдаланишга мажбур бўлдим. Кўрқиб кетган Дези ўзини тиззамга ташлади. Сўнг машинани мен бошқариб кетдим. Эрталабгача у анча ўзига келиб қолади, – деди Гэтсби қисқа сукутдан сўнг. – “Плаза” меҳмонхонасида бўлиб ўтган воқеа сабабли эри уни қийнамаслиги учун эҳтиёт шарт, мен шу ерда

уни пойлаб тураман. Дэзи ўз ётоғига қамалиб олган. Агар Том унинг ётоғига кириб, куч ишлатадиган бўлса, Дэзи бир неча маротаба чироқни ўчириб-ёқиб, менга белги беради.

- Том ҳозир ўзида эмас, Дэзига ҳеч нарса қилмайди, – дедим.
- Биродар, мен унга ишонмайман.
- Бу ерда сиз қачонгача турмоқчисиз?
- Ҳеч бўлмаганда эрталабгача.

Миямга бир фикр чақмоқдек урди. Дэзи рулни бошқарганини Том билса нима қиларкин? Мен уй тарафга қарадим. Пастки қаватдаги деразалардан ташқарига чироқ нури тушиб турарди, юқори қаватдаги Дэзининг ётоғи деразасидан ҳам пуштиранг чироқ нури атрофни ёритиб турарди.

– Мени шу ерда кутиб турунг, – дедим Гэтсбига. – Бориб қулоқ солиб кўрай-чи, бирон-бир товуш эшитилмаяптимикан ичкаридан. – Мен эҳтиёткорлик билан майсазор четидан юриб, уй томон келдим. Майдонни кесиб ўтиб, уйга кираверишдаги зинага кўтарилдим. Меҳмонхона деразаларидаги дарпардалар очиқ бўлгани сабабли, у ерда ҳеч ким йўқлигини яққол кўриш мумкин эди. Мен ёруғлик тушиб турган тарафга йўл олдим. Деразага калта дарпарда тутилган бўлса-да, тирқишдан ичкарига қарадим.

Дэзи билан Том ошхонада бир-бирларига қарама-қарши ҳолда ўтирардилар. Стол устида совиб қолган овқат билан икки шиша пиво турарди. Том Дэзига ниманидир жон-жаҳди билан тушунтирарди. Қўлини эса стол устида турган Дэзининг қўли устига қўйди. Дэзи дам-бадам Томга кўз тикиб, розилик аломатини билдириб бош ирғарди.

Уларнинг мутлақо кайфияти йўқ. Овқатга ҳам, пивога ҳам қўл урмагандилар. Улар гамни унутиб, бир-бирларига яқинлашдилар. Афтидан, улар ниманидир келишиб олишаётганди.

Мен зинадан ҳовлига оёқ учида туша бошладим. Шу заҳоти чақирилган такси овозини эшитиб қолдим. Гэтсби мени кутиб турарди.

– Хўш, тинчликми, жанжаллашмаяптиларми? – хавотирланиб сўради Гэтсби.

– Йўқ, тинчлик. – Мен иккиланганча туриб қолдим. – Юринг мен билан. Сиз ухлаб олишингиз керак, – дедим унга.

Гэтсби бош чайқаб “йўқ” ишорасини қилди.

– Дэзи чироқни ўчирмагунча пойлаб тураман. Қачон ухлагани ётса, кўнглим тинчийди. Хайрли тун, биродар.

У қўлини чўнтагига тикқанча, шошиб ортига ўгирилди-да, тез-тез кета бошлади. Гўё мен бу ерда бўлсам, унга халақит бераётгандай ҳис этдим ўзимни. Гэтсби Дэзи учун жонини беришга тайёр эди. Мен индамай жўнаб кетдим. Гэтсби бўлса ой шуъласи остида ёлғиз ўзи Дэзини кўриқлаб турарди. Бу билан севгилисига ўзининг муқаддас муҳаббатини исботлаётгандек эди гўё.

VIII БОБ

Тун бўйи ажриққа ағанаб чиқдим; ён-атрофни туман қоплаган эди. Кўрфаз томондан тинмай сирена овози эшитиларди. Мени гўё безгак тутаётгандек қалтирардим. Кўз ўнгимда гоҳ даҳшатли ҳақиқат жонланар, дам кўрқинчли тушлар кўрардим. Тонг отишига яқин Гэтсби вилласи олдида бир такси келиб тўхтади. Дарҳол ўрнимдан туриб, кийина бошладим – мен унга ниманидир айтишим, уни огоҳлантиришим ва буни иложи борича тезроқ қилишим керакдек туюларди.

Узоқдан эшик ёпилмаганини кўрдим. Гэтсби эса ё руҳий чарчоқдан, ёки жисмоний чарчоқдан эзилиб, ранг-рўйи бир аҳволда айвонда столга суянганча турарди.

— Худога шукр, ҳеч нарса бўлгани йўқ, — деди у менга қараб ҳазин овозда. — Соат тўртгача Дээзининг уйи олдида пойлоқчилик қилдим. У дераза ёнига келди-да, мени тинчлантириш мақсадида чиरोқни ўчирди, — деди ниҳоят Гэтсби тинчланиб.

— Сиз кетишингиз керак! — дедим унга. — Ҳойнаҳой, полиция машинангизни излаб топса керак.

— Биродар, ҳозироқ кетишим керакми?

— Ҳа-ҳа! Бир ҳафтага Атлантик-Сити ёки Монреалга бориб келишингизни маслаҳат берардим.

Гэтсби гапимни эшитишни ҳам истамади. Ҳа-я, Дээзини ташлаб кетишга кўзи қиймаяптимикин? У нима қилмоқчи ўзи? Бир қарорга келиши керак-ку, ахир! Гэтсби телбаларча хаёл сурарди, нимадандир умид қиларди, умидидан маҳрум қилишга журъатим етмади.

Гэтсби ёшлик йилларида содир бўлган антиқа воқеани ва Дэн Коди билан дарбадарликда ўтказган кунлари ҳақида менга сўзлаб берди. Бунга сабаб, у Томнинг газабига дучор бўлиб, кўнгли бамисоли синган шишадек чил-чил синган эди. Кўп йиллик орзуси энди рўёбга чиқай деганда, ҳозирда унинг чиппакка чиқаётганлиги Гэтсбига жуда алам қилмоқда эди. Том унинг бошидан тегирмон тоши юргизган тақдирда ҳам беш йилдан буён орзиқиб кутаётган ширин орзусидан асло воз кечмоқчи эмасди. У фақат Дээзи, ҳа, ёлғиз Дээзиси ҳақида ўйлайвериб, неча тунларни бедор ўтказмади дейсиз.

Дээзи Гэтсбининг ҳаёт йўлида учраган ягона соҳибжамол қиз. У авваллари ҳам кўпгина қизлар билан танишган. Лекин у қизлар билан худди тўсиқ ортида тургандек, тортиниб сўзлашарди. Дээзини илк дафъа кўрганидаёқ унга мафтун бўлди-қолди. Гэтсби Дээзиларникига тез-тез танда кўядиган одат чиқарди. Аввал Кэмп-Тэйлорлик зобитлар билан бирга борса, кейинчалик ёлғиз ўзи қадам ранжида этадиган бўлди. Энг ҳайратланарлик жойи шунда эдики, қиз қанчалик бой бўлса, йигит шунчалик қашшоқ эди. Қизнинг уйи жуда ҳашамдор, у ерда ўзини эркин тутардинг. Гўё бу уйнинг қандайдир сири бордек эди. Ётоқхонаю меҳмонхоналар, узун йўлаклар, дабдабали қурилган ҳовлида кирди-чиқди кўп эди. Дээзи Гэтсби билан танишгунига қадар кўплаб йигитлар қизга ошиқу беқарор бўлган эдилар. Бу эса Дээзининг қадрини янада оширарди. Бундай кезларда Гэтсби бу ҳолни кўриб, ўзини кўрмаганликка соларди.

Гэтсби бу хонадонга тақдир тақазоси — ақл бовар қилмас ўйини сабабли ташриф буюрган эди. Жей Гэтсбини ажойиб, гўзал истиқбол кутиб турган бўлса-да, лекин ҳозирда ҳемираси ҳам йўқ йигитча эди. Шунинг учун ҳам бошига келиб кўнган бахт қуши — Дээзини тиш-тирноғи билан қўлдан чиқармасликка ҳаракат қиларди. Бахтини қўлида ушлаб қолиш мақсадида шу кезларда ҳар қандай ваҳшийликдан ҳам тоймаган бўларди. Куз кунлари бошланди. Гэтсби куз оқшомларининг бирида соҳибжамол Дээзини ўзига ром этиш шарафига муяссар бўлди. Қўли қисқа бўлса-да, буни ўйлаб ўтирмади ҳам.

Гэтсби ўзидан қанча нафратланса, шунча арзийди, чунки у Дээзини алдов йўли билан қўлга киритган эди. У Дээзини қўлида йўқ миллионлари билан ишонтира олди, келажакда бутун орзуингни

мухайё қиламан деб, қизнинг қўйинини пуч ёнғоққа тўлдирди. Гэтсби қиз тақдири порлоқ эканлигини ва келгусида бой табақа эгаси бўлишига уни ишонтира олди. Аслида, Гэтсби келиб чиқишининг тайини йўқ кимса эди. Уни ҳар дақиқада армияга чақириб, ҳукумат қарори билан дунёнинг бир чеккасига улоқтириб юборишлари турган гап.

Лекин Гэтсби ўз ҳаётидан нолимасди, жон-жаҳди билан юқори табақага кўтарилишга интиларди. Қийналган пайтлари “ҳайё-хув” деб бошини олиб кетмоқчи ҳам бўлган. Лекин Дээзини кўзи қиймасди. Дээзи унинг кўзига таърифи йўқ хилқат бўлиб кўринар, унга жонини беришга ҳам тайёр эди. Улар тез-тез учрашиб турардилар. Бир куни у Дээзини уйига кузатиб қўйди. Дээзи Гэтсби билан хайрлашиб, бадавлат кошонасига кириб кетди, Гэтсби эса ёлғиз, ташвишлар гирдобида ташқарида қолди. Дээзига жуда ўрганиб қолган экан. Гэтсби ўзини худди ичи бўшаб қолган одамдек ҳис этди.

Орадан икки кун ўтгач, улар яна учрашдилар. Гэтсбининг соғинчдан юраги гупиллаб урарди. Гэтсби Дээзининг уйига келганди. Уйнинг айвони шинамгина безатилган. Улар чоққина тўқима диванга келиб ўтирдилар. Ўтирганларида диван гичирлаб кетди. Гэтсби чўчиб тушди, сўнг ўзини ўнглаб олгач, ён-атрофда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, Дээзининг нозик лабидан бўса олди. Дээзи шамоллагани учун томоғи бир оз бўғилиб қолганди. Гэтсби тортинмай Дээзини қучоғига олди. Дээзининг кийган кийимидан анқиб турган хушбўй ҳиддан Гэтсби тўйиб-тўйиб нафас ола бошлади. Унинг кийими кумушдек ялтираб турар, қашшоқлик нималигини билмаган бадавлат ойимқиз Дээзи йигит олдида ўзини мағрур тутиб ўтирарди.

— Дээзини жуда севиб қолгандим. Буни сизга тушунтириб беролмайман. Аввалига у мени ташлаб кетса керак, деб ўйладим, йўқ, у мени ташлаб кетмади, чунки менинг ўй-фикрларим уникага қараганда бошқачароқ эди. Шундай қилиб, мен ўзимнинг ҳирсимни қондириш йўлидаги ниятларимни унутдим. Фақат дақиқа сайин ўт олиб бораётган севгим билан яшай бошладим. Кўзимга ҳеч нарса кўринмасди. Келажакдаги орзуларимни, аниқ мақсадимга етиша олишимни, келгусида нима қилмоқчи эканлигимни очиқ-ойдин сўзлаб бериш Дээзига хуш ёқарди.

Европага кетиш арафасидаги сўнгги оқшомда Гэтсби билан Дээзи узоқ вақт қучоқлашиб, сукут сақлаб, сўзлашмай ўтирдилар.

Ҳаво салқин, рутубатли эди. Хонадаги каминда олов ёнарди. Дээзининг юзи иссиқдан қизариб кетганди. Баъзан Дээзи Гэтсбининг қучоғида сиқилиб кетганидан типирчилаб қўярди, шунда Гэтсби уни бағридан бир оз бўшатарди. Гэтсби Дээзининг қорамтир, ипакдек сочларидан ўпди. Улар қош қорайиши билан жим бўлиб қолдилар. Узоқ айрилиқ олдидан улар учрашаётган бу оқшом хотираларида бир умрга сақланиб қолиши учун лом-мим демай ўтирардилар. Бир ой давом этган бу севги висолида улар бугунги кундагидек яқинлашиб кетмагандилар, бир-бирларига ҳали дил розларини айтиб ҳам улгурмагандилар. Дээзи чурқ этмай Гэтсбига қапишиб турар, Гэтсби эса гўё қизни уйғотиб қўйишдан чўчигандек, эҳтиёткорлик билан унинг бармоқларини силарди.

Ҳарбий хизматда Гэтсбининг омади чопди. Фронтга жўнатилиши олдиданоқ унга капитан унвони берилди. Узоқ қилган жангларидан сўнг, унга майор унвони берилди. У дивизиядаги ўқчилар

батальонига қўмондонлик қила бошлади. Тузилган сулҳдан сўнг Гэтсби дарҳол уйига кетишга ошиқди, аммо қандайдир вазиятми ёки тушунмовчилик сабабли у Оксфордга келиб қолди. Дэзи ёзган хатларида уни жуда соғинаётганини, руҳий азобларга дош беролмаётганини ёзганди. Гэтсбининг кўнгли беҳаловат бўла бошлади. Бу ерда нега ушланиб қолганлигини у тушунмасди. Ташқи дунё уни ҳар томонлама сиқиб келарди; Дэзи Гэтсбини ўз кўзи билан кўриб, ёнида эканлигини ҳис этишини жуда-жуда хоҳларди.

Дэзи ёш бўлгани сабабли хаёлида турли хил фикрлар ғужғон ўйнардди. Йилдан-йилга ҳаётнинг ташвишию ғам-ғуссалари унинг ҳаётига кириб кела бошлаганди.

Йил ўтган сайин Дэзи яна севгилиси келмаётганидан ташвишланар, ўзини исканжага тушиб қолгандай ёлғиз ҳис этарди. Кунлар шу зайлда бир-бирини қувиб ўтаверди. Дэзи ўзини чалғитиш мақсадида аста-секин давраларга қўшила бошлади, кўплаб йигитлар билан дон олишиб, алампдан ичар, кайфу-сафо қилиб, тонг сахарда уйига кириб келарди. Зиёфатга кийиб борган кўйлагини ерга улоқтириб, алам билан ўзини каравотга ташларди. Аммо қатъий ички нидо ундан бир қарорга келишини сўрарди. У ўз ҳаётини шу сониядаёқ оёққа қўйишни жуда-жуда хоҳларди. Бир қарорга келиш учун тезда кимнидир севиб қолишни истарди. Севган кишиси пулдор, қаерга қўлини узатса етадиган бўлишини чин юракдан истарди.

Баҳор кунларининг бирида Дэзининг орзуси амалга ошди. Луис-Виллга Том исмли йигит келиб қолди. Унинг қад-қомати келишган, ўзини тутишидан бойвачча йигитга ўхшарди. Бу йигит Дэзининг юрагига чўғ солди. Кутилмаганда улар тил топишиб, бир-бирларини ёқтириб қолдилар.

Лонг-Айлендда тонг отмоқда. Биз биринчи қаватнинг хоналарига кириб, барча деразаларни бирин-кетин оча бошладик. Хоналар қуёшнинг сарғиш нурларидан ёриша бошлади. Шудринг тушган ерга дарахтлар сояси чўзилди. Ям-яшил дарахтларнинг шохлари орасидан қушларнинг чуғур-чуғури қулоққа чалинди. Аста эсаётган шабада бугунги ҳаво мўътадил бўлишидан дарак берарди.

— Йўқ, Дэзи Томни ҳеч қачон севмаган. — деди Гэтсби ҳозиргина очилган дераза олдида турганча менга ўгирилиб қараркан. — Биродар, унутманг, ахир у кеча ҳаяжондан ўзида эмасди. Том уни қўрқитган. Мени фирибгар деб уни ишонтирган. Кеча у нималар деганини ҳозир эслолмаса керак.

Гэтсби қовоғини уйганча ўтирарди.

— Дэзи Том билан турмуш қурган дастлабки кунларда уни балки ёқтиргандир, лекин ўшанда ҳам мени кўпроқ ўйлаган, ҳа, ҳа, бунга ишончим комил, — деди.

Гэтсби бир оз сукут сақлади-да, сўнг:

— Нима бўлгандаям ҳаммасини Дэзининг ўзи ҳал қилади. Қандай хулосага келади, билмадим, ўзига ҳавола. Дэзи билан бўлган муносабатларимиз жиддий эди. Ахир у билан бир умрга бирга бўламиз, деб аҳду паймон қилгандик.

Том билан Дэзи тўй сайёҳатида юрган кезларда Гэтсби Штатга қайтиб келган эди. Бор пулини орзуларига эришиш мақсадида Луис-Виллга боришга сарф қилди. Бу ерда у бир ҳафта бўлиб, Дэзи билан сайр қилган кўчаларни, унинг оқ машинасида шаҳар четигаги гўзал жойларда сайр этган ерларни айланиб чиқди. Дэзи истиқомат

қилган уй бошқа уйларга қараганда унга доим сирли, ўзига оҳан-рабодек тортувчи бўлганидек, у яшаган шаҳар ҳам кўзига мафтункор бўлиб кўринарди.

Гэтсби Дэзини яхшироқ қидирсам уни албатта топаман, деган ўйда эди. У кетаётган вагон жуда дим ва иссиқ эди. У вагоннинг очиқ майдончасига чиқиб ўтирди ва бирин-сирин ўтиб бораётган уйлар ва яйловларни томоша қила бошлади. Сўнгра унинг кўз ўнгида гуллар очилиб ётган кенг далалар намоён бўлди; қаердандир ичи одамларга лиқ тўла трамвай чиқиб келди, у поезд билан пойга ўйнагандек тезликни ошириб борарди. Балки шу трамвайда кетаётган одамлар бир муддат бўлса ҳам Дэзининг гўзал чеҳрасини кўрган бўлсалар, эҳтимол.

Йўл бурила бошлади. Поезд қуёшдан тобора узоқлашиб борар, қуёш ботишга тараддуд кўрар, бир вақтлар Дэзи нафас олган мазкур шаҳар узра ўз нуруни таратиб турарди. Гэтсби умидсизликка тушиб, бир вақтлар Дэзи яшаган бу ердан гўё бир қисм “ҳавоси”-ни олиб кетиш мақсадида деразадан ташқарига қўлини чўзди. Аммо поезд ўз йўлида давом этарди. Йўлдаги барча нарсалар унинг кўз ўнгида лип-лип ўтиб бормоқда. Гэтсби ҳаётининг гўзал ва осуда кунларидан бир умрга маҳрум бўлганини тушуниб етди.

Биз нонушта қилиб бўлиб, ташқарига чиққанзимизда соат тўққиз бўлган эди. Ҳаво кескин ўзгариб, куз ҳиди келарди. Аввалги хизматкорлардан ёлғиз ўзи қолган боғбон мрамар зиналар ёнига келиб, тўхтаб қолди.

— Жаноб Гэтсби, ҳавзадаги сувни чиқариб, янгилаб қўймоқчиман. Сув юзини барглардан тозалаб қўяй, бўлмаса қувурларга барглар тикилиб қолиши мумкин, — деди у хўжайинига.

— Йўқ, яна бир кун кутинг, — эътироз билдирди Гэтсби хизматкорга, сўнг менга ўгирилиб:

— Ишонасизми, биродар, ёз бўйи бу ҳавзада бир мартаям чўмилмадим, — деди.

Соатимга қараб, ўрнимдан турдим.

— Ўн икки дақиқадан сўнг поездим келади, — дедим Гэтсбига.

Ишга боришга оёғим тортмаётганди. Кайфиятим тушкун. Борганим билан ишимда унум бўлмаслигига амин эдим. Гап бунда ҳам эмас, мен Гэтсбининг ёлғиз ўзини ташлаб кетишни истамаётган эдим. Поезд аста ўрnidан қўзғалди. Мен шошмасдим.

— Сизга шаҳардан қўнғироқ қиламан, — дедим ниҳоят Гэтсбига.

— Барака топинг. Шундай қилинг, биродар. Суянган одамим сизсиз.

— Тахминан ўн иккилар атрофида қўнғироқ қиламан.

Биз аста пастга тушдик.

— Дэзи қўнғироқ қилиб қолар. — У гапимни тасдиқлашимни истаб, менга қараб қўйди.

— Ҳойнаҳой, қилса керак.

— Яхши етиб олинг. Учрашгунча.

Биз қўл бериб хайрлашдик. Мен шоссе томон йўл олдим. Йўлнинг муюлишига етганда қўнғлим гаш бўлиб, жойимда тўхтаб қолдим. “Ҳаммангиз бебурд одамсизлар”, дея ҳайқирдим ортимга ўгирилиб. “Гэтсби, сиз ҳаммасидан ҳам тубан одамсиз!” Унга нисбатан орқасидан бўлса-да, бу сўзларни айтганимдан анча енгил тортдим. Чунки Гэтсбини бировнинг бахтига чанг солишини ёвузлик деб билардим. Аслини олганда, мен дастлабки кунданоқ бу

қилаётган ишини маъқулламаган эдим. Аввалига гапимни эшитган Гэтсби бош ирғаб қўйди, сўнгра гапимни тушунгандек жилмайди. Унинг пуштиранг костюми оқ мрамар зиналар ёнида гўё қизил доғдек кўриниб кетди. Бундан уч ой аввал унинг уйига биринчи бор қадам ранжида қилган оқшом ёдимга тушди. Ўшанда унинг боғи ва йўлкалари ундан бирон-бир камчилик қидираётган одамларга лик тўла эди. Гэтсби эса ўз орзусини ичига яширганча мана шу зиналардан туриб, улар билан қўл силкиб саломлашарди.

Мен унга қуюқ меҳмондорчилик учун миннатдорчилик билдириб қўл силкидим. Келганларнинг барчаси унга миннатдорчилик билдирар эдилар. Мен ҳам ўшалар қаторида эдим.

— Хайрли тун, Гэтсби, — дея қичқирдим овозимни эшитсин деб. — Ажойиб зиёфат учун раҳмат.

Ниҳоят, идорамга келгач, бугунги курсни қимматбаҳо қоғозлар реестрига қайд эта бошладим. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, ўтирган жойимда — айлана курсида ухлаб қолибман. Соат ўн иккилар атрофида телефон кўнғироғидан уйғониб кетдим. Ўрнимдан сапчиб турдим. Кўнғироқ қилаётган кимса Жордан Бейкер экан; у менга шундай пайтда тез-тез кўнғироқ қилиб турарди, чунки доим танишларининг турли меҳмонхоналарию клубларида кезгани учун уни ҳеч тутолмас эдим. Унинг телефон гўшагидан келаётган овозидан тетиклигини сезиб турардим, у доимо майин оҳангда гапирарди, негадир бу сафар унинг овози дағал эшитилди.

— Дээзеникидан кетдим, — деди Жордан. — Ҳозир Хэмстеддман, чошгоҳдан кейин Саутгемптонга ўтмоқчиман.

Афтидан у Дээзеникидан кетиб тўғри иш қилгандир. Унинг қилган ишидан жаҳлим чиқди. Сўнги айтган гапи мени лол қолдирди.

— Кеча кечқурун сиз менга қарамай жуфтакни ростлаб қолдингиз, — деди Жордан хафа бўлиб.

— Аҳволимни кўриб турган эдингиз-ку. Нега мендан хафа бўласиз, — дедим Жорданга.

Бир дақиқа сукутдан сўнг:

— Очигини айтсам, сизни кўрмоқчиман, — деди Жордан.

— Мен ҳам сизни кўргим келаяпти.

— Балки мен Саутгемптонга бормай, куннинг иккинчи ярмида шаҳарга борсаммикан?

— Йўқ, фақат бугун эмас.

— Яхши.

— Бугун ишим бошимдан ошиб ётибди...

Биз телефонда узоқ гаплашдик, бир оздан сўнг алоқа узилиб қолди. Қайси биримиз аввал гўшакни осиб қўйганимиз ёдимда йўғ-у, лекин бу менинг кайфиятимни туширгани йўқ. Чунки ўша куни бир пиёла чой устида суҳбат қуришга мажолим йўқ эди. Жордан мендан хафа бўлса ҳам учрашувни бошқа кунга қолдирдим. Бир оздан сўнг Гэтсбиникига кўнғироқ қилдим. Унинг телефони банд экан. Мен тўрт мартаба телефон қилдирдим, тоқати тоқ бўлган телефон улаб берувчи қиз Детройтдан кўнғироқ бўлишини кутаётганини айтди. Мен чўнтагимдан темир йўл жадвалини олиб 3.50 рақамини доирага олиб қўйдим. Сўнг ўзимни оромкурсига ташлаганча фикримни бир ерга тўплашга ҳаракат қилдим. Соат роппа-роса ўн икки эди. Эрталаб мен келаётган поезд шлаклар уюмига яқинлашаётганида вагоннинг қарама-қарши томонидаги ўриндиққа ўтиб олдим. Назаримда ҳали ҳам бир тўда бекорчилар ва болалар шовқин солиб ердаги қорамтир доғларни томоша қилишаётгандек эди, бир эзма чол бўлиб ўтган воқеани қайта-қайта сўзлаб бераётганди.

Ҳалокатга учраган Миртлнинг синглиси Кэтринни қидиришга тушдилар. Топиб келганларида у гирт маст эди. Тез ёрдам машинаси жасадни Флашингга олиб кетганини унга ҳеч тушунтириб бўлмасди. Ниҳоят, кайфи тарқаб, опасининг ўлганини билгач, у ҳушидан кетиб қолди. Йиғилганлардан бири уни машинасига ўтқазиб, тез ёрдам машинаси ортидан олиб кетди.

Тун ярмидан оғган бўлишига қарамай қизиқиб сўровчилар ҳамон келаётган эдилар. Жорж Уилсон эса ҳамон устахонасидаги курсида тебранганча бир аҳволда ўтирарди. Устахона эшиги ланг очиқ эди. У ерга қадам ранжида қилганлар, қизиқиб ичкарига ҳам қараб қўярдилар. Кимдир эшикни ёпиб қўйди. Бир неча киши, шу жумладан, Михаэлис ҳам Уилсоннинг гамига шерик бўлиб ўтирарди. Уилсоннинг олдида беш-олти киши ўтирган бўлса-да, улар аста-секин тарқаб, икки кишигина қолди. Михаэлис қаҳва олиб келгунга қадар ёнидаги кишилардан Уилсонни ёлғиз ташлаб кетмасликларини илтимос қилди. Шундан сўнг, бир ўзи тонг отгунга қадар, Уилсоннинг ёнида ўтириб чиқди.

Соат учларга яқин Уилсон ўзига келиб қолди. Энди у анча тинчланган эди. Уилсон сариқ машина ҳақида гапира бошлади. У машинанинг эгасини албатта топишини қайта-қайта айтарди. Сўнгра қутилмаганда бундан икки ой муқаддам хотини шаҳардан бурни шишган, юзи қонталашган ҳолда қайтиб келганини ҳикоя қила бошлади. Орадан бир оз ўтгач, Уилсон яна аввалги ҳолига қайтиб, тебранганча: “Ё Худойим-ей, нималар бўлди! Ё Худойим-ей”, дея қайтара бошлади. Михаэлис қўлидан келганча уни чалғитмоқчи бўларди.

— Жорж, уйланганингизга қанча вақт бўлди? Бўлди, дўстим, энди тинчланинг. Қани саволимга жавоб беринг-чи, — деб уни чалғитмоқчи бўлди. — Хўш, уйланганингизга неча йил бўлди, деб сўраяпман

— Ун икки йил.

— Фарзандларингиз борми? Тинчланинг, Жорж. Нима ҳақида сўраётганимни эшитяпсизми? Фарзандингиз борми, деб сўраяпман.

Вақти-вақти билан йўлда кетаётган машиналарнинг шовқини эшитилиб қоларди. Михаэлисга эса ўтиб кетаётган ҳар бир машина, гўё бир неча соат аввал одам уриб, тўхтамай қочиб кетган машинадай кўринаверарди кўзига. У кечаси билан Миртлнинг жасади ётган, қон доғлари қотган тахтани кўрмаслик учун кўзини четга оларди; Тинмай Уилсонни тинчлантиришга ҳаракат қиларди. У тонг отгунга қадар Уилсонга ҳамроҳ бўлиб чиқди. Тинмай унга панд-насиҳат қиларди.

— Жорж, сен қайси черковга борасан? У ерда кўпдан буён бўлмагандирсан. Майли, ҳечқиси йўқ. Агар хоҳласанг ўша сен қатнайди-ган черковга кўнғироқ қилиб, руҳонийдан сен билан суҳбатлашини илтимос қилайми, а, Жорж?

— Мен ҳеч қандай черковга бормайман!

— Бу қанақаси бўлди, Жорж? Бошига кулфат тушганда одам черковга бориши керак-ку. Сен черковда никоҳ ўқитганмисан? Жорж, гапимга қулоқ солсанг-чи! Қайта сўрайман, никоҳни черковда ўқитганмисан?

— Унга анча бўлган.

Уилсон Михаэлиснинг саволларига жавоб бераётганида бир маромда гавдасини тебратишдан тўхтади ва сукут сақлаб қолди. Сўнг яна довдирай бошлади.

— Қара-чи, анави тортмада нима бор? — деди Уилсон ўз иш столини кўрсатиб.

– Қайси тортмада?

– Ҳов анави.

Михаэлис яқин турган стол тортмасини очди. У ерда ит бўйнига солинадиган чарм боғичдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Боғич кўри-нишдан қимматбаҳо эди.

– Манавими? – сўради Михаэлис тортмадаги боғични оларкан.

Уилсон унга тикилиб қолди, сўнг бошини аста ирғаб қўйди.

– Мен уни кеча хотинимнинг столи тортмасидан топиб олдим, – деди у менга ниманидир тушунтирмоқчи бўлиб. – Мен бундан дар-ҳол шубҳаландим.

– Бўни хотининг сотиб олибдими?

– Йўқ, унинг столи устидан топдим.

– Ҳўш, топиб олган бўлсанг, нима бўпти?

– Михаэлис, бу боғич шубҳали туюлмаётими?

Уилсонга хотини итнинг қимматбаҳо боғичини сотиб олиши ғалати туюлди, хотинидан сўраганда у турли баҳоналарни кўрсатибди.

Миртл эрида шубҳа уйғотганди. Уилсон бўлса яна асли ҳолига қайтди: “Ё Худойим, ё Худойим-ей”, дея инграй бошлади, ёнида тасалли бериб турган Михаэлиснинг гапига парво ҳам қилмади.

– Унинг ҳалок бўлишига шу бўйинбоғ сабаб бўлди, – деди Уилсон тўсатдан. Унинг пастки жағи осилиб, оғзи очилганча анграйиб ўтирарди.

– Нима деяпсан?

– Мен, албатта, бунинг тагига етаман.

– Жорж, нима деяётганингни ўзинг ҳам билмаяпсан, – деди дўстига Михаэлис. – Бошингга тушган қайғудан миянг айниб қолибди. Ўзингни қўлга ол! Дам олишинг керак. Ҳадемай тонг ҳам отади.

– У Миртлнинг қотили.

– Жорж, бу бахтсиз бир ҳодиса.

Уилсон бошини сарак-сарак қилди. Унинг кўзлари киртайиб, юзида ғалати, тушуниб бўлмас ифода содир бўлди.

– Йўқ, – деди у қатъий оҳангда. – Мен оддий одамман. Ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмайман. Аммо унинг кимлигини биламан. Машинада кетаётган ўша эди. Миртл уни тўхтатиб, ёрдам сўрамоқчи бўлган, аммо у аблаҳ тўхтамай, хотинимни уриб кетган.

Михаэлис бўлиб ўтган воқеани ўз кўзи билан кўрган эди. Аммо бу ишда қандайдир шубҳа борлиги унинг хаёлига ҳам келмаганди. У Уилсон хоним қандайдир машинани тўхтатиш учун эмас, балки эрининг дағдағасидан қутулиш учун катта кўчага қочиб чиққан, деган ўйда эди.

– Нималар деяпсан? Тушунмаяпман.

– Сен уни билмайсан, – деди Уилсон. – Эҳ-ҳ-ҳ!..

Уилсон яна тебраниб, инграй бошлади. Михаэлис эса қўлидаги боғични ушлаганча, унинг тепасида қаққайиб турарди.

– Жорж, балки сенинг бирон дўстинг бордир. Кўнғироқ қилиб, уни чақирай.

Уилсон индамади. Михаэлис билдики, Уилсоннинг ҳеч қандай дўсти йўқ экан. Ҳатто хотинининг кўнглини олишга ҳам иши кўплигидан вақти етишмасди.

Орадан бир муддат ўтгач, Михаэлис дўстини ташлаб, ташқари-га чиқди-ю, ўзини енгил ҳис этди.

Тонг отмоқда эди. Соат бешларга яқин ташқари ёришиб кетган-

ди, кўчадаги чироқни ўчирдилар. Уилсон деразага тикилганча турарди, узоқдан шлак уюмлари устида осилиб турган паға-паға булутлар эсаётган шамол таъсирида турли хил шакллар ҳосил қилганча учиб борарди.

– Мен хотиним билан гаплашиб олдим, – шивирлаб дерди у ўзига-ўзи узоқ сукутдан сўнг. – Мени алдасанг ҳам, Худони алдай олмайсан, дедим.

Сўнг уни дераза олдига бошлаб келдим. Миртл зўр-базўр ўрнидан турди-да, дераза олдига келиб, пешонасини ойнага тираганча тураверди. Сўнг яна: “Худойим барча қилмишларингни кўриб-билиб турибди. Мени ҳар қанча алдашинг мумкин, Худони алдай олмайсан”, дедим.

Шу орада Михаэлис Уилсонни қаерга тикилиб турганини сезиб, сесканиб кетди. У ғира-ширада суратдаги Эклбергнинг синиққан кўзларига тикилиб турарди.

– Тангри ҳар бир нарсани кўргувчидир, – такрорлади Уилсон.

Михаэлис уни ҳушига келтирмоқчи бўлиб:

– Ахир бу реклама сурати-ку! – деди.

Аммо нимадир унинг эътиборини тортиб, дераза ёнидан кетишга мажбур этди. Уилсон эса бошини аста чайқаганча тонг ёришишини кузатиб, узоқ вақт туриб қолди.

Соат олтига бонг урганида Михаэлис зўр-базўр оёғида турарди. Устахона олдига машина келиб тўхтаганида, хўрсиниб қўйди. У ярим кечада касалхонага кетиб, яна ортимга қайтиб келаман, деган эркаклардан бири эди.

Михаэлис уч кишига мўлжаллаб нонушта тайёрлади. Уилсоннинг томоғидан овқат ўтмади. Бу вақт ичида Уилсон бир оз тинчланди. Михаэлис қаттиқ чарчагани учун бир оз дам олиб келгани уйига кетди; тўрт соат ухлаб, устахонага қайтиб келди, қараса, Уилсон йўқ.

Уилсоннинг қаерга кетганини Михаэлис тушунди. Уилсон Порт-Рувельтгача пиёда борган, у ердан Гэдсхиллгача етиб бориб, бир финжон қаҳва билан егулик олди; қаҳвани ичди-ю, томоғидан овқат ўтмади. Уилсон Гэдсхиллга чошгоҳда етиб келганида жуда ҳолдан тойган эди. Эс-ҳуши ўзида йўқ кетиб борарди. Ўтиб кетаётган машинага ёвқараш қилиб тикилаётган бу ғалати кимсага ҳайдовчилар ҳайрон бўлиб қарардилар. Аммо ундан у ёғига Уилсон қаерга борди, буни ҳеч кимса билмасди.

Михаэлиснинг полициячига берган хабарига кўра, у устахоналардан сариқ машинани қидириб юрганмиш. Аммо устахона эгалари уни кўрмаганликларини айтишди. Уилсон қандай бўлмасин, хотинини уриб кетган машинани топишни олдига мақсад қилиб қўйганди.

Соат икки яримда уни Уэст-Эггда Гэтсби вилласига олиб борадиган йўлни суриштириб юрганини кўришган экан. Демак, хотинининг ўлимида у Гэтсбининг қўли борлигини билган.

Соат иккилар чамаси Гэтсби ҳавзада чўмилишга тайёр бўлиб турганди. У хизматқорига, бирон кимса уни сўраса, ҳавзага келиб унга хабар беришини буюрди.

Ёз бўйи сон-саноксиз меҳмонлар фойдаланган чўмилиш тўшагига ҳайдовчиси ҳаво уриб, шишириб берди. Гэтсби ҳайдовчисига усти очиқ машинани ташқарига ҳайдаб чиқмаслигини қайта-қайта тайинлади. Машинанинг ўнг қаноти пачоқ бўлганди.

Чўмилиш тўшагини елкасига ташлаганча Гэтсби ҳовуз томон

йўл олди. Кетатуриб, ортига қараб қўяркан, елкасидаги тўшакни тўғрилаб олди. Ҳайдовчиси, “ёрдам керакми?” деб сўради. У “йўқ” дегандай бош чайқади-да, барглари сарғаётган дарахтлар ортида кўздан йўқолди.

Ҳеч кимса қўнғироқ ҳам қилмади. Хизматкор қўнғироқни соат тўртгача кутиб ўтирди. Гэтсбининг ўзи ҳам бирон кимса қўнғироқ қилишидан чўчиётган эди. Қўнғироқ бўлмаса, кунини тинч ўтказди. Миртлнинг ўлимига боғлиқ қўнғироқ бўлса, осуда ҳаётдан маҳрум бўлиши тайин. Бу садоқати учун орзусига етишиш йўлидаги катта тўлов бўлган бўлурди.

Вулфшимнинг танишларидан бири Гэтсбиникига келаётган эди. У ўқ овозини эшитди-ю, унга эътибор бермади.

Мен вокзалдан тўғри Гэтсбининг вилласи томон йўл олдим. Ҳаяжонланганча шоша-пиша унинг ҳовлисига кириб бордим. Кўнглим безовта эди. Ўқ овозини эшитгач, барчамиз чўмилиш ҳавзаси томон югурдик.

Ҳавзада шиширилган тўшак сув сатҳида чайқалиб борарди.

Сув юзасидаги тўпланган барглар уюмига келиб урилган чўмилиш тўшаги айлана ҳосил қилиб, бир ерда айлана бошлади. Биз Гэтсбини хонасига олиб келаётганимизда боғбон йўлдан чеккароқдаги майса устида Уилсоннинг жасади ётганини кўриб қолди.

IX БОБ

Гэтсбининг вилласи полициячилар, суратчию журналистларга тўлиб кетди. Қизиқувчилар ичкарига кирмасликлари учун полициячилар вилла дарвозаси олдига арқон тортиб қўйдилар. Болалар менинг ҳовлим томонидан Гэтсбининг боғига кирадиган тўйнуқни топиб олишибди.

Чўмилиш ҳавзасида бир тўда болалар мазза қилиб чўмилишаётган эди. Тўда орасидаги бир эркак Уилсоннинг чўзилиб ётган жасади ёнига келиб “телба” деб қўйди. Кибр билан айтилган бу сўз мухбирлар томонидан тонги газеталарда босилиб чиқди. Михаэлис терговда Уилсоннинг рашк аралашган шубҳалари ҳақида гапириб берди. Лекин Миртлнинг синглиси Кэтрин опасининг яширин сирларини, яъни эрига қилган хиёнатини айтмади. У кутилмаганда кучли ирода соҳиби эканлигини намоён қилди. Терилган қошлари остидан терговчига тик қараб, унинг опаси Гэтсбини умуман танимаслигини ва ўз эри билан доимо аҳил яшаганлигини, умуман, опасининг бу ерда гуноҳи йўқлигини айтиб, тинмай онт ичарди. Кэтриннинг айтаётган гаплари ёлғон бўлса-да, оғзидан чиққан сўзларига ўзи ҳам ишониб, юзига рўмолчасини босганча хўнграб йиғларди. Қиз Уилсон бошига тушган мусибатнинг бош-кетига тушунолмади, ақлдан озганча бақрайиб турарди. Шу билан тергов ишлари ёпилди.

Аслида бу ишлар мен учун аҳамиятсиздек туюлди. Яқин-атрофда Гэтсбини мендан бошқа яқин кишиси йўқ эди. У юрагини фақат менгагина тўкиб соларди. Мен Уэст-Эгг шаҳарчасига қўнғироқ қилиб, бахтсиз ҳодиса ҳақида хабар қилган ондаёқ, ҳар қандай ечилиши керак бўлган муаммолар ва саволларнинг ечимини ўзим топишимга тўғри келарди. Бўлаётган ишлар мени ажаблантириб, ҳайратга соларди; вақт ўтгандан ўтиб борарди. Гэтсби эса уйида жонсиз ётарди. Унинг таниш-билишларига қўнғироқ қилиб, дафн этиш маросими билан мен шуғулланишим керак эди. Чунки Гэтсби билан ҳеч ким қизиқмасди-да.

Мен орадан ярим соатлар ўтгач, содир бўлган воқеани айтиш учун Дэзига қўнғироқ қилдим. Маълум бўлишича, Дэзи Том билан саёхатга кетган эканлар. Мен унинг хизматкорларидан:

– Қаерга боришларини айтишмадими? – деб сўрадим.

– Йўқ, – жавоб қилдилар улар.

– Қачон қайтишларини ҳам айтишмадими?

– Йўқ.

– Сиз уларнинг қаердалигини биласизми? Улар билан қандай боғланса бўлади?

– Билмайман. Айтолмайман, – жавоб қилди бир хизматкор.

Мен Гэтсбининг бирон-бир яқин кишисини излаб топмоқчи бўлдим. У ётган хонага кириб, гарчи у эшитмаса ҳам, “Гэтсби, мен албатта бирон яқин кишингизни топаман”, деб ваъда бердим ичимда.

Телефонлар рўйхати китобидан Мейер Вулфшимнинг телефон рақамини қанча қидирсам-да, топа олмадим. Хизматкордан Вулфшимнинг Нью-Йоркдаги идораси манзилини билиб олдим-да, ўша ердаги маълумотхонага қўнғироқ қилдим. Аммо соат олти бўлганлиги сабабли ҳеч ким телефон гўшагини кўтармади.

– Илтимос, яна бир марта қўнғироқ қилиб берсангиз.

– Кечирасиз, мен уч мартаба телефон қилдим.

– Узр, унда жуда муҳим ишим бор.

– Афсусдаман. Ҳамма ишдан кетган бўлса керак.

Мен меҳмонхонага қайтиб кирсам, у ер одамларга тўлиб кетибди. Булар ҳокимият вакиллари экан. Улар Гэтсбининг устига ёпилган чойшабни очиб, қўрқув билан унга узоқ вақт тикилиб турдилар, шу пайтда менинг миямдан шу гаплар ўтарди: “Биродар, қулоқ солинг, сиз менга кимимнидир топиб беришингиз керак. Сиз бор имкониятингизни ишга солишингиз даркор. Буларнинг барчасига ёлғиз ўзим дош беролмайман”.

Тўпланганлар мендан бўлган воқеани сўраб-суриштириб, саволга кўмиб ташладилар, лекин мен уларга чап бериб, юқори қаватга кўтарилдим-да, Гэтсби ёзув столининг қулфланмаган тортмаларини шоша-пиша тита бошладим.

Гэтсби менга ота-онаси борлиги ҳақида лом-мим демаганди. Тортмадан керакли телефон рақамларини топа олмадим. Деворга аллақачон унутилиб кетган бўронли кунларнинг гувоҳи бўлмиш Дэн Кодининг суврати осилиб қўйилган эди.

Эртаси куни эрталаб мен Гэтсбининг хизматкорини хат билан Нью-Йоркка – Вулфшимнинг ёнига жўнатдим. Хатда мен Гэтсбининг қариндошлари бор-йўқлигини сўраб-суриштирдим ва рўй берган воқеани батафсил баён этиб, уни тезда етиб келишини илтимос қилдим. Очиги, сўнгги илтимосим ўзимга эриш туюлди. Чунки Вулфшим унинг энг яқин дўсти-ку! Гэтсбининг ўлимидан хабар топгач, унинг югуриб келишига жуда ишонган эдим. Дэзи ҳам Гэтсбининг бошига тушган фалокатни эшитиб, дарҳол менга телеграмма жўнатса керак, деб ўйлагандим. Бахтга қарши на жаноб Вулфшимдан, на Дэзидан телеграмма келди. Фақат янги полициячилар, суратга олувчилар ва янги репортёрлар кети узилмай келаётган эдилар. Хизматкор қўлимга тутқазган Вулфшимнинг жавоб хатини ўқиб, вужудимни ғазаб қамраб олди.

Ҳурматли жаноб Каррауэй!

Бу мудҳиш хабар ҳаётимдаги энг кучли зарбалардан бири бўлди,

десам янглишмайман! Гэтсбининг ўлганига ҳечам ишонгим келмаяпти. Тентакларча қилинган ишдан жуда қайғудаман. Узр, шу кунларда этиб боролмайман. Фавқулудда муҳим ишлар билан бандман. Бундай воқеага умуман аралашмайман. Кейинчалик ёрдамим керак бўлса хат ёзиб, Эдгар орқали бериб юборинг. Мен ҳайратдаман. Дўстимнинг ўлиmidан ҳамон ўзимга келолмаяпман!

Сизнинг
Мейер Вулфшимингиз.

Хат остига шу сўзлар шоша-пиша ёзиб қўйилган эди: *“Илтмос, дафн маросими ҳақида хабар беринг. Қариндошлари бор-йўқлигини умуман билмайман.”*

Оқшомда айвондаги телефон жиринглаб қолди. Ундан: “Сизни Чикаго чақиряпти”, деган шаҳарлараро тармоқдан овоз эшитилганда, мен, ниҳоят, Дэзи қўнғироқ қиялпти, деб ўйладим. Аммо гўшакдан бўғиқ, зўрга эшитилаётган эркак овози келди:

– Гапираётган Слэгл...

– Сизни эшитаман. – Бу исм менга нотаниш эди.

– Қизиқ воқеа бўлибди-ку. Телеграммамни олдингизми?

– Ҳеч қандай телеграмма олганим йўқ.

– Ёш Паркер қўлга тушибди, – деди гўшакдаги овоз. – Туйнукдан қоғоз узатаётганда уни қўлга олишибди. Ундан беш дақиқа аввал Нью-Йоркдан рақам ва сериялари кўрсатилган маълумот келган эди. Бунга нима дейсиз, биродар?

Нафасим бўғзимга тикилиб, гўшакдаги нотаниш одамнинг гапини бўлдим:

– Алло! Қулоқ солинг. Сиз жаноб Гэтсби билан гаплашаётганингиз йўқ. Жаноб Гэтсби бандаликни бажо келтирди.

Бу сўзни эшитиб, гапираётган одамнинг дами ичига тушиб кетди. Сўнг алоқа тақа-тақ узилди-қолди.

Тахминан учинчи куни Миннесотдаги қандайдир кичик бир шаҳарчадан Генри Ч. Гэтц имзоси билан телеграмма келди. Телеграмма юборган одам зудлик билан йўлга чиқаётганини, у этиб келгунига қадар дафн маросимини тўхтатиб туришимиз ҳақида илтмос қилинган эди.

Бу Гэтсбининг отаси эди. У жуда заиф кимса бўлиб, довдираб қолганди. Сентябрь кунларининг илиқ бўлишига қарамай, эгнига арзон, узун пальто кийган афтодаҳол бир қария эди.

У ўзини босолмай, тинмай йиғларди. Мен униг қўлидан саквож ва шамсиясини олишим билан у оқарган сийрак соқолини силаб қўйди. Пальтони эгнидан зўрга ечиб олдим. У оёқда зўр-базўр турарди. Мен қарияни етаклаб, мусиқа хонасига олиб кирдим-да, хизматкорни чақириб, унга егулик олиб келишни буюрдим. Унинг томоғидан овқат ўтмади. Гавдаси қалтираганидан қўлида тутиб турган сут чайқалаётган эди.

– Мен Чикаго газетасидан ўқиб билдим бу воқеани, – деди у. – Ўғлим ҳақида ёзишган экан. Мен дарҳол йўлга тушдим.

– Сизнинг манзилингиз менда йўқ эди. Бўлмаса сизни дарҳол чақирган бўлардим.

Қария ўтирган жойида хонадаги буюмларни кўздан кечириб бошлади.

– Бу ишни ақлдан озган кимса қилган бўлса керак, – деди у. – Ҳа, ақлдан озган кимса қилган.

– Балки, қаҳва ичарсиз? – сўрадим отахондан бир оз ўзига келиши учун.

– Йўқ, раҳмат, ҳеч нарса керак эмас. Ўзимни яхши ҳис этипман, жаноб...

– Каррауэй.

– Ташвишланманг, анча ўзимга келиб қолдим. Жимми қаерда?

Ўғли ётган хонага олиб кириб, уларни ёлғиз қолдирдим. Бир неча болалар пешайвонга чиқиб, Гэтсби ётган хонага мўралай бошладилар. Мен уларга ким келганлигини айтганимдан сўнг, улар истамайгина нари кетдилар.

Орадан бир муддат ўтгач, ичкаридан жаноб Гэтц чиқиб келди; унинг кўзи қизариб кетган эди. Кўзларидан шашқатор ёш оқарди. Қариянинг ёши бир ерга бориб қолганлиги сабабли, унга ўлим кўрқинчли бўлиб туюлмади, шекилли, у атрофга кўз югуртириб, уйнинг баланд шифтларини, ҳашаматли хоналар бўйлаб ўтиладиган даҳлизларни кўрганидан сўнг ўғли яхши ҳаёт кечирганлигидан кўнгли тоғдек кўтарилди ва қайғусини бир оз унутиб, гурурланиб қўйди. Мен қарияни юқори қаватдаги меҳмонлар кутиладиган хоналарнинг бирига бошлаб кирдим.

Қария эгнидаги костюми билан нимчасини ечаётганда барча тарадудлар тўхтатиб қўйилганлигини унга тушунтирдим.

– Сизнинг режангиздан мен беҳабарман, жаноб Гэтсби...

– Менинг фамилиям Гетц.

– ... Жаноби Гетц. Балки сиз ўғлингизнинг жасадини киндик қони тўкилган жойга олиб кетарсиз, деб ўйладим.

Қария бошини чайқади.

– Ўғлим Жимми шу ерни – Шарқни ёқтирар эди. У шу ерда иззат-обрў топди. Жаноб, сиз ўғлимнинг дўстисиз-а?

– Ҳа, яқин дўст эдик.

– Ўғлим янаям кўп нарсага эришган бўларди, менга ишонаверинг. У ёш бўлсаям, жуда ақли эди. – Қария шу сўзни айтarkan, бармоғи билан бошини кўрсатди. Мен “ҳа” дегандай бош ирғаб қўйдим. – Тирик бўлганда борми, обрўли одам бўларди. Худди Жеймс Ж.Хилл каби. У мамлакатга катта фойда келтирарди.

– Тўғри айтасиз, – дедим саросимага тушиб.

Сўнг уни ётоқхонага олиб кирдим, қария ўрин устидаги ёпинчиқни қовушмайгина очиб, караватга узала тушди-ю, бир зумда уйқуга кетди.

Кечқурун дабдурустан телефон жиринглаб қолди. Телефон қилаётган кимса ўзини танитмади, кимлигини айтмай, ким билан гаплашаётганини сўради, холос.

– Сиз билан жаноб Каррауэй гаплашяпти, – деб жавоб қилдим.

– Э-ҳа, – деди телефондаги одам қувониб. – Мен Клипс-прингерман.

Мен суюниб кетдим. Демак, Гэтсби тобути ортида яна бир эски қадрдони борар экан-да, деб умид қилдим. Бир тўда қизиқувчиларнинг эътиборини тортмаслик учун матбуотга хабар бермадим. Керакли одамларга телефон орқали хабар қилмоқчи бўлдим. Бахтга қарши уларнинг биронтаси билан ҳам боғлана олмадим.

– Дафн маросими эртага ўтказилади, – дедим мен. – Соат учда

виллада бўлишингиз керак. Илтимос, келувчиларнинг барчасига хабар қилсангиз.

– Ҳа, ҳа, албатта, – шошиб жавоб қилди менга телефон қилган одам. – Мен бирон кимсани кўришим қийин. Лекин тасодифан...

Гўшакдан келаётган овоз оҳангидан мен сергак тортдим.

– Ўзингиз келсангиз керак?

– Ҳаракат қиламан, албатта, ҳаракат қиламан. Мен қўнғироқ қилаётганимнинг сабаби...

– Бир дақиқа, – унинг гапини бўлдим мен. – Аниқ жавобингизни билмоқчиман. Келасизми, йўқми?

– Ҳм-м... Биласизми... Гап шундаки, мен ҳозир Гриничедаги бир танишимникида истиқомат қиляпман. Улар эртанги кунга мени боғ сайлига таклиф этишган. Иложи борича у ердан тезроқ чиқиб, дафн маросимига боришга ҳаракат қиламан.

Оғзимдан бехосдан “воҳ” деган сўз чиқиб кетди, у гапимни эшитди, шекилли, шошиб гапира кетди:

– Мен аслида бир сабаб билан қўнғироқ қилган эдим: у ерда менинг бир жуфт туфлигим қолиб кетганди, сизга малол келмаса, уларни менга жўнатиб юборсангиз. Улар теннис ўйнаётганда кийиладиган оёқ кийими. Уларсиз мен гўё қўлсиздекман. Манави манзилга юборсангиз...

Унинг гапини эшитишга ортиқ тоқат қилолмай, дарҳол гўшакни осиб қўйдим.

Ўзимга келгач, телефон қилган кимсанинг бетсизлигидан уялиб кетдим, чунки менга қўнғироқ қилган одам ўз дардини айди, холос. Тавба, дўстига зиғирчаям ачинмади-я! Қўнғироқ қилган жаноб тузини еб, тузлуғига тупирадиганлар тоифасидан экан.

Мейер Вулфшим билан боғланишнинг сира иложи бўлмагач, дафн маросими кунни эрта тонгда унинг уйи томон йўл олдим. Мен лифтнинг тугмасини босган эдим, менга керакли эшик олдида тўхтади. Эшикда: “Свастика” акционерлик жамияти ёзуви осиглиқ эди. Лифтчининг тавсиясига кўра, мен эшикни итардим – эшик қулflanмаган экан. Очиб, ичкарига кирдим. Аввалига хонада ҳеч ким йўқдек туюлди менга. Бир неча бор овоз бериб чақирганимдан сўнг, тўсиқ орасида икки киши баҳслашаётганининг шоҳиди бўлдим. Орадан бир дақиқа ўтгач, ичкаридаги эшик очилиб, у ердан ёқимтойгина яҳудий аёли чиқди ва рўйхуш бермайгина катта қора кўзларини менга тикди.

– Уйда ҳеч ким йўқ, – деди у. – Жаноби Вулфшим Чикагога кетган.

Мен унинг гапига ишонмадим. Чунки тўсиқ орасида кимдир қандайдир куйни бузиб хиргойи қилаётганди.

– Илтимос, жаноб Вулфшимга айтсангиз, жаноб Каррауей ҳузурингизга келибди деб!

– Кечирасиз, у ҳозир Чикагода бўлса, гапларингизни унга қандай етказишим мумкин.

Шу онда эшик ортидан:

– Стелла, – деган овоз эшитилди.

Бу Вулфшимнинг овози эканлигини дарҳол фаҳмладим.

– Стол устига ташриф қоғозингизни қўйиб кетинг, – шоша-пиша деди бояги аёл. – Қайтгач, мен унга бериб қўяман.

– Менга қаранг, унинг шу ердалигини мен яхши биламан.

Аёл икки қўлини белига қўйганча энсаси қотиб, овоз келган тарафга йўл олди.

– Истаган одам истаган вақтида бу ерга келишга ўрганиб қолибди, – деди у жаҳл билан. – Дастингиздан бу уйда тинчлик йўқ! Чикагода деб айтдимми, тамом-вассалом, у Чикагода!

Мен Гэтсбининг номини тилга олдим.

– Э-ҳа!.. – дея яна менга қараб қўйди безбет аёл. – Ундай бўлса бир дақиқа кутиб тулинг. Фамилиянгизни нима деб айтдингиз?

Аёл ичкарига кириб кетди.

Орадан бир зум ўтмай, ичкаридан Мейер Вулфшим чиқиб келди. У истамайгина менга қўлини чўзди. Сўнг кабинетига бошлаб кирди. Бугун ҳаммамиз учун қайғули кун эканини таъкидлади. У менга сигарета таклиф қилди.

– Гэтсби билан илк бор учрашганим ҳамон эсимда, – деди у ўрнашиб ўтирар экан. – Кўкраклари нишонларга тўлиб, яқинда армиядан келган ёш майор эди. Доим ҳарбий кийимда юрарди, янги кийим олишга чўнтагида ҳемири йўқ эди.

Илк бор уни мен қирқ учинчи кўчадаги Уайнбреннер билирхонасида учратган эдим. У бу ерга иш сўраб келганди. Бир неча кундан буён оч-наҳор экан. Мен уни биргаликда нонушта қилишга таклиф қилган эдим, ишонасизми, ярим соат ичида тўрт долларли овқатни кўрдим демай паққос туширди.

– Сиз уни оёққа туришига ёрдам берганмисиз? – сўрадим ундан.

– Ёрдам дейсизми? Мен уни одам қилдим.

– Ҳм-м-м...

– Мен уни қашшоқликдан қутқариб, одам қилганман. Қарасам, одобли, хушбичим йигит экан. Оксфордда ўқиганини эшитганимдан сўнг, унинг одам бўлишига ақлим етди. Мен унга Америка легионига киришни маслаҳат бердим. У тезда кўзга кўрина бошлади. Шу орада Олбанилик бир мижозим унга иш топиб берди. Биз у билан гўё бир қўлнинг икки бармоғидек эдик. – Вулфшим иккита йўғон бармоғини менга кўрсатди. – Иккимиз доимо ёнма-ён эдик.

Қизиқ, 1919 йилдаги “Уорлд Сириз” воқеаси даврида ҳам улар қалин дўст бўлганмиканлар, деб ўйлаб қолдим мен.

– Гэтсби ўлди. Унинг яқин дўсти сифатида бугун дафн маросимида иштирок этишингиз керак, – дедим мен.

– Ҳа, албатта иштирок этаман, – деди у.

– Ундай бўлса тезроқ боринг.

Вулфшимнинг кўзига ёш қалқиб чиқди ва надомат билан бош чайқай бошлади.

– Кечирасиз, боролмайман, яхшиси, унинг ишларига аралашмаганим маъқул, – деди у бир оз ўйга толиб.

– Қандай ишларига? Барчаси ортда қолди.

– Агар инсон ўз вақти қазоси билан ўлмаса, мен бундай ишларга аралашмасликни афзал кўраман. Кечирасиз, дафн маросимига қатнаша олмайман. Ёш бўлганимда бошқа гап эди; кечирасиз, мен дўстимни охириги манзилига кузата олмайман, бу жуда ачинарли. Нима деб ўйласангиз ўйлайверинг, биродар.

Вулфшимнинг бу сўзларидан лол бўлиб қолдим. Ҳа, унинг дафн маросимига қатнаша олмаслиги аниқ. Бўшашиб, ўрнимдан турдим.

– Сиз университетни тугатганмисиз? – саволга тутди у мени.

Ҳойнаҳой, гап “алоқа”лар хусусида бўлса керак, деган ўйга бордим. Вулфшим бош ирғади-да, қўлимни қисиб қўйди.

– Энг муҳими, инсонга тиригида дўст керак, – дедим. – Ўлган одамга бунинг кераги йўқ, шахсан мен шундай фикрдаман.

Вулфшимнинг ёнидан чиққанимда осмонни қора булут

қоплаганди. Уэст-Эгга қайтганимда ёмғир шивалаб ёғмоқда эди. Уйга кириб тезда кийимимни алмаштирдим-да, Гэтсби вилласи томон йўл олдим. Гэтсбининг отаси ҳаяжонланганча меҳмонхонанинг у бурчагидан-бу бурчагига танда қўярди. Унинг ўғли ва мол-мулки билан фахрланиш туйғуси тобора кучайгандан кучайиб борарди. Афтидан, у менга ниманидир айтмоқчи бўлиб кутиб турганди.

– Мана бу расмни менга Жимми юборганди, – у қалтираётган қўллари билан чўнтагидан ҳамёнини оларкан:

– Мана, кўринг, – деди.

Бу вилланинг кўриниши акс этган сурат эди. Сурат анча эскирган ва четлари гижимланиб кетганди. Чол ҳаяжонланганча: “Мана қаранг!” деб суратнинг дам у ерини, дам бу ерини кўрсатарди. Суратни ҳар сафар менга кўрсатганида, ҳайратланишимни кутгандек, менга қараб-қараб қўярди.

– Бу суратни менга Жимми жўнатган эди. Суратга қаранг, унда ҳамма нарса гўзал акс этган.

– Ҳа, жуда гўзал. Сиз ўғлингиз билан охириги маротаба қачон кўришган эдингиз?

– Ўғлим икки йил аввал меникига келганди. Ўшанда ҳозир яшаб турган уйимни сотиб олиб берган. Ўғлим уйимиздан кетиб қолганида, биз ундан жуда хафа бўлгандик. Ҳозир ўйласам, у тўғри қилган экан. Ўзини катта истиқбол кутаётганини сезган эканми дейман. Ишлари юришиб кетгач, менга катта ёрдам кўрсатди.

Қария суратдан кўзини узолмасди. Ниҳоят, суратни ҳамёнига солиб, кетидан титилган бир китобчани олди-да, яна менга кўрсатди.

– Манави китобчани болалик давридан буён асраб келаман. Бу ўтмишдан хотира.

У китобчанинг охириги бетини очиб, менга кўрсатди. Охириги тоза бетиде босма ҳарфлар билан “жадвал” тузилган ва ёнида 1906 йил 12 сентябрь санаси ёзилган эди. Унинг остида эса кун давомида қилинадиган ишлар ва вақти бирма-бир ёзиб кўйилганди.

“ Уйқудан туриш	эрталаб соат 6.00
Гантеллар билан машқ қилиш ва девордан ошиб тушиш.....	6.15 – 6.30
Электрни ўрганиш ва бошқалар.....	7.15 – 8.15
Иш вақти.....	8.30 – 16.30
Бейсбол ва спорт.....	16-30 – 17.00
Нотиқлик борасида машқ қилиш ва қадди-қоматни шакллантириш.....	17.00 – 18.00
Зарур ихтиролар устида бош қотириш.....	19.00 – 21.00

Умумий қоидалар

Штефтерсга (исми аниқ ёзилмаган) беҳуда вақт сарф этмаслик.

Чекишни ва резинка чайнашни ташлаш.

Кунора ванна қабул қилиш.

Фикр доирасини кенгайтириш учун ҳар ҳафтада битта китоб ёки журнал ўқиб туриш.

Ҳар ҳафтада 5 доллар (ўчирилган) 3 доллардан жамғариш.

Ота-оналарга нисбатан яхши муносабатда бўлиш”.

– Буларни мен тасодифан кўриб қолдим, – деди қария. – Бу кўп нарсани аниқлаш учун қўл келади. Тўғрими?

– Ҳа, тўғри. Жимми ҳаёт бўлганида кўп нарсага эришган бўларди.

– Бир нарсага киришса охирига етказмагунча қўймасди, – дея қария қўлидаги китобчасини ёпгиси келмай у ердаги ёзувларни бирма-бир ўқиркан, дам-бадам менга қараб қўярди. – Ўғлим бу ёзувларни ўзим учун дастуруламал қилиб ёзиб олишимни истарди.

Соат чораккам учда Флашингдан лютеранлик руҳоний келди. Мен беихтиёр бошқа машиналар ҳам келяптими, деб деразадан ташқарига қарадим. Гэтсбининг отаси ҳам деразадан ташқарига қараб турарди. Барчамиз йиғилиб бўлгандик. Қария эса безовталаниб, кўзларини пирпиратганча ҳавонинг ёмонлашиб бораётгани ҳақида нималардир деб гўлдирай бошлади. Руҳоний дам-бадам соатига қараб қўяётганини сезиб, уни четга тортдим-да, яна ярим соат кутиб туришини илтмос қилдим. У илтмосимни рад этмади. Бу орада дафн маросимига ҳеч ким келмади.

Соат бешларда учта машинага ўтириб, қабристон томон йўл олдик. Қабристон дарвозаси олдига етиб келгач, тўхтадик. Олдинда ёмғир остида қолиб кетган тим-қора рангдаги тобут қўйилган машина, унинг ортидан Гэтсбининг отаси, руҳоний ва мен ўтирган машина, Гэтсбининг шахсий усти очиқ кўп ўринли “форд”ида ивиб кетган хизматкорлар ва Уэст-Эгглик хат ташувчи борар эдик. Биз қабристонга кириб бораётганимизда дарвоза олдига қандайдир машина келиб тўхтаганини кўриб қолдим. Кимдир орқамиздан шошиб-пишиб келарди. Ўгирилиб қарадим. Кўзойнакли бу кимса бундан уч ой муқаддам Гэтсбининг кутубхонасида китобларни кўздан кечираётган ўша таниш кимса – Филинга ўхшаб кетарди.

Ўшандан буён уни кўрмаган эдим. Гэтсбининг дафн маросимидан қандай хабар топди экан? Ёмғир ёғаётганидан унинг кўзойнаги хира тортиб қолганди.

Шу онда фақат Гэтсби ҳақида ўйлардим, энди у орамизда йўқ. Дези уни эсламади ҳам. Ҳеч бўлмаганда гулчамбар ҳам юбормади. Орқамда турган кимдир: “Худо ёрлақан одамнинг гўрига ёмғир тушади дердилар”, деди. Филиннинг “Омин!” деган овози эшитилди.

Биз машинамиз томон ошиқдик. Жуда ивиб кетгандик. Ёмғир шитоб билан ёғарди. Дарвоза олдига етганимизда Филин:

– Виллага етиб келишга улгурмадим, – деди.

– Етиб келиш кўпчиликка насиб этмади, – дедим унга жавобан.

– Ҳазиллашяпсизми? – ўрнидан сапчиб туриб кетди у. – Худойим-ей, ахир унинг уйдан юзлаб одамлар аримас эди-ку.

У кўзойнагини ечиб, икки томонини тинмай артарди.

– Эҳ, бечора! – деб қўйди у ниҳоят.

Ҳаётимдаги энг ёрқин хотиралардан бири бу Рождество таътил кунларида аввал мактабдан, сўнгра университетдан уйга борган кунларим эди. Декабр ойининг оқшомларидан бирида Чикагодан узоққа кетадиганлар Юнион-Стритдаги вокзалнинг ним қоронгу эски биносида йиғилар эдик; биз билан хайрлашиш учун байрам кайфиятида юрган чикаголик дўстларимиз шоша-пиша биз билан хайрлашиб чиқиб кетар эдилар.

Қиш кунларидан бири. Оқшом чоғида поезд жойидан жилгач, дераза ортида қор босган далалар, чироқлари милтираб ёниб турган қишлоқдаги уйлар бирин-сирин кўз олдимиздан ўта бошлади. Ҳаво

кескин ўзгарган. Биз вагон ресторанига ўтаётганимизда вагоннинг очиқ жойида туриб, совуқ ҳаводан тўйиб нафас олардик. Ҳа, тобора она қишлоғимизга яқинлашиб келаётганимизни ҳис эта бошладик.

Мана шуларнинг барчаси мен учун Ўрта Фарб ҳисобланар эди. Фарбнинг яйловлари, буғдойзорлари, шведлар истиқомат қилувчи нотинч шаҳарчалар эмас, балки мени уйим томон олиб кетаётган поездлар, совуқ қиш оқшомида қўнғироқларини жиринглатиб кетаётган чанғилар, кўчаларни ёритиб турган фонарлар мен учун ниҳоятда қадрли эди.

Уй эгаларининг номи билан айтиш одат бўлган шаҳарда туғилиб-ўсган, бир оз ўзига бино қўйган ва узоқ қишга кўникиш ҳосил қилган мен биродари азиз ҳам ана шу борлиқнинг бир қисми эдим. Аслида бу фарб ҳақидаги қисса бўлганлигини мен энди тушундим, чунки Том ҳам, Гэтсби ҳам, Дэзи ҳам, Жордан ва мен ҳам Фарбданмиз. Балки Шарққа кўникиш учун керак бўлган нимадир бизга етишмаса кераг-ов.

Ҳатто Шарқ мени жуда мафтун этганида ҳам унинг Фарбга кўра анча устунлигини аниқ фаҳмлаган эдим. Уэст-Эгг шу пайтгача тез-тез тушимга кириб чиқади.

Гэтсбининг ўлимидан сўнг қўрқинчли тушлар кўриб чиқа бошладим. Куз фасли келгач, дарахт барглари сарғайиб тўкила бошлаганда, мен уйимга — Фарбга кетишга қарор қилдим. Қиладиган бир ишим қолганди. Кетишдан аввал барча ишларимни тартибга солиб, бажариб кетишни ўз бурчим деб билдим.

Кутилмаганда Жордан Бейкерни учратиб қолдим, у билан иккимиз кўрган-билганларимиз ва бошимизга тушган воқеалар ҳақида суҳбатлашдик. У ҳатто оромкурсида ясланиб ўтирганча гапларимга индамай қулоқ соларди. Унинг эғнида гольф ўйнаганда кийиладиган кийим. Шу тобдаги кўриниши спорт журналларида босилиб чиққан суратига жуда ўхшаб кетарди. Мен гапимни тугатгач, у тўсатдан эрга тегаётганини айтиб қолди. Аввалига ишонмадим, гарчи у хушторларига бир имо қилса, улар унга уйланишга тайёр эканликларини билсам-да, ўзимни ажабланаётгандек тутдим. Бир зумда хаёлимдан мен янглишаётгандирман деган ўй ўтди. Мен Жордан билан бўлган барча воқеаларни бир зумда кўз ўнгимдан ўтказдим ва хайрлашиш учун ўрнимдан турдим.

— Очиғини айтганда, сиз мени рад этдингиз, — деди кутилмаганда Жордан. — Телефондаги гапингиздан менга бефарқ эканлигингизни билиб олдим. Ҳушим бошимдан учди. Саросимага тушиб қолдим. Менга нисбатан бефарқ эканлигингизни англаб етдим, — деди у менга. Жордан билан қўл беришиб хайрлашдик.

— Ҳа-я, айтгандай, — деди Жордан. — Эсингиздами, биз бир вақтлар автомобилда сайр қилиш ҳақида гаплашган эдик.

— Ҳа, эсимда. Гаплашган эдик.

— Ушанда сиз менга ношуд ҳайдовчи ўзига ўхшаш ношуд ҳайдовчини учратмагунча хавф-хатардан холи бўлади, деган эдингиз. Айнан шу ҳолат менда содир бўлди. Янглишганимга ўзим ҳам ҳайронман. Сиз менга тўғрисиёз ва пок инсон бўлиб кўринган эдингиз. Лекин сизда гурур бор экан. Буни ўзингиз биласизми ё йўқми?

— Ўттиз ёшдаман, — дедим Жорданга. — Ўзимни алдаб, буни поклик, ҳалоллик деб атайдиган ёшдан ўтганимга беш йил бўлди.

Жордан лом-мим демади. Уни севгандим. У мени билмаганидан афсусландим, ансам қотиб, шарт ўтирилдиму ортимга қарамай чиқиб кетдим.

Октябр ойининг сўнги кунларининг бирида Том Бьюкененни кўриб қолдим. У мендан олдинда илдам қадам ташлаганча, гўё йўлида учраган тўсиқни олиб ташлашга уринган одамдек икки қўлини осилтирганча, атрофга аланг-жаланг қараб, кетиб борарди.

Мен унга тезда етиб олмаслик учун қадамимни бир оз секинлатдим, лекин у шу пайт таққа тўхтади-да, пешонасини тириштириб, заргарлик дўконининг кўрғазмасини кўздан кечира бошлади. Тўсатдан менга кўзи тушиб қолди-ю, узоқдан қўлини узатганча мен томон ошиқди.

– Бормисан, Ник? Нима, мен билан гаплашгинг келмаяптими?

– Ҳа, сўрашгим келмаяпти. Сен ҳақингда қандай фикрда эканлигимни ўзинг яхши биласан.

– Жинни бўпсан, Ник! – хитоб қилди Том. – Ҳа, ақлдан озибсан. Нима демоқчисан, а?

– Том! – дедим мен асабийлашиб, унга ўқрайиб қараркан. – Том, ўша кун Уилсонга нима дегандинг?

Том менга бақрайганча қараб қолди. Ўша аниқланмаган уч соат ҳақидаги шубҳам тасдиқланганини тушуниб етдим. Мен шарт ўгирилиб кетмоқчи бўлгандим, у йўлимни тўсиб, елкамга қўлини қўйди.

– Мен фақат ҳақиқатни айтгандим, холос. Дэзи билан кетмоқчи бўлиб турганимизда Уилсон келиб қолди. Мен хизматкорим орқали у билан гаплашишга вақтим йўқлигини айтдим. Шунда у куч ишлатиб, ёнимга кирмоқчи бўлди. Агар мен унга машина кимники эканлигини айтмасам, у турган жойимда отиб ташлашга шай турганди. Унинг қўлида ўқланган тўппончаси бор экан.

Том дабдурустдан кишини гашини келтирадиган овозда:

– Ҳўш, унга айтган бўлсам нима бўпти? У нусха бир кунмас-бир кун ўз бошини ерди. У ҳамманинг кўзига, шу жумладан, сенинг ҳам, Дэзининг ҳам кўзига авлиёдек кўринарди, аслида, у босқинчи экан. Бечора Миртлни гўё кучук боласини босиб кетгандек, машинани устидан юрғазиб кетди, ҳатто тўхтамади ҳам, – деди.

Мен эътироз билдира олмадим, чунки гапинг нотўғри, деб оддий ҳақиқатни айта олмасдим.

– Менга осон деб ўйлайсанми? Ўтган ишларни ўйлаб кўр! Эрлик хотинни тортиб олмоқчи бўлса-я! Сен бунга индамай “хотинимни сизга бердим”, деб қараб турармидинг. Жин урсин, эсласам, этим жимирлаб кетади...

Мен Томни на кечира олардим, на юпата олардим, ҳар қандай одам ҳам, унинг қилган ишини қиларди, деб ўйладим. Бу ерда беписандлик бормиди ёки узоқни ўйламасликми, билмадим. Улар — Том билан Дэзи бепарво, бировни писанд қилмайдиган махлуқлар сарасига кирувчи, ҳар дақиқада одамлар тақдири билан ўйнашишларини тушундим. Ҳа, ўзгаларнинг қалбини топтардилар. Ифлос қилиқларини яшириш учун пулларининг ортига яширинардилар.

Том билан хайрлашдим. У билан тортишиш бефойдалигини тушуниб етдим, ўзимни ёш боладек ҳис эта бошладим. Шундан сўнг Том хотинига антиқа тақинчоқ ва ўзига қўйлак енгига тақадиган тўғноғич сотиб олиш учун заргарлик дўконига кириб кетди.

Мен кетаётиб, Гэтсбининг вилласига қарадим. Вилла бўм-бўш эди; майсазордаги ўтлар қаровсиз ўсиб ётарди. Маҳаллий такси ҳайдовчиларидан бири ҳар сафар шу ердан ўтаётганида йўловчиларга Гэтсбининг уйини кўрсатиб ўтарди; балки у Дэзи билан Гэтсбини

ўша фалокат юз берган тунда Уэст-Эгга олиб бориб кўйган ҳайдовчи бўлса ажаб эмас. Мен унинг ҳикоясини эшитмаслик учун машинасини четлаб ўтардим.

Шанба кунлари Нью-Йоркда ушланиб қолиб, уйга кечроқ қайтдим; Гэтсби вилласидаги ҳашаматли зиёфатлар шунчалик хотирамга михланиб қолганидан қулоғим остида боғдан келаётган кулгу ва келиб-кетаётган машиналар шовқини жаранглаб турарди. Кунлардан бир кун ўтиб кетаётган машина овозини эшитдим ва вилла олдида чироқларини ёққанча туриб қолган машинани кўриб қолдим. Ҳойнаҳой, бу узоқ вақт хорижда бўлган, бу ердаги зиёфатлар барҳам топганидан беҳабар меҳмон бўлса керак. Мен бунга эътибор бермадим. Кетишим олдидан буюмларимни йиғиштириб, машинага ортгач, мен Гэтсби вилласи томон йўл олдим. Бир болакай гишт бўлаги билан оқ зиналарга қандайдир сўзни ёзиб қўйибди, мен бу ёзувни ишқаб, ўчириб ташладим. Сўнг соҳилга тушиб, ям-яшил майса устига чўзилдим.

Бўғоз соҳилидаги барча شوҳона қурилган вилларар ҳувиллаб қолган эди. Ҳеч ерда чироқ шуъласи кўзга ташланмасди. Фақат сув сатҳида сол кетиб бормоқда. Ой тобора кўтарилган сари ён-атрофдаги уйларнинг шакллари кўзга кўринмай бораётганди. Мен бир вақтлари Голланд денгизчилари кўз ўнгида пайдо бўлган қадимги оролни, яъни янги дунёнинг қўл тегмаган ям-яшил сатҳини томоша қилиб турар эдим. Гэтсби вилласи учун жойни бўшатиб, сўнгра йўқ бўлиб кетган ўша дарахтлар баргларининг шитирлаши худди мусиқага ўхшаб кетарди. Ҳойнаҳой, инсон бир неча маротаба нафас олмай бу янги қитъадаги гўзалликни томоша қилган бўлиши керак. Бир неча эски номаълум дунё тақдири ҳақидаги қайғули фикрлар гирдобиди мен Гэтсби ҳақида ўйлардим. Дэзи яшаган соҳилдаги ям-яшил чироқни ҳаяжон билан кузатганини ўйлаб қолдим. Бахмалдек майсазорларга уни етаклаб келган йўл ниҳоятда узоқ эди. Ҳойнаҳой, орзуси ушалишига оз қолганда, у қўлини узатса етадигандек туюлган бўлса керак. Унинг орзуси бир умрга ортда — шаҳардан ташқаридаги тим қора узоқликда, яъни тим қора осмон остида ясланиб ётган Америка ерларида қолганини у билмас эди.

Йилдан-йилга узоқлашиб бораётган ақл бовар қилмайдиган бўлғуси бахт шуъласи бўлмиш яшил чироққа Гэтсби жуда ишонган эди. Майли, у бугун қўлдан чиқиб кетди, зиёни йўқ, биз эртага янада тезроқ уни қувамиз ва янада унга етишиш мақсадида қўлларимизни чўзамиз... Гўзал тонглارнинг бирида...

Шу алфозда биз оқимни енгиб, олға сузишга ҳаракат қиламиз, у эса бизнинг қайиғимизни орқага — ўтмишга улоқтириб ташляпти.

*Русчадан Назира ЖўРАЕВА
таржимаси*

Пол ЭЛЮАР

Сават тўқимокда сўнгги қалдирғоч

ШЕЪРИЯТ ТАНҚИДИ

Шубҳасиз мен нафратланаман
Буржуйлар
Жосуслар
Рухонийлар салтанатидан
Бироқ мен юз ҳисса кўп жирканамаман
Ўша салтанатни мендек ёниқиб
Ёмон кўролмаган ҳар бир одамдан.

Ушбу шеъриятнинг танқидин
Менинг шеърларимдан баланд тутмаган
Олчоқлар юзига тупургум албат!

ҚАЛАМ ЯСАЙДИГАН ГЎШАДА

Сават тўқимокда
Сўнгги қалдирғоч
Ушлаб қолмоқ учун кун ёғдусини
Қаровсиз кўз қирғоқларини
Чизаётир сўнгги қалдирғоч.

Қишлоқ кафтидаги
Майин уйқунинг
Зарраларин чўқилар оқшом

Тунингиз хуш бўлсин фикрлар

Сукунатни ўзимга қаратиб
Жимгина чорлайман жимгина.

Пол ЭЛЮАР (Асл исми шарифи Эжен Эмиль Пол Грендель) 1895 йил 14 декабрда Перу-нинг Сена департаментида туғилган. Дастлаб дадаизм йўналишида шеърлар ёзган. 1918 йилда Жан Полан уни Андре Бретон ва Луи Арагон билан таништиради. Шундан сўнг у сюрреализм намояндасига айланган. Пол Элюар таниқли рассомлар Сальвадор Дали, Пабло Пикассо билан яқин ижодий алоқада бўлган. Ижодий ҳамкорлик натижасида Сальвадор Дали “Пол Элюар портрети”ни яратган.

Шоирнинг шеърлари ўзининг юксак бадииятига эга. Уларда шоир ички оламининг поёнсиз сарҳадлари, фикрларнинг шўх ва баъзан таранг кайфияти, ҳатто ижтимоий шеърларида ҳам назокатнинг турфа товланишлари шеърхонни жалб этади.

Пол Элюар 1952 йил 18 ноябрда юрак хуружидан вафот этган.

ТАБАССУМ ИЛА

Оламда зим-зиё туннинг ўзи йўқ
 Инон айтар сўзимга ахир
 Тим қоронғу қайғунинг ҳатто
 Ёғдуга ланг очиқ деразаси бор
 Бедор турган орзу бор ҳали
 Рўёби муқаррар истак бор
 Очлик бор оч юрган очлик
 Оламда енгилмас юрак бор
 Умидвор қўлларнинг сиқишувлари
 Илтифотли нигоҳ бор
 Ҳаёт бор
 Бошқалар билан бўлишишни истаган ҳаёт

БЎЛМАҒУР ХОТИРА

Оқшомги қушларнинг
 Тўзғоқ чўққиси
 Кўчаларнинг муюлишида
 Аёл нафасининг сояси
 Шукуҳли зимистон
 Қучишаётган исёнлар билан
 Ёмғир-ла тўла ҳовучлар
 Фонуслар ва барглар остида
 Лиммо-лим сукунат
 Тўкилади вақт ушоқлари
 Вақт энди шоҳ эмас
 Йўлакларнинг сургунларида
 Ўтирар
 Ёд олинган кулгулар билан
 униб-ўсмас диққинафасда
 оқмас сув ва ҳаёлсиз оқшом
 чорадир асли
 Ёлғизлик янглишар
 Саҳроларни унутаётган
 Оловланган биргина ўпич.

ШЕЪРЛАР

Дарахтларда осиглиқ юрак — шохчалардан уни узиб ол,
 Табассум ва кулгу, ҳадсиз назокат.
 Голибсан, софсан сен, тиниқ қиёфа,
 Новдаларда кўкка кўл узатасан.
 Олисларда йиғлар бир гўзал,
 Курашларга чоғланган қалби.
 Дўнгликларда ястанган, ожиз
 Осмон қайси рангда — шаффоф ё ғамгин
 Имконсиздир кўнгил қўймаслик.
 Кунлар, узун бармоқлар қувлаб ўтар бири бирини,
 Гуллар сўлиб борар, ёмғирларда ҳижрон бошоғи.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Қайноққон вужуди июлнинг кутар неларни.
 Жонсиз нигоҳларда тикила туриб,
 Қайд этмоқ чиннининг кумуш товушин.
 Муסיқа, яланғоч қўллар оқлиги.
 Шабада туташар қуш қанотига —
 Самонинг ранг-кути ўчар тобора.

ОЗОД ҚЎЛЛАР

БУ ЎША

Яшил юлдузлар аро майсазор ўша
 Бу ўша қаровсиз кулбада
 Бу ўша зим-зиё кўчалар бўйлаб
 Бу ўша тагкурси чўққиларида
 Бу ўша кўкрак қафасида тиз чўкаётган
 Бу ўша қорда кетиб боргувчи

Ҳар доим деворнинг ортида
 Чоҳларнинг қаър-қаърига чўккан.

СИНГАН ОЙНА

Деразанинг ортида шамол
 Осмон этаклари тиккама-тикка
 Эпсиз қўлларингга суйкалар само.

АТИРГУЛ — ДАРАХТ

Қўли очиқ йил ерни тўлдириб ташлар
 Далаларга осмон тикилар
 Майсалар бетида юмалоқ
 Ёлқинланар гулли шудринглар.

ТАНҲОЛИҚДА

Мен сенсиз
 Танҳоликда яшашим мумкин

Буним ким айтмоқда
 Бу ким — сенсиз нафас олгувчи
 Ёлғизлик узра

Яшаш — ҳамма билан юзма-юз туриб
 Яшаш — ўзинг билан басма-бас келиб

Одимлар оқшом

Шаффоф ахир ҳар битта зарра
 Сим-сим эриб кетяпман бу тун.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ЭРК

Озодлик салгина айланар бошинг
 ҳамда яланг оёқлар
 Озодлик яхшисан майинсан жуда
 Кўкламдан ҳам тиниқ тортинчоқликда

14 МАРТ ҲАВОСИ

Афсунгар қуш болалар дўсти
 Кутяпман баҳорнинг қадамларини

Ер совуққон ҳам ихтиёрсиз
 Ярим кун ниналари
 Тикар тонгнинг ипак этагин

Кўз ташладим ёшлик чоғимга
 Ўткинчи рангларни ёқалаб
 Илк гул очган оғочни кўрдим

Яшилликлар қирғоқларида
 Сув оламга эврилган эди.

ЛАҲЗА КЎЗГУСИ

У шуъла сочади
 У кўрсатар буюмларнинг тақир моҳиятини
 У бош тортар лаҳзалик чалғимоқ имконларидан
 У – тош
 Ҳаракат ва нигоҳларнинг
 Метин тоши у
 Унинг совуқ ярқирашида титраб эриб борар ниқоблар
 Сиқиб тutilганча
 Қўл тутишмас ўзга қўл билан
 Олислайди масъуд лаҳзалар
 Қушлар синггиб кетар шамолга
 Осмон мовий бутун борлиғи ила
 Қисматида мовийдир инсон

СЕН ИЛА

Финжон каби кўчаларнинг қўлидан тутдим
 Тўлдирилган ҳайбатли ёғдулар ила
 Лиммо-лим бахтиёр сўзлардан
 Ва бесабаб жилмайиш ила
 Ернинг энг авж мевалари-ла

Ўйинчоқ одамлар ўтар кўчадан
 Қушлар тўлдиради мовий бўшлиқни
 Қизча озғин оқаринқираган
 Юзида мунг абадияти

Эртақлардан чиқиб келган қиз
 Бўй кўрсатиб орзуларимга

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ён босади менинг истакларимга
 Болаликнинг олис товланишлари
 Тилла кўчаларга ёнбошлар аста.

ҲАЙҚИРИҚ

Жўнгина туюлар ҳаммаси
 Мавҳум манзарасин тўқдим ёлгоннинг
 Артилган ишора бўм-бўш кунларни енгиб
 Ер шарининг чеккасига ирғитдим
 Харидоргир сақич қарашларини
 Ҳайқира бошладим
 То менгача ҳамма
 Оҳиста гапирди оҳиста ёзди
 Жуда ҳам майин
 Овоз ҳудудимни кенгайттирдим мен
 Ҳаммаси жўн
 Кўзларимни ўлимдан олиб ҳаётга тикдим
 Олисларни мендан бекитарди у

БИРГИНА ОВОЗ

Ва бирдан шарпалар ғойиб бўлади
 Кўздан олисламас энди ҳеч қачон
 Ҳаётда яшашда ҳаққи қолганлар
 Ёлқинланган ёзни яхши биламан
 Қуббалар остида куйлайди овоз
 Яроғлар адовати ила
 Юрагимни чақирар бўронларида
 Баҳор ва ёз куз ва қиш
 Одамлар юлдузлар
 Ўз наслига боқиб шодон қийқирар
 Менинг ҳайқирим
 Одимлайди пиллапоёда
 Умиднинг поёнсиз зиналари у
 Гулханлар шип-шийдам куйдиrolмайди
 Нафис куч қуйилар томирларимга
 Аёз еган олма етилар
 Музли у қопланган ҳарорат билан
 Мана сахий ялангликларда
 Осуда уйқуда орзупарастлар
 Осмон жуда тиниқ
 Ҳайқирим учиб кўнар сайҳонликларда
 Соёйишта ухласин деб орзулаганлар
 Майин майсаларга сўзлар сочилган
 Ҳар бир сўз самога оройиш берар
 Инонаман биз тутган лаҳза
 Авлод аждодлари муҳаббатимнинг
 Бахтнинг умидлари
 Фаввора ясайди ҳайқиримда
 Ўзга чақирқнинг қояларида
 Кимнингдир садоси бўлишни истар
 Овозим.

ЯСМИН ТЕРУВЧИ

1

Унинг нурли қалби товланган тупда
Тиниқ тонгнинг қўқ тишчалари
Ҳам яшил кемалар булоғи

2

Кўз илғамас унинг қўллари
Ясмин шоҳларига эгилди
Офтобнинг тиглари остида
Ярим яланғоч
Муз жаранглар шаҳдам қадамда

3

У чизган тасвирнинг соҳилларида
Ер ва осмон мункиллаб борар

4

Юлдузларни жамлаяпти у
Ҳеч қачон бўлмаган ерларда
Чарчоқ билмай толиқмай
Юлдузларни терар у.

*Рус тилидан
Гўзал БЕГИМ таржималари*

Жалил МАММАДҚУЛИЗОДА

Донобош қишлоғи аҳволотлари

VI

Муҳаммадҳасан амаки Худоёр бекни қузатиб қўйиб, уйига кирди. Муҳаммадҳасан амакининг уйи каттакон қишлоқ уйдир. Чунки қишлоқ бу уйда тандир ёнади, шунинг учун ҳам унинг тўсинлари ис босиб, қорайиб кетган. Деворларнинг ҳам юқори қисми қорайган. Уй анча эски уйга ўхшайди, чунки тўсинларнинг кўпчилиги майишиб қолган. Шифтнинг ўртасидан тўсинларни тутиб туриш учун кўндалангига бир хари берилган бўлиб, бу харини икки устун кўтариб туради. Ҳар икки устуннинг остига уларни маҳкам тутиб туриш учун каттакон тош қўйилган. Уйнинг бир томонидаги тандирнинг усти тўсилган бўлиб, бир томонидаги курси устига беш-олтита нон турарди.

Нимқоронғи бурчакларда тоқчага ўхшаш тешиқлар ўйилган ва уларнинг ичига сопол идиш-товоқ, бир-иккита мис кўза терилган. Курсининг остига бир қозон тўнтариб қўйилган, қипчада қатиқ, ёнида қоп-қора бир човғум. Уйнинг бир томонига палос тўшалган бўлиб, устига бир-икки рах қўрпа-тўшак тахланган. Бир-икки тоқчада бўхчалар, эски папоқ, бир неча қути бор. Уйнинг бор-йўқ жиҳози шу бўлиб, Муҳаммадҳасан амакининг уйига кириб келган киши унинг камбағал бир кимса эканлигини дарҳол пайқаб олади.

Муҳаммадҳасан амаки уйга кирган заҳоти ўғли Аҳмаднинг юзтубан ётганича йиғлай-йиғлай гоҳ у ёнга, гоҳ бу ёнга думалаб ётганини кўрди. Шўрлик ўғлини гўё заҳарли илон чақиб олгандек эди. У дод солиб йиғлаганича гоҳ ўзини муштлар, гоҳ бошини ерларга урар эди.

Бир оз нарида қирқ беш-эллик ёшлардаги бир аёл курсига суянганича иягини икки кафтига тираб чўнқайиб ўтирар, қош-қовоғидан қор ёғиб, Аҳмаднинг йиғлашини томоша қилар эди. Унинг бошида униқиб кетган рўмол, эски оқ чит камзул, эскириб кетган бўз тизлик¹ — аёлнинг бор-йўқ либоси шундан иборат эди. Агарда аёлнинг оёқларида ҳатто бошмоғи ҳам йўқлигини назарда тутсак, бу аёл камбағал бир кимсанинг хотини эканлиги маълум бўлади.

Ҳа, бу аёл Муҳаммадҳасан амакининг хотини Иззат эди.

Ичкари кириб келган Муҳаммадҳасан амаки ўғлини бу аҳволда кўриб, унинг ёнига борди. Бир оз эгилиб, уни тургазиб овутиш учун қўлидан тортди. Бола баттар авж олди. Муҳаммадҳасан амаки ширин сўзлар билан ўғлига ҳарчанд таскин беришга уринмасин, ўғли зинҳор овунадиганга ўхшамасди.

— Тур, ўғлим, тур. Йиғлама ахир, нега йиғлайсан, жиннивой?

¹ Тизлик — юбка.

Охири. Боши ўтган сонларда.

Кечқурун катта эшакни яна қайтариб олиб келади-ку! Эшакни еб қўймайди-ку, ахир! Тур, ўғлим, тур. Йиғлама.

Муҳаммадҳасан амаки ўғлига ёлворган сари у баттар авж оларди. Қўққисдан Аҳмад индамай-нетмай эшик томон югуриб қолди. Муҳаммадҳасан амаки ўғлининг қаёққа кетаётганини билиш учун ортидан чақиришга тушди. Бола жавоб бермади. Муҳаммадҳасан амаки хотинига юзланиб:

– Ҳой хотин, бу пасткаш қайдан ҳам шайтондай пайдо бўлиб, эшагимизни олди-ю, бошимизни шунча ғавғога қўйди?! Шунақаям дод-вой бўладими? На бўлсаки, бу Аҳмад овунса?! Ё тавба, шунақаси ҳам бўладими? – деди.

Хотини жавоб қилди:

– Бўпти-бўпти. Бўлгани бўлди. Буни нега мендан сўрайсиз, мен нима қилай! Эшакни беришдан аввал мендан сўрасангиз бўлмасмиди? Беришга бериб қўйиб, энди менга маслаҳат соласизми?

– Ҳой хотин, мен ахир нима қилай? Юз юздан уялади. Келиб сўраб турса, бермайман дейишга юзим қандоқ чидайди? Қолаверса, бу бир ўлиб-йиғадиган нарсаси эмас-ку. Нарси борса бир эшак-да! Миниб боради, яна ўзимизга қайтариб олиб келади. Эшакни пишириб емайди-ку, ахир!

Бу гапларни айтар экан, хотинининг олдида Муҳаммадҳасан амакининг қўллари икки ёнга шалвираб тушган, гўё хотинига эмас, девонбегига жавоб бераётгандек эди. “Девонбеги” қўлларни пахса қилганича бор овозда жаврай кетди:

– Ҳой инсон, худо ҳақи, сизда зиғирча ҳам ақл йўқ экан. Эрта эмас, индин кунини зувворлар¹ йўлга чиқишларини биласиз-ку ўзингиз. Қўйинг, у шўрлик жонивор бир кун тинчгина дам олсин, сизни бу ердан олти ойлик йўлга олиб бориб-олиб келиш учун бир оз куч йиғсин. Кап-катта одам бўла туриб, эшакни ўтган кунини Узун оғочга бериб юбордингиз, кеча тегирмонга элтиб-келтирддингиз, бугун энди шаҳарга кетди. Ҳўш, у жонивор қачон мундоқ оғилда ётиб эт йиғадикки, сиз уни зиёратга миниб борсангиз?! Ҳе башарангизни ел есин!

– Хотин, худо ҳақи, менинг ёқамни қўйиб юбор! Ўз ақлим ўзимга етади. Энди нима иложимиз бор? Худоёр бек эшакни олиб кетганига ярим соатча бўлди. Мен энди унинг ортидан югуриб бориб, эшакни тортиб олиб, уни ярим йўлда қолдириб келолмайман-ку! Ҳар нима бўлганда ҳам, оқсоқол деган оти бор. Унга яна одамнинг иши тушади. Бир эшак учун ҳокимни ранжитиш инсофданми, ахир? Миниб кетган бўлса, кечқурун яна миниб қайтиб келади-да!

– Унда мен нима қилай? Ана, боринг, Аҳмадни овутиб, кўрайликчи, қандоқ овутар экансиз. Энди мен ўртага тушиб унинг юрагини сиқайми? Нима учун, ахир? Худоёр бек билан сизнинг қанақанги олди-бердингиз бор? Катта бўлса, ўзига! Унинг катталигидан сизга нима фойда?

Ташқарида Аҳмаднинг йиғлаётганини эшитиб, Иззат жим қолди. Аҳмад йиғлаганича ичкари кирди-да, ўзини тақир ерга отиб, баттарроқ дод-вой сола бошлади:

– Вой-дод! Менинг эшагим! Менинг эшагим! Онажон, Худоёр бек эшагимни шаҳарга миниб боради, у ерда эшагимни устига қайроқ ортиб, кўприк қуришга олиб кетадилар. Вой-дод! Вой-дод! Онажон, менинг эшагим!

Болакай яна бир оз дод-вой қилгач, аввалги каби сакраб туриб эшик томон югуриб қолди.

¹ Зуввор – зиёратчи.

Муҳаммадҳасан амаки ўғлининг қаёққа югуриб кетаётганини билиш учун унинг ортидан ҳовлига чиқди; аммо Аҳмад аллақачон ғойиб бўлган эди. Муҳаммадҳасан амаки тагин уйга қайтиб кириб, хотинига ўғлининг ғойиб бўлганини айтди. Бу ҳодиса Иззатнинг оловига баттар мой қуйди:

– Ҳой инсон, илоё уйингиз бошингизга қулаб тушсин! Ахир, ортидан мундоқ ахтариб боринг-чи, болапақир қаёққа кетди экан? Сиз Аҳмадни жинни қилиб қўйдингиз. Ё худо, энди мен нима қиламан? Бориб ўзини бир қудуқ-пудуққа ташласа-я!

– Ҳой хотин, мен ахир бошимни қайси тошга урай? Унинг қаёққа қочиб кетганини мен қайдан биламан?

Иззат оёққа турди-да, бошига эски кўк чодиршабини солиб уйдан чиқар экан, бундай деди:

– Падарингга лаънат, Худоёр бек! Онангнинг падарига лаънат, Худоёр бек! Отангнинг гўри куйсин, Худоёр бек. Етти пуштингга қирон келсин, Худоёр бек!

Иззатнинг овози узоқлаша-узоқлаша эшитилмай қолди. Муҳаммадҳасан амаки бир оҳ чекканича келиб палоснинг устига деворга орқа бериб ўтирди. Ғазабдан унинг пешонасидан чак-чак тер оқарди. Муҳаммадҳасан амаки папогини бошидан ерга олиб қўйиб, ўз-ўзидан шикоят қила кетди:

– Ё Оллоҳ, берган кунингга шукур! Ҳеч кимнинг бошига тушмаган иш менинг бошимга тушадими? Бу шайтондан тўраган шайтон келиб-келиб менинг эшагимни оладими, бошимни шунча ғавғога қўйиб? Қишлоқда икки мингта эшак бор. Ол биттасини, миниб кетавер-да! Фақат мени кўзинг қўрадими? Ё тавба! Хотин ҳам бекорга айтмайди! Тўғри айтади! Жонивор мундоқ эпақага келиши учун бир кун ҳам ором олгани йўқ... Э-воҳ, мен сариқ чақага ҳам арзимайдиган одамман. Чиндан ҳам эркак дегулик жойим йўқ. Хотин ҳам мендан яхши. Ҳа-ҳа, хотин ҳам мендан яхши. Агар Худоёр бек Иззатдан эшак сўраса, Иззат эшакни берармиди? Ҳолбуки, Иззат бир аёл. Ё тавба, боши берк кўчага кириб қолдим-ку. Э Худойим, камбағаллик дардини тортайми, хотин, бола-чақа дардини тортайми ёки эшак дардини! Эшакни ҳам бермасам бўлмасди-да. Албатта, қандай қилиб бермай бўлади? Эшакни бермасанг, қишлоқда бош кўтариб юриб бўладими? Бунинг устига, ҳоким бўлса, қатта бўлса! Эртагаёқ келиб, ноҳақ ердан, мана мунча иштрафинг¹ бор, тўлаб қўйгин деса, унда ҳолим нима кечади? Йўқ, бермасам бўлмасди. Ҳали, Худо ҳақи, билмайманки, хотин билан ўғил қандай гап чиқаради. Бу кучук нега энди ўзини ердан олиб ерга уради? Ахир, менинг қаватимга кириб, пешана тери билан тўрт танга пул топдиларингми? Бердим, бериб ажаб қилдим. Ўз эшагимни берибман-да! Сизга нима дахли бор? Мундоқ олганда, инсофан айтганда, уларнинг ҳам гуноҳи йўқ. Улар ҳам мен учун қайгурадилар-да. Иззатнинг гапи ҳам тўғри. Эшак мундоқ эт олиши учун бир кун ҳам оғилда ётгани йўқ. Йўқ, уларнинг ҳам гуноҳи йўқ.

Муҳаммадҳасан амаки ана шундай хаёлларга гарқ бўлиб ўтирган эди, Иззатнинг жавраши унинг фикрларини тўзғитиб юборди:

– Ол, олиб кет! Бу кўппакнинг эшагини ҳам элтиб ўлдира қол! Балли сенга, Худоёр бек, элтиб ўлдира қол! Худойимдан айланай. Яхши бўлди, ажаб бўлди... – шундай дея Иззат уйга ўқдек отилиб кирди ва Муҳаммадҳасан амакига тезланиб, келган жойидан давом эттирди:

– Хўш, қалай? Кўнглингиз жойига тушдими энди? Юрагингиз таскин топдими энди? Ҳе, башарангиз бузилсин! Худоёр бек эшакни

¹ И ш т р а ф – русча штраф (жарима) сўзининг бузилган шакли.

қаерга олиб кетганини биласизми? Шаҳарга қайроқ ортиб ташиш учун олиб кетибди. Ҳайдархон кўпригини қуряптилар эмиш. Ҳар қишлоқдан биттадан эшак сўратишибди. Бутун Донобош қишлоғида битта сизнинг эшагингиз машҳур экан-да? Сизнинг эшагингиздан бошқа эшак қуриб қолган экан-да? Энди кўнглингиз таскин топдими?

Шундай дея Иззат чодиршабини бошидан курси устига отиб урди ва аввалги ўрнига бориб ўтирди. Муҳаммадҳасан амаки жаҳд билан бўркини бошига бостриб, хотинининг ёнига келди.

– Хотин, қанақасига эшакни тош ташишга олиб кетишади? Буни сенга ким айтди?

– Ким айтарди? Худоёр бекнинг хотини айтди. Мен ўшаникига борган эдим. Агар Худоёр бек ҳали шаҳарга кетмаган бўлса, эшакни қайтариб олиб келмоқчи эдим. Худоёр бек аллақачон кетиб қолган экан. Хотинининг ўзи шундай деди. Мен ҳали Худоёр бек эшакни шаҳарга нима учун олиб кетганини сўраганимча ҳам йўқ эди. Ҳой инсон, у хотин мени шунақанги масҳара қилдики! Менга, нима, кўчада қолган молингиз борми, дейди. Худоёр бек шаҳарга эшакни нима учун олиб кетганини билмасмидингиз? Ҳайдархон кўпригига қайроқ ташиш учун олиб кетди, деди. Менга у аёл, Аҳмадни дарҳол жўнатинглар, эшакни қайтариб олиб келсин, деб қатиқ тайинлади.

Муҳаммадҳасан амаки бу сўзларни эшитгач эшик сари юрди.

– Аҳмадни ҳозироқ жўнатаман. Қани қарай-чи, Аҳмаднинг ўзи қайда экан?

Шу пайт Аҳмаднинг йиғлаган овози эшитилди. Бир оздан сўнг Аҳмад ҳам, Муҳаммадҳасан амаки ичкари кериб келдилар. Муҳаммадҳасан амаки эшак борасида ўғлига яна жиндай таскин бериб, унга Худоёр бекдан эшакни қайтариб олиб келишни буюрди. Бола, Худоёр бек шаҳарга етиб қолгандир, деди. Муҳаммадҳасан амаки яна қайта: ҳечқиси йўқ, шаҳарга кирган бўлса ҳам, эшакни олиб кел, деди.

Аҳмад йиғидан тўхтаб, бир онасига, бир ўнгу сўлига қараб олди-да, шаҳарга боришга рози бўлиб уйдан чиқди.

* * *

Оқшомга яқин Муҳаммадҳасан амаки қишлоқнинг бир чеккасида, катта йўл ёқасида ғам-ғуссага ботиб ўтирганича шаҳар йўлига қўз тиккан эди. Бу йўлдан бошига оқ қалпоқ, эғнига калтагина кўк камзул, оқ иштон кийиб олган етти ёшлар чамасидаги оёқяланг бир болакай қўлидаги хивичини силкитганича бир тўда қўй-қўзи ҳайдаб келмоқда эди. У ушбу сурувни ўтлатиб қайтаётган эди. Болакай Муҳаммадҳасан амакининг қаршисига етиб келгач, унинг юзига қизиқсиниб боққанича туриб қолди. Сўнг у томон бир-икки одим юриб сўради:

– И-е, Муҳаммадҳасан амаки, бундоқ бир маҳалда бу ерда нима қилиб ўтирибсиз?

Муҳаммадҳасан амаки болакайга жуда юмшоқлик билан жавоб берди:

– Шаҳардан келадиган одамим бор эди, болам, ўшани кутиб ўтирибман.

Болакай қараса, қўй-қўзилари анча олислаб кетибди, у бошқа ҳеч нарса демай сурув ортидан югурди. Бу болакай кетгач, яна бир жулдур либос кийиб олган ўн-ўн икки ёшлардаги бола Муҳаммадҳасан амакининг олдига келиб, бу маҳалда унинг бу ерда нима қилиб ўтирганини сўради. Муҳаммадҳасан амаки бунга ҳам олдинги жавобини қилди. Бу бола ҳам қўздан ғойиб бўлгач, Муҳаммадҳасан амаки ортдан

яна бир тўда қорамол келаётганини кўрди. Моллар унинг ёнига етиб келди, унинг ортидан қора чакмон, оқ иштон кийиб олган ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги оёқяланг бир киши пайдо бўлди.

– И-е, Муҳаммадҳасан амаки, бундоқ бир маҳалда бу ерда нима қилиб ўтирибсиз?

– Оғайни, шаҳардан келадиган одамим бор эди, ўшани кутиб ўтирибман. Ҳализамон келиб қолса керак.

– Ҳа-а, келадиган бўлса, келади-да. Афтидан, жуда эътиборли одамга ўхшайди.

– Йўқ, Худоёр бек бугун эшакни шаҳарга миниб кетган эди. Эшакни тегирмонга жўнатмоқчи эдим. Шунинг учун ўғлимни жўнатдим. Ҳозиргача на эшак қайтди, на ўғлим.

Муҳаммадҳасан амаки, табиийки, бу одамга қисқагина жавоб қилмоқчи, ўртага эшак можаросини солиб гапни чўзмоқчи эмас эди. Бироқ Муҳаммадҳасан амаки атайин ана шундай жавоб қилди.

Муҳаммадҳасан амаки, қани бу киши нима дер экан, деб, атайин эшакдан гап очди. Қани, Худоёр катта эшакни ишлатиш учун олиб кетганми ёки йўқ, бу одам билармикан деган хаёлда шундай жавоб берди. Бу кишининг жавоби Муҳаммадҳасан амакининг кўнглидаги жавоб бўлди. Бу киши:

– Жуда яхши. Худоёр катта эшакни еб қўймайдики, эшак учун яна шаҳарга одам кетса, – деди.

Муҳаммадҳасан амаки гапнинг туб-тубигача етиш учун батафсил сўзлай кетди:

– Ростини айтсам, бугун Худоёр бек эшакни шаҳарга миниб кетган эди, кейинчалик эшитсам, бу энди хотиннинг гапи, ҳеч ишониб ҳам бўлмайди, яъни мен кейинчалик эшитсам, шаҳарга олиб бориб, ундан сўнг Ҳайдархон кўпригига қайроқ ташитиш учун Донобош қишлоғидан битта эшак сўратибдилар. Шундан бир оз хавотирга тушдим. Чунки эшак тегирмонга бориши керак эди, шу сабабли мен, эшакни албатта олиб кел, деб Аҳмадни жўнатдим. Шунини кутиб ўтирибман...

Ҳалиги одам бу воқеани жуда таажжуб билан эшитиб турди. Муҳаммадҳасан амаки сўзини тугатиши биланоқ у жилмайиб деди:

– Ҳой амаки, бу қандай гап? Қанақасига Ҳайдархон кўпригига қайроқ ташир эканлар? Ҳа-ҳа-ҳа... Гапингиз тўғри, Ҳайдархон кўпригини қураётганлари рост, лекин унга сираям эшак сўратганлари йўқ. Ҳайдархон кўпригига Донобош қишлоғидан юз манат харж сўратганлар. Бу гапларни сизга ким айтган бўлса ҳам, ёлғон айтибди. Жинни экан у! Туринг, кетдик, беҳудага бу ерда маътал бўлиб ўтирманг. Ҳаш-паш демай Худоёр бек ҳам келади, эшагингизни ҳам олиб келади. Қани туринг, кетдик.

Муҳаммадҳасан амаки йўлга яна бир бор қараб олиб, “ё Оллоҳ” деганича ўрнидан турди. Ва ҳалиги одам билан йўлга тушиб, қишлоққа кириб бордилар.

Кўча қорамол подаси ва қўй-қўзи сурувига тўлиб кетган, аста-секин қош қорая бошлаган эди.

– Муҳаммадҳасан амаки, Худо ҳақи, сизга ҳалиги гапни ким айтди ўзи?

– Қўявер, бу бекор гап. Менинг ўзим ҳам билардим унинг ёлғонлигини. Нима, мен аҳмоқ бўлибманми? Битта эшак билан кўприк қуриб бўларканми? Бу гапни бошқа биров эмас, айнан Худоёр бекнинг хотини айтибди. Йўқ, бу бўлмаган гап. Менинг ўзим ҳам билардим ёлғонлигини...

– Шунақа демайсизми, амаки! Ҳа-ҳа-ҳа... Боядан бери шу гапни

айтмайсизми, отагинам! Мен мақсадни энди тушуниб етдим. Гап нимадалигини биласизми, Муҳаммадҳасан амаки? Мен ахир, ўзингизга ҳам маълумки, Худоёр бекка қўшни бўламан. Худоёр бекнинг бугун нега шаҳарга кетганини мен биламан. У икки мақсад учун кетган. Билмадим, сиз эшитдингизми ёки йўқ? Худоёр бек Зайнабни олмоқчи-ку, ахир.

– Қайси Зайнабни?

– Наҳотки танимасангиз? Карбалойи Ҳайдарнинг хотинини-да! Ҳа, ўшани олмоқчи! Сиз билмайсиз, у қўпдан бери шу ҳаракатда юрибди! Карбалойи Ҳайдар ўлган кундан бери. Шунақа, Худоёр бек Зайнабга уйланмоқчи. Аммо бунга на Зайнаб рози, на Худоёр бекнинг хотини. Бу кеча бақир-чақирлари кўкка етди. Шунинг учун Худоёр бек эрталаб туриб, бориб сендан ажралиб келаман, депти. Эндиликда Худоёр бек ё Зайнабни олиш учун кетган, ё хотинидан ажралиш учун. Йўқ, гап унда эмас... Шунга айтмоқчи эдимки, Худоёр бекнинг хотини шайтоннинг ўзгинаси. У, Худоёр бек эшакни Ҳайдархон кўпригига қайроқ ташиш учун олиб кетди, деб қасддан айтган. Сизни эшакни бермасин деб шундай деган. Сиз эшакни бермаслигингиз учун аччиғидан шундай деган. Ҳа, аччиғидан шундай деган. Менимча, шундай.

Муҳаммадҳасан амаки икковлари кўчанинг бошига етиб келдилар. Шериги ўнг томонга бурилиб кетди, Муҳаммадҳасан амаки у билан хайрлашиб, ич-ичидан унинг отасига раҳматлар айтиб ўз уйига йўл олди...

Муҳаммадҳасан амаки уйга кирмоқчи бўлиб эшикни очди. Қараса, уй қоп-қоронғи. Хотинини чақирди, лекин ҳеч жавоб бўлмади. Яна чақириб кўрди, яна жавоб йўқ. Эшикни бекитиб, ҳовлига қайтди, хотиним балки суҳбатлашиб, бир оз юрагини ёзгани бирорта қўшниникига чиқиб кетгандир, деб ўйлади. Муҳаммадҳасан амаки ҳовлини бир оз айлангач, кўча эшикнинг оғзига чиқди, табласининг эшиги кўча эшигига яқин эди. Мундоқ қулоқ солса, табладан бир йиғи овози келяпти. Бу йиғи овози қаердан келяпти экан деб, табланинг эшигини очди. Эшикни очган заҳоти хотинининг овозини дарҳол таниди. Бошини ичкари суқиб чақирди:

– Изад!¹

Йиғи овози тинди, аммо жавоб эшитилмади. Муҳаммадҳасан амаки яна чақириб кўрди. Яна жавоб бўлмади. Муҳаммадҳасан амаки тагин бир бора чақирди. Хотини Иззат аччиқланганича жавоб беди:

– Ҳа, нима дейсиз? Кўзингиз кўрми, кўрмаяпсизми, менман?!

– Иззат, йиғлаяпсанми? Менинг қулоғимга йиғи овози эшитилгандай бўлди.

Иззат жавоб бермади. Аввал бир хўрсинди-да, сўнг табладан ташқарига чиқди. Эр-хотин уй томон юрдилар. Уйга кирдилар. Иззат чироқни ёқиб бурчакдаги туйнук ёнига келтириб қўйди ва ўзи қоп-қоронғи бир кунжга бориб ўтирди. Муҳаммадҳасан амаки бирпас оёқ устида тургач, палосга чиқиб ёстиққа орқа берганича ўтирди.

– Иззат, чиндан ҳам боя йиғлаган сенмидинг?

Аёл жавоб бермади.

– Иззат, боя ахир мен йиғи овозини эшитдим, ўша сенмидинг?

Иззат жавоб бермади.

– Йиғлаган сен эдинг, шекилли. Бекорга йиғлаб, юрагингни сиқасан; ҳали мен йўл устига чиқиб ўтирган эдим. Шаҳардан қайтаётган

¹ И з а д – иззат сўзининг бузилган шакли. (Муаллиф)

бир одамни кўрдим. У, Худоёр бек эшакни ҳализамон олиб келиб қолади, деб онт ичди. У онт ичиб айтдики, Ҳайдархон кўпригини қураётганлари рост экан, бироқ унга Донобош қишлоғидан битта эшак эмас, юз манат пул сўрагибдилар. Менга буларни гапириб берган одам Худоёр бек ҳадемай эшакни қайтариб олиб келишини онт ичиб айтди. Уни ўз кўзим билан кўрдим, деди у. Худо ҳақи, рост айтяпман.

– Келса гўрга! Келса жаҳаннамга! Шўрлик ўғлимнинг оёқлари қабариб кетгандир. Менга эшак келди нима-ю, келмади нима? Гўрга кетсин! Жаҳаннамга кетсин! Аҳмад тезроқ кела қолсайди. Мен Аҳмаддан хавотир оляпман, йўқса эшак гўрга кетсин, жаҳаннамга кетсин!

– Хотин, худо ҳақи, ҳалиги киши, улар ҳадемай келиб қолдилар, деб айтди. Ахир, наҳотки, у киши ёлғон гапирса? Кўрмаса, айтмасди-да! Иккаласини, яъни Худоёр бек билан Аҳмадни мен ўзим бозорда кўрдим, деб қасам ичди. Мен кетяпман, сизлар қачон қайтасизлар, деб сўрабди ҳалиги одам. Биз ҳам ҳозир қайтамиз, дебди улар. Мана, мен келдим, улар ҳам ҳадемай келиб қолишади, деди у.

Аёл ҳеч нарса демади. Ўрнидан туриб, бир ох тортди, чуқур хўрсинди-да, тизлигининг этагига бурнини артиб, курси ёнига келди, бир неча қоқ бўлиб қолган лавашни¹ сўл қўлига йиғиб, эшик олдига борди-да, уларни сувга ивита бошлади.

Муҳаммадҳасан амаки:

– Иншооллоҳ, ҳозир келиб қоладилар, – дея ўрнидан турди-да, бошмоқларини кийиб, хотинининг ёнига борди.

Иззат нонни ивитаб бўлган заҳоти Муҳаммадҳасан амаки чакмонини олиб ташқари чиқди, бир оздан сўнг эшик олдига келиб, чўнқайганича таҳорат олди. Аввал қўлларини ювди, сўнгра юзи ва билакларини ювди. Ҳар гал сув олганида “Бисмиллоҳ” деб кўярди. Таҳорат олиб, масҳ тортиб бўлгач, токчадан бир жойнамоз олиб, палос устига тўшаганича намоз ўқий бошлади.

Иззат яна бир бурчакка чекиниб, иягини тиззаларига кўйиб ўтирарди. Муҳаммадҳасан азон ва иқомни айтиб, ҳамдга ўтди, кулхуваллоҳни зикр этганича рукуга эгилмоқчи ҳам эдики, кўкқисдан эшик очилиб, ҳорғин ва нохуш қиёфада Аҳмад кириб келди. Муҳаммадҳасан амаки ҳар икки қўлини қўқа чўзганича баланд овозда “Оллоҳу акбар!” деб юборди. Иззат севинганича ўрнидан сапчиб туриб, қичқириб юборди:

– Аҳмад!

Аҳмад уйга кирган заҳоти касал одам каби деворга суяниб, паст овозда:

– Вой, онажон! – деди.

Муҳаммадҳасан амаки чидаб туролмай, иккинчи саждада намозини чала қолдириб, Аҳмад томон отилди. Эр Аҳмаднинг бир қўлига, хотин иккинчи қўлига ёпишганича бири: “Болам, нега бундай қиляпсан?” дер, иккинчиси: “Болажоним, қаеринг оғрияпти?” – деб сўрарди.

Иззат:

– Айланай болажоним, Аҳмад, нега ўтирмайсан? – деб сўраса, Муҳаммадҳасан:

– Болам, эшак қани? – дер эди.

Муҳаммадҳасан амаки Аҳмаддан эшакни сўраган заҳоти Иззат қичқирганича уни қаргашга тушди:

– Вой ўша эшак берганнинг гўри куйсин! Вой ўша эшак сотганнинг падарига лаънат! Вой ўша эшакни илон чалсин! Болажонимнинг

¹ Л а в а ш — юпқа нон.

ўлишига оз қолибди-ку, бу туриб эшакни ўртага суқади-я!

Муҳаммадҳасан амаки ҳеч нарса демади. Аҳмад ҳам деворга суянганича оҳ-воҳ қиларди. Охири Иззат зўр бериб, ялиниб-ёлвориб, у юзи, бу юзидан ўпиб, қўлларидан судраб Аҳмадни бир оз ором олсин дея палос устига олиб келди.

Бир қадар тинчланиб қолган Аҳмад, Муҳаммадҳасан амаки ва Иззатнинг ялиниб-ёлворишларидан сўнг, шаҳарга қандай бориб келганини ҳикоя қила бошлади. Аввал йўлда роса ҳориб-толганини, бир неча жойда ўтириб дам олганини, шаҳарга қандай борганини ва карвонсаройчи билан қилган жанжалларини айтиб берди. Кейин яна Худоёр бекни ахтариб роса сарсон бўлганини, охири толиқиб-ҳориб, йўл устида ўн-ўн беш мартача дам олиб, Донобош қишлоғига зўрға етиб келганини сўзлади.

Аҳмад кўрган-кечирганларини ҳикоя қилар экан, ҳар сўзининг орасида бир онт ичради. Бир оғиз гапириб, бир “худо ҳақи” дер; яна бир сўз айтиб “имом Ҳусайн ҳақи” дер, яна бир оғиз айтиб, “имом Ризо ҳақи”, “жаноб амирин Зулфиқор ҳақи” дерди. Ҳикоясини тугатиб, Аҳмад онасига юзланди:

– Она, нима пиширдингиз?

– Болам, уйда ҳеч нарса йўқ, фақат қотган нон, холос... Агар истасанг, қатиқ бор, олиб келаман.

– Ҳи, ҳи, ҳи, мен қатиқ ичмайман. Бирор овқат пиширсангиз бўл-масмиди?

– Қаердан билибман, болам, бу гавғо бошимизни гаранг қилиб қўйди. Нима қилишимизни ҳам билмай қолдик. На илож, бугунчалик қатиқ ичиб тур, эртага албатта сенга бирор овқат пишириб бераман.

Иззат ўглининг олдига бир-икки бўлак нон ва қатиқ келтириб қўйди. Бола овқатлана бошлади. Эр ва хотин намозга машғул бўлдилар. Муҳаммадҳасан амаки намозини хотинидан аввалроқ тугатиб, ўглининг ёнига келиб ўтирди-да, ундан ҳол-аҳвол сўрай бошлади. Бироқ ўгли бошини қуйи солганича овқатланиш билан машғул эди. Муҳаммадҳасан амаки ўглидан ҳеч қандай жавоб ололмай, такрор сўради:

– Ўғлим, шаҳарда нима гаплар?

Аҳмад нимадир демоқчи бўлди, лекин лунжи тўла бўлгани учун жавоб бера олмади. Иззат ҳам намозини тугатиб, эрига юзланди ва жаҳл билан, болани қийнамасангиз-чи, дея танбиҳ бера кетди.

Муҳаммадҳасан амаки бу танбеҳни ҳақ билиб, бир чеккада ўтирганича тасбеҳ чевира бошлади. Тасбеҳ чевира-чевира қандайдир дуони зикр этарди. Иззат ўрнидан туриб, чодиршабини секингина курси устига қўйди, ўртага бир неча сувда бўккан нон келтириб қўйиб, эрини яқинроқ ўтириб нон ейишга манзират қилди. Муҳаммадҳасан амаки тагин хотинининг амрига бўйсуниб, дастурхон бошига яқин келди. Аҳмад қатиқни ичиб, товоқни ялаб қўйган эди. Муҳаммадҳасан амаки товоқни олдига тортиб, қатиққа нон ботирмоқчи бўлди. Аҳмад пиқиллаб кула бошлади. Ўғлига қараб Муҳаммадҳасан амакининг ўзи ҳам кулишга тушди. Аммо Иззат башарасини буриштириб, эрини мазаммат қила бошлади.

– Ҳой инсон, сизда ор-номус борми ўзи? Мен сизнинг ўрнингизда бўлсам кулиш ўрнига йиғлар эдим.

– Менга нима дейсан, ахир. Ўғлингга айтгин-да. Мен куляпманми ёки у?

– Ўғлимга нима дейман? Индин куни зиёратга сиз кетяпсизми ёки ўғлингиз? Ўғлимнинг нима иши бор?! Сиз ўйлаб кўришингиз керак, ўртоқларингиз зиёратга бориб карбалойи бўлишади, сиз эса уйда ўтираверасиз хотинга ўхшаб.

– Иншооллоҳ, мен ҳам бораман. Менинг улардан кам жойим йўқки, улар кетиб, мен қолсам.

Иzzат индамай, бошини қуйи солганича овқатлана бошлади. Аҳмад толиққани учун ўтирган ерида ёнбошга чўзилди, отаси унга, ўртада овқат турганда ётиб бўлмайдди, деб насиҳат қилди. Аҳмад бунга парво ҳам қилмади.

Муҳаммадҳасан амаки ва хотини ҳамон нон емоқда эдилар. Бирдан Аҳмад юзтубан ётиб йиғлай бошлади.

– Болам, нега йиғлаяпсан? – деб сўради отаси.

Аҳмад жавоб ҳам бермади, овунмади ҳам. Иzzат Аҳмаднинг ёнига сурилиб, қўлини ўғлининг елкасига қўйиб, унинг боши узра эгилди.

– Аҳмад, болам, нега йиғлаяпсан?

Аҳмад йиғлаганича жавоб берди:

– Менинг эшагим... Вой-вой-вой!.. Менинг эшагим! Менинг эшагим! Менинг эшагим! Менинг эшагим!.. Э... э... э... Менинг эшагим!..

Иzzат янада пастроқ эгилиб, ўғлига таскин бера бошлади:

– Йиғлама, болам, йиғлама, жоним... Эшакнинг эгасининг гўри куйсин! Нега эшакни беради, ҳалигача дом-дарағи йўқ!

– Э... э... э... Менинг эшагим, менинг эшагим, менинг эшагим!

Иzzат жаҳлдан бўғриқиб, Муҳаммадҳасан амакига қичқира кетди:

– Турсангиз-чи, ахир, боринг, қаранг, эшакка нима бўлди экан? Эшак келмаса, болам ухлай оладими? Бориб, қарасангиз-чи, ахир, эшак нима бўлди экан? У падарлаънат эшакни нима қилди экан?

– Шу топда мен қаёққа бораман?

– Жаҳаннамга боринг, гўрга боринг! Қаёққа ҳам борардингиз? Бориб қаранг, ахир, у кўппак келиб балки уйида ўтиргандир? Балки эшакни олиб келгандир? Балки ҳовлисига киритиб қўйгандир? Уни сиз халқнинг молини олишга олиб, яна қўшқўллаб эгасига қайтариб топширадиганлар тоифасидан деб ўйлайсизми?

Муҳаммадҳасан амаки “ё Оллоҳ” деб ўрнидан туриши биланоқ Аҳмаднинг йиғиси тинди. Қисқаси, Муҳаммадҳасан амаки эшакни суриштириш учун Худоёр бекниқига борди. Унга, ҳали қайтмади, деб жавоб беришди. У яна шаҳар йўлига чиқди, лекин ҳеч нарсани кўролмади. Афсус-надомат билан уйига қайтди, лекин ичкари кириб, ҳали эшак қайтмапти, деган гапни қай йўсинда айтишни билмасди. Бирпас кўча эшиги олдида тургач, таблага кирди. Табла қоп-қоронғи эди. Қандайдир шитирлаш эшитилди. Муҳаммадҳасан амаки севиниб “беҳ-беҳ” деди, гўё у эшакни чақирмоқда эди.

Шу пайтда Иzzат ҳовлига чиққан эди; Муҳаммадҳасан амакининг “беҳ-беҳ” деган овозини эшитиб, эшак келибди-да, деб ўйлади; ўғлига бу хушxabарни етказиш учун севинганича қичқирди:

– Аҳмад, суюнчи бер, эшак келди.

Аҳмад уйдан отилиб чиқиб, роса севинганича ҳансирай-ҳансирай онасининг ёнига келди.

– Она, қани эшак? Ув-в, менинг эшагим, менинг эшагим, менинг эшагим! Она, қани эшак?

– Юр, ўғлим, бориб кўрамиз. Даданг эшакни оғилга олиб кирди.

Она ва ўғил шоша-пиша оғил томон югуришди. Иzzат, эҳтимол, ўтиз йиллардан бери бунақанги тез чопмаган эди. Оғилнинг эшигига етиб боришгач, Аҳмад ичкари кириб, аввал отасини чақирди.

– Дада!

– Нима гап, ўғлим?

– Менинг эшагим! Э... э... э... Менинг эшагим! Дада, қани менинг эшагим?

– Болам, ҳали эшак келмади. Билмадим, у итдан тарқаган нега ҳалигача қайтмади экан?

Аҳмадга шу сўз кифоя эди. У вой-войлаганича табла эшигининг олдида ўзини ерга отди. Иззат қайгудан, Муҳаммадҳасан амаки эса газабдан худди Аҳмадга ўхшаб йиғлашга тушдилар.

То тонгга қадар на Аҳмад ухлади, на Иззат ва на Муҳаммадҳасан амаки.

VII

...50 манат маҳр юзасидан Зайнабни Худоёрга доимий хотинликка бердим. 50 манат маҳр юзасидан Худоёрга доимий хотин бўлишни қабул қилдим.

Оллоҳумма! Аллиф байнаҳума бихаққи Муҳаммадин ва алиҳи ва бихурмати суратил-“Фотиҳа”!

Қози фотиҳа сурасини ўқиб, “Оллоҳ муборак қилсин”, деб қўлидаги никоҳ қоғозини олдига қўйди-да, ўтирганларга юзланди.

– Қани келинг, қўл қўйинг.

Ўтирганлардан бири Худоёр бек эди. У юқорида тиз чўкиб ўтирар эди. Ундан кейин йигирма икки-йигирма уч ёшлардаги бир ёш йигит жой олган эди. Бу Донобош қишлоғи главасининг ясовули, Худоёр бекнинг ўртоғи Қосимали бўлиб, биз юқорида у билан танишган эдик. Қосималидан қуйида яна икки киши жой олган, бири ўттиз-ўттиз икки ёшларда бўлиб, иккинчиси нари борса қирқ ёшларда эди. Булар ҳам донобошлик эдилар. Биринчисининг оти Карбалойи Фаффор, бунисининг оти Карбалойи Сабзали эди. Буларнинг ҳар иккаласи ҳам Худоёрбекнинг садоқатли ва эски дўстларидан эди.

Бу оғаларнинг нима сабабдан ҳозир бу ерда ўтирганлари бизга маълум, албатта. Уларни Худоёр бек бошлаб келган бўлиб, Қосимали Зайнаб томонидан вакил, қолганлар эса гувоҳ вазифасини ўтардилар.

Албатта, биз буларнинг вакил ва гувоҳликлари сохта эканлигини ҳам биламиз. Шу сабабли Худоёр бекнинг ҳийласига кўра буларнинг учаласи ҳам қозига ўзларини бошқача таништириб, ҳатто номларини ҳам ўзгача айтган эдилар. Қосимали ўзини Зайнабнинг ўғли деб тақдим этган, исмини Валиқули деб айтган эди. Онам Зайнаб мени шу хусусда вакил қилиб жўнатди, яъни Худоёр бекка тегиш ризолигини билдирди, деди у қозига. Карбалойи Фаффор ўзини Карбалойи Бахшали деб таништирди. Карбалойи Сабзали отини Машади Ўружали деб қўйди. Уларнинг ҳар иккиси Қосималининг вакилликига гувоҳлик бердилар.

Дарвоқе, қози фотиҳа сурасини ўқиб бўлиб, “Оллоҳ муборак этсин”, дея қўлидаги никоҳ қоғозини олдига қўйди-да, сизга таништирганим ушбу кимсаларга юзланиб деди:

– Қани келинг, қўл қўйинг.

Қосимали дарҳол жавоб қилди:

– Қози оға, мен қўл қўйишни билмайман.

Қосимали айтган бу жавобни Карбалойи Фаффор ва Карбалойи Сабзали ҳам такрорлашди.

Қози, нега қўл қўйишни билмайсизлар, деб ҳайрон бўлди. Учаласи ҳам, ёзишни билмаймиз, яъни саводимиз йўқ, деб жавоб беришди. Унда сизнинг ўрнингизга қўл қўя оладиган бирор киши топиб келинг, деди қози уларга. Улар, бизнинг ўрнимизга ўзингиз қўл қўя қолинг, дея қозига ёлвора бошладилар. Қози бир оз иккиланган бўлса-да, аммо бунга розилик бермади. Қосимали биронта одам топиб келиш мақсадида ўрнидан турди. Эшикка етганда эсига бир фикр тушиб, тўхтаб қолди, сўнг қозига юзланиб:

– Қози оға, мен ахир бу мусофир шаҳарда ҳозир кимни ҳам топа оламан? Бизнинг ўрнимизга сизнинг ўзингиз қўл қўя қолинг, – деди.

Қози уларнинг ўрнига қўл қўйишга аввал рози бўлса ҳам, бундан кейин зинҳор рози бўлмасди. Шунинг учун рози бўлмасдики, уларнинг гап-сўзлари ва Қосималининг охириги илтимосидан сўнг, булар ҳийла ишлатяптилар, шекилли, дея бадгумон бўлиб қолди. Қози тажрибали киши эди. Шу боис Қосималига қатъий қилиб:

– Ортиқча гап-сўзнинг фойдаси йўқ. Ҳали кетганинда-ку, аллақачон бировни топиб келардинг! – деди.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас никоҳ масаласи ҳал бўлди. Қози яна бир бора хайри дуо қилди. Худоёр бек, Қосимали ва иккала қарбалойи кетиш учун ўринларидан турдилар. Худоёр бек қозига юзланиб:

– Қози оға, яна бир масала бор, – деб қолди. – Шубҳа йўқки, эндиликда у аёл менинг никоҳдаги хотиним бўлди. Аммо гап шундаки, қози оға, у аёлнинг ёмон бир феъли бор. Яъни ўзи унчалик ёмон эмас, лекин бир оз жиннилиги бор. Йўқ, унақанги жинни эмас, аммо гоҳи-гоҳида эси оғиб туради, жиннига ўхшаб қолади. Албатта, мана ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, унинг менга тегадиган ройиши бор. Валиқули, шундай эмасми? Ҳа балли, мана бунинг ўзи ҳам онасининг бир оз жинни эканлигидан, яъни гоҳи-гоҳида эси оғиб туришидан тонмайди. Мабодо энди, гап-да бу, биз қишлоққа қайтиб борганда у аёлнинг, яъни Зайнабнинг жиннилиги қўзиб қолгудек бўлса, менга нима маслаҳат берасиз?

Қози оғзини очиб нимадир демоқчи эди, Қосимали дарҳол унинг олдини олди:

– Тўғри, қози оға. Худо ҳақи, онамнинг бир оз ҳуши бошида эмас, раҳматлик отам Қарбалойи Ҳайдар ўлгандан бери унинг йиғламаган куни йўқ. Йиғлай-йиғлай охири жинни бўлиб қолди. Рост, қози оға, онамнинг бир тутқаноғи бор. Тутқаноғи тутиб қолса, Худо кўрсатмасин, ҳеч бас келиб бўлмайди.

Қози тасбеҳини чевира-чевира деди:

– Ие, ўғлон, нима, қишлоғингизда оқсоқол йўқми? Қишлоғингизда жиннилар, девоналар ўз бошига ташлаб қўйилганми? Шаҳарда биров жинни бўлиб қолса, дарҳол уни тутиб қамаб қўядилар. Шу қадар калтаклайдиларки, шу қадар оч-наҳор қолдирадиларки, албатта ҳуши ўзига келади.

Қози гапини тугатди. Худоёр бек яна қайта сўраб қолди:

– Энди бу ҳам бир гап-да, қози оға, бу ҳам бир гап-да энди, биз қайтиб борганда қўққисдан Зайнабнинг тутқаноғи тутиб қолса-ю, мен фалончига тегмайман деб туриб олса, унда менга нима маслаҳат берасиз? Чунки у хотин шу қадар жинники, мен ҳеч ҳам ўғлимни вакил қилмаганман, дея ўз гапидан тониб қолишидан кўрқаман.

Қарбалойи Фаффор Худоёр бекнинг гапини янада мустаҳкамлаш учун бундай деди:

– Ҳой биродар, қайси журъат билан, мен ўғлимни вакил қилмаганман, деб айта олади? Хўш, биз киммиз, ахир? У шундоқ бизнинг кўз ўнгимизда ўғлини вакил қилди-я. Энди унинг гапига ким ҳам қулоқ соларди?

Қози ўнг қўлини Худоёр бекнинг елкасига қўйиб, меҳрибонлик билан деди:

– Азизим, бу ёғига парво қилма. Сен қишлоққа қайтиб Зайнабга хабар бер, у лозимондасини йиғиштириб келиб, сенга хотин бўлсин; чунки бунга ўзи рози бўлган, ўғлини вакил қилиб жўнатган. Агар у гинг-пинг дейдиган бўлса, йўқ, мен бормайман, ўғлимни ҳам вакил

қилмаганман, деб қолса, унда сен дарҳол менга хабар қил, йўқ, яхшиси, бир ариза ёздириб кел менга. Мен ҳам начарникка, фалончининг хотини уйдан қочиб кетибди, эрига итоат этмаяпти, деб ёзиб бераман. Шунда уни итдек калтаклаб, уйинга судраб элтиб ташлайдилар. Бу ёғидан кўнглингиз тўқ бўлсин, бемалол кетаверинглар.

Худоёр бек, Қосимали, Карбалойи Гаффор ва Карбалойи Сабзали сўзлаша-сўзлаша Бузхона маҳалласининг узун кўчаси бўйлаб кўча бошига етиб келдилар. Ҳаммомга етгач, Худоёр бек тўхтади, “уф, чарчадим” деганича ҳаммомнинг супасига ўтириб, чубуғини тўлдира бошлади. Ҳаммомдан чиққан аёлларнинг баъзилари кулганларича, баъзилари тўнғиллаганча бу қишлоқликлар ёнидан ўтиб кетар эдилар. Охири қишлоқликлар бу ер ўтирадиган жой эмаслигини тушуниб етдилар. Биринчи бўлиб Худоёр бек ўрнидан турганича деди:

– Қани, кетдик бу ердан. Аёлнинг касри уради, тезроқ кета қолайлик.

Оғалар нари кетиб, сой бўйидаги бир вайрона девор устига бориб ўтирдилар. Худоёр бек, кўлида чубуқ, тирсақларини тиззасига тираганча бошини жимгина қуйи эгиб чўнқайиб ўтирар эди. Қолганлар унинг ёнидан жой олишди. Худоёр бек чубуғини бир-икки бора сўриб тортида, ҳеч қаёққа қарамай гап бошлади:

– Ҳўш, нима дейсиз, энди қаёққа борсак экан?

Қосимали жавоб берди:

– Қаёққа борардик, қишлоққа кетамиз-да.

Худоёр бек бир оз ўйланиб тургандан сўнг бош кўтармай деди:

– Бўпти, қишлоққа бўлса, қишлоққа-да.

Худоёр бек ўрнидан турмоқчи бўлиб кўзгалган эди, Қосимали ва Карбалойи Сабзали ҳам ирғиб туришди. Бироқ Карбалойи Гаффор ўтирган жойидан Худоёр бекка юзланиб деди:

– Худоёр бек, мен бир гап айтмоқчиман. Оғайни, мен ёш бўлсам ҳам, анча-мунча тажрибам бор. Онт ичиб айтаманки, у аёл ҳеч қачон ўз ройиши билан келиб сенга хотин бўлмайди. Йўқ, асло. Мен уни яхши танийман, у бунга асло рози бўлмайди. Агар уни ўз ҳолига қўйиб қўйсанг, сеникига сираям келмайди. Балки девонни ишга солиш керакдир. Сен ҳозир шу ерда эканлигингда бу ишни ортга сурмай, дарҳол, бугуннинг ўзида, ҳозироқ начарникка бориб, хотиним менга итоат қилмаяпти, уйимда туришни истамаяпти, деб шикоят қилишингни маслаҳат кўраман. Менинг фикрим шундай. Билмадим, сиз бунга нима дейсиз.

Худоёр бек қайта жойига ўтириб, яна аввалгидек бошини қуйи солди. Унинг ўтирганини кўриб, Қосимали ва Карбалойи Сабзали ҳам ўтирдилар. Карбалойи Сабзали бу фикрга рози бўлмай, деди:

– Йўқ, бу яхши иш эмас, Оллоҳга ҳуш келмайди. Балки ҳали аёл у-бу деб ўтирмасдан рози бўлар. Нега энди сен ноҳақ начарникка киришинг керак, ахир у дарров ёзиб, аёлни девонхонага олдиртиради-ку. Йўқ, шўрлик аёлга раҳминг келсин. Бу Оллоҳга ҳуш келмайди!

Анча-мунча баҳслардан кейин Худоёр бекнинг ҳозироқ бориб начарникка шикоят қилиши маъқул деб топилди.

* * *

Бугун Муҳаммадҳасан амаки ҳам шаҳарга келди. Шўрлик қария пиёда ва оёқ яланг, бошмоқларини кўлига олиб, қўлтиғига бир-иккита нон солиб, шаҳарга кириб келди ва биз билган карвонсаройга борди.

Бу пайтда Карбалойи Жаъфар дарвозахона супасида нон билан пишлоқ еб ўтирарди. Муҳаммадҳасан амаки унинг ёнига келиб салом берди ва деди:

– Барака топкур Карбалойи, марҳамат қилиб эшакни ҳайдаб чиқ, олиб кетайин. Худо ҳақи, эртага зуввор йўлга чиқади, эшакка маҳтал қолиб турибман. Тур тез, барака топкур...

Муҳаммадҳасан амаки гапани тугатгач, бу карвонсаройчи кар бўлса керак, кулоқлари эшитмаса керак, деб ўйлади. Эҳтимол, Муҳаммадҳасан амакининг ўрнига бошқа биров бўлганида ҳам шундай хаёлга борарди. Чунки Муҳаммадҳасан амаки ўз гапани айтиб тугатган бўлса ҳам, Карбалойи Жаъфар унга наинки жавоб берди, балки гапираётган ким бўлди экан деб мундоқ қайрилиб ҳам боқмади, пинагини бузмай ўтираверди. Ҳамон лаззатланганича нон кавшанар эди. Муҳаммадҳасан амаки уни чиндан ҳам кар деб ўйлади ва унга яқин бориб, бошига эгилганча бақирди:

– Ҳой Карбалойи, барака топкур, марҳамат қилиб эшакни олиб чиқ, миниб кетайин. Худо ҳақи, эртага зуввор йўлга чиқади, эшакка маҳтал қолиб турибман...

Шу пайт Карбалойи Жаъфар ҳам бир бақириб бердики, Муҳаммадҳасан амаки чўчиб кетди:

– Маҳтал қолсанг жаҳаннамга! Маҳтал қолсанг гўрга! Сен маҳтал қолсанг мен нима қилай? Кулоқни том битирдинг-ку! Сен менга эшак топширганмидинг? Мабодо жинни-пинни эмасмисан? Нима бало, ё кайфинг борми?

Муҳаммадҳасан амаки икки қўлини Карбалойи Жаъфар амаки томон чўзганича ёлворишга тушди:

– Жон Карбалойи, Худо ҳақи, менинг эшагимни бер, тезроқ кета қолай. Худо ҳақи, мени овора қилма.

– Азизим, сен кимнинг ёнида менга эшак топширгансан ўзи? Аввало шуни бир билки, агар эшагинг таблада бўлса ҳам, асло сенга уни бера олмайман. Чунки уни менга сен топширганинг йўқ. Иккинчидан, эшак бу ерда эмас. Уни ким келтирган бўлса, ўша киши олиб кетди. Эшагинг бу ерда нима қилсин!

– Демак, Худоёр бек олиб кетибди-да?

– Қайси бек олиб кетганини мен қайдан билай? Қишлоғингизнинг каттаси олиб кетди.

– Қаёққа олиб кетганини билмайсанми?

– Қайдан билай. Балки жаҳаннамга олиб кетгандир.

– Балки Ҳайдархон қўпригига тош ташигани олиб кетгандир?

Карбалойи Жаъфар ҳеч нарса демади. Муҳаммадҳасан амакининг саволларидан безор бўлиб ўрнидан турди ва бозор томон кета бошлади. Муҳаммадҳасан амаки уни тўхташиб, Худоёр бек эшакни қаерга олиб кетганлигини қайта-қайта ёлвориб сўрай бошлади. Карбалойи Жаъфарнинг Муҳаммадҳасан амакига раҳми келди, шекилли, унинг ёнига қайтди ва анча юмшоқлик билан, тўғри, Худоёр бек эшакни карвонсаройга олиб келган эди, лекин яна қайтариб олиб кетди, дея онт ичди. Хўш, қаёққа олиб кетди, дея такрор сўради Муҳаммадҳасан амаки. Карбалойи Жаъфар, “жаҳаннамга олиб кетди” деганича бозор томон йўл олди.

Муҳаммадҳасан амаки жуда толиққан эди. Донобош қишлоғидан шаҳаргача икки ярим ёғоч йўл эди. Узинг бир қария бўлсанг, тагин шунча йўлни пиёда босиб келсанг, албатта чарчайсан-да. Муҳаммадҳасан амаки дарвозахона супасига, Карбалойи Жаъфар ўтирган ерга ўтириб, орқасини деворга берганича тизза қучиб хаёлга чўмди. У ғам дарёсига ғарқ бўлган эди. Хаёл шўрлик қарияни ҳар томонларга судраб кетди. Аввал ўтган кунлари, яъни болалиги ёдига тушди. “Ҳей аттанг, аттанг, болалик! Қандай ажойиб нарса экансан! На қорин ташвишини чекасан,

на кийим-кечак ташвишини, на фарзанд дардини тортасан, на камбағаллик дардини”. Сўнг болалиқдан ўтиб, ёшлиқ йилларини эслай кетди. Аввал унинг мол-дунёсини еб, уни камбағалликка дучор этган амакиларидан гина қилди. Кейин мусофирчиликка кетиб, иккала қўли бўм-бўш қайтганлари эсига тушди. Яна чуқур бир оҳ тортиб, шу кунга ҳам етказганига шукур қилди.

Қисқаси, умрининг ҳар бир қўчасига кириб чиқди, бу кўчанинги ҳар бирида унинг пешонасига фақат қора кун ёзилганини кўрди. Лекин ҳаммасидан кўра кўпроқ Муҳаммадҳасан амакининг юрагини бошқа бир нарса сиқарди. Майли, ўтган-кетган ишларнинг ҳаммаси Худонинг тақдири экан, Оллоҳнинг назаридан канорда қоладиган нарсанинги ўзи йўқ. Унинг юраги шунга сиқилардики, бу эшак дарди қайдан ҳам келиб чиқди ўзи, ахир, шуниси аниқки, агар эшакка бир бало бўладиган бўлса, у Карбало зиёратидан қолиб кетади-ку. Буни қандай тушуниш мумкин? Бу йўл – муборак йўл. Бу йўл – Карбало йўли. Бу йўл – муқаддас йўл. Кимки шу матлабга тушса, Карбалога боришни ният қилса, Оллоҳ таоло унга ҳар жиҳатдан мадад бериши лозим-ку. Модомики, эндиликда унинг эшагини бу ерга олиб келиб йўқ қилган эканлар, нега энди Худованди олам ўз қудрати билан бу ишларни ўнглаб юбормайди, нега гуноҳкорларга, галамисларга ўз жазосини юбормайди? Афтидан, Муҳаммадҳасан амакининг зиёратга бориш-бормаслигидан Оллоҳнинг ҳеч парвоси йўқ, Оллоҳ таолонинг унга, яъни Муҳаммадҳасан амакига ҳеч илтифоти йўққа ўхшайди.

Бу каби хаёллар Муҳаммадҳасан амакининг юрагини сиққандан сиқар эди. Хаёл дарёсига анча ғарқ бўлиб ўтиргандан сўнг, балки Оллоҳ таоло менинги зиёратга боришимдан зинҳор рози эмасдир, эҳтимол, шу сабабли ҳам бошимга бундай савдолар тушаётгандир, деган фикрга келди. Бу ерда Муҳаммадҳасан амаки икки соатлар чамаси ана шундай хаёлларга ғарқ бўлиб ўтирди. Сўнг яна “шукур” дея ўрнидан турди. Худоёр бекни топармиканман деган ўйда бир соатча шаҳарнинг у бошидан бу бошигача кезиб чиқди. Охири начарникнинг девонхонаси томон йўл олди. Муҳаммадҳасан амаки начарник девонхонасига Худоёр бекдан ёки карвонсаройчидан шикоят қилиш учун йўл олмаган эди. Йўқ, бундан Худо сақласин. Муҳаммадҳасан амаки босиқ одам эди. Ёмонлиққа, низо-жанжалга унинг тоби йўқ эди. Яна шуниси борки, ҳозирги замонда шикоят қилишнинг ўзи бир мушкул савдо. Чунки шикоятчи шикоятини пухта қила билмоғи лозим. Шикоят эса гувоҳ билан пухта бўлади. Бироқ Муҳаммадҳасан амакининг гувоҳи йўқ эди. Шунинг учун гувоҳи йўқ эдики, унинг пули йўқ эди. Тўғри, Худоёр бекнинг ҳам пули йўқ эди. Гап шундаки, Худоёр бекнинг қўлида йўғон калтак бор эди. У бу калтакни истаган пайтида кўтарар, истаган пайтида туширар эди.

Донобош қишлоғида бундай йўғонликдаги заранг калтакнинг мавқеи пулнинг мавқеидан кам эмас. Ҳатто пулда йўқ инон-ихтиёр ана шу калтакда бор эди. Барча ана шу сабаблар учун ҳам ва тагин Муҳаммадҳасан амаки фақир бўлганлиги учун ҳам ҳеч қачон Худоёр бекнинг устидан шикоят қилмасди.

Муҳаммадҳасан амаки девонхонага кириб бораверсин, начарник ҳам девонхонанинги айвонига чиқиб келаверсин. Начарник қўли билан ишора қилди, Муҳаммадҳасан амаки зинапоядан чиқиб начарникнинг олдига борди. Айвонда уч-тўрт сарбоз саф тортганча қотиб турарди. Начарник улардан бирини ёнига чақириб олиб, Муҳаммадҳасан амакига юзланганича русчалаб нимадир деди. Яқин келган сарбоз, оға сенинги бу ерга келишининг сабабини сўраяпти, деб таржима қилди.

Муҳаммадҳасан амакининг тили танглайга ёпишиб қолди, аввал нима дейишини билмай турди, сўнг қизариб-бўзариб, тортина-тортина, қалтирай-қалтирай сарбозга юзланди:

– Оға, рости, билмадим, менинг эшагимни Ҳайдархон кўпригига тош ташигани олиб кетганларми ёки қарвонсаройчи мени алдаяптими, бу ерда эмас, дейди.

Сарбоз Муҳаммадҳасан амакининг гапларидан ҳеч нарсани тушунмади. Начарник сарбозга бақриб бериб, ёнидан қувиб юборди ва бошқа бир сарбозга русчалаб ичкаридан тилмочни чақириб чиқишни буюрди. Шу орада узун бўйли бир йигит икки кўлини икки ёнига сиққанича начарникнинг олдига югуриб келди. Начарник унга ҳам нимадир деди ва тилмоч Муҳаммадҳасан амакига қараб:

– Хўш, нима гапинг бор? – деди.

– Худо ҳақи, оға, менинг эшагимни ё Ҳайдархон кўпригига олиб кетганларми, ёки қарвонсаройчи олиб қолганми? Билмадим, нима учун бермаяпти. Эртага зуввор йўлга чиқади. Мен маҳтал бўлиб қолдим.

Бу суҳбат жуда узоқ чўзилди. Муҳаммадҳасан амакининг гапини на тилмоч тушуна олди, на начарник. Тилмоч Муҳаммадҳасан амакидан ҳарчанд воқеани мундоқ очиқ-ойдин тушунтириб беришини сўраса ҳам, аммо бундан ҳеч иш чиқмади. Муҳаммадҳасан амакининг нуқул айтган гапи шу бўлди: “Худо ҳақи, оға, билолмай қолдим, эшагимни Ҳайдархон кўпригига олиб кетганларми ёки қарвонсаройчи олиб кўйиб, бермаяптими?”

Начарник бу кишининг хаёли жойида эмас, шекилли, деб ўйлади.

Охири ноилож қолиб, уни девонхонадан қувиб юборди.

Муҳаммадҳасан амаки ўзини шу қадар йўқотиб кўйган эдики, у начарникка шикоят қилиб турган ушбу дақиқаларда ўзининг ортида Худоёр бек, Қосимали, Карбалойи Сабзали ва Карбалойи Гаффор турганлигини ҳатто пайқамади ҳам. Муҳаммадҳасан амаки ўртадан чиққан заҳоти Худоёр бек илгари юриб, начарникка ўзининг Зайнаб деган хотини унга итоат этмаётганидан шикоят қилди. Тилмоч буни таржима қилгач, начарник бунақанги ишлар менинг ихтиёримда эмас, бориб қозига шикоят қил, деб жавоб берди.

Худоёр бек, Қосимали, ҳар иккала қарбалойи, уларнинг ортидан Муҳаммадҳасан амаки ташқари чиқишди. Муҳаммадҳасан амаки Худоёр бекка юзланиб:

– Ҳой Худоёр бек, дардингни олай, ахир, эшакни нима қилдинг? Ахир эртага зуввор йўлга чиқади-ку. Мен маҳтал бўлиб қолдим, – деди.

Худоёр бек бундай деб жавоб қилди:

– Бўпти, Муҳаммадҳасан амаки, сен билан менинг ҳисоб-китобимиз қишлоқда бўлади. Мен сен билан қишлоқда гаплашаман. Ҳали қишлоққа борайлик. Мендан шикоят қилгани келибсанда-а?

– Ҳой Худоёр бек, Қуръони мунзал ҳақи, сенинг отингни тилга ҳам олганим йўқ. Менинг шикоят қилиш хаёлим йўқ эди. Сени учратиб қолармиканман деб девонхонага келган эдим, начарник мени кўриб, чақириб қолди. Ҳарчанд қилса ҳам, сенинг номингни тилга олганим йўқ.

Худоёр бек яна бир-икки ўдағайлаб, Қосимали ва ҳар иккала қарбалойи билан қозиникига йўл олишди. Муҳаммадҳасан амаки уларга эргашиб бир икки одим юрди, сўнг тўхтаб, уларнинг ортидан тикилиб қолди. Улар муюлишдан бурилиб, кўздан йитдилар. Шўрлик Муҳаммадҳасан амаки йиғлаб юборди. Худо ҳақи, йиғлаб юборди. Тағин қандай йиғлади денг? Худди бола каби ҳўнграб йиғлади.

Эндиликда Муҳаммадҳасан амакининг шаҳарда қиладиган иши қолмаган эди, ҳамма ишини тугатган, кўксига совуқ сув сепиб бўлган эди. Яна нима қилсин? Бошмоқларини ечиб қўйнига тикди-да, “ё Оллоҳ, ўзинга шукур”, дея Донобош қишлоғига йўл олди.

Худоёр бек ҳамроҳлари билан қозининг ҳузурига бориб, ўзининг Зайнаб деган хотини унга итоат қилмаётганини, унинг уйида ўтирмасдан чиқиб кетиб эрининг уйида ўтирганлигидан шикоят қилди. Ҳамроҳларини гувоҳ қилиб кўрсатди. Қози кулганича деди:

– Ха-ха-ха... Бек, сенинг ишинг жуда қашанг иш экан. Ха...ха...ха.. Ҳали бу ердан кетганингизга бир соат бўлгани йўғ-у, қандай қилиб бунақанги тез қишлоққа бориб қайта қолдингиз? Хотининг сенга итоат этмаётганлигини бунча тез билиб кела қолдинг? Ха...ха...ха... Жуда қашанг экан сенинг ишларинг! Чиндан ҳам жуда ўжар экан сенинг хотининг. Жуда ёмон феъли бор экан. Ха...ха...ха... Яхши, жуда яхши. Мен уни энди шундай юмшатиб қўяйинки, бир гапингга ўн лаббай деб турсин.

Шундай дея қози тўшакчанинг остидан бир парча қоғоз чиқариб, қаламни олганча ёза бошлади.

“Ба хизмати глава жамоати Донобош. Аз қозийи уезди “Н”.

Бино ба шикоят нумудан аҳли гарйеи Донобош Худоёр бек Нажафқулибек ўғли ба қазоватхонаи “Н” ки, зўвжайи манкуҳайи ман Зайнаб бинти Карбалойи Зайнал аз 16 моҳи сафар аз хонаи ман хориж шуда ва маро тамкин надода; бино ба шикояти шоки ба хизмати шумо таваққў минумоям ки, зўвжайи мазкурро ба ихтиёри мушорилейҳ дода ки, баъдазин дар хонаиу мутамаккин шуда, аз сухану тажовуз нанумоид.

Қозийи уезди “Н” ҳожи Мулла Сафар Солиб Султонзода”¹.

У қоғозни буклаб пакетга солди ва Худоёр бекка узатар экан, деди:

– Буни ўз главанингизга элтиб берасан. Хатда, фалончининг хотини эрига итоат этмаяпти ва келиб унинг уйига ўтирмаяпти, уни итдек калтаклаб олиб келинг, деб ёздим.

VIII

Бугун сафар ойининг еттиси эди. Донобош қишлоғида гўё қиёмат кўпган эди. Бугун Донобош қишлоғининг зуввори Карбало зиёратига отланмоқда эдилар.

Эрта тонгдан човушнинг муножоти қишлоқни огоҳ этиб, гоҳ у маҳаллада янграр эди, гоҳ бу маҳаллада. У бутун қишлоқни айланиб чиқиб, ҳар бир зиёратчининг дарвозаси олдида муножот ўқиб, эҳсонини олиб бўлгач, Чойлох маҳалласига кириб келди ва аввал Карбалойи Зайналобиддиннинг дарвозаси олдида бориб навбатдаги муножотини бошлаб юборди. Ҳовлидан ўн беш-ўн олти ёшлардаги бир ўспирин бир қўлида бир коса қандоб², иккинчи қўлида бир жуфт пайпоқ кўтариб чиқди. Човуш қандобни ичиб, пайпоқни от устидаги хуржунга солди. Зайналобиддиннинг дарвозасидан йироқлаб, Муҳаммадҳасан амакининг дарвозаси олдида келиб муножотини бошлаб юборди.

¹ Таржимаси: “Донобош главаси ҳузурига. “Н” уезди қозисидан. Донобош қишлоғининг аҳли Худоёр бек Нажафқулибек ўғли “Н” қазоватхонасига, менинг никоҳдаги хотиним Зайнаб Карбалойи Зайнал қизи сафар ойининг 16-сида менинг уйимдан чиқиб кетди ва менга итоат этмаяпти, деб шикоят қилди; шикоятчининг шикоятига асосан номи юқорида зикр этилган шахснинг хотинини унинг ихтиёрига қайтаришингизни, бундан кейин уйда ўтиришини ва унинг гапидан чиқмаслигини таваққў қиламан.

“Н” уездининг қозиси Ҳожи Мулла Сафар Солиб Султонзода”.

² Қ а н д о б – шарбат.

Човуш ҳали муножотини тугатмаган ҳам эдики, ҳовлидан шўрлик Муҳаммадҳасан амаки кўз ёшларини оқизганича чиқиб келди ва хўнг-хўнг йиғлаганича ўзини отнинг оёқлари остига ташлади. От ҳам ювош от экан, қилт этмай тураверди. Муҳаммадҳасан амаки бирпас отнинг туёқларидан ўпиб турди-да, сўнг оёққа қалқиб, ўнг қўлини қўлтиқ чўнтагига тикди, у ердан бир қоғоз чиқариб, човушга узатди. Човуш таажжубланиб сўради:

– Карбалойи, бу нима?

Бўғзига тиқилиб келган йиғи Муҳаммадҳасан амакининг жавоб қилишига имкон бермади. Шу пайт ҳовлидан Муҳаммадҳасан амакининг хотини – бошида чодиршаб – ва ўғли Аҳмад – ҳар иккаласи йиғлаганларича човушнинг ёнига келдилар.

Муҳаммадҳасан амаки қоғозни човушга топширгач, тагин отнинг оёқларини кучиб ўпа кетди. Човуш қаттиқ ҳайратга тушиб, Муҳаммадҳасан амакининг хотинига юзланиб сўради:

– Опа, нима гап? Карбалойининг эҳсони қани?

Иззат йиғлаганича жавоб қилди:

– Укажоним, Муҳаммадҳасан амакининг пешонасига Карбалойи бўлиш ёзилмаган экан. Илоё, унга қилган ўз боласидан топсин!

Муҳаммадҳасан амаки ўрнидан туриб тутила-тутила деди:

– Олиб бор, иним, олиб бор... Бу аризани олиб бор... Ҳазрат Аббосга олиб бор... Олиб бор... Мен бора олмадим... Бора олмадим. Қўймадилар. Мени қўймадилар... Менинг эшагимни ўғирладилар. Едилар. Сотдилар. Олиб бор аризани, олиб бор. Мен бора олмадим...

Иззат Муҳаммадҳасан амакининг сўзини кесиб, йиғлай-йиғлай гапира кетди:

– Човуш, у аризани ҳазрат Аббосга олиб боргин. Менинг эримни бу йўлдан бенасиб этганга ҳазрат Аббоснинг ўзи ғаним бўлсин. Имомнинг ўзи унга ғаним бўлсин...

Човуш қўлтиқ чўнтагидан бир даста қоғоз чиқариб, Муҳаммадҳасан амакининг аризасини ҳам улар орасига кўшиб қўйди, отнинг бошини бурар экан, меҳрибонлик билан деди:

– Амаки, опа, юрагингизни сиқманг.

*Дар дафъи хаданги ситами гардиши гардун
Бехтар зикифояти илоҳи сипари нист¹.*

Ҳеч ғам еманг, на илож, бу йил бўлмаса, иншоолоҳ, Оллоҳ саломатликни берса, ажалдан омон сақласа, иншоолоҳ, кейинги йил борасиз. Ҳеч ғусса чекманг. Албатта, сизни бу муборак йўлдан, бу савоб йўлдан қолдирганга Оллоҳ таоло ўз ғазабини кўрсатади. Ҳа-ҳа, кўрсатади. Ҳазаб қилмаслиги мумкин эмас. Нега ҳам кўрсатмасин? Буларнинг ҳаммаси ҳазилми, ахир? Буни Карбало йўли дейдилар. Йўқ-йўқ, зинҳор юрагингизни сиқманг. Иншоолоҳ, аризангизни ҳам етказаман. Иншоолоҳ, даражайи қабулга ҳам эришади.

Човуш отига бир қамчи уриб, тагин муножотини бошлаб юборди, Муҳаммадҳасан амаки ва хотини бирпас тургач, йиғлай-йиғлай ҳовлига кириб кетишди.

Пешин пайти эди. Карбалойиларнинг барчаси “имомзода”ни зиёрат қилиб чиқиш учун қишлоқ чеккасидаги қабристон ёнига, катта майдонга йиғилганларича, даста-даста бўлиб саф тортиб турар эдилар. Бу ерга жуда кўп киши тўпланган, аёл эркакка, эркак аёлга қоришиб

¹ Таржимаси: Фалакнинг зулм ўқини даф этмак учун Оллоҳнинг иродасидан яхши қалқон (восита) йўқ.

кетган эди. Ким пиёда, ким от минган. Биров йиғлар, биров кулар эди. Йиғлаганларнинг аксарияти аёллар эди, чунки уларнинг юраги нозик бўлади. Бировнинг акаси ё укаси кетаётган эди, бировнинг ўғли, бировнинг эри.

Отларнинг кишнаши, эшакларнинг ҳанграши, аёл ва бола-бақраларнинг уввос солиб йиғлаши бир-бирига қоришиб аршга юксалар эди.

Карбалойилар имомзода зиёратини яқунлаб, майдонга йиғилдилар, қариндош-уруғ билан қучоқлашиб, ўпишиб, йиғлашиб хайрлашдилар ва отларига миниб, сафаарга тайёр ҳолда турдилар. Човуш майдонга чиқиб, йўлга тушиш маъносидаги охири муножотини бошлади. Шу пайт икки аёл човуш томон юра бошлади. Иккиси ҳам оёқ яланг, иккаласи ҳам чодра ёпинган эди. Улардан бири баланд бўйли, иккинчиси паканароқ эди. Ҳар иккиси ҳам йиғламоқда эди. Улар човушнинг ёнига етиб бориб, ҳар бири ўз чодрасининг остидан бир буклоғелиқ қоғоз чиқариб, унга узатишди. Човуш муножотдан тўхтаб, этилиб қоғозларни олди. Бу қанақа қоғоз, сўради у. Аёлларнинг ҳар иккаласи ҳам, бу ҳазрат Аббосга ариза, деб жавоб беришди.

Човуш қўлтиқ киссасидан бир даста қоғоз чиқазиб, аёлларнинг аризасини ҳам улар ичига қўшиб қўйди-да, қоғозларни яна қўлтиқ киссасига солиб, муножотини давом эттирди.

Бу аёлларнинг иккаласини ҳам биз таниймиз. Баланд бўйли аёл Зайнаб, наригиси Худоёр бекнинг хотини эди. Яъни шариат бўйича олсак, иккаласи ҳам Худоёр бекнинг хотини, бири эски хотини эди, иккинчиси эса янги хотини.

Карбалойилар Қироҳдин йўлига тушдилар, жамоат эса аста-секин тўп-тўп ёки якка-якка бўлиб қишлоққа қайта бошлади.

Зайнаб йиғлай-йиғлай уйига келди ва қизларини чақариб, ҳар иккисини ўз оғушига олди. Чунки ўзи ҳамон йиғидан тингани йўқ, қизлар ҳам оналарига боқиб йиғламоқда эдилар. Бир йиғлаб, бир кўз ёшларини артаётган, онасига ўқтин-ўқтин қараб қўяётган Физза охири сўраб қолди:

– Онажон, нега йиғлаяпсиз, ахир?

Зайнаб жавоб бермади. Фақат чодиршабининг учига кўз ёшларини артиб, шайтонга лаънат ўқиди. Физза яна қайта сўради, Зайнаб иложсиз қолиб, охири жавоб қилди:

– Ҳеч гап йўқ, қизим. Шунчаки, отанг ёдимга тушиб кетди, шунга йиғладим.

Физза Зайнабнинг гапларига ишонмай, яна сўради. Бу гал Зайнаб ростини айтди, йиғлай-йиғлай тўғриси айтди:

– Қизим, нега йиғламай, ахир? Мени зўрлаб эрга бермоқчи бўляптилар. Эрталаб аканг мени қандай дўппослаганини кўрдинг-ку. У зўрлик билан бўлса ҳам Худоёр бекникига борасан, дейди. Мен йиғламай, ким йиғласин, қизим!

Физза бирпас ўйланиб туриб деди:

– Бўпти-да, онажон, борсангиз нима қипти? Бораверинг-да! Нега бормоқчи эмассиз?! Эрга тегиш ёмон нарсами?

– Болам, мени қайси юз билан эрга тегаман? Менинг ёшимдаги хотинлар эрга тегмайдилар. Эрга қизлар тегадилар. Мен қайси юз билан эрга тегаман?

– Унда айтинг-чи, она, Заҳро бибим сиздан ҳам катта хотин эди, у нега эрга тегди?

Зайнаб Физзанинг бу саволига ҳеч бир жавоб тополмай қолди. Шу пайт уйга олти киши кириб келди. Улардан тўрти бизнинг танишларимиз эди: Қосимали, Сабзали, Карбалойи Фаффор ва

Валиқули. Аммо қолган иккитасини биз танаймиз. Улардан бири қирқ беш-эллик ёшлардаги қизил соқолли, қора папоқли киши эди. Бу Донобош қишлоғининг главаси Карбалойи Исмоил бўлади. Улардан иккинчиси ҳам тахминан шу ёшлардаги қора папоқ, бўз камзул, оқ иштон кийиб олган қора соқолли бир киши эди. Бу Донобош қишлоғининг приход мулласи¹ Мулла Муҳаммадқули бўлади.

Уларни кўрган заҳоти Зайнаб даҳол ўзини четга олиб, бир бурчакка бориб ўтирди. Қизлар ҳам бориб оналарининг оғушига суқилганича меҳмонларга таажжуб билан тикилиб турдилар. Меҳмонлар саф чекиб ўтиришди. Мулла тўрда, унинг ўнг томонида Карбалойи Исмоил, сўл томонида Карбалойи Ғаффор. Карбалойи Сабзали, Валиқули ва Қосимали деворга суянганча тик оёқда турардилар. Мулла Муҳаммадқули, Карбалойи Исмоил ва Карбалойи Сабзали чубуқларини чиқариб тамаки тўлдира бошладилар. Мулла чубуғига ўт туташтириб, Зайнаб томон юзланди:

– Синглим, биласанми нима гап? Биласанми бизнинг нима мақсадда келганимизни?

Зайнаб жавоб бермади. Мулла Маммадқули давом этди:

– Биз бу ерга сенга насиҳат қилгани келдик...

Зайнаб дарҳол унинг гапини кесди:

– Отангизга раҳмат. Сиз агар насиҳат қилмоқчи бўлсангиз, анави серрайиб турганга насиҳат қилинг, мени ранжитмасин. Бугун мени ўлгудай дўппослади. Ҳозиргача қовирғаларим зирқираб оғрияпти.

Мулла сўзида давом этди:

– Бўпти, синглим, ахир ўзинг нега ишни шу даражага олиб борасанки, ўглинг сенга қўл кўтарсин?

– Нега энди, мен нима қилибман?

– Сен шариатдан чиқиб кетяпсан.

– Шариатдан чиққанга Оллоҳнинг лаънати ёғилсин!..

– Лаънат, лаънат!

– Мен қанақасига шариатдан чиқибман?

Мулла жавоб қилди:

– Сен шу сабабдан шариатдан чиқяпсанки, шариатнинг умурига² мумониат³ келтиряпсан. Шароити манкуҳага⁴ амал қилишни хоҳламаяпсан.

Зайнаб жавоб бермади, чунки у мулла нима деганини мутлақо тушунмади. Мулла давом этди:

– Сен энди Худоёр бекнинг завжайи ҳалоли эканингдан мафҳум эмассан⁵, шекилли. Магар бу савдо сенинг ҳуш-гўшингга таблиғ бўлмадими?

Зайнаб деди:

– Яъни мени Худоёр бекнинг хотини, демоқчисиз-да? Ҳўш, мен Худоёр бекка тегиш розилигини кимга берибманки, мен унинг хотини бўлсам?

Қосимали жаҳд билан кўкрагини муштлаб деди:

– Мана менга бергансан. Мана шу кишиларнинг ёнида сен мени вакил қилмаганмидинг? Вакил қилган эдинг. Шундай катта нарсдан тониб бўладими?

Зайнаб бир оҳ чекиб, деди:

¹ Приход мулла — маҳалла мулласи.

² Умур — амрлар.

³ Мумониат — монелик.

⁴ Шароити манкуҳа — никоҳ шартлари.

⁵ Мафҳум эмассан — хабардор эмассан, билмайсан.

– Бўпти, нима ҳам дердим, сиз айтганча бўла қолсин.

Мулла сўз олди:

– Жуда яхши. Ҳозир сен менинг ёнимда Қосималини ўзингга вакил қилганингга иқрор бўлдинг. Хўш, яна нима гапинг бор?! Нима сабабдан ўз хоҳишинг билан бориб эрингнинг уйида ўтирмайсан? Сени зўравонлик билан олиб бориш керакми? Бадном қилиб олиб бориш керакми? Расво қилиб олиб бориш керакми?

Глава чубуғининг қулини ерга бўшатиб, қайта тамаки тўлдиран экан, Зайнабга қараб газаб билан ўшқирди:

– Менга қара, ҳой хотин, кўзингни очиб менинг кўзимга қара. Кеча қози менга қоғоз ёзиб жўнатибди. Худоёр бек унга, хотиним Зайнаб менинг уйимни қўйиб, ўз уйида ўтирибди, менга итоат этмаяпти, деб шикоят қилибди. Қози менга қоғоз жўнатибди. Агар сен ўз хоҳишинг билан бориб эрингнинг уйида ўтирмасанг, сени итнинг ўлиги каби судратиб элтаман! Шуни яхши бил, эсингни йиғиб ол!

Зайнаб ҳеч нарса демади. Аммо қизларнинг ҳар иккиси йиғлашга тушди. Навбат муллага тегди. Мулла Зайнабга юзланиб, насиҳат қила бошлади:

– Бундоқ эмас-да, синглим, бу иш Худога ҳам хуш келмайди. Сен беҳудага ўзингни қийнаб ўтирибсан, болаларингнинг ҳам юрагини сиқяпсан. Бунақа бўлмайди-да энди. Ақлу ҳушингни йиғиб олгин-да, жимгина нарсаларингни йиғиштириб, эрингнинг уйига бориб ўтир. Энди ҳамма иш ҳал бўлган. Эндиликда сен Худоёр бекнинг завжасисан. Бу борада ўжарлик қилишга ҳеч бир ихтиёринг йўқ. Агар шариятга амал қиламан десанг, менинг айтганимга қўн. Агар менга эътиқодинг бўлса, гапимга ишон. Эътиқодинг бўлмаса, ишонма. Ўзинг биласан. Агар сени судраб олиб боришларини истасанг, шундай қила қолсинлар, менинг бошқа гапим йўқ.

Шундай дея Мулла Муҳаммадқули чубуғини тамакихалтага тиқиб, тўлдириб чиқарди ва Карбалойи Исмоил томон бир ғаров узатиб, уни ёндириб олди-да, чубуғига ўт туташтириб, насиҳатини давом эттирди:

– Йўқ, синглим, эс-ҳушингни йиғиб ол. Ўзинг ҳам кўриб турибсанки, ҳамма иш битиб бўлган. Сен энди Худоёр бекнинг хотинисан. Шарият ҳеч қачон аёл киши ўз уйида ўтириб, эрига итоат этмаслигига изн бермайди. Майли, сен бормайдиган бўлсанг, мен ҳам начарникка, фалон кишининг хотини қаршилиқ кўрсатиб, шароити завжийага¹ амал қилмаяпти, деб ёзиб юбораман. Унда нима бўлишини биласанми? Унда начарник хатни приставга жўнатади, сени начарникка жавоб беришинг учун қўл-оёғингни боғлаб шаҳарга жўнатадилар. Ишни сени шарманда қилиб шаҳарга олиб кетиш даражасига етказмагин-да энди, буни дўст кўриб қайғурса, душман кўриб хурсанд бўлади.

Гапни глава илиб кетди:

– Яна нима дейсан, бизни маҳтал қилма. Борадиган бўлсанг, ўз хоҳишинг билан бор; бормайман десанг, мен ҳам билганимни қиламан. Худо ҳақи, кўзингни очиб, кўзимга қара. Кейин пушаймон бўлиб юрма.

Зайнаб ҳеч нарса демай, илгаригидек оёқ устида тураверди. Сукут аломати ризо, деган гап бор. Ўтирганлар ҳам шу фикрга бориб, кетиш учун ўринларидан туришди. Аввал Карбалойи Исмоил ўрнидан туриб, Қамчисини Зайнабга қарата силкитганича дағдаға қилди:

– Менга қара, ҳой хотин, биз кетяпмиз. Сенга оқшомгача муҳлат бераман. Оқшом сендан ё ҳа, ё йўқ жавобини олиш учун Қосималини

¹ Шароити завжийа – уйланиш шартлари.

жўнатаман. Яратган номига онт ичиб айтманки, агар ноз-фироқ қиладиган бўлсанг, мен сени бу қишлоқда бош кўтариб юришинга қўймайман. Охири ҳеч чораси қолмаса, фалон аёл эридан аразлаб, ёмон йўлга кириб кетди, деб начарникка ёзиб юбораман. Худо ҳақи, шундай деб ёзаман!

Валиқулидан бошқа ҳаммаси чиқиб кетишди. Валиқули шаҳодат бармоғини онасига ўқталиб деди:

– Менга қаранг, ҳой она, шуни айтиб қўяйки, агар Қосималига сиз йўқ деб жавоб берсангиз, мен бугуноқ бу уйдан чиқиб кетиб, бориб қайнатамникида яшайман. Бир ойдан кейин ўз тўйимни ўтказаман ва сизни она деб оғзимга олмайман. Бор гап шу. Ҳозирча хайр.

Валиқули ҳам чиқиб кетди.

Зайнаб боши берк кўчага кириб қолди. Ҳаммаси бир томон бўлди, Валиқулининг аччиқ қилиб уйга келмай қўйгани бир томон. Шўрлик аёл энди нима қилсин? Эркаксиз уй уй бўладими? Тагин шунақанги бир вилоятда. Хуллас, бу мусибат жуда оғир мусибат эди.

Зайнаб уйнинг бурчагида тик туравериб толиқиб кетди. Оёқлари лўқ-лўқ оғрир эди. Эркаклар чиқиб кетгандан сўнг секин ўтирди-да, қизларини ўз оғушига олди. Бечора болалар йиғлайвериб бўғриқиб кетган эдилар. Қизларнинг иккаласи ҳам Зайнабнинг оғушида ширин уйқуга кетишди. Зайнаб анчагача йиғлаб турди-да, бошини деворга тираб хаёлга чўмди.

Мен Зайнабнинг ҳозирги аҳволини, унинг ўй-фикрларини, ғам-ғуссасини, юрак дардларини сизга баён этмоқ истайман, бироқ сиз ҳам йиғлаб юбормасангиз деб қўрқаман. Лекин на илож, мен ўз бурчимни бажаришим лозим.

Зайнаб ҳозир гўё икки девор орасида қолган, у ёндан у девор сиқиб келарди, бу ёндан бу девор. Бу икки девор орасидан у бир амаллаб, бир чорасини топиб қочиб чиқишни истар, аммо бунинг имкони йўқ эди. Бу деворлардан бири Худоёр бекникига бориш, бири ўз уйида қолиш эди.

Худоёр бекникига бориш фикри Зайнабни шунинг учун ҳам девор каби сиқардики, у Худоёр бекдан қурбақадан жирканган каби жирканарди. Қурбақани ушлаб олиб ўз қўйнига солиш киши учун нақадар ёқимсиз бўлса, Зайнабга ҳам Худоёр бекнинг шалпанг бурнига ва бадбашара турқига қараш, уни эр деб аташ шу қадар, балки бундан минг чандон ортиқроқ ёқимсиз ва жирканч туюларди.

Худоёр бекникига бормасдан ўз уйида қолиш фикри Зайнабни шунинг учун ҳам девор каби сиқмоқда эдики, Зайнаб учун, гапнинг рост, жуда катта хатар пайдо бўлган эди. Бу талотўпларнинг, бу азоб-азиятнинг, бу расвочиликнинг, бу дўқ-дағдағанинг, қози, начарник, мулла, глава, гувоҳлар, жамоат ва Валиқулининг қаршисида тоб бериш, улар билан шохлашиш учун катта жасорат керак эди! Бундай жасорат найнки Зайнабнинг, балки ўтган етти пуштининг ҳам феълида йўқ эди.

Хўш, инсофан айтганда, шўрлик Зайнаб энди нима қилсин? Бир томондан, Валиқули уни ташлаб кетяпти. Энди экин-тикин нима бўлади? Мол-ҳол нима бўлади? Ҳовли-жой, ер, олди-сотди нима бўлади? Иккинчи томондан, шаҳарга бориб, шарманда бўлганча начарник олдида жавоб бериш қайғуси.

Йўқ, глава Зайнабни шаҳарга сираям жўнатмаса керак. Ҳозирча қози унга талабнома жўнатган. Эндиликда Қосималининг Зайнабни ўз ортига солиб, Худоёр бекнинг уйига олиб бориб ташлашга бемалол ҳақи бор. Глава ҳам, шубҳасиз, шундай қилади. Чунки, аввало, бу иш

унинг бурчи ҳисобланади. Иккинчидан, бизга маълумки, глава Худоёр бекнинг онасини сийға қилиб олган. Демак, Худоёр бек унинг ўғай ўғли бўлади. Шунинг учун ҳам глава бу ишга қаттиқ киришган. Ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам буни охирига етказди. Зайнаб унақанги ақли калта аёлардан эмас, буларнинг ҳаммасини жуда яхши англаб турибди.

Зайнаб икки соатлар чамаси ана шундай хаёллар билан машғул эдики, бирдан эшик очилиб, Қосимали кириб келди.

– Хўш, энди нима дейсан, опа? Гапингни айт. Мен ҳозир главага бориб нима жавоб берай? Розимисан ёки йўқ?

Зайнабнинг ҳозирги аҳволи заҳар шишасини ўз олдиға қўйганича, ичсаммикан ёки йўқ, дея иккиланиб турган кишининг аҳволиға ўхшарди. Ичмаса, дард, ғам-ғусса, алам уни ўлдиради, ичса – заҳар. “Бас, ичганим яхши”, – дея охири ичиб юборди.

Зайнабнинг розилик бериши заҳар ичиш билан тенг эди. Қосимали саволини яна бир бор тақрорлар экан, Зайнаб бор-йўқ кучини йиғиб, юзларини буриштириб жавоб берди:

– Розиман.

ХОТИМА

Бу воқеадан сўнг орадан уч йил ўтиб, тўртинчи йил бошланган эди. Қиш фасли бўлиб, кичик чилланинг чиқишиға ўн кун қолган эди. Пешин маҳали эди. Ҳаво ёқимли, гарчи бир оз изғирин бўлса-да, офтобнинг тафти сезила бошлаган эди. Ҳаволар анча юмшаб қолгани учун қишлоқ аҳли деворлар тағида тизилиб, ёнбошлаб олганча суҳбатға машғул эдилар. Жумладан, Муҳаммадҳасан амакининг дарвозахонасидаги девор остида ҳам уч-тўрт киши йиғилиб олиб суҳбатлашиб ўтирарди. Шу пайт кўчадан бир бегона қишлоқлик киши олдиға беш-ўнта юк ортилган эшакни ҳайдаб ўта бошлади. Эшаклар тобора яқинлашиб, бу ўтирган суҳбатдошлар ёнидан ўта бошлаган ҳам эдики, ўтирганлар орасидан бир қария ирғиб туриб, эшак тўдасиға ўзини урди, бир кулранг эшакни бошидан тутиб, унинг у ёқ-бу ёғиға син солиб қарай бошлади. Эшакларнинг эгаси, бу қария эшак сотиб олмоқчи, шекилли, деган ўйда олдинға қараб югурди-да, бошқа эшакларни “хих-хих” деганча қайтариб, йўл ўртасиға тўплади ва кулранг эшак ёниға келди. Қария ҳамон бу эшакнинг гоҳ олдиға, гоҳ орқасиға ўтар, калласиға, оёқлариға, думиға разм солиб қармоқда эди. Эгаси эшакни таърифлай кетди:

– Худо ҳақи, онт ичиб айтаманки, бунақанги эшак топилмайди. Бундан зўр эшак йўқ. Қаранг, устида қанча юки бор! Етти пуд юк ортилган. Агар олар бўлсангиз, сизға арзонға бераман.

Қария яна эшакнинг жағларини йириб, тишиға роса син солгандан сўнг бошини буриб, эшак эгасиға юзланди:

– Оғайни, сен бу эшакни кимдан олгансан?

– Амаки, кимдан олганим билан нима ишингиз бор? Агар олмоқчи бўлсангиз, олинг, олмасангиз, мени овора қилманг, кета қолай.

Қариянинг суҳбатдошлари ҳам ниманидир сезгандек бўлиб, эшакка яқин келдилар.

Қария улардан бириға қарата деди:

– Машади Ўруж жияним, сен ҳам келиб бу эшакка бир қара. Бу эшак менға бир оз шубҳали кўриняпти.

Эшак эгасининг ўзи ҳам ниманидир сизди, шекилли, қариянинг бу гапини эшитиб, эшакни дарҳол ҳайдаб кетиш учун унинг кетиға бир-икки чўп туширди. Аммо қария эшакни қўйиб юбормади. Машади

Ўруж ҳам худди қария каби эшакни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиққач, қарияга юзланди:

– Муҳаммадҳасан амаки, сизнинг шубҳангиз нимадан эканини сезиб турибман. Сиз бу эшакни ўз эшагингизга ўхшатыпсиз.

Эшак эгаси яна эшакнинг кетига бир-икки чўп тушириб уни ҳайдаб кетмоқчи бўлган эди, Муҳаммадҳасан амаки ва Машади Ўруж бунга йўл қўймадилар. Бошқалар ҳам эшакни қуршаб олиб, у томон-бу томонига боқа бошладилар. Муҳаммадҳасан амаки яна эшак эгасига юзланиб сўради:

– Оғайни, ўн икки имом ҳақи, ростини айт, бу эшакни кимдан олгансан?

– Амаки, худо ҳақи, онт ичиб айтманки, мен бу эшакни роса беш йил аввал бир қорабоғликдан ўн бир манатга сотиб олганман.

Ҳаш-паш демай эшакнинг бошига элликтача одам йиғилди. Йиғилганларнинг ҳар бири, кимки Муҳаммадҳасан амакининг эшагини таниса, бу эшак аниқ Муҳаммадҳасан амакининг эшаги эканини тасдиқлади. Муҳаммадҳасан амаки эшак эгасининг ёқасидан ёпишиб, одамлар орасидан четга олиб чиқди ва главанинг ҳузурига элтиш учун судрай бошлади. Глава ҳамон ўша Карбалойи Исмоил эди.

Муҳаммадҳасан амаки эшак эгасининг белбоғидан маҳкам тутганча силтаб-силтаб торта бошлади. Шу пайт Худоёр бек, бошида мўйна папоқ, эғнида мовут чакмон, оқ иштон, қўлида заранг калтак, муюлишда пайдо бўлди ва жамоатни кўриб, уларнинг ёнига келди. Муҳаммадҳасан амаки воқеани тушунтириб, шикоятини баён этгач, Худоёр бек одамлар орасидан ўтиб эшакка яқин борди, диққат билан у ён-бу ёнини кўриб чиқди ва эшакни таниди.

– Ҳа, бу Муҳаммадҳасан амакининг эшаги, – деди-да, сўнг эшак эгасини сўроққа тутди:

– Айт-чи, сен бу эшакни қаердан олгансан?

Эшак эгаси Худоёр бекка ҳам Муҳаммадҳасан амакига берган жавобини қайтарди. Лекин барака топкур Худоёр бек калтагини бош узра кўтариб қолди. На илож, ўзинг пиширган ош: айланиб ҳам ичасан, ўргилиб ҳам ичасан. Эшак эгасининг бошига калтак ёғила кетди: бир, икки, уч... Шўрлик эшак эгаси Худоёр бекнинг оёқларига йиқилиб, эшакни ола қолинг, лекин мени урманг, деб ёлворишга тушмагунча Худоёр бек уни савалайверди.

Шундай қилиб, эшак топилди.

Худоёр бек Қосималига, эшак эгасини қишлоқ чегарасидан чиқариб юбор деб, эшак эгасига эса қатъий қилиб, иккинчи бу ерларда қоранг кўринмасин, деб буюрди.

Муҳаммадҳасан амаки Худоёр бекни дуо қила-қила эшакни ҳайдаб кетиб, таблага элтиб солди. Аммо таажжублиси шундаки, ҳозиргача Муҳаммадҳасан амакининг ўғли Аҳмад кўзга ташланмайди. Ҳозиргача бу ерда шунча халойиқ йиғилиб олиб шовқин-сурон солаётган бўлса ҳам, на Аҳмад чиқиб келди ва на Муҳаммадҳасан амакининг хотини, бу қандай тўполон бўлди экан, дея дарвозадан бош чиқариб қаради.

Аҳмад ҳам вафот этган, Муҳаммадҳасан амакининг хотини ҳам. Аҳмад бултур бўғмадан ўлди. Онаси икки ой унинг гамида ўртаниб, охири бир дардга дучор бўлди ва шу кўйда дунёдан ўтди. Аммо Муҳаммадҳасан амаки ҳозиргача, Аҳмадни ҳам, хотинимни ҳам эшакнинг дарди ўлдирди, деб қасам ичади.

Хуллас, эшак топилди.

Эшакни Муҳаммадҳасан амакига топширган Худоёр бек одамлар орасидан чиқиб, тор кўчадан юриб бориб, ҳашаматли дарвозадан каттакон ҳовлига кирди. Ховлининг сўл томонида Валиқули, эғнида

жулдур бўз камзул, бошида эски бўз папоқ, гўнг курамоқда эди. Худоёр бек Валиқулининг ёнидан тўғри ўтиб, ўнг томондаги супа олдида турганича қичқирди:

– Ҳой қиз, Зебо, офтобани олиб кел менга!

Эшик очилди. Уйдан етти-саккиз ёшлардаги бир хушрўйгина қиз офтоба кўтариб чиқиб, уни Худоёр бекнинг ёнига қўйди-да, дир-дир титраганича қайтиб кетди. Худоёр бек таҳорат қила бошлади.

Бу қизни биз таниймиз. Бу қиз Зайнабнинг қизи Зебо бўлади. Зебонинг уст-бошига боққан заҳоти унинг етимлиги аён бўлади. Аввало шуки, кийим-кечаклари эскириб кетганлигидан ташқари, улар бировнинг эскисига ўхшайди. Ранги униқиб кетган қизил чит тизлиги Зебонинг товонигача тушиб турибди. Агар ўзиники бўлганида калтароқ бўлиши керак эди. Эски қора ласкирд камзули ҳам шалвираб туришига кўра бировнинг камзулига ўхшайди. Бошида эски қора шол рўмол, оёқларида катта эркакча бошмоқ.

Худоёр бек таҳоратини олиб бўлиб, ичкари кирди.

Худоёр бек кирган хона оқланган торгина бир хона эди. Тўрга курси қўйилган. Курсининг устида каттакон бежирим кўрпа, кўрпанинг устида бежирим сўзана. Хонага иккита кичкина деразадан ёруғлик тушиб турибди. Деразалар янгига ўхшайди. Қолган уч деворнинг ҳар бирида иккитадан тоқча; тоқчаларга қутичалар, мис ва чинни идиш-товоқлар, бўхчалар териб қўйилган. Бир тоқчадан қалён жой олган. Сўл томондаги деворга икки-учта мис патнис суяб қўйилган. Ерга уч-тўртта палос ва қишлоқча дағал гилам тўшалган. Бир курсининг устида талинка, талинканинг устида самовар. Самовар эндигина дамга қўйилган. Хулласи калом, бу уй қишлоқ шароитида жуда ҳашамдор уй ҳисобланади.

Худоёр бек хонага кирганда тўрдаги курсида ёшгина бир аёл ўтирар эди. Бу аёл нари борса ўн тўрт-ўн беш ёшларда, шундан ортиқ эмас эди. Бу аёлнинг гўзаллиги ва айни пайтда чиркинлигига гап йўқ эди. Гап шундаки, бу аёл ушбу кўринишида юзига шу қадар кўп упа-элик қўйган, кўзларига шу қадар сурма чаплаб ташлаган эдики, асл башараси бу бўёқлар ичида йўқолиб кетган эди. Хуллас, бу аёл қишлоққа хос безаниб олган эди.

Худоёр бек курсининг тўрига ўтиб ўтирди. Ёш аёл олдидаги курсига иккита стакан қўйиб, уларни ювиб-артиш билан машғул эди.

Эшикнинг пойгагида, ўнг томонида Зебо тик оёқда турарди. Унинг оғушида йўрғакка ўралган қиз чақалоқ бор эди. Чақалоқ биғиллаб йиғламоқда эди. Зебо уни овутиш учун лўк-лўк сакрар, ўз-ўзича “ҳи-ҳи”, “ҳи-ҳи” қилиб чақалоқни овутмоқчи бўларди.

Ёш аёл бир стакан чой сузиб Худоёр бекнинг олдига, бир стаканни ўз олдига қўйди; сўнг Зебони чақириб, ундан чақалоқни олиб кўкрак тутди. Чақалоқ овунди. Зебо бир четга бориб, қўлларини икки ёнга туширганча деворга суянди.

Худоёр бек стаканни олдига қўйиб, орқасини девордаги болишга суяганича Зебога юзланди:

– Ҳой қиз, онанг тагин йиғлаяптими?

– Ҳа, онам ҳа деб йиғлаяпти. Йиғлайвериб кўр бўлиб қолди.

Худоёр бек қаттиқ қаҳқаҳа уриб юборди:

– Ха...ха...ха... Нега йиғлайди? Эри Карбалойи Ҳайдар ёдига тушибдими?

Қиз:

– Йўқ, дадажоним учун эмас, сиз учун йиғлаяпти, — деди.

– Ха...ха...ха. Мени шунчалик яхши кўрадимми?

– Йўқ, яхши кўрганидан йиғламаяпти. Менинг жавобимни берсин, деяпти.

Қиз бу гапни айтган заҳоти Худоёр бекни илон чаққандек бўлди. У шахд билан ўрнидан туриб, Зебо томон отилди. Қиз уйдан қочиб чиқаётганида остонага қоқилиб кетди-да, ерга юзгубан йиқилди. Худоёр бек Зебога етиб олиб, юз-кўзи аралаш бир-икки мушт туширди; қараса, қизнинг бурнидан қон оқяпти. Ҳовлидан Валиқулини чақириб, синглингни олиб кет уйингга, деди, ўзи ҳам ҳансираганича, ранг-рўйи ўчиб, жойига келиб ўтирди.

Еш аёл ўтирган ерида ҳаммасини томоша қилиб турар эди. Валиқули Зебонинг қўлига ёпишди. Ва ҳар иккиласи уйлари томон йўл олишди.

Худоёр бек бу сўзни эшитиб қуюшқондан чиқиб кетди; Худоёр бек ушбу дақиқада шунинг учун ҳам қуюшқондан чиққан эдики, Зебо унга:

– Онам, менинг жавобимни берсин, деяпти, - деган эди.
Воқеани батафсил ҳикоя қилишга тўғри келади.

* * *

Зайнаб Худоёр бекнинг уйида олти ярим ой қолиб кетди. Ва бу олти ярим ой ичида Зайнабнинг она сути оғзидан келди. Зайнабни ранжитишдан унинг фақат бир мақсади бор эди. Худоёр бекнинг мақсади Зайнабнинг ва сағирларнинг бор-йўғига, пулига, мол-мулкига эга бўлиб олиб, Зайнабни кўчага ҳайдаш эди. Зайнаб буни анча аввал англаб етган эди. Лекин Худоёр бек ҳам уни ҳар қанча ранжитмасин, уриб-сўкиб, қонига ташна этмасин, Зайнаб ҳар қандай азоб-азиятга чидаб келар, Худоёр бекнинг таклифига зинҳор розилик бермасди.

Охири иш шунга етиб бордики, Худоёр бек Зайнабни юмшаб қолармикан деган ниятда ечинтириб, қоп-қоронғи уйга қамаб қўйди; унга на сув берди, на нон. Бунчалик қийнасанг, балки тош ҳам юмшаб кетарди. Зайнаб ҳам охири юмшади. Худоёр бекнинг нимаики нияти бўлса, ҳаммаси ушалди.

Бироқ Зайнаб ҳам бу талабларга бир шарт билан рози бўлди. Бу шарт шу эдики, Худоёр бек пулларини олиб бўлган заҳоти Зайнабнинг жавобини бериши керак эди. Худоёр бек бунга рози бўлди. Зайнаб кўнгли тўқ бўлиши учун Худоёр бекка Қуръон номи билан қасам ичтирди. Худоёр бек қўлига Қуръонни олиб қасам ичди.

Зайнаб пулларининг бир қисмини ерга кўмиб қўйган, бир қисмини бошқаларга берган эди. Уларнинг ҳаммаси Худоёр бекнинг ҳисобига ўтди. Бунинг устига Худоёр бек яна анча-мунча нарсаларни — олтин, кумуш, кийим-кечак, гилам, мис идиш-товоқ ва шу кабиларни қўлга киритди.

Хулласи калом, Зайнаб эри Карбалойи Ҳайдар йиққан нарсаларни челақлаб Худоёр бекнинг уйига келтириб тўкди. Валиқулининг бунга ҳеч парвоси йўқ, у, нима бўлса-бўлсин, фақат менинг ёрим саломат бўлса бас, деган ўйда эди. Валиқули наинки бунга қаршилиқ кўрсатар, балки бу борада Худоёр бекка ҳатто ёрдам ҳам берар эди.

Худоёр бек Зайнабнинг, сағирларнинг ва Валиқулининг мол-давлатига эга бўлиб олгач, Зайнаб охири ўз орзусига етди, яъни Худоёр бекнинг уйдан чиқиб, ўз уйига келиб ўтирди.

Бироқ энди Зайнабнинг уйида тўрт девордан бўлак ҳеч нарса йўқ эди; лекин Зайнаб учун бу малойикалар уни жаҳаннамдан тортиб олиб, жаннатга солган каби эди.

Зайнаб Худоёр бекдан ажраган заҳоти халойиқ, Худоёр бек Зай-

набнинг жавобини берибди-да, деган хаёлга борди. Наинки халойиқ, балки Зайнабнинг ўзи ҳам, Валиқули ҳам, хуллас, ҳамма Зайнабни никоҳдан чиқди деб ўйларди. Аммо Худоёр бек Зайнабни ўз никоҳидан чиқармаган, зинҳор чиқармоқчи ҳам эмасди. Бунинг сабабини уч-тўрт сатрдан сўнг баён қиламиз.

Гап шундаки, эндиликда Зайнаб ниҳоятда мушкул аҳволда қолган эди. Баҳор келиши биланоқ Худоёр бек ерларни омов солиб ҳайдатди. Экин-тикинни у ўз мулки каби ўриб, янчиб олар, ҳосилни ўз ота-бобосидан қолган моли каби келтириб ўз уйига тўқарди. Зайнаб эгасиз, оч-яланғоч қолиб кетди. Бу орада Физза қизи вафот этди. Зайнабнинг бир дардига ўн дард қўшилди. Ким билсин, балки шўрлик қиз очдан ўлгандир?! Охири бекнинг бечора аёлга бир оз раҳми келди. Зайнабга жиндай ёрдам бўлсин деб, Валиқулини ўзига қўшчи, Зебони хизматкор қилиб олди. Худоёр бек Валиқули билан Зебога шу миқдорда ҳақ белгиладики, у Зайнабнинг очдан ўлмаслиги учун зўрга етарди.

Худоёр бек икки сабабга кўра Зайнабни ўз никоҳидан чиқармаган ва чиқармоқчи ҳам эмасди. Худоёр бек жуда ақлли киши эди. Аввало шунинг учун ундан ажрамаган эдики, аёл Худоёр бек ундан қўлини тортадиган даражада ёши ўтинқираб қолмаган эди. Агар Зайнабнинг Худоёр бекка зигирча муҳаббати бўлганида эди, Худоёр бек уни уйидан четлатмас эди. Инсоф билан айтганда, бу уйдан чиқиб кетишига Зайнабнинг ўзи сабабчи бўлди. Шунинг учунки, Худоёр бекнинг уйига келгандан бери Зайнабнинг чеҳраси бир дақиқа, бир лаҳза ҳам очилмади. Худоёр бекнинг Зайнабдан ажрамаслигининг иккинчи сабаби шу эдики, Худоёр бек Зайнабга бирорта аблаҳ уйланиб олади-да, мендан сағирларнинг мол-мулкани даъво қила бошлайди деб қўрқар эди. Ажралишнинг ана шу иккинчи жиҳати ўртага тушганда Худоёр бекнинг жинни бўлишига оз қоларди. Биров унинг олдида ажралишдан гап очиб қолса, ўлгудек калтак ейиши тайин эди.

Ҳа, Худоёр бек шу сабаб учун Зебонинг устига отилди ва уриб бурнини қонатди.

Зайнаб бу уйдан чиқиб кетгандан сўнг, орадан икки ой ўтгач, Худоёр бекнинг хотини ўлди ва Худоёр бекка уйланиш зарур бўлиб қолди. Худоёр бек кўпдан бери Қосималининг синглисини кўз остига олиб юрар эди. Қисқаси, Худоёр бек ўз қизини Қосималига берсагина, Қосимали унга синглисини берадиган бўлди. Худоёр бек бунга бажонидил рози бўлди.

Аввалига Валиқули учиб-қўнди, йиғлади, сиқтади, анча қайғуриб юрди. Аммо Худоёр бекдан қўрққани учун буни сездирмади. Орадан бир оз вақт ўтгач, ҳаммаси унут бўлди. Кейинроқ Валиқулининг ўзи ҳам ҳаммасидан аввал егани бир парча нон топиши лозимлигини англаб етди.

Мана, уйнинг тўрида ўтирган упа-эликли ёш хотин Қосималининг ўша синглиси, Худоёр бекнинг янги хотини эди. Бундан уч ой аввал Худоёр бек бу хотинидан бир қиз кўрди. Исмини Хушқадам қўйдилар. Зебонинг кучоғида йиғлаган чақалоқ ана шу қиз эди.

Валиқули билан Зебо йиғлай-йиғлай уйларига етиб келишди. Зайнаб биз аввал кўрган, энди тўрт девордан бўлак ҳеч нарсаси қолмаган уйда, эски палос устида тизза қучганича шифтга тикилиб ўтирар, гўё у вассажуфтларни санамоқда эди. Зайнабнинг уст-боши ҳам аҳволига мос, яъни эски-туски, йиртиқ-ямоқ эди. Чеҳраси ҳам биз кўрган чеҳра эмас. Бу тўрт йил бадалида у жуда қариб қолган эди.

Зебо йиғлаганича ичкари кирди. Унинг ортидан Валиқули кирди. Зайнаб сапчиб туриб қизи томон югурди ва нима бўлганини сўради.

Валиқули воқеани айтиб берди. Зебо йиғлай-йиғлай онасининг оғушига кирди. Уй қоронғи бўлгани учун Зебонинг бурнидаги қон сезилмасди. Зебо онасининг уст-бошини қонга бўяши Валиқулининг энди ёдига тушди; у Зайнабга қараб:

– Она, Зебонинг бурни қонабди, уст-бошингизга суртмасин, – деди.

Зайнаб Зебони ўз қучоғига олганида қизининг уст-боши нам эканлигини сезган, аммо буни кўз ёши деб ўйлаган эди. Валиқули онасини яна огоҳ этди:

– Она, ахир Зебо сизнинг уст-бошингизни қонга бўяди-ку.

Зайнаб жавоб бермади. Валиқули ташқари чиқди. Чунки оқшом тушиб қолган, бориб молларни суғориши керак эди; агар ҳаяллаб қолса, Худоёр бек тўполон кўтарар эди.

Зебо онасининг қучоғида бир оз йиғлаб турди-да, сўнг ухлаб қолди.

*Озарбойжончадан
Усмон ҚУЧҚОР таржимаси*

Сергей ЕСЕНИН

Форс тароналари

Доғлар кетмиш мажруҳ кўнгилдан,
Маст васваса кўзгамас тугён.
Мен дардимга Техрон гулидан
Чойхонада тополдим дармон.

Чойхоначи – барваста, ўктам,
Қойил қолсин рус, деб, чойимга,
Ўткир ароқ, май ўрнига ҳам
Аччиқ-аччиқ чой тутар менга.

Куй, мезбоним, аммо ҳад билан,
Боғинг аро турфа гуллар бор.
Оқшом менга ниқоб остидан
Оҳу кўзин сузди гулрухсор.

Россияда гулдай қизларни
Тутқинликда сақламас эрлар.
Сармаст этар бўса бизларни
Беханжару бемакру безар.

Бу тонг юзли дилдор қошимда
Бир бор хиром этса ноз билан,
Шоҳи рўмол солгум бошига,
Йўлларига шерозий гилам.

Мезбон, чой куй менга лолагун,
Шоир сенга сўйламас ёлғон.
Эҳтиёт бўл ўзинга букун,
Сўнгра мenden қилмагин гумон.

Эшикка кўп қарай берма сан,
Гул боғингга барибир йўл бор...

Сергей ЕСЕНИН нафақат XX аср рус адабиётининг, балки жаҳон адабиётининг улкан шоирларидан ҳисобланади. Унинг шеърлари дунёнинг кўп тилларига таржима қилинган ва китобхонлар уларни севиб ўқишади, ёд олишади.

Унинг шеър ва дostonлари машҳур шоиримиз Эркин Воҳидов таржимасида илк дафъа 1971 йилда “Замин дарғаси” номи билан чоп этилган эди. Унга кирган “Форс тароналари” туркуми бетакрор шоир ижодининг гултожи саналади ва таржимада ҳам мазкур туркум ўзбек шеърхонларининг қалбини ром этди ва адабиётимиз хазинасидан муносиб ўрин эгаллади.

Биз сеvimли шоиримиз Эркин ВОҲИДОВни қутлуғ ёши билан муборакбод этар эканмиз, ушбу туркумни журналхонлар эътиборига мамнуният билан ҳавола этишни лозим топдик.

Оқшом менга ниқоб остидан
Оҳу кўзин сузди гулрухсор.

* * *

Букун дедим саррофга атай,
Алишаркан сўмни туманга:
“Ўргат, гўзал Лаълимга айтай,
Ўргат севдим, демоқни манга”.

Ул саррофга дедим букун мен
Елдан сокин, жилғалардан тинч,
“Ўргат менга, гўзал Лаълимдан
Форс тилида сўрайин ўпич”.

Яна дедим саррофга атай,
Ҳаяжоним дилда беркитиб,
Ўргат, гўзал Лаълимга айтай,
Ўргат, айтай «меникисан», деб.

Шунда менга деди у, эвоҳ –
Ишқ васфига топилмас сўзлар.
Севаман дер дилдан чиққан оҳ,
Ёқут каби ёнгувчи кўзлар.

Сўрма мендан бўсанинг исмин,
Номи йўқдир сенга айтмоққа,
У келтириб атиргул исин,
Гулбарг бўлиб қўнар дудоққа.

Севги дилга бермас кафолат,
Севги бахтга ё дардга йўллар.
Меникисан деёлур фақат
Юздан ниқоб кўтарган қўллар.

* * *

Шаҳинам, о менинг Шаҳинам,
Билсанг, шимол ватандир менга.
Далалардан сўйлайми сенга,
Ой нур сепган бошоқлардан ҳам.
Шаҳинам, о менинг Шаҳинам.

Билсанг, шимол ватандир менга,
Унда ой ҳам юз бора улкан.
Шероз қанча бўлмасин кўркам,
Азиз ўлка Рязандир менга,
Билсанг, шимол Ватандир менга.

Далалардан сўйлайми сенга?
Сочим олмиш бугдойидан ранг.
Бармоғингга ўра хоҳласанг,
Зарра оғриқ сезилмас менга,
Далалардан сўйлайми сенга?

Ой нур сепган бошоқлардан ҳам.
Олтин сочим сўйласин, дилдор,

Кул, ўйна-ю, даламни зинҳор
Эслатмагин менга, жонгинам,
Ой нур сепган бошоқларни ҳам.

Шаҳинам, о менинг Шаҳинам,
Шимол ёқда бир нозанин бор.
Сенга ўхшар, гоятда дилдор,
Балки мени ўйлар ул санам...
Шаҳинам, о менинг Шаҳинам.

* * *

Дединг: Саъдий доимо ёрнинг
Сийнасидан оларкан бўса.
Худо ҳаққи, шошма, дилдорим,
Қочмас ахир ўрганиш бўлса.

Дединг; элда юрар азалдан
Куръон сўзи – “Ёвга интиқом!”
Мен туғилган бўлсам Рязанда
Қайдан таниш бўлсин бу калом.

Сен куйладинг: “Фрот ортида
Гуллар борки, қизлардан гўзал!”
Бой бўлсайдим қўшиқ бобида,
Тўқир эдим бошқа бир ғазал.

Гар қизлардан бўлса зиёда,
Мен гулларни қирардим буткул –
То кўрмайин ёруғ дунёда
Шаҳинамдан сулувроқ бир гул.

Ўғит билан қийнама энди,
Ўғитларинг менга не даркор?!
Шоир бўлиб дунёга келдим,
Шоир каби ўпаман, дилдор.

* * *

Мен Босфорда бўлмаганман ҳеч,
Уни сўйлаб беролмам сенга,
Лекин мовий кўзларинг ҳар кеч
Денгиз бўлиб кўринар менга.

Қилмаганман Бағдодга сафар,
Карвон билан элтмадим хино,
Аммо бир зум тин олсам нетар
Тизангга бош қўйиб, дилрабо!

Шафқат айла, жонгинам, дерман,
Ҳам қилурман қанча илтижо,
Россияда машҳур шоирман,
Нечун зарра қилмайсан парво?!

Куй таратар қалбимда гармонь,
Қайдадир ит ҳурар ойдин кеч.
Эрон қизи, мовий, бепоён
Юртни кўргинг келмайдими ҳеч?

Бунда кўнгил ёзгани эмас,
Излаб келдим хаёлан сени.
Оққушқанот қўллар ҳар нафас
Оғушига чорлади мени.

Нолишим йўқ ўтган умримдан,
Аммо ҳорғин дил излар ором.
Дилбар, менга қувноқ юртингдан
Бирор нарса сўйла бу оқшом.

Афсун била тарқат ўйларим,
Токи чиқсин кўнглимдан гармонь.
Токи ўша шимол дилбарин
Ўйламайин, қилмайин армон.

Мен Босфорда бўлмаганман ҳеч,
Аммо сўйлаб берурман сенга.
Чунки мовий кўзларинг ҳар кеч
Денгиз бўлиб кўринар менга.

* * *

Заъфар юртга нур тўкар оқшом,
Боғда гуллар жавлон урган пайт.
Кел, жонгинам, қўшиқ айт, Хайём —
Куйлаб ўтган қўшиқлардан айт
Боғда гуллар жавлон урган пайт.

Ой нурига ғарқ бўлган Шероз,
Парвонадек учар юлдузлар.
Менга ёқмас, ўртанаман, рост,
Ниқоб тутса дилрабо юзлар.
Ой нурига кўмилган Шероз.

Қизлар юзни сақлар ниқобда,
Иссиқданми бўлиб асрамоқ,
Ё куймасин дерлар офтобда.
Севсин учун йигитлар кўпроқ —
Қизлар юзни сақлар ниқобда.

Ниқоб билан дўст бўлма, гулрў,
Ёз сўзимни ёдинг лавҳига,
Умр ўзи ғоят қисқа-ку,
Тўймоқ қийин толе шавқига,
Ёз сўзимни ёдинг лавҳига.

Қисматларда не қаролик бор —
Қолмас бир зум бахш этсанг роҳат.

Гуноҳ бўлур шу сабаб, дилдор,
Бу дунёда яширсанг талъат,
Бергач уни она табиат.

Боғда гуллар тебранар оқшом,
Юрагимда ўзга бир диёр.
Ўзим сенга қўшиқ айтай, ёр!
Бу қўшиқни билмаган Хайём.
Боғда гуллар тебранар оқшом...

* * *

Ҳаво тоза, мусаффо, зангор,
Гулзор бўлди менга сайилгоҳ.
Уфқларга йўл олган сайёҳ,
Етолмайсан манзилга зинҳор,
Ҳаво тоза, мусаффо, зангор.

Далалардан ўтасан танҳо,
Боғлар сенга очади кучоқ,
Сен-чи, бўлиб гулга маҳлиё,
Тиканларга босмагин оёқ
Далалардан ўтганда танҳо.

Шитирлар, йўқ, шивирлар барглар,
Нафис, гўё Саъдий газали.
Кўзларингга кўкнинг гўзали —
Олтин ойдан ёғилади зар,
Нафис, гўё Саъдий газали.

Дил кўшигинг басталар пари,
Най сасидек майин, дилрабо.
Оғушига олса ул барно
Кетар дилдан ғам, ҳижрон нари,
Най куйлайди майин, дилрабо.

Мана, узоқ кезиб пиёда
Чарчаганнинг эзгу матлаби:
Эсар салқин, хушбўй шаббода,
Шимиради қақраган лабим.
Эсар салқин, хушбўй шаббода.

* * *

Ой юзида тилла ранг жило,
Самбитгулдан таралар хуш бўй.
Кезмоқ на соз қувноқ ва хушрўй
Мовий ўлка сукути аро.

Йироқларда Бағдод. Бир замон
Шаҳризода яшаган диёр.
Ул санамга энди не даркор,
Хазон бўлмиш жаннат гулистон.

Ул шарпалар сингибди ерга,
Дев, парилар бўлмишдир тупроқ.
Бош эгма, эй сайёҳ, қабрга,
Арвоҳларга солмагин қулоқ.

Атрофга боқ, қанчалар барқут!
Дудоғингни тортар чечаклар.
Душманга ҳам дўстлик қўлин тут,
Еруғ бўлсин кўнглим, десанг гар.

Ўйна, сендан не қолур ўлсанг,
Висол айлаб ишқ болига тўй.
Ўликларга сизинмоқ бўлсанг,
Тирикларни ўз ҳолига қўй.

Шундай деган Шаҳризода ҳам,
Барглар айтар яна бир бора.
Бу дунёда армонсиз одам
Бечоралар ичра бечора.

* * *

Хуросонда бир дарбоза бор,
Остонаси гулга кўмилган.
Унда яшар бир пари рухсор.
Хуросонда бир дарбоза бор,
Ҳайҳот, уни очолмадим ман.

Кўлларимда куч ҳам етарли,
Сочларимдан олтин ранг олган.
Асир этди мени ул пари.
Кўлда гарчи кучим етарли,
Ул эшикни очолмадим ман.

Мардлигим не ишқ майдонида,
Айтинг, кимга қилай шарҳи ғам?!
Севмас бўлса Шаҳи жонидан,
Ул эшикни очолмас бўлсам,
Мардлигим не ишқ майдонида?!

Яна тушди Русь сари йўлим,
Эрон, сендан кетгумми ҳали.
Наҳот, сени боз кўрмас бўлдим
Она юртга меҳрим туфайли?
Яна тушди Русь сари йўлим.

Хайр энди, хайр, паризод!
Дарбозангни очолмасам-да,
Ширин ғаминг бирла умрбод
Куйлаб ўтай сени ўлкамда,
Хайр энди, хайр, паризод!

* * *

Фирдавсийнинг мовий диёри,
Кўпни кўрган эй, кўҳна диёр!

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ўйчан нигоҳ, кўзи зангори
 Ўрусингни унутма зинҳор!
 Фирдавсийнинг мовий диёри.

Ажойибсан, гўзалсан, Эрон,
 Боғларингда лолаю нарғиз,
 Улар менга олис бепоён
 Бир ўлкани эслатар ҳарғиз,
 Ажойибсан, гўзалсан, Эрон.

Сипқорурман энг сўнги бора
 Шароб янглиғ мушкин бўйингни.
 Жоним Шаҳи, дилбар куйингни,
 Айриларқан сендан, не чора,
 Тинглагайман энг сўнги бора!

Куйинг мангу қалбимда қолар,
 Сени асло унутмам, жонон!
 Тоғлар ошиб, кезиб саҳролар
 Сен ҳақингда куйлайман дoston,
 Куйинг мангу қалбимда қолар.

Фамларингдан қўрқмасман сира,
 Фақат мени сақла ёдингда,
 Русь ҳақида бир куй қолдирай!
 Мени эсла куйлар онингда,
 Кўшиқ бўлиб яшай ёнингда.

* * *

Шоир бўлмоқ — бу-ку тайин гап —
 Ўз жонингни ўртамоқ фақат.
 Ҳанжар уриб нозик танингда,
 Ўзгаларга бахш этмоқ лаззат.

Шоир бўлиш — борлиқни куйлаш,
 Сенга қўпроқ бўлсин деб ошкор.
 Булбул кўнгли бўларми ҳеч ғаш
 Қилар экан бир куйни такрор?!

Ўзгаларнинг овози билан
 Тўтиқуш ҳам бийрондир, аммо,
 Куйла фақат ўз созинг билан,
 Қурбақадек бўлса ҳам ҳатто.

Қурьонда ман этмиш Муҳаммад
 Лаб урма деб ҳатто шаробга.
 Шоир ичар шунинг-чун ҳам май,
 Ташлар экан ўзни азобга.

Шоир келиб ёри олдиға,
 Ёт қўйнида кўрса уни гар,
 Ўт солса ҳам нафрат қалбига,
 Қиз кўксига урмайди ханжар,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Рашкда ёниб, кўнгилда тугён
Мунгли куйлаб ташлайди қадам.
“Майли, ўлай хору саргардон,
Тақдиримда бор экан бу ҳам”.

* * *

Бир жуфт оққуш жонон қўллари
Шўнғир олтин сочларим аро.
Бу дунёда одамлар бари
Ишқни куйлар такрор ва такрор.

Куйлаганман мен ҳам бир маҳал,
Букун яна такрорлар кўнгил,
Оташ сўзим боиси ўшал,
Нафис шеърим сабаби ҳам ул.

Жон-жонингга сингса муҳаббат,
Қалб кўксингда олтин тош бўлур.
Бахш этолмай куйга ҳарорат
Техрон узра ой ҳам фош бўлур.

Қандай яшай энди, билмайман,
Ё Шаҳи-ла кечсин тунларим.
Қариганда ё қилай армон
Ишқни куйлаб ўтган кунларим.

Ҳар кимда бир ўзгача эъзоз,
Ҳар кимда бор ўзгача ҳавас.
Гар Эроний куйлолмаса соз,
Билингки, у шерозлик эмас.

Мен ҳақимда айтинг, кимки бу
Куйим тинглаб мени сўрса гар,
У бундан ҳам соз куйларди-ю,
Хароб қилди ўшал оққушлар.

* * *

Нечун маъюс таратар зиё
Ой Хуросон чаманларига?
Русь бағрида кезаман гўё
Чўмиб оқшом туманларига.

Шундай дея, эй гўзал Лаълим,
Шамшодлардан айладим савол.
Бу сир бизга эмасдир маълум,
Деган каби боқди улар лол.

“Не учун ой маъюс сочар нур?”
Чечакларни тутдим сўроққа.
Улар деди: гулдан сўраб кўр
Саҳар пайти кирганда боққа.

Гул тебратди аста шохини,
Тилга кириб сўйлади гулбарг:

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

“Ўзга билан бўлди Шаҳина,
Ўпди бу кеч агёрни дилбар”.

Деди ёринг: “Қайдан билар рус,
Кўшиқ унга ҳам тану ҳам жон”.
Шунинг учун ой боқар маъюс,
Шунинг учун юзида йўқ қон.

Не жафолар кўрмади олам,
Хиёнат у кўз ёшдан хунлар.
Лекин, майли, ҳар на бўлса ҳам
Мўътабардир нафармон тунлар.

* * *

Талпинма кўп, девона кўнгил,
Барчамиздан юз ўгирмиш бахт.
Шафқат тилар гадолар фақат...
Талпинма кўп, девона кўнгил.

Фусункор ой кийиб зар либос,
Шуъла тўқар каштанлар узра.
Кўйиб Лаълим сийнасига бош,
Ниқобини тортаман юзга.
Талпинма кўп, девона кўнгил,

Биз барчамиз гўдакмиз бир оз,
Гоҳ кўзда ёш, гоҳ лабда кулгу.
Бўлмиш ушбу дунёда мерос
Одамларга шодлик ва қайғу,
Талпинма кўп, девона кўнгил.

Кўрганман кўп элатларни мен,
Толе излаб кезганман жаҳон.
Юрагимнинг эзгу истагин
Энди ортиқ қидирмам сарсон,
Талпинма кўп, девона кўнгил.

Умидим бор ҳаётдан ҳали,
Тугамаган кўнглимда бардош.
Кел, бир нафас ором ол, қалбим,
Ухла кўйиб ёр кўксига бош,
Умидим бор ҳаётдан ҳали.

Зора тақдир бошимиз силаб,
Саодатга ёр этса бизни.
Толе булбул овози билан
Аллаласа пок севгимизни.
Талпинма кўп, девона кўнгил.

Собит ДЎСАНОВ

Учрашув

Ойнадай ярқираган бепоён кўлда чағалай янглиғ оппоқ кема ортида сомон йўлига ўхшаш кўпикли йўлак қолдириб, оҳиста сузиб бормоқда. Ботаётган қуёшнинг қизғиш нурлари кўлнинг шабнамдай шаффоф сатҳида товланиб, турфа рангларда мавжланади. Тик тепада, тўнқарилган қозондай мовий гумбаз тоқида қалқиб бораётган бир парча оқиш булут малак кўлида ҳилпираётган дуррача каби хаёлни олисларга олиб қочади. Кема кўкси ила ёриб бораётган сувнинг шовурию моторнинг бир маромдаги гувири тоғ кучоғидан қайнаб чиқаётган ойдин булоқ шалоласининг шодон шарқирашини эсга солади. Бу канорада бундан ўзга сас эшитилмайди. Нарёғи Тарбағатой тоғларига бориб туташган мовий сароб ва зангор осмон сутдай оппоқ шуълаларга чўмган уфқ ила уйғунлашиб, ҳайратланарли соҳир бир манзара кашф этган. Уйқудаги санамдай табиатнинг мана шу гўзал тароватидан сархушланган Ўлжас устоз – шоир Абдилда оғанинг:

*Шунчалар гўзал дунёда
Ёвузлик қандай яралар, –*

сатрларини эслади.

“Ҳа, – деди у ичдан тўлқинланиб, – “ёруғ олам” дегувчи манов ёлғонда сулувлигу улуғликда табиатга тенг келадиган нима бор? Лекин биз мана шу сулувлигу улуғликни асраш учун нималар қиляпмиз? Бир куни Яратган Эгам одамга: “Ер юзидаги бутун тирикликни ихтиёрингга топширяпман. Бепоён кенгликлар, пурвиқор тоғлар, кўм-кўк дунгизлар, зилол кўллар, куюқ ўрмонлар – ҳамма - ҳаммаси сеники... Ҳаёт Ер юзида гуллаб-яшнайдими ёки ҳаммасининг кули кўкка совриладими – фақат сенга боғлиқ. Ҳаммаси учун Менинг олдимда ўзинг жавобгарсан!” – деган экан. Яратгандан бизга ато этилган Жаҳон Айвонини асраб-авайлаш ўрнига уни ғорат қилишга киришиб кетдик. Бири-биридан қудратли ва даҳшатли бомбалар яратиб, унинг кулини кўкка совуришга бел боғлагандаймиз. Биргина Семипалатинск атом полигонининг ўзидан халқимиз бошқа бир қанча офат ёғилаётганини ўйлашнинг ўзи кишини даҳшатга солади! Полигоннинг касофатидан қозоқ даштида ҳар қирқ сонияда битта гўдак мажруҳ бўлиб дунёга келмоқда!.. Ана шундай шароитда мамлакат миллий даромадининг йигирма фоизи ҳарбий саноатга сарфланиб, халқнинг соғлиғи муҳофазасига унинг уч фоизи ажратилишини нима билан изоҳлаш мумкин?! Маданият ва маориф соҳаларини-ку, садақа эвазига кун кечираётган гадога ўхшатиш мумкин. Бунинг оқибати нима билан яқунланади? Ахир Шекспир туғилмаган юртда Ньютон ҳам туғилмаслиги давлатни бошқараётганларнинг фаҳмига етиб бормасмикин!

Ғарб таҳлилчиларининг ҳисоб-китобларига қараганда, синов учун портлатилаётган ҳар бир атом бомбасининг қиймати ўттиз миллион доллар турар экан. Фақатгина Семипалатинск полигонидида бир йилда йигирмата бомба портлатилади. Бинобарин, биргина ана шу полигон учун йилига

олти юз миллион долларлик маблағ сарфланар экан. Бу улкан маблағ сув ўрнига захар ичаётган, на юришга тузукроқ йўли бўлмаган, на электр чироқ етиб бормаган чекка туманлардаги аҳоли эҳтиёжига сарфланса, у ердагилар ҳам рўшнолик кўриб, қадларини бир тиклаб олган бўларди! Аммо давлат ва айрим гуруҳлар манфаати халқ манфаатидан, унинг эҳтиёжларидан устун бўлган жамиятда бунга эришиб бўлармиди?

Бу кўҳна даштнинг шўришлари ҳам кўп экан! Қўриқни ўзлаштириш шиори остида азалий заранг ерлар тилка-пора қилиниб, минг йиллар мобайнида аждодларимизни боқиб келган саховатли, серҳосил буюк даланинг ҳосилдор қатлами эрозияга учраб, чўл шамолларида қора қуюн бўлиб, кўкка кўтарилиб, ўт-ўлансиз тақир саҳрога айлантирилди. Халқ бошига тушган бу кўргуликларни шоир айтмаса, ким айтади? Аччиқ бўлса-да, ҳақ гапни очик айтиш учун кўзлари тузли, юраклар музли юзлаб генераллар, минглаб зобитлари бўлган “ҳарбий саноат” монополиясига қарши туриш учун майдонга тушадиган вақт келди. Аслида, бу кураш маъмурий бошқарувнинг бошида турган “марказ” деб аталувчи аждаҳо билан олишиш дегани. Хўп, бошимни гаровга қўйиб, “АЗ и Я”ни ёзганим каби яна бир бор таваккалга борсам, халқ мени қўллайдимикин? Ёки ёлғиз отнинг чанги чиқмас, ёлғиз йигитнинг донги чиқмас, деганларидай, майдонда ёлғиз қоламанми? Алал оқибат, кимдир ҳақиқатни айтиши керак-ку! Нозим Ҳикмат айтганидай:

*Мен ёнмасам ловуллаб,
Сен ёнмасанг ловуллаб,
У ёнмаса ловуллаб,
Осмон қандоқ ёришсин?!*

Портлашларидан кўкси тилкаланган қозоқ даштининг ҳасратларини ўйлаганда юрагим шеърга, кўзим ёшга тўлади. Буюк Мағжон айтганидай:

*Туғилмас оқин халқни йиғлатай деб,
Туғилар оқин халқни юпатай деб,
Шеърларин рўмолчадай ёяди у,
Кўз ёшин одамзоднинг йўқотай деб.*

Одамзоднинг кўз ёшини йўқотиш қўлимдан келмаса-да, лоақал ўз халқим кўз ёшини жиндай артишга ярасам армоним қолмас эди. Шоирлик ва фуқаролик – эгизак, дейишади. Фуқаролик туйғуси йўқолса, шоирлик ҳам ўлади... Халқ учун бошни гаровга тикиб, аччиқ ҳақиқатни очик айтадиган пайт келди.

– Хайрли оқшом, Ўлжас Ўмарович! – деди пастдан палубага кўтарилган вилоят партия қўмитасининг котиби Сергей Петрович Сорокин.

– Хайрли кеч, Сергей Петрович!

Бу ўзи тенги, ўрта бўй, оқ-сарикдан келган бақувват Сергей исмли йигит билан Ўлжас ўтган йили вилоятга учрашувга келганида танишган эди.

– Кайфиятингиз йўқроқ кўринади, Ўлжас Ўмарович? – кулимсираб сўради Сорокин.

*Қайғу, -мунг кимларни сўрмади?
Уйнашдик ўт билан ҳам, ўқ билан ҳам.
Умидсиз кунларим бўлмади,
Шул сабаб мукамалдай бахтим ҳам, –*

деб Ўлжас Сергейнинг елкасига қўлини ташлади.

– Ўхў, бу ўйлантирувчи сатрлар ўзингизникими, Ўлжас Ўмарович?

– Йўқ, меникимас, бу сатрлар аллақчон халқининг тимсолига айланган улкан шоир Мустафой Каримники.

– Камина адабиёт олаmidан олис бўлсам-да, бадиий адабиётни кўп

ўқиганимданми, ижодкорлар ҳақида маълум фикрларим йўқ эмас, дейишим мумкин. Мустай Карим “Ташлама оловни, Прометей” драмасида тарихий воқеалар замирида бугунги кун муаммоларини айтиб, истеъдод йўлига гов бўлувчи цензурани доғда қолдирган, деб ўйлайман.

– Сизнингча, цензура истеъдод йўлига гов бўла оладими?

– Гов бўлиш у ёқда турсин, уни куртаклигидаёқ бўғиб, йўқ қилади!

– Бу фикрга қўшилмайман, – деди Ўлжас. – Пушкин цензура қатағони шароитида ижод қилди. Толстой, Достоевский, Тургенев, Чернишевский ҳам цензуранинг хушёр назорати остида қалам тебратишган. Сталин давридаги цензурани эса баҳорда энди ниш ураётган майсани пўлат занжирлари билан эзгилаган танкка ўхшатиш мумкин эди. Лекин Бондарев, Распутин, Астафьев, Айтматов, Биков, Кугультинов, Ҳамзатов шўровий цензуранинг қаҳрли нигоҳи остида мумтоз асарлар яртишга муваффақ бўлдилар. Хрушчёв шўролар иттифоқида фақат битта тил – рус тили қолади, миллий тиллар ўлади, деб аюҳаннос солган дамларда Ҳамзатов “авар тили эртага ўлса – мен бугун ўлишга розиман!” деб хитоб қилди. Менимча, ҳақиқий адабиёт цензура, давлат сиёсатининг тазйиқида қайтанга тобланиб, юксалади.

– Тўғриси, бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эканман, – деди Сорокин.

– Менинг асли касбим – геолог, – деди Ўлжас. – Тузли чўкиндилар мавзусида диплом иши ёзганимда ернинг пастки туз қатламлари тепадаги босимни енгиб, юзага кўтарилишини ўқигандим. Бу жараён геология фанида – ер қатламларининг тектоник ҳаракатлиши, дейилади. Тадқиқотларимга асосланиб айтишим мумкинки, ана шу тузли қатламларга тепадан бўладиган босим қанчалик кучли бўлса, улар ер юзасига шунчалик тез кўтарилар экан. Аксинча, тепадан бўладиган босим йўқолса, пастдан бўладиган қаршилиқ ҳам сусайиб, тепага интилиш ҳам тўхтайдди. Адабиётдаги ривожланиш, юксалиш ҳам худди шунга ўхшайди.

– Беш бармоқ баробар эмас, деганларидай, бу турфа оламнинг одамлари ҳам турфа хил: бири – саёз, бири – теран, бири – пакана, бири – дароз! Хуллас, одам кўп-у, шахс кам. Сизнингча, бунинг сабаби нимада?

– Ҳар бир тирик организм ўз муҳитининг маҳсули. Ҳатто гул ҳам серҳосил, унумдор ерда ўсади, нобоп ерда қурийдди. Одам ҳам гулга ўхшайди. Ёруғ дунё эшигини ингаси билан очиб келган гўдақларнинг ёмони, ноқобили бўлмайди. Уларнинг ким бўлиб улғайиши – ўсган муҳити олган тарбиясига боғлиқ. Доно Абайнинг: “Кимда-ким ёмон бўлса, бунга замондошлари венонат”, деган гапида теран маъно бор. Туғилганнинг жўни бўлак, йўли бошқа. Одамнинг шахс даражасига етиши учун, юқоридагиларга кўшимча қилиб айтганда – билим, меҳнат, ўзига талабчанлик, талант ва теран фикрлаш салоҳияти, шунингдек, ҳур фикрли, илғор муҳит бўлиши шарт. Буларсиз шахс бўлиб етилиб, юксакка кўтарилиш қийин. Американинг атоқли иқтисодчиси, Нобель мукофотининг соҳиби, асли россиялик Леонтьев: “Шўролар тузумининг энг катта нуқсонини – шахсга етарлича эътибор бермаслигида”, деб бекор айтмаган.

– Ўлжас Ўмарович, сиз билан мана шундай яқиндан суҳбатлашишни орзу қилардим, ортиқча саволлар билан бошингизни қотирганим учун узр сўрайман...

– Ҳечқиси йўқ, Сергей Петрович, бемалол... Сиз билан фикрлашиш менга ҳам ёқади.

– Бугунги кунда Солженицин ҳақида турли гаплар айланиб юрибди. У ҳақда қандай фикрдасиз? – деди Сорокин Ўлжасга қисик кўзларини синовчан тикиб.

– Александр Исаевични ёмон ёзувчи десак, виждонсизлик, яхши сиёсатдон десак – ҳақиқатга хиёнат қилган бўламиз. Солженицин океанинг нарёғидан ҳаётимизга қора кўзойнак тақиб қарагани боис – уни фақат қора ранга кўраяпгандай...

– Яқинда Семей вилоятидаги Абай, Абирали, Шубартов, Ақсувот, Кўкбетти туманларида ўтказган учрашувларингиз ҳақидаги ахборотларни маҳаллий рўзномаларда ўқигандим. Сафардан қайтибоқ республи-

канинг биринчи раҳбари қабулида бўлиб, вилоятда зудлик билан ҳал этилиши зарур бўлган бир қанча муаммоларни қўйибсиз.

– Семей вилоятида зудлик билан ҳал этилиши зарур бўлган учта муаммога тўхталдим. Бунинг биринчиси, яъни ўта мушқули – Семейдаги атом синов полигонини ёпиш. Иккинчиси – чекка туманлардаги халқнинг юрагида армон бўлиб қотган муаммоларни, яъни сув, йўл, электр таъминоти пайсалга солинмасдан, тезда ҳал этилиши керак. Учинчиси – юрт-миздаги экологик вазиятнинг танглиги. Бу танглик фақат Семей вилоятидагина эмас, балки бутун Қозоғистонга дахлдор.

– Бу гапларингиз тўғри-ю, лекин уларнинг ечимини топиб бўлрамикан? Айниқса, Семей полигони муаммосини ҳал этиш қийин бўлса керак...

– Тўғри, қийинликка қийин, – деди Ўлжас ўйчанлик билан. – Аммо қийин деб қўл қовуштириб ўтириб бўлмайди? “Пессимист – ҳар қандай имкониятда қийинчиликларни кўради, оптимист – ҳар қандай қийинчиликлардан имконият ахтаради”, – деган экан Уинстон Черчилль. Кези келганда, мазкур муаммоларни Москванинг эски майдонидаги Кремлга ҳам, иттифоқдош ўн беш республика халқига ҳам етказармиз.

Куёш уфқ ортига беркиниб, оқшом қоронғилиги қуюқлаша бошлади. Энди сув сатҳини шалоплатиб сакраган улкан ва чавақ балиқлар ҳам, чағалайларнинг тинимсиз чийиллаши ҳам тиниб, кўл узра сокинлик чўка бошлади.

– Ёруғроқда пастга туша қолайлик, – деди Сорокин.

Улар зинадан пастга тушаётганларида кема оёғига ем тушган отдай юришини секинлата бориб, таққа тўхтади. Сорокин билан Ўлжас бир-бирларига урилиб, зинадан пастга йиқилишларига оз қолди.

– Эҳ, жин урсин! – деди Сорокин.

– Нима гап? – ажабланиб сўради Ўлжас.

– Кема лойқага тиқилди.

– Энди нима қиламиз?

– Тонг отгунча кутишдан бошқа иложимиз йўқ.

– Шуниси етмай турувди! – деди Ўлжас асабийлашиб.

Лекин ялпоқ бет, катта оғиз кема капитани Жўлим бамайлихотирлик билан:

– Ничего, – деди устарада қиртишланган ялтир бошини улкан кафти билан силар экан. – Ҳозир кўлда сув пасайди, лекин тун ярмида қайта кўтарилади. Тонг отиши билан зувиллатиб, сизларни нариги соҳилга етказиб бораман. Сергей Петрович тонггача зериктирмайди, вақтнинг қандай ўтганини сезмайсизлар.

– Вақтни – ку бир амаллаб ўтказишга ўтказармиз, лекин соҳилда йўлимизга кўз тикиб ўтирган халқ нима дейди? Шундоқ ҳам тайинланган вақтдан кечикдик. Улар бизни эртагача кутишмайди, – деди Ўлжас хафсаласи пир бўлиб.

– Балки кутишар? – деди Жўлим илжайиб.

– Нима бўлсаям, борганда кўрармиз, – деди Сергей Петрович.

Жўлимнинг айтгани бўлди. Сергей Петровичнинг бир ўзи бир театрга татийдиган ҳунари бор экан. Палубага ёзилган дастурхон тепасида ҳангома, латифагўйлик қилиб, ҳаммани кулдирди, баянни қулочлаб чўзиб, лапарлар айтди:

*Ўрмон кезиб Ванюша,
Кўриб қолди Маняни.
Маня ҳам тинч юрмасдан,
Севиб қопти Саняни.*

...Тонгги ширин уйқуда ётган Ўлжасни Сорокин уйғотди.

– Ўлжас Ўмарович, тулинг, учрашув жойига яқинлашиб қолдик.

– Соат неча бўлди? – деди Ўлжас ўриндикдан турар экан.

– Тонгги беш.

Ўлжас дарров кийиниб, ювинди-да, Сорокин изидан палубага кўта-

рилди. Улар ёнма-ён туриб, соҳилга тикилишди.

– Ана, учрашув жойига етиб ҳам қолдик, – деди Сорокин қўли билан соҳилни кўрсатиб. – Соҳилда турганларни кўряпсизми?

– Кўряпман, улар жуда кўпчилик-ку? – деди Ўлжас ажабланиб.

– Камида икки юзтача. Булар кеча оқшом сиз билан учрашувга келишган.

– Бундан чиқди, улар бизни мана шу очиқ осмон тагида, қўл ёқасида тунни билан ухламай кутишганми?

– Албатта, Ўлжас Умарович...

– Ёпира-ай! Халқни куттириб қўйганимиз ноқулай бўлди-да! Бу гуноҳни энди қандай ювамиз?

– Бунга сиз айбдормассиз. Манов Зайсан қўлида сувнинг сатҳи оқшомлари пасайиб, тун яримида яна кўтарилишидан кемалар баъзан лойқага тикилиб қолишини маҳаллий халқ яхши билади.

Икковлари сўзлашиб, пастга тушишди. Кема юришини секинлатиб, соҳилга келиб тўхтади. Шундан сўнг қўл ёқасидаги кенг майдонда тўпланиб трган оломон кемадан тушаётганлар истиқболига юрди. Олдинги тўпда келаётган миллий либосдаги баланд бўйли қиз тўдадагилардан бир қадам олдинга чиқди. Унинг чиройли бўтакўзлари мўлтираб, оппоқ чеҳараси тонг қуёшининг қизғиш нурларидан товланиб, шоирга нон-туз тутди. Ноннинг бир чеккасидан ушатаётган шоирнинг нигоҳи қизнинг нигоҳи билан тўкнашди. Шу лаҳзада нон тугган малакнинг ёноқлари аввалгидан-да ловиллаб, қизарди, юраги гупиллаб урди.

– Хуш келибсиз, Ўлжас оға! Сизни қарши олаётганимдан бахтлиман! – деди қиз ҳаяжонини яширолмай, овози тўлқинланиб.

– Раҳмат, қароғим!

– Бутун халқ сиз билан тилақдош, оға!

– Исминг нима, бўтам?

– Оқморол!

– Исмингни топиб қўйишган экан, Оқморол деса оқморол экансан, қайда юрсанг ҳам омон бўл! – деди шоир қизга меҳр билан тикилганича. Шу пайт майдон узра:

– Ўлжас!

– Ўлжас!

– Ўлжас! – деган хитоблар янгради.

– Ўлжас!

– Ўлжас!

Шоир қўлини кўксига қўйганча, халққа таъзим қилиб:

– Куттириб қўйганимиз учун узр сўрайман! – деди.

– Ҳечқиси йўқ, бир тун – минг кун эмас! – деди ўртада турган миқти гавдали йигит. – Биз сизни қанча кутиш керак бўлса, шунча кутишга розимиз!

– Ўртоқлар, – деди Сорокин. – Вақтни ўтказмасдан ишга киришайлик, учрашувни қаерда ўтказамиз? Клубдами, очиқ майдондами? Халқ театрининг режиссёри қани?

– Шу ерданман, Сергей Петрович, – баланд бўйли оқ-сарикдан келган йигит оломон ичидан чиқиб, Ўлжаснинг қаршисига келиб, тиз чўкди-да:

– Исми тилларда дoston бўлган буюк шоирни кўриб турганимдан бағоят бахтлиман! Сиз билан замондошлигимдан фахрланаман, Ўлжас Умаровчи! – деди ҳаяжон билан.

– Ўрнингиздан турунг! Бу нима қилганингиз? – деди норғул йигитнинг тиз чўкиб туришидан ўнғайсизланиб, қулогигача қизариб кетган Ўлжас, сўнг уни қўлтигидан кўтариб, ўрnidан турғазди. – Исмингни билсак бўладими, йигит?

– Исминг – Антолий, фамилиям – Иванов.

– Нима дейсан, режиссёр, учрашувни қаерда ўтказсак бўлади? – сўради Ўлжас.

– Клубимиз кичик – тўпланганлар сифмайди. Қарши бўлмасангиз, шу очиқ майдонда ўтказсак, дегандим.

– Маъкул, сен айтганча бўла қолсин, – рози бўлди Ўлжас. – Унда учрашувни бошла, режиссёр.

Режиссёрнинг ишораси билан Зайсан соҳилидаги майдонда, шаҳар театрларидаги спектаклларга ўхшамайдиган, ўзгача бир томоша бошланиб кетди. Томошабинлар нигоҳи олдидан Маҳамбетдан Ўлжасгача ўтган ботирлару шоирлар бир-бир ўта бошладилар. Улар шунчаки ўтмасдан, санъатларини Ўлжаснинг шеърлари жўрлигида намоиш этиб ўтишарди. Майдон узра шоирнинг ақиқ сатрлари қирқ дақиқа давомида баралла янграб турди. Ундан кейин Ўлжасга нон-туз тутган Оқморол гўзал кўшиқ айтиб, рақсга тушди. Учрашув сўнггида Ўлжас мухтасар кириш сўзи айтиб, сўнг ўз шеърларидан ўқий бошлади:

*Сен деб оздим,
Сени деб қалтирадим.
Сен бўлмасанг,
Менинг ҳам йўқ юрагим, –*

деб мухлислар олдида ҳаяжон ва завқ билан шеърларини ўқий бошлади. “Ёпирай, айланиб ўтайин, садағанг кетайин, Ўлжас оғам-эй, манов шеърни сиз эмас, мен ёзгандайман, – дерди Оқморол ўзича пичирлаб. – Манов сатрлар менинг сизга умр бўйи айта олмаган туйғуларим, бу ёлғон дунёдаги қалбимни ўртаган армонларим, чин дунёга ўзим билан бирга олиб кетадиган сирларим-ку. Қосим оқин айтганидай “Ошиқ эдим, нетайин, уни билар жон қайда, армон билан ўтайин, армонсиздан не фойда?..” Мана шу Ўлжаснинг “Севмаса гар мени тоғлар, мени қандай қадрларди одамлар”, деган шеъри бор эмасмиди? Шуни ўзгача қилиб, “Севмаса мени Ўлжас агар, мени қандай қадрларди одамлар!” – десам манов халойиқ нима деркин? “Худо бўлиб бировни бир хатардан қутқазсанг, бундан ортиқ бахт йўқдир агар билсанг!” – деб ёзгандингиз-ку, Ўлжас оға! Худо бўлмаёқ, Ўлжас бўлиб, сен деб ёнган юрагимнинг оловини ўчирсанг мен учун “бундан ортиқ бахт йўқдир агар билсанг”, арслоним, донишмандим, жон оғам, қайда юрсанг омон бўл, йўлингга чивинча жонимни садаға қила-йин!”

*Фарб ҳам йўқдир,
Шарқ ҳам йўқ.
Ҳазиллашманг, бўзарманг.
Барча улуг тилларда
Битта сўз бор – бу замин.*

“Бу Гагарин фазога учган кечадаёқ бургутдайин парвоз қилган истеъдоднинг теран тебранишидан қуйма олтин бўлиб қоғозга қуйилган “Инсонга таъзим қил, Замин!” достони-ку, – ўйлади Оқморол. – Ёқут сўзлардан тўқилган гавҳар сатрлар сиёҳи қуримасдан оқ, республиканинг энг мўътабар газетасида эълон қилиниб, варақа ҳолида Олмаота осмонидан аэропландан сочилганини матбуотда ўқигандим. Бу юлдузли дoston шоирнинг ҳам юлдузини юксакдан порлатган эди. “Инсонга таъзим қил,Замин”ни Ўлжас бадавлат АҚШ билан калондимоғ Англияда, башанг Францияда ўқиб, ҳаммани лол қолдирди. Ўшанда шоир атиги йигирма беш ёшда эди. Ўттизга етмасдан ўрда бузган олтин оғам-эй, ўшандан бери сен жаҳоннинг қай гўшаларида бўлмадинг. Жаҳонни бошдан-оёқ неча бор кезиб чиқдинг. Кўҳна Африкани ҳам оловли шеърларинг билан мудроқ уйқудан уйғотиб, “қозоқ” деган номни оламга машҳур қилдинг. Айланайин, олмосдай асил оғам-эй, бу сенинг биринчи жасоратинг эди. Ундан кейинги яна бир мардлигингни эл унутганича йўқ. Илмда янгилик яратиб, тўнқариш ясаган “АЗ и Я” китобинг республиканигина эмас, бутун Шўролар Иттифоқини ларзага солмадими?! Миллионлаган одамлар онгини ўзгартирган ўша китобингнинг бир донасини одамлар битта “Волга” автомашинасига айирбошлаган пайтларда

каландимоғ шовинистларнинг сенга ёппа ҳужуми бошланиб кетди. Ўшанда сенга ит ҳам, кит ҳам ташланган эди. Бу ҳужумга икки юз эллик миллионлик халқи бор “ СССР” деб аталмиш улкан империянинг сур кардинали Сусловнинг ўзи бош бўлган эди. Шунда ҳам сен эгилмадинг, синмадинг...

Қуёшнинг шарқдан чиқиши қанчалик ҳақиқат бўлса, юксалиш ҳам шарқдан бошлангани аксиома эканлигини қўрқмасдан айтиб, бошингни кундага қўйиб, халқининг қадрини юксалтиришни мардлик демай не дейин?! Ёлғиз менгина эмас, оламдаги жами гўзал қизларнинг орзусига айланган Ўлжас оғамга табиат сахийлик кўрсатиб, ўйдан ҳам, бўйдан ҳам қисмаган. Яратганнинг назари тушиб, бўйи билан ўйи, чиройи билан буюклиги мос тушган бундай йигит яна қайда бор? Овози ҳам бунча ёқимли бўлмаса, бундай ажойиб талаффуз СССР халқ артисти у ёқда турсин, жаҳон халқ артистида ҳам йўқ! “Инсонни – инсон этувчи бир улугъ фазилат бор, унинг номи – ҳаё!” деган экан донишманд адибимиз Мустафин. Агар қозоқ қизига хос бўлган ҳаё билан уят тушов бўлмаганида ўзим сени излаб бориб, бўйнингга қўриқ ташлаган бўлардим! Энди сенга ғойибдан ошиқ бўлиб, олисдан туриб, сенга омонлик тилашдан ўзга чорам йўқ, жоним оғам!..”

Тўлқинланиб, шиддат билан шеър ўқиётган қизил кўйлакли шоирга тикилган Оқморолнинг кўнглида ана шу ўйлар туғён урарди.

Шоир шеър ўқишдан тўхташи билан майдон узра гулдурос қарсақлар ила:

- Ўлжас!
- Ўлжас!
- Ўлжас!!! – деган овозлар янграй бошлади.
- Қойилман! Бу унутилмас учрашув бўлди! – деб ҳаяжон ила Ўлжаснинг кўлини сиқди Сорокин.
- Энди нима қиламиз? – сўради Ўлжас.
- Энди Зайсан туманидаги Куршим совхозига борамиз.
- Совхозга бормасак бўлмайдимиз? – деди Ўлжас эртанги чет эл сафари ёдига тушиб. – Олмаотага эрта тонггача етиб боришим керак.
- Совхозга бормасангиз бўлмайди! – деди шу пайт унинг ёнига етиб келган Оқморол.
- Нега, бўтам? – кулимсраб сўради Ўлжас.
- Биринчидан – у менинг овулим, иккинчидан – халққа айтиб қўйганмиз.. Эл йўлингизга интизор бўлиб кутиб ўтирибди, оға!
- Иккала сабаб ҳам салмоқли экан, начора, борсак борайлик, – деди Ўлжас. Шу топда майдон узра яна:
- Ўлжас!
- Ўлжас!
- Ўлжас! —

деган хитоблар такрор янгради. Тўпдан ажралиб чиққан рус, қозоқ йигитлари келиб, Ўлжасни ердан даст кўтариб олишди.

- Ўлжас!
 - Шоир Ўлжас яшасин!
 - Ботир Ўлжас яшасин!
- деган хитоблар такрор-такрор янгради.
- Йигитлар, шоирни толиқтирманглар, қани энди отларга! – деди Сорокин.

Йигитлар Ўлжасни кўтарганча, машина ёнига олиб келишди. Шу пайт Оқморол қандайдир номаълум бир куч ила Ўлжасни кўтариб бораётган йигитлар тўдаси ордидан югуриб бориб, машинанинг олд эшигини очётган шоирга:

– Ўлжас оға, сизнинг ёнингизда кетсам майлими? – деди ҳаяжонини босишга интилиб. Қизнинг мўлтираган кўзларидан унинг қалбида жунбушга келаётган ҳаяжонни уққан шоир:

– Ўтирақол, бўтам, ўтир, – деди машинанинг орқа эшигини очиб, унга Оқморолни чиқазди-да, ўзи ёнига жойлашди.

Қайтган ғозлардай қатор тизилган машиналар карвони совхоз маркази томон елиб борарди. Кутилмаган бахтдан боши айланган Оқморол узун киприкларини ерга тикканича, ўйлаб борарди: “Бу ўнгимми ё тушимми?! Худойим-эй, наҳотки Ўлжас оғанинг ёнида ўтирган бўлсам? (У кўзларини охира охира очиб, ўнг томонда ўтирган Ўлжасга чўчибгина кўз қирини ташалади) Тушим эмас, ўнгим-ку бу! Кўкдан тилаганини Худойим ердан беради, деганлари шу бўлса керак-да! Пешонам бунча ярқираган бўлмаса! Айланайин, Ўлжас оға, фақат хаёлимда сен билан уйқуга кетиб, сен билан уйғонаман. Сен билан бирга бўлсам аёвлим кўнгилда қолмас эди қайғу, -мунг. Сенинг ўтли қучоғингда балқиган малаканинг ҳам бу дунёда армони бормикан? Қучоғингдаги ёринг – қадрингни билармикан? Сен билан ёнма-ён ўтирган бу лаҳзалар унутилармикан? Бундан кейинги ўзга шодлик, ўзга қувончлар бу бахтга етармикан? Ўлжас оғам билан очилиб-сочилиб суҳбатлашсам эди. Ўзи менга тикилади, лекин гапирмайди. Кўзини очмасанг, булоқ ҳам оқмайди! Юрагимдан юрагига қандай қилиб йўл топайин, сўзни ўзинг бошламасанг, жон оға, қиз бошим билан мен нетиб ун қотайин?!”

Шу пайт Оқморолнинг дилидан кечаётган ўйларини уққандай Ўлжас сўз бошлади:

- Қай тоғнинг кийигисан, бўтам?
- Баяновул тоғининг кийигиман, оға.
- Ўхў, унда иккаламиз ҳамюрт, туғишган эканмиз-да...
- Қандай қилиб? Сиз Олмаотада туғилмаганмисиз?

– Ҳа, Олмаотада туғилганман, лекин Сулаймон бобом ҳам, отам Умар ҳам Баяновулда туғилганлар. Бошини гаровга тикиб, Аблайхонни асирликдан қутқазган бобокалоним Ўлжабойнинг мақбараси ҳам Баяновулда. Қиндик қоним Олмаотага тўкилган бўлса-да, туб томирим Баян тоғи этагида. Аблайхон лашкарининг ўнг қанот сардори бўлган Ўлжабой ботиб қозоқ ерига бостириб келган жунғорларга қарши жангларда мислсиз жасорат кўрсатган экан. Жунғорлар билан бўладиган ҳал қилувчи жанг олдидан бўлиб ўтган машваратда айрим уруғ сардорларининг қўрқоқлигидан ғазабланган Ўлжабой бобом аждаҳо илоннинг бошини қўлтиғида қисиб, оғзидаги тилини суғириб, кейин илоннинг бошини тиши билан юлиб олиб, ерга туфлаб, лабидидаги қонни артмасдан, муштини тукканича: “Агар биз эл бўлиб, бир муштга жипслашиб, жасорат кўрсатсак, аждаҳонинг бошини худди мана шундай чопиб ташлаймиз. Бошимиз бирикмасдан, мана бундай сафсата сотиб ўтирсак, аждаҳо бизни ютиб юборади!” – деб наъра тортган экан.

- Жунғорларнинг туғида аждаҳо тавсвирланган-да!

- Топдинг, бўтам!

– Шу йўл билан кўпнинг ғурурини уйғотган Ўлжабой бобомиз қанчалар доно экан. Сизнинг шажарингизни яхши билмасам-да, Ўлжас оға оддий эмас, асил бўлиши керак, деб ўйлардим. Бекорга шунқордан — шунқор, тулпордан – тулпор бунёд бўлади, дейилмаган! Янглишмаган эканман. Билсангиз, сизда юксакларга юксалтиргувчи қўш қанот бор...

- Бу нима деганинг, бўтам?

– Бу – шоирлик билан ботирилигингиз, деганим. Бу икки фазилатни яртаган суюкли бандасигагина ато этар экан.

– Офарин, бўтам, гапларингни тинглаб табиатингга шоирлик хосми дейман-да...

– Яширмайман, унча-мунча шеърлар машқ қилиб тураман. Лекин шоирликнинг манзили биз учун ғоят олис, оға...

- Битта шеърингни ўқи-чи, бўтам.

- Сизнинг олдингизда шеър ўқишга уяламан.

- Уялма. Ўқи, бўтам, ўқи.

- Майли, ўқисам ўқийин, лекин жиндай кутасиз.

- Нега, жоним?

- Юрагим жиндай тинчиб, ўзимга келиб олайин. Майлими, жон... –

деб Оқморол ютинди, “жоним” дейишга оз қолиб, “жон оға” деб сўзини якунлади. Сўнг хаёлини бир жойга жамлаб, кўзларини бир нуқтага тикканича, Ўлжасга аталган шеърини ўқишга тутинди.

*Эр йигитнинг сўзи бир, тупроғи чин,
Элимнинг баланд учган қирони – сен.
“АЗ и Я”-ла дунёни титратгандинг,
Қозоқнинг ифтихори, ишончи сен!
Минг йилларда бир туғилар сендай инсон,
Номинг – донгинг келаётир ҳув олисдан,
Азиз номинг шарафлансин яна минг йил,
Шунқор довинг келиб турсин
Аршдан.*

*Шеърларингда замон руҳи, жони бор,
Миллатимиз имони бор, қони бор!
Ўлжас каби улуғ шоир, ботирни,
Ҳей асрлар! Ётсирмай таниб ол!
Кўқда Аллоҳ,
Ерда Халқ,
Тилагимни қабул эт,
Қабул эт! –*

деб шеърини якунлади Оқморол.

– Шоир онамиз Мариям Ҳакимжонова ибораси билан айтганда “Истеъдодинг томири теран, кўк тол экан, сездим, юрагингда ўт бор экан”, – деди Ўлжас.

– Менга сизнинг фикрингиз қадрли, жон оға, – наргис кўзларини ерга тикканча деди Оқморол юзи лов-лов ёниб.

– Сен – шоирсан, бўтам.

– Ростданми, жон оға?

– Рост, бўтам, рост! Яхши оқиннинг истеъдоди битта шеърданоқ кўрилади. Сен адабиётимизнинг эртасисан. Чиқар тоғинг юксак бўлсин, кўксинг гумбирлаган куйга тўлсин! Кел-чи, бўтам, қутлаб қўяйин.

Ўлжас қизнинг бетидан ўпиб қўйди. Ёноқлари чўғ бўлиб ёниб, бадани олов бўлиб ловиллаган ёш қизнинг кўзлари тиниб, шоирнинг кўксига бошини қўйиб, сўз билан ифода этиб бўлмайдиган ажойиб бир лаҳзани бошидан кечирди. Ўй билан тушнинг ўртасида, ўзи умр бўйи ошиқ бўлган инсоннинг кўксида ҳушини йўқотгудай бўлди, сўнг ҳаяжондан энтикиб: “Раҳмат, сизга, жон оға! Бу дам ҳаётимдаги энг бахтли кун бўлди!..” – дея олди.

Авалгидан ҳам сулувланиб, қорга ағанаган қирнинг қизил тулкисидай чехраси қулф уриб, бошини кўтарган Оқморолнинг юзига суқланиб қараган Ўлжаснинг хаёлига Пушкиннинг Анна Кернга бағишлаган шеърий сатрлари келди:

*Эсимдадир ажиб дам ҳали,
Кўз олдимда бўлдинг намоён –
Сен – севгининг олов-машъали,
Соф гўзаллик кўзгусисимон!*

“Бу лаҳзалар сира хаёлдан кетарми? Ўзга бир шодлик, қувонч бу бахтга етарми? Бундан кейин эртага ўлиб кетсам-да, армоним йўқ, жон оға! Чивин жоним сизга садаға бўлсин!” – дерди Оқморолнинг ёниқ нигоҳи.

*Мен шундайман ҳар қачон, ҳар лаҳзада,
Яширмасман жоним ёниб-қуйса-да.
Кўп нарсага етмади куч, бироқ мен
Алдамадим,
Алдаш қўлдан келса-да, –*

деди Ўлжас қизнинг ловиллаган чехрагисга меҳр ила тикилиб.

– Мениям алдамайсиз-а, жон оға!

*Оқинми оқин
Келажакни алдаса?!*

– Келажак деганингиз менми шунда?

– Ҳа, сенсан, бўтам. Сен сарвқомат, бенуқсон сулувсан! Жозибалисан! Буюксан! Дарвоқе, менинг Маргарита исмли ёрим бор. Сенга бўлган туйғумни Фафу оқин сўзи билан айтсам:

“Бораман шартдан қайта олмай, севаман деб айта олмай.”

– Жамбил отамиз айтганидай: “ Оқин учун азоблиси мана шу” денг, жон оға!

– Ҳа, шундай, бўтам! – деди Ўлжас кулимсираб.

– Сизни тушундим, оға, – деди қиз маъюсланиб.

Шу топда машиналар овул чеккасидаги кўркам бино қаршисига келиб тўхтади.

– Бу бизнинг маданият уйимиз, – деди Оқморол.

– Чиройли экан, – деди Ўлжас бинони кўздан кечирар экан.

– Овулимизнинг нафақат бинолари, қизлари ҳам чиройли, – деб кулди Оқморол.

– Сенга қараб, бу гапингга шак келтирмайман.

– Ростдан мен чиройлиманми? – кулди Оқморол.

– Ёлғон гапиришни билмайман, – деди Ўлжас.

– Овулимизда мендан ҳам чиройлироқ қизлар бор.

– Бу оламда сендан гўзалроқ қиз борлигига ишонмайман.

– Бу гапингизни нима билан исботлайсиз?

– Сенга атаб “Оламнинг энг гўзал қизига” деган шеър ёзаман.

– Раҳмат, оға! Мен сиздан усиз ҳам бир умрга қарздорман.

– Нега, бўтам?

– Бугун менга ҳадя этган энг бахтли кун учун!

Улар ўзаро суҳбатлашиб маданият саройининг ичкарисига кириб боришди. Меҳмонлар остонадан киришлари билан томоша залини тўлдириб ўтирган халқ оёққа қалқиб, уларни қарсақлар билан қарши олди.

– Ўлжас!

– Ўлжас! –

деган хитоблар янгради.

Учрашувни кириш сўзи билан очган Сорокин:

– Шоир Ўлжас Сулаймонов шеърятти ҳақида сўз Оқморол Асқаровага! – деди.

Минбарга чаққон кўтарилган Оқморол ҳаяжонини босиб, пешонасига тушган бир тола сочини кафти билан орқага қайириб, сўз бошлади. У қўлидаги кафтдай қоғозга онда-сонда кўз ташлаб, шоир ижоди ҳақида тўлқинланиб, жўшиб гапирарди. Қизнинг овози ҳам ҳуснига мос, ёқимли, ойдин булоқ сувидай шарқираб, қуйилиб келарди.

– Марҳамати чексиз Аллоҳ таолонинг иродаси ила ўйдан ҳам, бўйдан ҳам мукамал қилиб яралган сирти нурли, қалби сирли, барчага бирдай суюкли шоиримиз ҳақида ўйлаганда қадимдан қолган бир эски ривоят ёдимга тушади. Ўтимишда ўз элининг хазинаси ила ерига кўзи тўймасдан қўшни мамлакат ери билан хазинасига кўз олайтирган бир подшо ўша элнинг сирлари-ю, ожиз ерларини ўрганиб қайтган айғоқчиси билан шундай суҳбат қилган экан.

– Сўзла, арслоним, қўшни шоҳнинг қанча лашкари бор экан?

– Лашкари юз минг экан, шоҳим!

– Юз минг?! Менинг етти юз минг лашкарим олдида бу бир урвоқча ҳам бўлмас экан! Юз минг лашкарни нари борса бир соатга қолмай кириб ташлаймиз! Унда эртаданок юриш бошлаймиз!

– Ў, зоти олийлари! – дебди жосус, – аммо у юртнинг оташнафас,

тили тигдан ўткир шоирлари кўп экан.

– Менга шоирларининг сонини эмас, салмоғини айт! Халқи шеърларини ёддан айтадиган, қўшиқ қилиб куйлайдиган шоирлари нечта экан?

– Халқи шеърларини ёддан биладиган, оғзи билан қуш овлайдиган шоири етти нафар экан.

– Эл суйган шоири етти нафар дедингми? – дебди подшо ўйга толиб.

– Ҳа, онҳазрат, етти нафар!

– Унда фикримдан қайтдим, урушга бормаимиз, – дебди шоҳ. – Ундай юрт билан қасдлашиб бўлмайди!

– Олампадох, нега фикрингиз бунчалик тез ўзгарди? – ажабаланиб сўрабди жосус.

– Халқ суйган етти нафар шоир – ошиб ўтиб бўлмайдиган етти тоғ, сузиб ўтиб бўлмайдиган етти денгиз! Етти денгиздан кечиб, етти тоғдан ошиб ўтиб бўлармиди? Етти шоир етти томондан наъра тортиб, отга минганда халқ денгиздай тўқинланиб, алп тоққа айланмайдими? Денгизни – довул, халқни – шоир кўтаради. Менинг етти юз минг аскарим бўлгани билан, халқнинг руҳини кўтарадиган, дилига қувват бўладиган битта ҳам шоирим йўқ. Давлатимиз қудратли. Элимизда ҳамма нарса бисёр. Лекин, энг кераклиси – суянса бўладиган шоири йўқ. Қирқ вазирим билан минг аҳбобимни оғзи дуоли бир шоирга алмашмас эдим. Афсуски, бу менинг армоним! – деганича подшо бармоғини тишлаб, боши ҳам бўлганича ўтириб қолибди. Биз бугун мана шу ривоятни ҳақиқатага айлантира оладиган атоқли шоир – Ўлжас Ўмар ўғли Сулаймонов билан учрашиш бахтига муяссар бўлиб турибмиз, – деб бошлади Оқморол сўзини.

Сўнг у “Биз Ўлжасни нима учун севаимиз, нега уни жаҳоннинг жами зиёли қавми ҳурмат қилади? – деган саволга ўринли жавоб берди. Гапларини шоирнинг шеърларидан иқтибослар келтириб, далиллади.

“Ўлжасга ўхшайдиган рус шоири М. Ю. Лермонтов “Шухрат учун шоир азобдан хирох тўлайди, у шуҳратни текин олмайди” деган сатрлари хаёлимга келади. Мен шу ўринда шоирнинг “АЗ и Я” китобини назарда тутмоқдаман”, – деб сўзини давом эттирди қиз.

Ўлжас минбардаги қизга ҳайратланиб тикилди. “Манов қиз бу гапни чекка овулда эмас, шаҳарда айтганида боши балоларга қолган бўларди...” – ўйлади шоир.

Оқморол сўзини Ўлжаснинг “Маҳамбетга” шеърининг:

*Қандай бахт бу – оқин бўлиб туғилдим!
Йўқса, сени танирмидим оқин деб?! –*

сатрлари билан якунлади.

Оқморолдан кейин Сорокин гулдурос қарсақлар остида навбатни Ўлжасга берди. Шоир сўзининг бошида чекка овулларда ҳам замон талабига мос мактаблар қуриш ҳақида гапирди. Шу пайт, зал ўртасидан, ўтмиш баҳодирларига ўхшаш алпқомат, бургут қарашли қария ўрнидан туриб:

– Айланайин, Ўлжас! Сўзингни бўлганим учун кечир, овулларимиздаги кам-кўстларни ўзимиз бутлармиз. Сенга халқ номидан айтадиган иккита омонатим бор. Рухсат бўлса, шуларни айтсам, – деди.

– Айтинг, – деди Ўлжас.

– Айтсам, биринчи омонат – Семей полигонини ёпишга ёрдамлаш, иккинчиси – “АЗ и Я”нинг давоми – “Минг бир сўз”ни ёзиб тугат.

– Исмингиз нимаиди, оқсоқол?

– Исмингиз – Абзал, отамнинг исми – Муҳаммадjon.

– Халқ айтса – хон туясини сўйипти, деган отам қозоқ. Мен хон ҳам эмасман, халқдан буюк ҳам эмасман. Халқ номидан айтган омонатингизни қабул қилдим. Уларнинг уддасидан чиқишга ваъда бераман, Абзал оға!

Зални яна қарсақлар тутиб кетди.

Шоир сал тин олиб, сўнг шеърларини ўқишга тутинди. Шоирнинг ўктам овози, унинг ўтли сатрлари олдинги қаторда вужуди қулоқ бўлиб ўтирган Оқморолнинг қалбини унбушга келтирарди. Назарида шоир тўлқинланиб айтаётган сўзлар унинг юрагидан чиқаётгандай, бу шеърини сатрлар фақат унинг кўнгли туйғуларини ифода этаётгандай туюларди. “Ёпирай, бу мен-ку, мен айтолмаган фикрларни у қандай билади. Манов сатрларни у эмас, мен ёзгандайман!” – деб пичирларди қиз.

Учрашув сўнгида халқ шоирнинг елкасига хонлар киядиган зар тўн ёпди, тагига оқ арғумоқ миндирди, қўлига тилла соат тақди.

– Қозоқда “Ҳоз еганига эмас, сакраганига семиради”, деган гап бор, – деди Ўлжас, – Сизларнинг менга кўрсатган илтифотинглардан бошим осмонга етди. Менга кўрсатган бу ҳурматни – қозоқ адабиётига кўрсатилган ҳурмат, деб биламан. Уч хил совғангиздан ғурурланиб кетдим. Совғангизнинг бири – манов оқ арғумоқни овулингизнинг оқсоқоли – Абзал оғага, манов тилла соатни ижодимни ўринли ва ўйли таҳил қила олган олтин қизинглар – Оқморол Асқаровага тақдим этишга ижозат бергайсиз! – деди у қарсақлар остида. – Энди, манов, елкамга ташлаган тўнни Олмаотага олиб кетаман. Бу тўн менинг танамгагина эмас, юрагимга ҳам илиқлиқ бағишлаб, сизларни эслатиб туради, садағанг кетайин халқим. Сизларга соғлиқ, бахт тилайман. Ойларимиз – ёруғ, йиллармиз – юлдузли бўлсин!

Совхоз ошхонасида меҳмонлар шарафига зиёфат берилди. Зиёфат сўнгида Абзал оға томоқ қириб, сўз бошлади:

– Айланайин, Ўлжас! Сен тарихни биздан яхши биласан. Қозоқда не-не сўзга чечан шоирлару оқинлар ўтган. Шулардан бири – Кўр Қораке-рей. Уни кўрган – билган донишмандлар ўз замонасининг забони бўлган бу оқинга:

*Хон олдида борганда,
Қалтираб ёлғон айтмасди.
Халқ олдида борганда
Халқи ҳам шу сўздан қайтмасди.
Ясоқни ёвга солганда
Юраги кўркувдан қотмасди, –*

деб таъриф берганлар.

Бугунги даврнинг ана шундай марди ўзингсан, Ўлжас! Эл учун қилган ишларинг олти алашга маълум, номинг эса оламга машхур. Сен ўтмишдаги алпларнинг кўзисан, Маҳамбет билан Мағжоннинг ўзисан! Халқ сени мана шу қўш алпнинг қўшилмаси деб тан олди, мудроқ босса ўтли сатрларингдан уйғонди. Буюк мансаб – юксак қоя, унга қанот қоқиб қирон ҳам чиқади, судралиб илон ҳам чиқади. Сен оддий эмас, асилсан. Ўлжабой сингари ботирнинг еттинчи авлодисан. Сенга Худо ато этган олмос сўз билан қозоқ деган элни оламга танитдинг. Олатоғдай юксак номинг билан халқингга кўрғон бўлдинг. Шоирликка, фарзандликка муносиб эрсан! Ҳам бўйли, ҳам ўйлисан! Суюқлисан! Шундан сен ёшу қари, эр-кагу аёл, қозоғу ўрисга қадрилисан. Қайга борсанг-да, халқ йўлингга пеш-воз чиқиб, кучоқ очиб кутиб олади, бошга кўтариб, иззат қилади. Халқим деган ўйингдан, элим, деган сўзингдан чекинма! Ана энди, қўлингни оч, халқ номидан дуоимни берайин:

*Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим!
Худо ўзи қўлласин!
Хизир бўлсин йўлдошинг!
Қасд айласа ким сенга,
Икки дунёда ўнгмасин!
Сўзинг шамшир,
Хаёлларинг – кўрғошин!
Осмонда Аллоҳ,*

Ерда халқ,
 Ўлжас каби арслонни,
 Ақлли донишмонни,
 Ҳар қачон ҳам қўлласин!
 Жон – бовурим, Ўлжасим,
 Бахт бўлсин йўлдошинг!
 Овмин!
 – Овмин!

Дуо айтилиб, кафтлар юзларга силангач, одамлар меҳмонларни кузатгани ташқарига гуриллаб чиқди. Ўлжас кўкка қаради. Осмон беғубор эди. Овулга келганларида тик тепада турган қуёш уфқ ортига охишта чўка бошлабди. Унинг қирмизи нурлари Тарбағатой тоғининг олабаш чўққиларида товланарди. “Қанча жигарлармиз мана шу тоғнинг нарёгида, мусофир юртда умргузаронлик қилишмоқда. Ана шу уч миллион қозоқ бовурларимизни Хитойдан Қозоғистонга кўчириб келсак эди! Бунинг учун юрт мустақилликка эришмоғи керак. Ота-боболарнинг ана шу асрий орзуларига бизнинг авлод етишармикин? Истиқлолга элтувчи ана шу саодатли йўл қайда экан? Билиб-билмай қилган гуноҳларимизни кечириб, бизни ана шу йўлга бошлагайсан, Парвардигор!..” деган хаёллар бир зум шоир кўнглидан ўтди, кейин у хушёр тортиб, кузатиб чиққанларга қараб:

– Азизларим! – деди ҳаяжонланиб, – биз юрдик энди. Кўришгунча – кун яхши, йўлиққунча – йўл яхши бўлсин!

Халқ ила шоир бир-бирларини қиймасдан хўшлашди.

Ўлжас минган машина жойидан кўзгалганида Оқморолнинг кўзлари ёшга тўлди...

“Айланайин, халқим, қанчалар меҳрибон, доносан! Шоирини сенингдек суйиб, сенингдек ардоқлайдиган олтин халқ яна қайда бор?! Кафтида солиб – бола, олдига солиб – доно қилган халқни севмай бўладими?! Менам сени жон-дилимдан севаман, айланайин, олтин халқим!” – Ўлжаснинг кўнглида ана шу гаплар ўтар экан, Махатма Гандининг ўлими олдидан айтган: “Мен сени севардим, халқим, сен ҳам мени ардоқлаб севрадинг”, деган сўзлари ёдига тушиб кетди.

Тасмадай тортилган асфальт йўлда енгил машинанинг тезлиги тобора ошиб борарди.

Қуёш эса эртанги тонгда оламни яна мунаввар қилиш учун тоғлар ортига яширинди...

Шоир орзу қилган нурафшон истиқлол тонгига эса ҳали яна бир неча йиллар бор эди...

Қозоқчадан
 Меҳмон ИСЛОМҚУЛ ўғли
 таржимаси

Қалдирғоч полапонларини асранг

Собит Аймуханович Дўсанов бугунги энг таниқли қозоқ адибларидан бири саналади. Унинг қирқдан ортиқ китоблари чоп этилган, жумладан, адиб “Тоғ йўли”, “Иккинчи ҳаёт” романлари, “Йигирманчи аср” роман-эпопеяси ҳамда “Оқ арвона” номли қисса ҳамда бошқа асарлар муаллифидир. Унинг китоблари рус тилига, шунингдек, МДХ мамлакатлари ва бошқа кўплаб тилларга таржима қилинган.

Кейинги йилларда адиб асосан “Йигирманчи аср” номли роман-эпопеяси устида тер тўкиб ишлади. Тўрт жилддан иборат бу эпик асар қозоқ тилида чоп этилди, икки жилди рус тилига таржима қилинди. Таниқли

рус ёзувчиси Михаил Алексеев асарнинг русча нашрига ёзган сўзбошисида шундай дейди: “Собит Дўсанов асар моҳиятини юксак бадиият билан очиб беришга интилади. Зеро, асар руҳи ХХ асрнинг энг мураккаб, энг аянчли лавҳаларини ҳам қамраб оладики, ўқувчи кўз ўнгида янги, ҳали ўз баҳосини олмаган, мушоҳада этиб улгурилмаган янги тарих гавдаланади”.

Шу ўринда таъкидламоқ жоизки, “Йигирманчи аср” муаллифи учун М.Шолоховнинг “Тинч Дон” асари андаза бўлиб хизмат қилган ва бу сезилиб туради.

Айни чоғда ёзувчининг қалтис ҳодисаларга тўла безовта дунёга, айрим мамлакатларнинг ер юзига ҳукмрон бўлиш сиёсати, жаҳонда турли ниқоблар остида амалга оширилаётган мақсад-муддаоларга фаол муносабати ҳеч бир ўқувчини бефарқ қолдирмайди.

Ёзувчининг сазовор бўлган унвон, мукофотларини санаб ўтишнинг ҳожати йўқ. Зеро, ёзувчи ижодининг моҳияти асло унвону мукофотлар билан ўлчанмайди. Муҳими, босиб ўтилган мураккаб, оғир даврда Собит Дўсанов, машҳур шоир Улжас Сулаймонов таъкидлагани каби, ўз қалбидаги нурни, шуълани сақлаб қола билди: “ХХ асрнинг 90-йилларида кескин бурилиш кўплаб қалам соҳибларининг истеъдодига завола бўлди. Фақат айрим ёзувчилар қалбидагина ижод шуъласи милтиллаб турибди. Бу шуълани Собит Дўсанов ҳам сақлаб қола билди. Кўплаб сўнган шуълалар зулмати комида унинг китоблари, ёзган асарлари ярқираб кўзга ташланиб турибди”.

Биз ёзувчининг айни табаррук ёши нишонланаётган кунларда унинг хонадонида бўлиб, ижод ҳақида, ҳаёт ҳақида суҳбатлашдик.

– **Одатда сизнинг иш кунингиз қандай бошланади?**

– Аксарият санъаткорларга маълумки, ижод бу – тун сукунатининг маҳсулидир, кундуз эса – бошқа жамики юмушлар учун. Мен хизматда бўлган чоғларимда шу тарзда ишлардим, ҳозир расман нафақага чиққанымда ҳам бу маром шу хилда давом этмоқда. Иш услубим қадимгича: қалам ва қоғоз, компьютер ёнидан ҳамон четлаб ўтаман. Сўнги пайтларда, нимаики мени чалғитмасин, ҳар куни ёзиш билан бандман. Айтишларича, Тур Хейерделнинг ҳовлисида шундай ёзувли қуёш соати бўлар экан: “Виждонли киши дарҳол ишни бошлаши керак”. Ўйлаб қўйилган нарсалар бисёр, вақт эса ниҳоятда танқис. Бундан бир неча йиллар муқаддам маълум бир шароитларга кўра ойлаб ёзув столига яқинлашмай қўйгандим. Кейин, қўлга қаламни олганимда, менга нафақат ёзиш, уни ушлаш ҳам оғирлигини пайқаб қолдим. Шундан буён танаффус қилмасликка ҳаракат қиламан.

– **Олмон мумтоз адиби Готфрид Бенн “Иккинчи ҳаёт” номли автобиографик қиссасида ўз ижодий ҳаётини турмуш ташвишлари, унинг икир-чикирларидан қандай ҳимояланганлиги ҳақида ҳикоя қилади. Ёзувчи учун, санъаткор учун бундан ўзга йўл борми?**

– Инсоният ўзининг кўп асрлик тарихи мобайнида яшаш маромини ва ҳаётий қадриятлар мезонини муттасил шакллантириб келди. Бизнинг бутун саъй-ҳаракатимиз ана шу мезонларни англаш билан боғлиқдир. Зеро, жаҳон халқлари умумбашарий тушунчаларни бир-бирига ҳамоҳанг тарзда шакллантирганлар. Ва бу бизнинг ахлоқий пойдеворимиз бўлиб, Ер куррасида нафақат йўқолиб кетмаслигимиз учун, балки тарих зиналаридан юксалиб боришимиз учун ҳам куч-қувват бахш этиб, имкониятлар яратади. Қозоқларнинг кўчманчи ҳаётида мабодо об-ҳаво шароитлари ўзгариб, уларнинг масканларида қалдирғочлар ин кура бошлаган бўлсалар, кексалар ўгити ва кўҳна анъана ушбу полапонлар қанот чиқармагунларига қадар кишиларнинг кўчишига, жойларини ўзгаришларига изн бермаган. Мабодо ўтовга илон кириб қолгудек бўлса, аввал уни сут билан тўйдириб, кейин чиқариб юборганлар. Шу боисдан менинг идроким бу яхлитликни парчалашдан ожиздир, худди биллур ойнани синдириб, ҳам сифат жиҳатидан, ҳам ҳажмига кўра бир хил биллур парчаси ҳосил қилиб бўлмагани каби.

– **Бугунги кунда Қозогистонда адабий жараён қандай аҳволда?**
 – Қозоқ адабиёти турфа инқирозларга, кутилмаган ҳодисотларга, салтанат ўзгаришларига қарамасдан, ҳамиша қудратли адабиёт бўлиб келган. Ҳеч бир замон мамлакат истеъдодларга зориқмаган – аксинча, уларнинг янада кўпроқ юзага чиқишлари содир бўлган. Бироқ, шуни ҳам қайд этмоқ керакки, мураккаб даврларда кун кечирмоқлик, умргузаронлик қилмоқлик истеъдод эгаларига, айниқса, қийин бўлади. Чунки улар замон ўзгаришига қараб эврилишни, шароитга мослашишни ҳамиша ҳам уддалай билмайдилар. Оқибат-натижада уларнинг қалбидаги истеъдод тўлалигича юзага чиқмай туриб барҳам топиши мумкин. Шу боисдан, ризқ-рўз топиш ташвишига кўмилиб, қанчадан-қанча Аvezовлар, Муқоновлар, Мусреповлар ўзларини намоён қила олмайдилар! Жиддий адабиёт бугунги кунда оилани тебратишга омил бўла олмайди. Ана шундай мушкулликларга қарамасдан, адабиётимизнинг мумтоз вакиллари ижод қилмоқдалар, умидли ёшлар ўсиб келмоқда. Ҳозир сафларимизда романнавислар ҳам, ҳикоянавислар ҳам бор, шоирлар бисёр. Адибларнинг ўқувчилар билан учрашувлари фаоллашмоқда, ўқувчиларнинг ҳам савияси, ташаббускорлиги ошиб бормоқда...

– **Қозоқ адабиётининг бугунги кундаги намояндаларидан кимларни тилга олишингиз мумкин?**

– Мен бизнинг фаҳримиз, ишонган тоғимиз бўлган Ўлжас Сулаймонов номини алоҳида тилга олгим келади. У бугунга қадар нима ёзма-син, қозоқ адабиёти ривожига қай йўналишда, қандай ҳисса қўшган бўлмасин, ҳаммаси тарих саҳифаларига муҳрланди. Айни пайтда Ўлжас йирик жамоат арбоби ҳам – бу борада унинг ядровий ҳудудни ёпишга муваффақ бўлган “Невада – Семипалатинск” ҳаракатини бошқарганлигини эслаш кифоя. Шу воқеадан кейин замонавий тарих ўзининг янги саҳифаларини очди.

– **МДХ давлатлари қошида тузилган Гуманитар ҳамкорлик жамғармаси “Художественная литература” нашриётида “МДХ мамлакатлари мумтоз адабиёти” нашрини ташкил қилиш ташаббуси билан чиқди. Бу туркумда чоп этилган асарлар яхши акс садо бермоқда...**

– Бу эзгу ташаббус. МДХ мамлакатлари адабиёти бугунги кунда кўп жиҳатдан бир хил муаммоларни бошдан кечирмоқда. Қолаверса, адабиётлар ҳамиша бир-бирини бойитиб келган. Ўтмишда халқлар бир-бирларининг ташвиш-ўйларида, ҳаёт тарзидан, орзу-умидларидан асосан уларнинг адабиёти орқали бохабар ва баҳраманд бўлган. Бу омилнинг бугунги кунда ҳам қўл келиши шак-шубҳасиз. Шу боисдан мен бу ташаббусга, қозоқча айтганда, “Оқ йўл!” дегим келади.

– **Қозоқ адабиёти намуналари жамланган “Дўмбира сасига чулганар дунё” номли жилд яқинда нашрдан чиқди. Бахит Кенжаев, Арсений Тарковскийнинг машхур фикрига суяниб, фольклор асарларини шоирлар эмас, олимлар таржима қилиши керак, дейди. Бу фикрга сиз қандай муносабат билдирасиз?**

– Бу иш ҳамкорликда амалга оширилгани дуруст. Агар халқ оғзаки ижоди шеърий бўлса, уни шоир таржима қилгани маъқул, олим уни таҳрир қилиб, шарҳлаб берувчи сўзбоши ёки сўнгсўз ёзиши керак. Таржимада, албатта, асар мазмуни ва мавзусига путур етмаслиги, шеърий оҳанг сақланмоғи шарт.

– **Сиз қайси адабий жанрларда ижод қиласиз?**

– Журналистика факультетини тугатгач, телеведениеда ва “Қозоқ адабиёти” газетасида ишлаб бошладим, кичик ҳикояларни мактабдалиқ пайтимдан ёзиб келган бўлсам-да, кейин публицистика ва адабий танқид соҳасида ҳам қалам тебратдим, йиллар ўтиши билан ўзимдан қоникмаётганлигимни сездим ва бу ҳолат мени илк қиссам – “Оқ арвона”ни ёзишга ундади. Мен уни қозоқ адабиёти оқсоқоли Собит Муқоновга кўрсатдим ва унинг қўллаб-қувватлаганидан илҳомланиб, ўзимда яна янги қиссалар, ҳикоялар яратишга рағбат сездим, сўнграқ биринчи рома-

ним – “Тоғ йўли”ни ёздим. Кейин пьесалар яратилди ва улар Қозоғистоннинг обрўли сахналарида томошабинларга ҳавола этилди. Ёшлигимдан шеърлар ёзсам-да, уларни эълон қилмаганман. Хуллас, ижодим турфа жанрларда ўз аксини топган, лекин мен то мудом ўзим учун романнависликни энг муҳим фаолиятим деб биламан.

– **Ижодингиз тадрижини қандай баҳолайсиз?**

– Ёш улғайган сайин ўз қаламингдан чиққан нарсаларга танқидий руҳ билан ёндошиш, талабчан назар билан қараш тобора кучайиб бораркан. Масъулият ортгани сайин, ёшлиқда яратган нарсаларинг ўзингга ҳар қанча буюк асар бўлиб туюлса-да, тузатишу таҳрирлар кўпаяди. Мен кичик бир ҳикоя ёзиб, уни Собит оғага кўрсатганман. У мендан ҳикояни овоз чиқариб ўқишимни сўради, кейин бир оғиз ҳам сўз демай, бошқа хонага чойга таклиф қилди. Биз дастурхонга ўлтирдик. Собит Муқоновнинг рафиқалари Марям опа менга хушбўй чой қуйилган пиёлани узатди. Кутилмаганда Собит оға менга “Чойингга шакардан сол!” дедилар. Очиғини айтсам, одатда мен чойни шакарсиз ичаман. Бироқ Собит Муқонов мен учун авлиёдек одам эди, унинг сўзини ерда қолди-ролмасдим ва индамай қошиқчада чойимга шакар солдим. Собит оға мени диққат билан кузатар экан, тағин гап қотди: “Шакардан яна сол!” Мен унга бўйсундим. У тағин деди: “Яна сол!” Тўртинчи қошиқдан кейин мен, жуда ширин бўлиб кетди, дея гўлдираддим. Шунда Собит Муқонов менга деди: “Сен яхши ёзасан. Тилинг бой, бунинг устига теран ва халқчил. Бироқ бир сўзни бир игга тизаётганингда меъёрни бил. Мана, ҳозир сен ўта ширин чойни ича олмадинг, ҳамма нарсада меъёр бор. Шунингдек, сўзда ҳам”. Мен бу гапларни бир умр ёдимда сақлаб қолдим.

– **Собит Аймуханович, келгусидаги ижодий режаларингиз ҳақида гапириб берсангиз.**

– Режаларим кўп. Миямда икки пьеса ва янги роман воқеалари айлана-юрибди. Мана, кечагина яқин ва олисдан келган дўстларим даврасида етмиш йиллигимни нишонладим. Энди кўнглим ишни қаттиқ тусаб турибди! Буюк Сенека шундай деган: “Ярим йўлда тўхтагандан кўра бошламай қўя қолган маъкул”.

**Суҳбатни Елена ЗЕЙФЕРТ
олиб борди.**

“Литературная газета” нинг

2010 йил 17–23 февраль сонидан олинди.

Лев ТОЛСТОЙ

Асосий қаҳрамонларим – ҳақиқат

ХАТЛАР, КУНДАЛИКЛАР

1882 йил

П.С. Уваровага

10 февраль (?). Москва.

Суюкли графиня!

Сизнинг илтимосингизни бажара олмаганим учун жуда афсусланаман; шунинг учун бажара олмайманки, мен ҳеч қачон томошабинлар олдида нутқ сўзлаган эмасман ва буни ўзимга муносиб кўрмайман, иккинчидан, бундай кўнгилхушлик кечаларида қатнашмасликка аҳд қилганман ва учинчидан, биринчи мартдаги бахтсизлик шундай ҳодисаки, менинг фикримча, ҳали уни муҳокама қилиш фурсати келгани йўқ.¹

Марҳаматли графиня, мени кечиришингизни ва сизга бўлган самимий ҳурматимни қабул қилишингизни сўрайман.

Сизнинг Л. Толстойингиз.

С.А. Толстаяга

4 март. Ясная Поляна. Пайшанба, кечки соат 9.

Менда ва ишларимда ҳеч қандай янгилик йўқ. Кам ухляяпман, шу туфайли ишлай олмаяпман. Ҳозир сал бўлса-да, яхшиман, зўр иштаҳа билан овқатландим. Еппа-ёлғиз ўтирибман – ўқияпман ва алланималар қоралаяпман. Ҳаво яхши эмас. Муз эрияпти, кечаю-кундуз шамол увиллайди. Ўқишга рағбатим баланд. “Revue”да чиққан фалсафа ва динга алоқадор барча мақолаларни жамламоқчиман, у 20 йил ичидаги диний ва фалсафий фикр тараққиётини умумлаштирадиган ажойиб тўплам бўлади.² Ўқишдан чарчаганимда “Revue Etrangere”нинг 1834 йилда чиққан сонларини қўлга оламан ва улардаги қиссаларни ўқишга тушаман – бу ҳам жуда мароқли.³ Тулага ёзган хатингни кеча олмадик, – чамаси сўрашни унитишганга ўхшайди. Аммо Козловкага жўнатган мактубинг етиб келди. Бу мени жуда қувонтирди. Мендан хавотир олма ва энг муҳими, ўзингни айблама. Қарзларимизни ўйлаб ўтирма... Мен сенга таъна қилишни аллақачон унутганман. Бошида шундай бўлган эди. Нега бу қадар паст кетганимга ҳайронман. Балки ёш ўтаётгани, саломатлигим ёмонлашгани, геморрой туфайлидир; аммо шикоят қилишимга асос йўқ. Москвадаги ҳаёт менга кўп нарса берди, ижодий фаолиятимни оидинлаштирди

¹ Уварова 1882 йил 9 февралда Можайск етимхонасидаги болалар фойдасига ўзи уюштирган концертда қатнашиш ва сўзлаш учун Толстойни таклиф этиб, мактуб йўллаган ва халқ эркинлиги аъзолари томонидан 1881 йил 1 мартда ўлдирилган император Александр Пнинг “Хотира”сини икки оғиз сўз билан эслаб ўтишни илтимос қилган эди.

² Толстойнинг бу орзуси амалга ошмаган. “Revue des deux Mondes” – 1831 йилдан бошлаб Парижда чоп этиладиган икки ҳафталик журнал. У турли халқларнинг диний эътиқодлари тарихини ёритишга катта ўрин ажратган эди.

³ Петербургда нашр этиладиган “Revue Etrangere” журналида замонавий француз ёзувчиларининг асарлари босилар эди. Жумладан, 1834 йилда Бальзакнинг “Евгения Гранде”, “Адолат истаб”; Жорж Санднинг “Леока Леоке” ва бошқа романлар босилиб чиққан.

(уни яна давом эттирадиган бўлсам улар ҳали асқотади), бизни аввалгига қараганда кўпроқ бирлаштирди. Ҳозир нималарни ёзясан? Ўзинг ҳақингда ҳеч нарса демагансан — соғлигинг қандай? Марҳамат қилиб, хат ёзишдан эринма, Худо кўнглингга нима солган бўлса, шуларни очиқ айтивер. Мен бугун тушликдан олдин тўғри кўча бўйлаб катта кўприккача бориб келдим, бутун йўл бўйи Толстаяни ўйлаб, газабим қўзиди.¹ Тулага аравада қатнашади, Козловкага чана зўрға юради. Ўнқир-чўнқирлар сувга тўла; аммо сув ҳам, қор ҳам кам, ҳамма жойдан ўтиш мумкин.

Катта болалар қандай? Кўполлик қилишмаяптими? Улар аслида атайлаб шундай қилишади, сен эса беҳуда ранжийсан. Фаришталарнинг худди ўзи², уларни айблаб бўлмайди. Мишанинг соғлиги қандай?..

Серёжа ошман қалай, жуда кечикиб кетди-ку! Уни кўргим келяпти.

Хайр, жонгинам. Эсон-омон бўлсақ, тезда кўришамиз ва худди ҳозиргидек бир-биримизга меҳр қўямиз. Иложи борича камроқ гаплашганимиз яхши деган қатъий фикрга яна қайтмоқдаман. Мен ёлғон гапирмайман, агар эзмаланаётган бўлсам, — асабим касалланганидан. Мен бу юкни тортиб юраман.

Ҳукм қилинганлар нима бўлди?³ Уларнинг қисмати бошим ва юрагимга қаттиқ ўрнашиб қолган. Ҳам азоб беради, ҳам қаттиқ норозилик туйғулари бош кўтаради.

1884 йил.

С.Л. ва И.Л. Толстойга

Сентябрь. Ясная Поляна.

Салом, Серёжа. Қандай яшаяпсизлар. Мен сизларга бирор нарса бўлишидан хавотирланмайман, аксинча, сизлар бирор бемаъни иш қилиб қўйишингиздан хавотирланаман. Катта бўлганингиз сари кўпроқ қўрқаман. Сен бундан хафа бўлма. Келажакда бошингга тушганда буни билиб оласан.

Марковников⁴ сени хафа қилганидан афсусландим. Назаримда, сен идишни авайлаб ишлатгансан, буни эса генерал⁵ маъқул кўрмаган.

Олсуфьевларга нима бўлган? Уларга саломимни етказиб қўй. Уларни кига тез-тез бораётганиндан хурсандман. Олмаларнинг авайламаганинг яхши бўлмапти. Сен бу ишларни ҳали тушунмайсан. Олма емаган ва уни сотиш эвазига нима олинишини билмаган одамгина сотишдан зерикиши мумкин.⁶ Биз жуда яхши — дўстона яшаяпмиз. Эртага Таня, Маша ва Miss lake билан отда Пироговодаги ўтлоққа борамиз. Ҳаво жудаям яхши эмас, аммо ҳайратда қолдирадиган даражада чиройли. Ўзим ўтин ёраман, ўқийман, аммо ақлий меҳнат билан шуғулланаётганим йўқ. Онанг касал, аммо руҳан тетик. Москвани эслаганимда мени ташвиш босади ва сизларни ўйлаб афсусланиб кетаман. Таня холанг, ўтган йилдаги каби сизларни темир йўлда учратганидан ниҳоятда хурсанд. У ҳаммангизни, айниқса, сени яхши кўради.

Илья Львович, салом, (сен танлаган) ит ҳеч нарсага арзимади, аммо кўнглинг шунга сушт кетган бўлса, олиб қолиш керак. Унинг феъли шундай: лойхўракларнинг ҳидини сезмайди, ўқ овозини эса яхши англайди, эшитиши билан уйга қараб жуфтакни ростлаб қолади. Буни синаб кўрган Давидов менга айтиб берди. Онангнинг айтишича, этикни ямаса бўлади, янгисини кўкламда оламиз. Қандай яшаяпсан ўзи? Гимназиядан бўш вақтларингни қай тарзда

¹ А.А. Толстая 1882 йилнинг февралда Москвада ўн кун меҳмон бўлган кунларида уларнинг динга, расмий черковга қарашларида кескин фарқлар борлиги очиқ сезилади.

² Толстой кичик болаларини шундай атар эди.

³ 1882 йил 15 февралда ўлим жазосига ҳукм қилинган ўнга “халқ дўстлари” тақдири Толстойни қаттиқ ҳаяжонга солган эди. уларнинг тўққизтаси авф этилиб, Шлисселбург қалъасига қамоқ жазосига маҳкум этилган.

⁴ С.Л. Толстой Москва университетининг табиатшунослик факультетида таҳсил олаётган пайтда колбага шикаст етказгани учун кимё профессори В.В. Марковников билан жанжаллашиб қолган эди.

⁵ Марковниковга талабалар қўйган лақаб.

⁶ Сотиш учун Яснадан жўнатилган олмалар назарда тутилган.

ўтказаетганиндан хабарим йўқ. Билсам, ёмон бўлмасди. Зеро, сенинг хузурингга ҳеч қутилмаганда қўл етмас Толстойлару Головинлар, театр ва мусиқа шайдолари бот-бот келиб туришади-ку. Кеча почтага борганимда қизалоқлар қишлоқдан қирга қараб чоғиб кетишаётганини кўриб қолдим. — Қаёққа бораяпсизлар? — Ёнгин. Мен ҳам қирга чиқдим — ёнгин Бибиқовлар томонида экан — бостирмалар ва омбор, галла ва 150 қути олма ёниб кетибди. Аҳвол фожиадан кўра кўпроқ комедияни эслатарди. Мужиклар ола-говур кўтариб нималарнидир синдиришиб, югуриб юришар, аммо табиийки, буни завқ-шавқ билан қилишар эди. Бошлиқлар, жумладан, ўнбоши Федоров, қориндор старшина буйруқ беришар, Хомяковга ўхшаган қандайдир баланд мартабали помешчиклар ачиниб қараб туришарди. Иккита поп ҳам ҳамдардлик билдираётгандек жим қузатмоқда эди, олмалар нобуд бўлмоқда, мужиклар эса буни маъқуллагандек кўринишарди. Рухий аҳволинг қандайлигини оз-моз бўлса-да, англашим учун менга ёзиб тур...

С.Л. Толстаяга

28 октябрь. Ясная Поляна.

Кечаги мактубинг мени қаттиқ хафа қилди. Агар бошқарувчини алмаштириш бунчалик чўзилиб кетганида мен ҳозироқ етиб борган бўлардим, бу ишни тезда охирига етказаман. Шу кунларда жуда қайғуга ботиб юрибман. Бунга вужудимда рўй бераётган қандайдир табиий ўзгаришлар ёки ёлғизлик сабаб бўлгандир, аммо сенинг руҳий аҳволинг мен учун ҳаммасидан кўра муҳим. Эртанги мактубда нималарни ёзар экансан?

Бугун 56 ёшга тўлганимни эслаб қолдим, етти йиллик сана инсон умрида алоҳида давр бўлади, деб эшитган эдим. Ҳаётимда энг муҳим бурилиш $7 \times 7 = 49$ рўй берди, айни шу чоғда мен ҳозир кетаётган ва қаттиқ турган йўлга ўтдим. Кейинги етти йил қаттиқ руҳий изтироблар, таҳлил қилиш, тажанглик ва парчаланиш билан кечди. Ҳозир назаримда, булар орқада қолди, ўзгаришлар бутун вужудим ва қонимга сингиб кетди, танлаган йўлимда собит туриб, ўзимга мос фаолият излайман. Бу йўлда ё ўлиб кетаман, ё ниҳоятда бахтсиз бўламан, ё бутун ҳаётимни бағишлайдиган фаолият майдонини топаман. Бу, табиийки, мен учун энг қадрли ва ҳамиша ўзига чорлаб турадиган ёзувчилик бўлади. Оҳ, қанийди сен бахтсиз бўлмасанг, — сўнги мактубинг менда шундай таассурот қолдирди.

Мен ҳозир бутун хўжаликни айланиб чиқдим, ҳамма нарсани аниқладим, эртага калитларни оламан. Қаттиқ ташвишлантирадиган нарса йўқ, аммо ҳамма ишларни кетганимдан кейин саранжом-саришта қилиб жой-жойига қўядиган одам топилмапти. Айниқса, уйни ва ҳаётимизга дахлдор барча буюмларни авайлаб сақлайдиган одам. Агар жўнайдиган бўлсам, вақтинча Филиппни қўйиб кетаман. У жиллақурса ичмайди, пулни совурмайди, талон-торожга йўл қўймайди. Қушларни йўқ қилиш керак. Улар дон-дуни билан саксон сўм туради. Ростини айтсам, мактубингни олмасдан туриб, ёзгим келмаяпти. Сизларни жуда соғинганман. Эртанги мактубинг ҳамма нарсани ўзгартиришига ишонаман. Сен тагин руҳий аҳволидан норози экан, деган хаёлга бориб ўтирма. Мен ўзимдан норозиман, аммо сендан ташвишланмоқдаман. Бундай ҳолат фақат соғлигимга зарар етказди. Бугун хўжаликни кўздан кечирдим, сўнг отда сайр қилдим, итлар орқамдан эргашди. Агафья Михайловна молларни қаровсиз қолдиришди деб, Васькани изимдан жўнатди. Овчилик лаззатини яна татиб кўргим келди. Қирқ ёшдаги одатни такрорлаб кезиш, излаш катта хузур бағишлар экан. Олдимдан қуён сакраб чиқди, отишга қўлим бормади. Энг муҳими, виждоним йўл қўймади.

1884 йил

А.А. Толстаяга

7 май. Москва.

Мактубингизни яхши, ёқимли туйғулар билан ўқий бошладим, аммо охирига етганда вужудимда яна оғриқ турди. Ғалати ҳолат! Айниқса, менга нисбатан меҳрибон бўлишни хоҳлаганингизга қарамай, сизнинг истагингизга зид ўлароқ

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

110

адоқсиз адоват борлиги сезилиб турибди. Бу мактубда нега ўз эътиқодимни баён этиш эҳтиёжи тугилгани ҳақида ёзиш ниятида эмасман, бу борада гапирётганим йўқ; сиз менга кўп гапиргандан кўра, уни амалда бажарган яхши деяпсиз. Аммо мен қуруқ валақлаб юрганим йўқ. Шу ўринда дангал айтаманки, шахсан менда ёзганларимни нашр этишга ундайдиган бирон-бир эҳтиёж қолган эмас, ёзганларим эса турли тоифадаги одамлар ўртасида нафрат уйғотишдан ташқари оилам, дўстларим билан менинг ўртамга совуқчилик солади ва мен бу ҳақда ўртаниб гапиряпман. Сизга бу эрмак туюлгани учун менга эҳтирослар бандаси, деб киноя қилияпсиз. Йўқ, юрагингда одамларга нисбатан нафрат туйғуси билан яшаш ҳам, бу ҳақда гапиришдан ўзини тия олмаслик ҳам чинақамига аянчлидир. Сизга чин юракдан ачинаман. Одамларга нафрат туйғуси билан яшаш ва ўлиб кетиш даҳшатлидир. Бундан халос бўлишингизни чин дилдан истаيمان.

Сизнинг Л. Толстойингиз.

А.А. Толстая

16 (?) май. Ясная Поляна.

Сиздан ўч оламан деб, ҳаддимдан ошиб кетганим учун узр сўрайман. Ишонаманки, бундан кейин сиз ҳақингизда фақат ёқимли ва дилбар гапларнигина ёзаман ва сизни хушнудлик билан эслайман. Сиз ҳам шундай бўласиз деб ишонаман.

Биз қишлоққа кўчиб келдик. Шаҳар шовқин-суронидан кейин хилватда ёлғиз яшаш нақадар гўзал!..

Агар Армфельдни қизи билан бирга яшашига рухсат берилмаса, гоят ачинарли бўлади. Унда умид уйғона бошлаган эди. Дангал гапирган яхши: биз қандай замонда яшайпмиз ўзи — она бахтсиз қизи билан бирга бўла олмаса? Бу қиз шунинг учун бахтсизки, уни сургунда айни ўзимизга ўхшаган, ўз одамларимиз ушлаб турибди. Наҳотки она ва қизи бирга яшаши учун илтимос қилиш, ялиниш, елиб-югуриш керак бўлса?

Агар орамизда ҳали ҳам ўз оға-иниларини яхши кўрадиган (сургунда юрганлар эмас, уларни тутиб турадиган) одамлар қолган бўлса, улар эртадан-кечгача давлатпаноҳ, вазирлар, бошқарувчилар ва бошқаларга мурожаат этишлари керак. Ана шуларга илтижо қилинг, сиз шулар ичида яшайсиз, бахтиқаро кишилар қисматини енгиллаштириш кўлида бўлатуриб, шунини қилишни хоҳламаганлари учун имонсиз ва ниҳоятда бахтсиз кимсаларга айланиб қолганини уларга тушунтиринг.

Хайр, азиз дўстим, бундай кейин бир-биримизни хафа қилмаймиз ва дўст бўлиб қоламиз.

Л. Толстой.

1885 йил

В.Г. Чертковга

2 май. Москва.

Иккала хатингизни ва жўнатган нарсаларингизни олдим, азиз дўстим, ишларингиз юришаётганидан хурсандман. Аммо жуда талтайиб кетмасдан, номингизни кўкларга кўтарадиган ишларни кўпроқ қилинг.¹ Бу гаплар бевосита ўзимга ҳам тегишли.

Репин менга катта қувонч бағишлади. У чизган суратлардан кўнглим ийиб кетди... Сизга ҳикоямнинг² қоралама нусхасини жўнатаман. Бўялиб кетгани учун узр. Уни эртага кўчиришга бераман. Этикдўз ҳақидаги ҳикояни ҳам.³ Фақат ўт ёқувчининг сурати топилмай турибди.⁴ Москвада кимга буюртма

¹ “Инжил” сўзлари ўзгартириб ишлатилган.

² “Ўт билан ўйнашиб бўлмайди” ҳикояси.

³ “Муҳаббат бор жойда — худо бор” ҳикояси.

⁴ “Ўт билан ўйнашиб бўлмайди” ҳикояси.

берса бўлади? Қаҳрамонларнинг суратига изоҳ бериш керак деган фикр миямга келиб қолди. Улардан иккитасини биламан. Бир доктор дифтерия захарини сўриб олиб, ўзи ҳалок бўлган.¹ Тулада ўқитувчи ёнғин чиққан бинодаги болаларни қутқараман деб ўзи ёниб кетган эди. Мен улар ҳақида маълумотлар тўплаймаман ва худо хоҳласа, матн ёзиб, сурат ва портретлар чизиш учун буюртма бераман. Ана шундай қаҳрамонлар ва қаҳрамон аёллар ҳақида сурат чиздиришни ўйланг. Худога шукрки, улар кўп. Ҳаммасини тўплаш ва (кўпчиликка) ибрат қилиб кўрсатиш керак. Худо кўнглимга солган бу фикр мени даҳшатли даражада севинтиради. Чамаси, бу ният қатта самара беради. Мен Грибовскийга мактуб ёздим, аммо уни жўнатмадим. Ўзим танимаган одамга (мактуб) ёзолмайман. У менда чуқур муҳаббат ва эҳтиром уйғотди, уни яхши билмайтуриб сўзларни исроф қилишдан қўрқаман.² Агар Репинни учратсангиз, уни ҳар доим яхши кўришимни айтиб қўйинг, айниқса, (у чизган) Исонинг чеҳраси мени у билан аввалгидан кўра кўпроқ боғлаб қўйди. Қачон бу қиёфа ва қўлларни эсласам, кўз ёшларим қуйилиб келверади. Калмикова келди ва ёзган, тузатган нарсаларини ўқиб берди.³ Бу китобнинг аҳамияти қатта, у ҳамманикидан яхши бўлади.

Хайр, азиз дўстим, менга тез-тез ёзиб туринг. Мен яхшиман. Тихон ҳақидаги ривоятлар ёмон, мазмунни йўқ...

Т.А. Кузминскаяга

15-18 (?) октябрь.

Таня, мен аввал қўлёмангни,⁴ кейинги кўни хатингни олдим.

Қўлёмани шу заҳотиёқ ўқиб чиқдим, у менга маъқул бўлди. Қўлим бўшаши ҳамано қалам олиб, талабчан нигоҳ билан қайта кўздан кечираман. Назаримда, қайта тузатадиган жойи жуда кам: ҳикоя қизиқарли, содда ёзилган. Ачинарлиси шуки, сен полиция уни қанчалик таъқиб қилгани — уезд бошлигининг зуғуми, бўрини кўмишга буюргани, итларга қиргин келтиргани ҳақида ҳеч нарса ёзмагансан. Чамаси, у шундай ҳикоя қилган. Мен ёлғиз яшайман, аҳволим жуда яхши, ҳар ҳолда, олдин сенинг ишларингдан гаплашайлик. Аксиньянинг ҳикояси⁵ стол устида ётибди, ҳали қўл теккизганим йўқ; аммо уни тузатиб чиқаман. Кўнгилисиз жойи шундаки, сен ҳамма нарсани барбод қиладиган ва ҳикоядан ихлосимни қайтарадиган ифлос вазифани асосий мақсадга айлантириб, ўзингни ҳам ўнғайсиз аҳволда қолдиргансан. Сен учун ҳаммасини тўғрилаб чиқаман. Энг олдин бўри тарихини кўрсатиш керак деб ўйлайман. Энди ўзимга навбат келди. Мен мақола устида астойдил тер тўкмоқдаман,⁶ бутун куч-қувватим шунга кетяпти. Танаффус бўлиши билан бир кунда, сенинг ишингни битираман ва (қўлёмани) жўнатиб юбораман.

1887 йил

С.А. Толстаяга

13 апрель. Ясная Поляна.

Азиз дўстим, ҳозир сенинг охири мактубингни олиб, ҳаётингда на осойишталик, на қувонч борлигини билганимдан кейин ачиниб кетдим. Бу

¹ Доктор И.И. Дубров дифтерияга чалинган беморни қутқариш учун унинг томоғидаги дифтерия пардасини трубка билан сўриб олиб касал юқтирган ва бир неча кундан сўнг ўзи ҳалок бўлган эди. (Бу фидойилик кейинчалик А.П. Чеховнинг “Енгилтак” ҳикоясида санъаткорона тасвирланган — *тарж.*)

² В.М. Грибовский ўзи таржимаи ҳоли ҳақида ёзиб, Толстойни қизиқтириб қўйган эди. Кейинчалик Толстой у билан шахсан танишади. Грибовский иккиюзламачилик қилган. Толстой ҳузурда ўзини унинг садоқатли издоши қилиб кўрсатган, аслида эса у реакцион қарашдаги киши эди.

³ Гап А.М. Калмикованинг “Юнонлик муаллим Суқрот” китоби ҳақида кетяпти. Толстой уни, айниқса, илк бобларини тубдан қайта ишлаган эди (“Посредник”, 1886).

⁴ “Қутурган бўри” ҳикояси.

⁵ “Аёл қисмати” ҳикояси.

⁶ “Нима қилишимиз керак?” мақоласи.

вақтинчалик эканини биламан, аниқ ишонаманки, эртага сендан яхши мактуб етиб келади ва у бутунлай бошқа руҳда бўлади. Кеча сенга хат ёзмаганим ва Козловкага бормаганимга бир кун бўлди. Учинчи кун кечкурун Колечка билан Козловкага бордик ва қайтишда лой кечиби, қоронгилик ичида қолиб кетдик, бурнимиз остидан нарини кўриб бўлмасди; ҳаво яхши эди. Катта шоссе ва эски йўл кесишган чорраҳада милтиллаётган нур кўринди, аёлларнинг қувноқ овози эшитилди. Лўлилар деб ўйладик. Яқинлашиб бордик: калтак кўтарган болалар, қизлар, эркаклар фонар ушлаган Пелагея Федоровна етакчилигида Сонянинг қайлигини Козловкага кузатишаётган экан. Уйга қайтгач, бизни йўқлаб келган Алёхинни кўрдик — эслайсанми, кичкина кўзойнак тақиб юрарди. У ер сотиб олиш ниятида буёққа келибди. Уйкута ётдик. Кеча эрталаб жуда кўп ишладим, азоб-уқубат, касаллик ҳақида бутунлай янги боб ёздим.¹ Сайрга чиқдик, тушлик қилдик. Эрталаб эса, Сатиннинг укаси келди, Москвадан буёқларга келишига сабаб, бирон қишлоқда яшаб, ишлаш орзуси бор экан; у Марья Александровналарникига кетди, Алёхин ҳам йўлга чиқди. Кеча давомида Данила, Константинлар ташриф буюришди, Потехиннинг “Беморликда” сини ўқидик... Баҳорнинг иккинчи кунини ёнғоқлар айни гуллаган палла, чивин, асалари, хонқизилар жонланган, хушбўй оқ гулли буталарда гўнгиллашиб, тинимсиз гужгон ўйнашади. Тун янада гўзал: сокин, илиқ, осмон юлдузларга тўла — уйга киргинг келмайди. Роҳатланиб ишладим. Дастлаб қайта кўрдим, кейин тузатдим. Титга ҳам тушунарли бўлиши учун ҳаммасини рус тилига таржима қилгим келади. Ана шунда улар ихчамлашиб, тиниқлашади. Профессорлар билан гаплашсанг кўпсўзлик, оғир иборалар ва мавҳумлик меъдага тегади, мужикнинг тилида эса, қисқалик, тил гўзаллиги ва равшанлик...

Ф.В. Перфилевга

1887-1888 йиллар.

Суюкли Фёдор Васильевич!

Шеърларингизни юборганингиз учун ниҳоятда миннатдорман. Шеърларингиз ҳақида менинг фикрларимни билмоқчи бўлибсиз. Марҳамат қилиб, мендан аччиқланманг, мен очиқчасига гапираман. Менга ҳаммасидан кўра “Хотиралар” (биринчиси) кўпроқ ёқди. У ҳеч шубҳасиз бошқалари билан қиёслаганда, жуда яхши, айниқса, энг охиригисига нисбатан — у менга мутлақо ёқмади.

Сиз, аминманки, менинг ёрдамимсиз ҳам назмбозлик билан поэзия бошқа-бошқа нарса эканини биласиз. Шеърларингизнинг кўп жойлари сустиги ва суюқлиги, яъни мазмун камлигига қарамасдан, ёмон чиқмаган, аммо мен уларда шеърини эҳтиросни кўрмадим. Бундай туйғу “Хотиралар”да, “Ёшлик қўшиқлари”да, яна бошқа “Хотиралар”да ва “Рашк”да бор. Агар улар кўнглингизда туғилиб, юқоридаги шеърларда ифодалангани ва биринчи “Хотиралар”да кўрингани каби тасвирланса, сиз яхши шеър ёзишингиз мумкин; аммо бунинг учун шеър тўқиб ўтирманг, аксинча, вужудингизни эгаллаб олган ва шеър шаклида ўз ифодасини топишга уринаётган туйғуларни шеърга айлантинг.

Мендан хафа бўлманг. Мен учун шеър — муқаддас нарса ва мен унинг ҳақида ҳар доим самимий ва жиддий гапираман. Қўлингизни дўстона сиқаман!

Сизнинг Л.

1891 йил

А.А. Толстаяга

29...31 август. Ясная Поляна.

Мени эслаганингиз ва табриклаганингиз учун, азиз дўстим, сизга миннатдорчилик билдираман.² Айниқса, сизга ўхшаш суюкли кишилардан мактуб

¹ “Ҳаёт ҳақида” рисоласининг XXXV боби.

² А.А. Толстая Толстойнинг туғилган кунини билан табриклаб, 25 августда мактуб йўллаган эди.

келиши мен учун ниҳоятда ёқимли. Сизнинг тилакларингиз нақадар яхши, қанийди, лоақал уларнинг бир озгинаси амалга ошса! Айнан сиз орзу қилганингиздай, одамлар учун қандайдир даражада фойдали бўлишга интиламан. Эккерманнинг “Сухбатлар” ини ўқиган эмасман, лекин шу кунларда уни эслаган эдим.¹ Гёте мен яхши кўрмайман. Унинг такаббуруна мажусийлиги менга ёқмайди. Қаламлар учун (уларга меҳрим баланд), карталар учун, китоблар учун раҳмат...

Л. Толстой.

М.М. Ледерлега

14 сентябрь. Ясная Поляна.

Сизнинг исми шарифингизни унутиб кўяёзган эдим, аммо Машанинг ёрдамида уларни эсладим. Иккала хатингизни олдим ва улар учун ҳамда мақола ва суратлар учун миннатдорчилик билдираман. Жўнатган нарсаларингиз Туладан ҳали етиб келмади. Бернсоннинг “Янги оқим” романини мен ёзда ўқиган эдим. Жуда яхши, қизиқарли нарса. “In Cod’s Way” деб номланган романини ҳам инглиз тилида ўқиганман.² У ҳам яхши, у ҳар жиҳатдан ўзига ишонади. Эзгуликни дилдан севади ва шу туфайли ўз гапини эҳтирос билан айтади. Мен унинг барча ёзганларини ўқийман ва севаман, ўзини ҳам. Аммо Ибсен ҳақида шундай дея олмайман. У ёзган драмаларнинг ҳаммасини ўқиб чиқдим, “Бранд” поэмасини ҳам сабр-тоқат билан охиригача ўқидим, ҳаммаси сохта, ҳаммаси тўқиб чиқарилган, қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларига ишониб бўлмайди. Европада эришган шўҳрати фақат Европадаги ижодий кучларнинг даҳшатли даражада қашшоқлашиб кетганлигини исботлайди. Сирасини айтганда, Киркегор ва Бернсонлар ёзганларига кўра бир-биридан тубдан фарқ қилишига қарамай, иккаласи ҳам ёзувчи учун жуда муҳим бўлган самимийлик, қизгинлик, жиддийлик фазилатларига эга. Улар жиддий фикр юритадилар ва нимани ўйлаган бўлсалар, шунини ёзадилар...

... Сизнинг юзта китоб рўйхатини тузиш ҳақидаги илтимосингизни бажара олмайман ва бунинг учун ниҳоятда афсусланаман: менда кучли таассурот қолдирган китоблар рўйхатини эса янада тўлдиришга ва сизга жўнатишга ҳаракат қиламан.

Лев Толстой.

М.М. Ледерлега

25 октябрь. Ясная Поляна.

Эътиборингизга бошлаб қўйилган, аммо ҳали охирига етказилмаган ҳамда тўла бўлмагани учун нашр этишга мўлжалланмаган рўйхатни юбормоқдаман.

14 ёшгача бўлган болалик

Инжилдаги Юсуф қиссаси.....гоятда катта
 Минг бир кеча: “Қирқ қароқчи”, “Шаҳзода Камараль-заман”³.....катта
 Погорелский. “Қора товук”.....жуда катта
 Рус халқ дostonлари: “Добриня Никитич”, “Илья Муромец”, “Алёша Попович”
 Халқ эртаклари.....гоят катта
 Пушкиннинг шеърлари. “Наполеон”.....катта

14 ёшдан 20 ёшгача

Матфей Инжили: Тоғ афсонаси.....гоят катта
 Stern⁴. “Sentimental Journey”.....жуда катта
 Руссо. “Дил иқрори”.....гоят катта

¹ Толстой “Эккерманнинг Гёте билан сухбатлар” ини 1897 йилда ўқиган.

² “Худога етиш йўли”.

³ “Қамар-уз-замон ҳамда малика Будур қиссаси” эртаги назарда тутилган.

⁴ Стерн. “Сентиментал саёҳат” романи.

“Эмиль”. “Янги Элоиза”.....	ғоят катта
Пушкиннинг “Евгений Онегин”и.....	жуда катта
Шиллернинг “Қароқчилар”и.....	жуда катта
Гоголнинг “Шинель”, “Иван Иванович”, “Иван Никифорович”, “Нева проспекти”и қиссалари.....	катта
“Вий”.....	ғоят катта
“Ўлик жонлар”.....	жуда катта
Тургенев. “Овчининг мактублари”.....	жуда катта
Дружинин. “Поленка Сакс”.....	жуда катта
Григорович. “Антон Горемика”.....	жуда катта
Диккенс. “Давид Коперфильд”.....	ғоят катта
Лермонтов. “Замонамиз қаҳрамони”, “Таман”.....	жуда катта
Прескот. “Мексиканинг забт этилиши”.....	катта

20 ёшдан 35 ёшгача

Гёте. “Герман и Доротея”.....	жуда катта
Виктор Гюго. “Париж. Биби Мариям ибодатхонаси”.....	жуда катта
Тютчев. Шеърлар.....	катта
Кольцов.....	катта
“Одиссея” ва “Илиада” (рус тилида ўқилган).....	катта
Фет. Шеърлар.....	катта
Платон. “Федон” ва “Базм”.....	катта

35 ёшдан 50 ёшгача

“Одиссея” ва “Илиада” (юнон тилида).....	жуда катта
Достонлар (рус).....	жуда катта
Ксенофонт. “Анабазис”.....	жуда катта
Виктор Гюго. “Хўрланганлар”.....	ғоят катта
Генри Вуд. Романлар.....	катта
Жорж Элиот. Романлар.....	катта
Троллоп. Романлар.....	катта

50 ёшдан 63 ёшгача

Инжил (юнон тилида).....	ғоят катта
Турмуш китоби (яхудий тилида).....	жуда катта
Генри Жорж. “Тараққиёт ва қашшоқлик”.....	жуда катта
Т. Паркер. “Дин масалаларига доир тадқиқотлар”.....	катта
Робертсон. “Насиҳатлар”.....	катта
Фейербах. “Христианликнинг моҳияти”.....	катта
Паскаль. “Ўйлар”.....	ғоят катта
Эпиктет.....	ғоят катта
Конфуций и Менций.....	жуда катта
Будда ҳақида (француз тилида).....	ғоят катта
Лао Цзи (француз тилида).....	ғоят катта

С.А. Толстаяга

2 ноябрь. Бегичевка.

Биз ҳалигача сизлардан хат олмадик, азизам, ва мен сендан хавотирдаман. Эртага сендан яхши хабарлар оламиз деб умид қиламан. Одамларнинг ташвишлари ҳақида хурсандчилик деб айтиш мумкин бўлса, бу ердаги ишларимиз хурсанчилик билан кечмоқда. Учта ошхона очилди ва фаолият кўрсатмоқда. Одамларга ёрдам бериш ва эзгу туйғулар уйғотиш учун кўп нарса керак эмаслигини кўриш ўта таъсирли. Бугун мен икки жойда одамлар тўпланганда ва тушлик пайтида бўлдим. Ҳар бирига 30 тача одам келди. Уларнинг орасида попнинг беваси ва бир руҳоний

аёл ҳам бор эди. Бугун мусибатга чалинганларни кузататуриб, атрофдаги ёмон манзараларни кўравериб, бундай аҳволга кўникиб қолиш мумкинлигини сездим. Азоб-уқубат тортаётганларнинг ўзи ҳам шундай. Қизларимиз ишлари билан қаттиқ банд ва буни ўзлари ҳам сезиб туришибди. Маблағларни тежаш учун фаолиятмизни жудаям кенгайтириб юбормадик; бу ерда фойдала ишлар билан шуғулланмоқчи бўлганлар учун кенг имкониятлар бор. Ҳаммаси осон ва оддий. Ошхоналар очиш ниҳоятда ажойиб иш, бунинг учун Иван Иванович¹ олдида бурчдормиз.

Н.Н. Страховга

24 апрель. Бегичевка.

... Аҳволингиз яхшилигидан жуда хурсандман. Наҳотки бутун ёзни Петербургда ўтказсангиз? Бу ерда Маша иккимиз қолдик. Иш жуда кўп. Сўнгги пайтларда руҳий ҳолатим яхши бўлиб қолди. Нима қилинаётгани ва фойдали ишларга оз бўлса-да, ҳисса қўшаётганимиз сезилиб турибди. Яхши дақиқалар кўп, аммо аксари вақтларда халқнинг ғам-ҳасратлари орасида юрар эканман, уни қай даражага солиб қўйишганини кўриб, азобланиб кетаман. Улар ҳамон ақл ўргатмоқчи бўладилар. Одамларни тутиб, ароқхўрга айлантириб, шилиб бўлгандан кейин қўл-оёғини боғлаб, ахлат ўрасига ташлаб юборишади-да, кейин уни кўрсатиб, мана, ўз ҳолига қўйсанг, у қай даражага етиб боради, деб аюҳаннос солишади ва бундан фойдаланиб, уни қулликда ушлаб туришда давом этадилар. Лоақал бир йил унга ароқ берманг, аҳмоқ қилманг, бор-йўғини шилиб олманг ва қўл-оёғини боғлаб қўйманг, шунда у ўз аҳволини қай даражада ўнглаб олишини кўрасиз, буни сиз ҳатто тасаввурингизга ҳам келтиролмайсиз. Уни сотиб олишни тўхтатинг, земство бошлиқларини калтаклашни йўқотинг, давлат черковини йўқотинг, тўла диний эркинлик беринг, мажбурий ҳарбий хизматни йўқотинг, агар зарур бўлса, ихтиёрий ҳарбий хизматни жорий қилинг, агар сиз ҳукумат бўлсангиз, халққа ғамхўрлик кўрсатинг, ароқни йўқотинг — ана шунда 10 йилдан кейин рус халқи қандай бўлганини кўрасиз. Бу мумкин эмас дейишади. Бу мумкин бўлмаса, унга ҳеч қандай ёрдам кўрсатиб, ғамхўрлик қилиб бўлмайди ва аҳвол ҳозиргидан ҳам баттарроқ ёмон бўлиб бораверади. Ҳукуматнинг бутун фаолияти яхшиланмайди, халқнинг аҳволи тобора оғирлашаверади ва бундай ишларга аралашинг — гуноҳи азимдир. Мана, ортиқча эзмалик қилиб юбордим — кечирасиз. Сизни ўпаман.

Сизни яхши кўрувчи Л. Т.

С.А. Толстаяга

10 сентябрь. Бегичевка.

Бизда ҳамма нарса яхши. Хаёлпаршонлигимга бориб, ниҳоятда зарур бўлган қоғоз олиб келишимни унутибман. Аммо бу ҳисобат ёзишимга халақит бермайди. Рақамлардан ташқари — уларни Яснайда тўгрилайман, ҳаммасини шу ерда тугатаман.² Муҳими, ошхоналарни яхши биламан. Бугун ҳеч қаерга бормасдан, уйда шуғулландим. Нималар зарурлигини аниқлаш учун эртага Андреевкага ўзим бораман. Узловойдан олинган таассуротлар жуда даҳшатли.

Самаринлар, айниқса эри, фавқулодда мулоим экан. Ўлат чоғидаги базмга ўхшаб, бу ерда ҳамма қашшоқликка кўмилиб кетган. Нечаеваларникида зиёфат бўлди, унга Самаринлар ҳам боришди, француз ошпазлари тайёрлаган антиқа тушлик икки ярим соат давом этди. Самаринларникида дабадабозлик, Раевскийларникида ҳам худди шундай — ов, вақтихушлик. Халқ эса қирилиб ётибди. Поша ҳикоя қилган эди, Татишевдаги ўлат ҳақида бир кишидан сўраганда: “Ажабланадиган жойи йўқ, бизда икки йилдан бери бутун оилалар қирилиб кетяпти, аммо ҳеч ким қайғураётгани йўқ”, — деб жавоб берган экан.

Қоралашни, дил-дилдан таъна қилишни хоҳламайман, қаттиқ ачинаман ва

¹ И.И. Раевский. Бегичевкадаги мулкларнинг эгаси. Толстой шу ерда туриб оч қолган одамларга ёрдам берган эди.

² Толстой “1892 йил 12 апрелдан 20 июлгача хайрия пулларининг сарфланиши ҳақида ҳисобот” ёзган эди.

қўрқаман. Дабдабазлик қилаётганлар ва қашшоқлик мусибатини тортаётганлар ўртасидаги зиддият кучайгандан кучайиб бормоқда, бу аҳвол шундай давом этиши мумкин эмас...

Н.С. Лесковга

20 октябрь. Ясная Поляна.

Қадрли Николай Семёнович.

Менга чин юракдан маслаҳатлар берганингиз учун ташаккурлар билдираман, кўпинча, бундай ҳолларда киноя билан гапиришади, сиз эса ундай эмас. Сиз ҳақсиз, инглиз газеталарига жўнатилгани маъқул. Шундай қиламан, инглиз ва немис газеталарига жўнатаман.¹ Жўнатаман деганимнинг сабаби шуки, ҳали уни тугатганим йўқ. Мен бирданига ёзиб битиролмайман, ҳаммасини қайта тузатаман. Ҳозир кечикдим. Нима қилишимни ўзим ҳам билмай турибман. Бундай пайтда мен ички овозимга ишонаман ҳамда бўлаётган воқеаларга қулоқ тутаман. Ички овоз ҳар доим нима қилишим лозимлигини айтиб туради. Бу ўринда норозиликдан ташқари ёшлар ва тажрибасизларга маслаҳатлар ҳам бор, қариган чоғимда уларни яширишдан маъно йўқ. Модомики, жўнатар эканман, уни яхши ёзишим керак, бу бошқа масала. Шу туфайли имиллайман.

Кеча “Шимол даракчиси”да Потапенконинг қиссасини ўқидим. Нақадар ифлослик!..²

С.А. Толстаяга

20 октябрь. Ясная Поляна.

... Мен “Шамол даракчиси”да Потапенконинг галати қиссасини ўқиб қолдим. 18 ёшдаги ўсмир отасининг маъшуқаси, онасининг ўйнаши борлигини сезиб қолади, бундан ғазабланади ва ўз туйғуларини изҳор этади. Бу билан у бутун оиланинг бахти ва осойишталигини бузувчига айланиб қолади ва ёмон иш қилган бўлиб чиқади. Даҳшат! Мен кўпдан бери бундай ярамас, ғазаблантирадиган нарса ўқимаган эдим! Шу зайлда ёзаётган Потапенчалар, Чеховлар, Золя ва Мопассанларнинг³ ҳаммаси даҳшатлидир, улар ҳатто нима яхши, нима ёмонлигини ҳам билишмайди; кўпчилиги ёмон нарсаларни яхши деб ҳисоблайди ва буни санъат асари сифатида оммага тақдим қилиб, уни йўлдан уради. Ана шу қисса мен учун *суп де грассе*⁴ бўлди ва кўпдан бери ғира-шира ҳис қилиб юрган нарсаларимни аниқлаштиради...

Ф.Ф. Тишченкога

28-31 октябрь. Ясная Поляна.

... Бу хатим сизга ёқимсизгина эмас, жуда оғир ботишини яхши биламан, аммо нима қилишим керак? Ҳақиқатни айтганим маъқул. Сизда ёзувчилик истейдоди бор, аммо ўзингизга нисбатан жиддий танқидий қараш йўқ ва шу сабабли қайта ишлашга сабр-тоқатингиз етмайди. Марҳамат қилиб, мендан ачиққанманг, сизга нисбатан ихлосим баландлигига ва сизга чинакам омад тилаётганимга ишонинг. Ҳамма ишда бўлганидек, “секин юрсанг, узоққа борасан”. Ҳатто моддий томондан ҳам — агар сиз ҳақиқатан ҳам маънавий жиҳатдан кўнгилга озор берадиган заҳматли адабий меҳнат билан тирикчилик ўтказишни хоҳласангиз, ёзганларингизни жуда қаттиқ танқидий нигоҳдан ўтказинг, ҳеч эринмасдан уни 10, 20, 30 марта қайта ишланг, бутунлай тозалаб бўлгандан кейингина нашрга беришга одатланинг. Шунда ниятингизга етасиз

¹ Толстой “Христианлик ва ватанпарварлик” асарида Россия ва Франция ўртасида тузилган ҳарбий иттифокнинг реакцион моҳиятини фош этган эди. Гап шу ҳақда кетмоқда.

² Толстой И.Н. Потапенконинг “Оилавий тарих” асарини кескин танқид қилади.

³ Кейинчалик Толстойнинг Чехов ва Мопассанга муносабатлари ўзгарган.

⁴ Сўнги зарба. (фр.)

ва бу хавфли йўлда ҳам яшашга етарли маблағ топа оласиз, бу эса кўп ёзишга қараганда анча енгил кечади. Ҳикояни қай тарзда қайта ишлаш хусусида ўзингиз ўйлашингиз керак, менинг назаримда мана бундай қилингани маъқул: тўғридан-тўғри бўялган дарвозадан бошлаш, ким ва нимага бўяганини қисқача айтиш лозим, кейин сўроқ, суд, ҳакам ва маҳкама жараёни. Ўзига бино қўйган маишатбоз, димоғдор жанобларнинг меҳнаткаш, итоатгўй халқдан нафратланишини ва суддаги мунофиқликни, сохта адолатпарварликни кўрсатиш ҳикоя марказида туриши, асосий гоёга айланиши зарур. Бу охириги бобларда яхши намоён бўлган. Уларни ҳам яна тозалаш, кучайтириш керак, бошқа ўринларни эса, суддаги адолатсизликларни очиб бериш учун қанча зарур бўлса, шунча қолдириш лозим.

Энди хайр. Жаҳлингиз чиқмасин. Сизга адабий муваффақиятлар тилайман, келадиган даромадга эса лоқайд қаранг.

Сизни севувчи Л. Толстой.

1895 йил

Н.Н. Страховга

14 январь. Никольское — Горушки.

Қадрли Николай Николаевич, сизга яна бир илтимосим бор, у ортиқча кўнгилсизлик туғдирармикин деб қўрқаман.

Бу хатни сизга ниҳоятда хушрўй қиз, баронесса Майндорф жўнатади ёки олиб бориб беради, Олсуфьевларникида¹ яшаб турган кезларимда у билан бир неча кун ҳамсуҳбат бўлган эдим. Мен унга “Шимол хабарномаси” учун ҳикоя қўлёзмасини берган эдим.² Муҳаррирлар ниҳоятда очкўз, шу туфайли тўғридан-тўғри уларнинг қўлига топширишни хоҳламайман. Улар эса менга корректурани ўқитмасдан ва зарур тузатишларни киритмасдан босиб чиқараверадилар. Шунинг учун мен бу ҳикояни сизга топширишни ва сиз орқали (тахририятга) етказишни маъқул кўрдим. Биринчидан, сиз уни кўздан кечиринг ва босишга ярайдими-йўқми, уни айтинг. Уялтириб қўймайдими? Мен кўпдан бери бадиий асар ёзмай қўйдим, тўғриси, қандай чиққанини билолмай турибман. Ёмон жойларини сиз айтиб беринг, мен асло хафа бўлмайман. Агар ҳикоя ярайди деб ҳисобласангиз, унда марҳамат қилиб, корректурага ҳам қўл қўйиб, нашрга топширинг. Олижаноб мактубингиз учун миннатдорман.

Л. Толстой.

14 январь

Таня сизга йўллаган мактубимда корректурани менга юбориш зарурлиги айтилмаган деяпти. Қаттиқ ўтинаманки, уни зудлик билан менга — Москвага юборинг.

Изоҳ: *Страхов қўлёзмани ўқигач, 25 январда кўтаринки руҳда шундай ёзган эди: “Худойим, баҳоси йўқ Лев Николаевич, қанчалик яхши! Умримда биринчи марта бир неча соат бош кўтармасдан шошилиб ўқидим, шунга қарамай, ҳар бир чизги ёдимда қолди... Содда, тиниқ ва ларзага солувчи бутун бошли драма”.*

*Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
таржимаси*

Давоми бор

¹ Толстой А.В. ва А.М. Олсуфьевларникида 1-18 январда меҳмон бўлган эди.

² “Хўжайин ва хизматкор” ҳикояси.

Таржимон жасорати

Энг буюк журъат ижод, ихтиро, тафаккур журъатидир. Ижодий тафаккур кўлами борлиқни қамраб олади... Гётенинг “Фауст”и ана шундай поэтик руҳнинг энг буюк жасоратидир. “Илиада” мумтоз қадимият поэзиясининг нодир ёдгорлиги бўлганидай, “Фауст” энг янги шеърятнинг буюк ёдгорлигидир.

А.С. Пушкин

Буюк шеърят замонда ҳам, маконда ҳам чегара билмайди. Мана шу чексизлик ва мангу ҳаёт ифодаси — ҳақиқий, оламшумул шеърятнинг энг аниқ ва ишончли баҳосидир.

Буюк шоирлар ижод қилган асарларни уларнинг издошлари, шогирдлари ёки тадқиқотчилари бошқа замонларда ва бошқа маконларда яна ва яна жонлантириб, келгуси авлодларга, ўқувчиларга етказдилар. Улмас асарлар кейинги замонлардаги таржимонлар ва илҳомланувчи издошлар ижодида қайта-қайта ўқилиб, одамларни буюк шеърятда яширинган илоҳий сирларни кашф этишга ёрдам беради, қалбларни тўлқинлантираверади. Бундай асарлар бошқа тиллардаги адабиётларни, бошқа халқларнинг маънавий оламини ҳам бойитиб, гўзалликка ошно қилади.

Улмас асарларни бунёд этган халқ ҳам, бундай асарларнинг таржимасига эга бўлган халқлар ҳам ўз тили ва миллий маданиятларини бойитиб, оламаро шон-шуҳрат топадилар.

Даҳо санъаткорлар шоҳ асарларининг ёрқин истеъдод ва юксак бадиият билан таржима қилиниши бундай асарлар таржимасига эга бўлган халқнинг маданий ва маънавий ҳаётида катта воқеа бўлиб, икки халқнинг маданиятини бири-бирига боғлаш орқали, айни вақтда жаҳон маданияти тараққиётига ҳам хизмат қилади.

Дунё адабиёти тарихида фақат биргина нодир асари билан шуҳрат топган адиблар ва шоирлар бор. Франсуа Рабле “Гаргантюа”си билан, Сервантес “Дон Кихот”и билан, Даниэль Дефо “Робинзон Крузо”си билан, Жонатан Свифт “Гулливвер”и билан шон-шуҳрат қозонганлар. Йоҳанн Вольфганг Гёте эса шарқ мутафаккирлари Жомий ва Навоий каби жуда кўп шоҳ асарлар ёзган даҳо шоир ва жамоат арбобидир. Гётенинг “Фауст”и, “Ёш Вертернинг изтироблари”, “Вильгельм Мейстер” номли икки жилдли эпопеяси, “Герман ва Доротея”, “Тулки — Рейнеке”, “Ахиллес” дostonлари, “Ғарбу Шарқ девони”, 1600 та шеърдан иборат лирикаси (булар орасида “Прометей”, “Коринфлик келин”, “Мариенбад элегияси” жуда машҳур), “Нафосат ва ҳақиқат” мемуари, адабий ўйлари (20 китоб), минг саҳифага яқин афоризмлари, адабиёт ва санъат ҳақида фикрлари (2 жилд), 15 мингдан зиёд мактублари, суратлари, манзаралари, француз ва италян адабиётидан олмон тилига таржималари, ботаника, геология, минерология, география, метеорология, оптикага доир асарлари, турли олимлар билан суҳбатлари дунёда шуҳрат топган.

Мутафаккир шоир вафотидан сўнг, 1887-1919 йилларда ватани Веймарда унинг 133 жилд (143 китобдан) иборат куллиёти нашр этилди. Гётега келган 50 мингга яқин мактубдан ҳали кўпчилиги эълон қилинмаган. Чиндан ҳам вул-қон каби бу ижодий фаолият ҳайратланарлидир.

Жаҳон адабиёти, олмон адабиётининг нодир дурдонаси “Фауст” достонини бутун дунё халқлари ўқиб, олам-олам завқ ва маърифат оладилар. “Фауст”ни ўз она тилига юксак бадиият билан таржима қила олган халқлар кўп эмас. Ўзбеклар ана шундай илғор халқлардан биридир.

Хар бир дурдона асарнинг тарихи бўлганидай, “Фауст” драматик достонининг ҳам ижодий тарихи бор. Урта асрларда Европада “Доктор Фауст қиссаси” номли халқ китоби бор эди. Бундай китоб антик даврда бўлмаган. Чунончи, антик даврдаги мажусийлик диний таълимотида Иблис — Мефистофель сиймоси йўқ эди. Аммо “Фауст”да қисман Геракл, Орфей ва Одиссей каби қаҳрамонларнинг Ер ости олами, арвоҳлар, марҳумлар диёрига саёҳати ҳақида мифологик ва поэтик асарларда ёзилган эди.

Гёте “Фауст” асарини бутун умри давомида ёзган. У буюк драматик достонини 1772 йилда бошлаб, 1831 йилда, ўлимидан олти ой аввал ёзиб тугатган. Асарда даҳо шоир — инсоннинг бутун умри давомидаги гоъвий-маънавий изланишлари ва инсоният тарихидаги маънавий, фалсафий ютуқлар бадиий аксини топган. Гёте бу асарда инсон руҳий оламидаги ҳою-ҳаваслар, тубан истаклардан то олий онггача кечадиган барча интилишларнинг сир-асрорларини кашф эта олган. Бу шоҳ асарнинг узоқ йиллар давомида ёзилиш жараёнида Европада, шу жумладан Германияда, айниқса Гётенинг шахсий ҳаётида жуда кўп ва муҳим ўзгаришлар юз берган. Мана шу тарихий тараққиётнинг мураккаб йиллари ҳам “Фауст” драматик достонининг турли, гоҳо бир-бирига зид, бир-бирини инкор этувчи бадиий-гоъвий қисмларида, унсурларида билиниб туради.

“Фауст”нинг биринчи ва иккинчи қисмлари бир-бирига ўхшамайди, ҳатто мувофиқ келмайди ҳам. Бироқ бу асарнинг камчилиги эмас, балки ҳаётнинг ўзида мавжуд бўлган реал борлиқ билан руҳият оламига, халқ поэтик ижодига хос фантастика, хаёлотнинг замзамали ўйинлари, шовқин-суронли шаҳар ҳаёти ва ҳувиллаб ётган кимсасиз ўрмонлар, шоҳона қасрлар ва аянчли харобалар, денгиз, уммонлар ва саҳролар, тоғлар ва водийлар тасвирлари айқаш-уйқаш, аралаш-қуралаш бўлиб кетган. Асарда кунлар ва тунлар, йил фасллари, тарихий даврлар алмашинади, турли-туман тоифадаги одамларнинг турлича руҳий ҳолатлари тасвирланади, бу одамлар севадилар, меҳнат қиладилар, ўйнаб-куладилар, изтироб чекадилар, урушадилар, голиб келадилар ва ҳалок бўладилар... Асарда чегара билмас фантазия, хаёлот, қадимий ёки янги мифлар, афсоналар, эртақлар, фалсафий рамзлар — мажозлар ва тимсоллар ўқувчини ҳайратга солади.

Асарда мана шу шоҳлаб кетишлар, кенг қўламлилиқ, аралаш-қуралашликларга қарамай, шакл ва мазмун яхлитлиги сезилиб туради. Асарнинг асосий мавзуй, барқарор гоъси — *инсонларнинг чексиз билимларга интилиши ҳам, бунёдкор ва вайрон қилувчи куч-қудратга эга эканлиги, ҳал этиб бўлмас, фожеий зиддиятлар ечимининг топилмаслиги, яратувчанлик билан бирга адолатсизлик ва ноҳақликларга тўла мавжуд ҳаётдан кўнгли тўлмаслик асар қаҳрамонининг ҳам, муаллифнинг ҳам руҳий оламидаги зиддиятларни, қарама-қаршиликларни ифодалайди.*

Фауст ва Мефистофель баҳсларида инсон ақл-заковати, ижодий куч-қудрати, ғайрат-шижоати, олижаноб интилишлари билан бутун инсониятга бахтсаодат келтириб бўлмаслиги, энг оқил инсонларнинг ҳам чексиз билимларни эгаллаши халққа фойда келтирмаслиги, инсоният ҳеч қачон комилликка эришолмаслиги ҳақидаги ўйлар, кечинмалар ифодасини топган. Ҳатто инсонлар севгида ҳам бахт тополмайдилар, етук ва меҳрга ташна гўзал, вафодор маъшуқа ҳам бу ҳаётда қадрини тополмай, ҳалокатга учрайди.

“Инсонни заифликдан, дангасалиқдан, беғамликдан қутқариш учун, — дейди Мефистофель, — мен унга шу қадар куч-ғайрат берайки, у жин чалган (жинни) одамга ўхшаб, сира тинчий олмасин”.

Шоир ижтимоий тараққиётнинг зарурлиги ва фойдали эканлигини инкор этмаган ҳолда бу тараққиёт инсонларни одамлиқдан узоқлаштиришини, ахлоқсиз, маънавиятсиз қилиб қўйиши мумкинлигини кўрсатади.

Мана шундай серқирра, мураккаб сюжетли, турли-туман поэтик гоъларга, теран фалсафий фикрларга бой, чексиз-чегарасиз билимга, етукликка, куч-қудрат соҳиби бўлишга интилувчи қаҳрамоннинг фожеий руҳидаги тов-

ланишларни ифодаловчи шоҳ асарнинг бор нафосатини, барча фазилатларини, поэтик бойликларини ўзбек тилида қайта тиклаш етук ва оташнафас, ёрқин истеъдодли шоирнинггина қўлидан келиши мумкин эди. Масалан, “Фауст”даги фаришталар хори, руҳлар хори, ялмоғизнинг сеҳрлаши, “Вальпургия кечаси”даги жинлар, шайтонларнинг ашула ва рақси каби ажойиб-бот-гаройиботларни Эркин Воҳидов шу қадар юксак маҳорат билан таржима қилганки, бу жиҳатдан у олмон даҳоси Гётенинг руҳиятига тўлиқ кириб борганлигини кўрамиз.

Гретхеннинг севги изгиробларини тасвирловчи мана бу сўзларга эътибор берайлик: *“У бўлмаса гар, Ёнимда бир дам, Қоронғу бўлар — Менга бу олам. У қайда қолди? Қуйилар ёшим. Ақлим йўқолди. Айланди бошим. Кўнглимда нечун Йўқ зарра ором? Хаёдан кетмас қадду қомати. У олган нафас. Барча одати... Унута олмам Майин сўзларин. Табассумин ҳам, Ёниқ кўзларин...”*

Бизнингча, Гретхеннинг бу ҳолати машҳур рус шоирлари Б. Пастернак ва Н. Холодковский таржимасига нисбатан Эркин Воҳидовда табиийроқ ва майинроқ чиққан.

Гётенинг “Фауст”ида, унинг фантастик, рамзий шаклига қарамай улкан ҳақиқат мужассам. Фауст образи Гёте давридаги немис жамияти ҳаётининг тўла инъикосидир. Германия воқелиги ўзбек таржимонидан икки аср ошиқроқ олисда бўлишига қарамай, Эркин Воҳидов таржимасида тўла акс этган.

“Фауст”да XVIII аср охири ва XIX аср бошларида Германиядаги бутун адабий-фалсафий ҳаракат ифодаланган. Асар ижтимоий муаммоларга тўла ҳаёт билан узвий боғлиқ, айна пайтда ўз даври учун мураккаб, ўта долзарб фалсафий мазмунга йўғрилган.

Фалсафий фожеа сифатида “Фауст”нинг ўзига хослигини бадий тусилишига хос кўпгина фазилатлари белгилайди. Унда афоризмга бой сатрлар ниҳоятда кўп. Бундай сатрлар Гёте дунёқарашининг турли қирраларини ифодалайди ва ўқувчи хотирасига маҳкам ўрнашиб, мустақил яшайди. Асар муқаддимасидаги қуйма сатрлар Гётенинг машҳур афоризмлари сирасига киради. Бу сатрлар Эркин Воҳидов таржимасида шундай жаранглайди:

*Жилванинг умридир бир лаҳза фақат,
Авлодларга қолур ҳақиқий санъат.*

“Самодаги муқаддима”да фожеанинг энг муҳим умидбахш гоёлардан бири ифодаланган. Тангри Фаустнинг тақдирини Мефистофелга топширар экан, охир-оқибат Мефистофел устидан, яхшиликнинг ёвузлик устидан, ҳақнинг ноҳақ устидан галаба қозонишига ишонади:

*Зулматдан йўл топиб чиқолур инсон,
Унга чироқ бўлур мен берган идрок.*

Гётенинг инсонга ишончини ифодаловчи бу ажойиб некбин афоризми Н. Холодковскийнинг олмончадан қилган таржимасида унча муваффақиятли чиқмаган. Б.Пастернак таржимасида тушириб қолдирилган бу сатрлар Пошали Усмоннинг олмончадан таржимасида шундай ифодаланади:

*Чин эҳтиросли, бетиним инсон
Ҳақиқат йўлин топар бегумон.*

“Фауст”нинг фожеаси “Самодаги муқаддима”сида худо Фаустга ҳар қандай изловчи инсонга адашиш ва ҳақ йўлни топиш хослигини башорат қилади. Зеро, “ҳалол одам кўр-кўрона изланишларида ҳақ йўл қаердалигини бирибир англайди”: бу йўл — чинакам ҳаёт моҳиятини очишга тинимсиз интилиш йўлидир. Вильгельм Мейстер сингари Фауст ҳам ўз ҳаётининг асл моҳиятини англаб етишдан олдин бир қатор таълим босқичларидан ўтади.

Биринчи босқич — унинг соддадил Гретхенга муҳаббатидир. Бу муҳаббат фожеали тугайди. Фауст Гретхенни ташлаб кетади. У бўлса тугилган гўдакни ўлдириб, ўзи ҳам ҳалок бўлади. Лекин Фауст бошқача йўл туюлмайди, у тор

оилавий доирага ўралашиб қолишга, хонанишин бахтга кўника олмайди, Герман (“Герман ва Доротея”) қисматини истамайди. У беихтиёр янада баландроқ уфқларга интилади.

Иккинчи босқич — унинг Елена билан иттифоқидир. Бу иттифоқ санъатга бағишланган ҳаёт рамзи бўлиши керак. Фауст кўркем дарахтзор қуршовида гўзал юнон қизи билан вақтинча таскин топади. Аммо у бу босқичда ҳам тўхтаб қололмайди, учинчи, сўнгги босқичга қадам кўяди. Нариги дунёдаги азобларни бутунлай рад этиб, у “Вильгельм Мейстернинг саргардон йиллари”даги сингари “воз кечиб”, ўз куч-қувватини жамият хизматига бағишлашга қарор қилади. Бахтли, эркин фуқаролар давлатини тузиш ниятида денгиздан ўзлаштирилган ерда улкан қурилиш бошлайди. Бироқ унда ўзига раҳнамолик қилаётган кучдан қутулиш майллари пайдо бўлади. Мефистофель савдо флоти сардори ва қурилиш ишлари бошлиғи сифатида Фаустнинг буйруқларига зид равишда қадимий бутхона ёнида ўз қўргонларида яшаётган икки деҳқон — Филемон ва Бовкидани ўлдиради. Фауст бундан даҳшатга тушади. Лекин у, барибир, ўз гоёларининг тантанасига ишонган ҳолда умрининг охиригача қурилиш ишларига раҳбарлик қилади.

Шуни айтиш жоизки, Гёте “Самодаги муқаддима”да “Фауст” фожеасининг гоёвий-фалсафий ва поэтик хусусиятларини берган. Эркин Воҳидов “Муқаддима”нинг мавзуси, поэтик киноя ва фалсафий моҳиятини яхши илғаб олган. Шу билан бирга у Б. Пастернакнинг немисча таржимасидан нухса кўчирмайди, балки аслиятга хос бўлган уйғунлик (оҳанг, воқеа ва тарона)ни аниқлаштиради, айни пайтда аслият мазмунига маълум даражада амал қилган ҳолда асарнинг бадиий тилини моҳирона шеърый куйга сола олган.

“Бағишловнинг” гамгин, ўйчан ва бироз ташвишли оҳанглари ўзбекча таржимада Гётенинг ташвиш ва изтиробларини аниқ ифодалайди.

*Яна чорлар мени илоҳий бир ун,
Яна хаёлларга чулғанди бошим.
Сабо арфасидек ҳазин ва сермунг
Куйилар сатрлар, қани бардошим!
Музлаган жисмимни эритар букун
Кўзимдан қуйилаган қайноқ бу ёшим.
Бу олам чекинур, ўтмиш-чи, аён
Кўзларим олдида бўлур намоён.*

Дарҳақиқат, Эркин Воҳидов Гёте фалсафий концепцияси моҳиятини теран тушуниб, фалсафий шеърый таржимаси талабларига қатъий амал қилади. Хусусан, тилнинг аниқлиги, нафосати, лўндалиги, бадиийлигига риоя этилган ҳолда уларнинг гоёвийлиги, илмийлиги, муаммоларини драматик дoston қахрамонлари нутқидаги ўзига хослик воситасида уйғунлаштиради.

Фауст ҳақидаги илк баҳони “Самодаги муқаддима”да Мефистофель беради. Э. Воҳидов таржимасида бу ўзбек тилининг жонли нутқ оҳангига мос тарзда эркин жаранглайди. Шоир қўллаган аллитерациялар, олмон шеър тузилишига хослиги туфайли жуда ўринли чиққан:

*Истар — юлдузларин узатсин осмон,
Ер эса бахи этсин туганмас сафо,
Ва лекин ҳар нечук бўлса-да комрон
Таскин топа олмас у кўнгул асло.*

Фаустнинг биринчи монолоғи - олмон фольклорига хос анъанавий силлабо тоник вазнда битилган. Гёте уни фалсафий мушоҳадалар ва лирик жўшқинлик билан тўлдиради.

Фаустнинг ана шу нутқи Э. Воҳидов томнидан немис халқ ижодига яқин бўлган оҳанг орқали ёрқин ифодаланади. Гёте образнинг халқчиллигини ифодалаш учун ана шундай ижодий усулдан фойдаланган эди.

Киноя ва истеходан гамгин ачинишга, гамгин ачинишдан мардона умидлар ва мағрур ишончга ўтиш лавҳалари тўсатдан ва кескин, айни пайтда

табий ва эмин-эркин тасвирланади. Аслиятдаги инсон руҳий олами кайфият қирралари ва поэтик ифодали фикрлар Э. Воҳидовнинг ўзбекона шеъриятида янада жонланади.

*Илоҳиёт ила банд бўлдим,
Файласуфи хирадманд бўлдим.
Илми ҳуқуқ, илми табобат —
Барчасини ўргандим, фақат,
Фақат менга бир нарса аён:
Нодон эдим, нодонман ҳамон.*

“Фаустнинг ишхонаси” саҳнасида Гёте қаҳрамон тилидан қуйидаги афоризмни келтиради: табиат кучини англаш ? инсон қудратининг манбаидир. Эркин Воҳидов мазкур афоризмдаги асосий фалсафий мазмунни тўла сақлаб қолаолган.

*Кимга бу дуо
Бўлмаса ошно,
Ким сеҳр кучин
Ўз нафи учун
Билмаса агар,
У не афсунгар?*

Пошали Усмонда:

*Ким агар билмас
Моддалар сирин,
Кучин, хоссасин,
Ҳоким бўлолмас
Иблису жинлар
Устидан зинҳор.*

Фаустнинг (Мефистофель билан иккинчи учрашуви саҳнаси) монологларидан бири диққатни жалб қилади. Бу ерда Гётеча танқид ва инкор руҳи алоҳида куч билан ифодаланади. Гёте қаҳрамони “шон-шухрат алдови”ни лаънатлайди, айниқса, олтин маъбудиди — Мамонани алоҳида эҳтирос билан қарғайди:

*Лаънат бўлсин авраб инсонни
Аллалаган ўша туйғуга.
Лаънат бўлсин табаррук жонни
Тан ғориға солган оғуга.
Лаънат, адо қилгувчи бизни
Кўнгилдаги такаббурга ҳам.
Лаънат, мурғак ҳисларимизни
Алдагувчи тасаввурга ҳам.
Лаънат сенга, бизни банд этган
Турмуш ўйи, оила, шухрат...
Лаҳза бизни сарбаланд этган
Ширин тушлар, сизга ҳам лаънат!
Сенга ҳам эй, бойликка ружу,
Лаънат бўлсин бутун умрга.
Лаънат бўлсин муҳаббатга-ю,
Шароб берган тотли сурурга.*

“Фауст”нинг ўзбекча матнида аслиятга хос манتيқий ва шеърый-руҳий мазмуни ўта аниқлик билан ифодаланган. Буни монолог ўртасидан олинган муҳим парча билан таққослаганда яққол ҳис этиш мумкин.

*Қоч бу ердан, ўтказма дамни!
Кет ва ҳамроҳ этиб йўлингга*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

*Сирлар тўла Нострадамнинг
Китобини олгин қўлингга.
Шунда сенга юлдузли само
Аён қилур тириклик розин.
Кўнглинг бўлур доғдан мусаффо,
Тинглагайсан руҳлар овозин.*

Эркин Воҳидов Гётенинг эпик тасаввур мантиғи ва Фауст монологларининг лирик ҳис-ҳаяжонга тўлалигини ҳисобга олиб, шеърый сатрдаги ҳар бир унсур мазмун ва эмоционал-эстетик аҳамиятига кўра аслиятга эквивалент бўлишини таъминлашга, унинг қийматини сақлаб қолишга интилади.

Фаустнинг оламини идрок этишдаги зиддиятли кечинмалари шаҳар дарвозаси олдида Вагнер билан суҳбатида моҳирона тасвирланган. Бу саҳна Воҳидов таржимасида бундай жаранглайди:

*Сенга фақатгина битта тилак ёр,
Тамом бегонадир ўзга бир дунё.
Менинг кўксимда-чи, икки юрак бор,
Иккиси бир-бирин тан олмас асло.
Бири она ернинг меҳрига тўлиғ,
Вужудимни қилур тупроққа пайванд.
Бирининг оташи қуёшдан улуг,
Парвоз этмоқ бўлур юлдуздан баланд.*

Эркин Воҳидов аслиятга хос поэтик моҳиятни тўғри талқин этади. Ўзбек шоири дostonнинг умумий маъноси ва оҳангини сақлаб қолган ҳолда асардаги ҳал этилмас зиддиятни ўзича қабул қилади, уни қандай ҳис қилишни ўқувчига етказлади. Шу билан бирга у кўпгина таржимонларга нисбатан Гётенинг руҳи ва шеърый фикр тизимига анча яқин эканини намоён этади. Эркин Воҳидов асарни таржима қилар экан, аслиятнинг оҳанг тизimini сақлаб қолишдан ташқари унинг умумий руҳи ва маъносини ҳам беришга, Гёте шеъриятига хос асосий оҳангни топишга интилади, бунинг учун ҳозирги ўзбек тилининг барча поэтик воситаларидан самарали фойдаланади.

Асарнинг моҳиятини тушунишда Фаустнинг Мефистофель билан иккинчи учрашуви саҳнаси муҳим аҳамиятга эга. Э. Воҳидов бу ҳолатни ҳам моҳирона таржима қилади:

*Қай либосда бўлмай, барибир қалбан
Сезажак не ғусса бўлса дунёда.
Ёлғиз сафо учун кексайиб қолдим,
Беҳавас бўлмакка ёшман зиёда.
Не берур мен ўзим билмаган олам?
“Тобе бўл, сабр ила чекабер алам!”*

Бу мавзуда Э. Воҳидовнинг ўз шеърлари бор. Зоҳиран улар оддий, кундалик, кинояли шеърлардир. Кучли эҳтирос соҳиби бўлган шоирни мушоҳадаси теран XX аср ўзбек Фаусти дейишимиз мумкин.

Гёте асарида марказий ўринлардан бирини жаҳон адабиётидаги мураккаб образлардан бўлган Мефистофель эгаллайди. У фақат зиддият тимсолигина эмас, ёвузлик рамзидир. Бу образ орқали Гёте Ўрта асрлар Германиясидаги қусурларни акс эттиради. Гётенинг гоёсига кўра Мефистофель гоҳ Фауст сиймосида, гоҳо масхарабоз ниқобида, гоҳида эса Фаркиада қиёфасида чиқади. Лекин ҳамма ерда ва ҳамиша унинг ўзигагина хос бўлган хатти-ҳаракати, сўзлаш тарзи, хулқ-атвори сақланиб қолади. Шу муносабат билан таъкидлаш жоизки, Эркин Воҳидов аслиятга тенг қимматли улубий хусусиятлардан фойдаланиб, Мефистофелнинг иблисона ташқи қиёфасини, ўзига хос сатирик-юмористик нутқи оҳангини, поэтик-фалсафий моҳиятини сақлай олган. Асарнинг ўзбекча таржимасида қаҳрамонларнинг нутқидаги юмор, шунингдек, ўзига хос фикрлаш тарзи ёрқин акс этган.

Гётенинг халқ тилини нечоғлик маҳорат билан эгаллагани “Фауст” саҳифаларидаги Маргарита нутқида ҳам яққол сезилиб туради. Маргаританинг барча луқмалари ва монологлари дўлвор, самимий. Маргаританинг аниқ ва содда нутқини Э.Воҳидов бу образга хос жозибаторликда бера олган. Айниқса, “Турма” бобидаги охириги саҳнада ақлдан озган бу қизнинг пойма-пой гўдакларча гапларини моҳирона ўгиришга муваффақ бўлган.

Маргарита содда феъл-атвори, самимий ва меҳнатсеварлиги, гўзаллиги ва дилкашлиги билан ажралиб туради. Эркин Воҳидов ўзбек поэзиясида Маргарита образини ёрқин яратганини, унинг олижаноб фазилатларини китобхонларга етказа олганини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Гёте “Фауст”ни бутун умри бўйи ёзди. Афтидан, Эркин Воҳидов ҳам “Фауст” таржимасига кўп йиллар тайёрланган ва яна беш йил ижодий заҳмат чеккан.

Шоирнинг айрим шеърларини эслаб кўрсак, Гёте асарларидаги образлар унинг хаёлини кўпдан банд этганига ишонч ҳосил қиламиз. Шоир бокира “Маргарита”нинг ишонувчанлиги, баҳорий мусаффолиги, муҳаббат дардига мубтало бўлганлигини ишончли тасвирлайди. Бу ҳол Гёте тасвирланган баҳор байрами сайли бобида яққол кўзга ташланади. Маргарита Фауст билан ана шу сайлда учрашади. “Дарвоза олдида” саҳнасининг барча ҳаётий қувончларини таржимон Эркин Воҳидов жуда нозик ҳис эта олган.

“Фауст”нинг ўзбекча таржимасидаги бутун нафосат ҳам ана шунда. Айнан шу ерда шоир ва таржимон овозлари бирлашади, бир-бирига жўр бўлади ва биз уни ўқиб, Гёте руҳига янада яқинлашамиз.

Шарҳлар ҳар қанча аниқ ва сифатли бўлмасин, лекин барибир у таржима билан аслиятни яқинлаштирувчи ўша фантазия эркинлиги, уйғун ва муштарақлигини тушунтириш учун кифоя қилмайди. Гётени ўқиш учун кенг қамровли ва яхши шарҳлар керак. Аммо таржимон олдида қийинчиликлар янада ортади. Зеро, унинг матнга янада зукколик билан ёндашуви талаб этилади.

“Фауст”нинг аввалги таржималарида, муаллифлар аниқликка амал қиламиз, деб матннинг кўча маъноларини илғай олмаганлар. Чунки бундай маънолар фарқини оддий лугатлар ёрдамида сезиш қийин. Гёте олами ниҳоятда бой ва теран образлар билан тўла. Унинг тафаккури шу қадар кенгки, тарих, маданият ва фан соҳаларида образли айтилган ҳар бир фикрини англаш учун қомуслар ва маълумотномаларга мурожаат қилишга тўғри келади. Шу боисдан ҳам кенг ўқувчилар оммаси, айниқса, асарнинг иккинчи қисмини ўқишга қийналадилар.

Нега энди бу мураккаб, фалсафий дoston ўзбек тилида равон ўқилади?

Шунинг учунки, Э.Воҳидов Гёте поэтикасининг луғавий ва маънавий оламида ўзини эркин ҳис қилиб, Гёте тилини, унинг ифода воситаларини, маданиятини яхши эгаллаб олган эди. Унинг жозива кучига, иродасига бутунлай бўйсуниб, шу маданият юки остида эзилиб қолмади, балки уни ўзбек китобхонига бор илиқлиги, барча ранг-баранг шакллари билан очиб кўрсатиш заҳматига чидай олди. Гётени англаш қийинлиги сабабли ўзбек шоири ўз билимини ошириш, маънолар уфқини кенгайтириш имконини топди. Лекин қийинчилик фақат шундагина эмас эди.

Қаҳрамонлар характерлари тўқнашган барча ҳолатларда Эркин Воҳидов персонажлар нутқини аниқ ва ёрқин ҳолда ифода қила олади. Таржимон мазкур қаҳрамонни асарда иштирок этувчи кўплаб шахслар ва образлар оммаси орасидан ажратиб, айнан ўша шахсга хос ифодаларни бера олади. “Фауст”нинг иккинчи қисмида сфинкс ва грифлар образлари ўта хаёлийдек туюлади. Лекин Гёте уларга ҳам “ўзига хос нутқ” беради, махлуқот тилида гапиртиради ва биз уларни жуда яхши тушунамиз. Уларнинг сўзларидан ҳарфхўрлар, сохта олимларга хас нутқларини ҳис этамиз.

Мефистофель жилдонидоги “қария грифчалар”га қаратилган саломлашув мурожаатига жавобан грифлар шундай дейдилар:

Гриф (бўғик):

*Ажаб, қандай гуруҳ? Грифлармиз биз.
Кекса гуруҳга ҳеч йўқ алоқамиз.*

*Қари деб ном олиш кимга ҳам ёқур,
 Ҳар бир сўз маъносин қилмоқ учун ҳис,
 Аҳли дониш ўзак товушга боқур.
 Бизнинг номимизга бўлибди уйқаш
 Гиряю гиряху гирдлиғ, гирифтор.
 Бу сўзларнинг бари грифга ўхшаш,
 Бўлмоқ истамаймиз биз уларга ёр.*

Ушбу луқмада ташқи кўриниши кўрқинчли қанотли махлуқ сифатида тасвирланган мажозий образ орқали шаклбоз соҳта олимларни тасаввур қилиш қийин эмас. Бу луқма уларнинг ўзи қандай эканлигини яққол кўрсатиб турибди. Таржиманинг қийматини таъкидлаш учун шу мисолнинг ўзи етарли.

Қуйидаги парча ҳам мазмундорлиги, теранлиги билан ажралиб туради:

*Хоқонимиз тезроқ драма
 Бошлансин деб бердилар фармон.
 Сурил, девор! Ана гиламлар
 Кўтарилди аста баландга,
 Бамисоли ўраб аланга.
 Мана, саҳна бўлди намоён
 Сирли шуъла таратмоқда жим,
 Мен саҳнанинг олдига чиқдим.*

Ҳа, декорациялар силжийди, уларни гўё аланга қамраб олгандай бўлади, саҳнавий поэтик нутқ эса кишига ниҳоятда кучли таъсир этади. Бу таъсир поэтика қоидаларига хос ўлчовлар ва ҳисоб-китобларга сиймайди. Бу буюк жасоратларга қодир инсон қудратининг таъсири, холос. Инсон тасаввурининг энг ажойиб ижоди уни ҳақиқатга айлантиради.

Майли, Парис билан Елена сарой хонимлари ва уларнинг хушторлари танқидига учрайверсинлар; лекин улар айнан шундайлигича, афсоналарда куйланганидай, бош кўтараверадилар. Ва меҳрибон “доктор Фауст” халқ ривоятларида таърифлангандай, ҳақиқатга айланади. Гётенинг ўзи ҳам Эркин Воҳидов туфайли бизнинг кўз ўнгимизда ажойиб инсоний қудрати билан буюк шоир сифатида қад ростлайди.

Такрор айтамыз, Гёте поэтикаси шу қадар мураккаб, ўзига хоски, унинг шеърий ўлчамлари ва хусусиятларини санаб чиқиш беҳуда меҳнат бўлган бўларди. Бинобарин, Эркин Воҳидовнинг Гёте шеърини жозибасини шу қадар аниқ ифода эта олган таржимонлик маҳоратини чуқур эътироф этиш жоиз. Шу ўринда “Фауст”да Елена билан Парис саҳнада пайдо бўлгандан кейин мазкур шеър кўп овозли пардаларда қандай жаранглашини кўриб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Фауст ўз тасаввураридаги Елена қиёфасига мафтун бўлиб, завқ билан жилдоша қилади.

Фауст:

*Ҳақиқатми ва ёки рўё
 Кўрганим бул пари жамоли.
 Чинданми ул қаршимда пайдо,
 Гўзалликнинг буюк камоли.*

*Менинг барча кучу иродам —
 Доншим ҳам ва жунуним ҳам,
 Шавқим, ишқим, ҳаётим бари
 Сенга бўлсин, эй гўзал пари.*

Асарнинг иккинчи қисми мен учун ҳамиша ўтиб бўлмас маррадек эди. Нима қилишни билмасдим. Уни англай олмасдим. Гётени эса асосан “Вильгельм Мейстернинг саргардонлик йиллари” бўйича қадрлардим. Бу асар

менга инсонийроқ ва қизиқарлироқ туюларди.

Эркин Воҳидов таржимасини мен мактаб йилларида биринчи марта қўлга олгандим. Бутун тун бўйи уни ўқиб чиқдим, эртаси кuni ҳам барча ишимни йиғиштириб ўша асар билан банд бўлдим. Дафъатан операдаги Фауст ва операдаги Маргаритани эмас, балки ўрта асрлар немис шаҳарчасини кўрдим. Унда фан ва тафаккурнинг келажакда одамлар бошига не чоғли кулфатлар ёғдириши мумкинлигини олдиндан кўриб, роса гамга ботган одам ўзини у ёқдан бу ёққа урарди. Бу одам ҳаётининг бемаънилигидан эзилган, гамга ботганди.

Эркин Воҳидов “Фауст” асарининг ҳар икки қисмини муқаммал, юксак бадиий таржима қилди, Гёте шеърятининг гўзаллигини ўзбек тилига қайта жонлантди. Шунинг учун кимда-ким Гёте мушоҳадасини англашни истаса, унинг образларини тушунмоқчи бўлса, айнан Эркин Воҳидов таржимасига мурожаат қилиши лозим.

Эркин Воҳидов “Фауст” таржимасида ўзбек тили, шеърятига хос бой имкониятларни очди, бадиий ифоданинг турли усулларида фойдаланиб назмий сўзни фалсафага уйғунлаштирди ва шу билан Гёте услубини ва асарнинг миллий руҳини намоён этди. Таржимоннинг кенг заковати унинг сўзлар, қофиялар, иборалар, афоризмлар, оҳанглош тuroқларни яхши танлай билишида кўриниб турибди. Шу боисдан “Фауст”нинг ўзбекча таржимаси энгил ўқилади, юракларни ҳаяжонга солади, аслиятни аниқ акс эттиради.

Эркин Воҳидов маҳорати ва мушоҳада доирасининг кенглиги лирик драматизмни назмий уйғунликда ҳамда аслиятдаги бетакрор юмор ва фалсафий мазмунни оҳанглош услубда бера билишида намоён бўлди. Гёте ижодий услубини чуқур ўрганиш Эркин Воҳидовга бу улуг асарнинг миллий руҳи, юксак бадииятини ифодалаш имконини берди.

Теран фалсафий фикрларга тўла сатрлар, рамзлар, ажойиб, теша тегмаган қийёслашлар “Фауст”нинг ўзбекча таржимасини безаб турибди. Бу эса ўзбек тилида янги-янги бадиий ифода воситалари топа билган Эркин Воҳидовнинг сўз бойлигидан далолат беради. Сатрларнинг бадиий ифодаси, ёрқин ва турфа образлар Гёте руҳини сақлаб қолишга интилган шоир-таржимоннинг мулоҳазакор, машаққатли ва бунёдкор меҳнатига гувоҳдир. Китобхонга таъсир кучига кўра ўзбекча “Фауст” аслиятдан ва Б.Пастернакнинг русча таржимасидан қолишмайди.

Эркин Воҳидовнинг ўзбекча “Фауст”и ўзбек маданиятини юксакликка кўтарган нодир асарларидан бирига айланди. Асар Ўзбекистон ва Германия халқларига — Гётени севуви ва қадрловчиларга, улар қаерда яшашларидан қатъи назар, азиз тўхфадир. Ўзбек шоири жаҳон адабиётининг маънавий-фалсафий муаммолари шарҳи мезонларидан бири бўлган “Фауст” таржимаси воситасида немис-ўзбек маданий алоқалари тарихида янги саҳифа очди. Жаҳон шеърятининг дурдонасини ўзлаштириш ўзбек таржима адабиётининг улкан ютуғига айланди.

Албатта, Гётенинг буюк асари ўзбек тилига яна ўгирилиши мумкин (бадиий таржиманинг ўзига хослиги ана шунда). Лекин Эркин Воҳидовнинг таржимаси ўз аҳамиятини йўқотмайди, ноёб шеърый санъат намунаси сифатида Гёте ижодининг бадиий-эстетик, тарихий-фалсафий ва табиий-илмий чўққисини забт этишга илҳомлантираверади.

Акмал САИДОВ

Бадиийлик мезонлари

ЁЗУВЧИ ШОДМОН ОТАБЕК ВА АДАБИЁТШУНОС
МАҲКАМ МАҲМУДОВ СУҲБАТИ

Шодмон Отабек: Маҳкам ака, адабиётнинг маъно-моҳияти ҳақида до-нолар, буюк сиймолар, сўз санъаткорлари кўп ва хўп айтган. Л.Толстой “Санъат бутун инсониятнинг ягона ҳис-туйғуга бирлашиши учун восита-дир” деганда аввало адабиётни назарда тутган, албатта. Арастуниг сиз таржима қилган ўша “Поэтика”сида ҳам катарсис — бадиий адабиёт ин-сон руҳини тозалаш, поклаши назарда тутилган. Назаримда, адабиёт ҳақидаги баҳс-мунозараларда, бадиий асарларга баҳо беришда, қандай мезонларни асос қилиб олиш борасида яқдил фикр йўқ. Битта асарни тўрт киши ўқиса, тўрт хил фикр айтади. Адабиётга ҳар кимнинг ўз қараши бор. Ким учундир адабиёт кўнгил изҳори, ким учундир қисмат... Айни чоғда адабиётнинг азалий, ўзгармас тамойиллари, мезонлари ҳам бор-ку! Наза-римда, биз гоҳо уларни унутиб қўяётганга ўхшаймиз.

Маҳкам Маҳмудов: Санъатда бадиийлик мезонлари ҳикоя, қисса, ро-ман, баллада, поэма, лирик шеърят, рассомлик, меъморчилик, мусиқа, ҳайкалтарошлик асарлари учун турлича эканлиги табиий ҳол. Аммо, бу санъатларнинг барчаси учун умумий, зарурий, юрак ва қон томирига ўхшаш муҳим қонуниятлар борки, булар аввало адабиёт назарияси, кенг маънода эстетика фанида махсус ўрганилади. Шу мезонларнинг асосийла-ри: шеър учун ҳис-туйғулар гўзаллиги, нафислиги, нозик кечинмалар, ҳикоя учун — яхлит бир воқеада инсон характери ва муҳим бир гоёни тасвирлаш, қиссада шу нарсаларнинг кенгроқ ифодаланиши, романда давр ва жамият ҳаётида юз бераётган глобал жараёнларни бир ёки бир неча одамларнинг тақдири, характерлари орқали очиш, трагедияда замон оқимида қарши якка ўзи қарши тура олган шахснинг ва атрофдагилари-нинг кучли характерларини кўрсатиш, комедияда жамиятдаги иллатлар-ни кулги, ҳажв воситасида фош қилиш, рассомлик ва ҳайкалтарошликда — муҳим ижтимоий ва эстетик аҳамиятли манзара, ҳолатларни биргина

Мустақиллик йилларида ижодкор зиёлилар ҳам мустабид шўро мафкураси-нинг кишанларидан қутилиб, бадиий асарларида инсонлар руҳий оламининг чексиз ранг-баранглиги, товланишлари, ҳаёт зиддиятларини бор мураккаблиги билан ҳаққоний тавирлаш учун кенг имкониятларга эга бўлдилар. Бу давр мо-байнида ёзилган, нашр этилган асарлар ҳақида давра суҳбатларида, адаби-ётшунос олимларнинг мақолаларида қизиқарли фикр-мулоҳазалар айтилди. Аммо жаҳон адабиёти дурдоналарига ўзбек адибларнинг асарларини қиёслаб, улар-нинг бадиий мезонларини белгилаш борасидаги баҳс-мунозаралар ҳамон да-вом этмоқда. Ёзувчи Шодмон Отабек ва адабиётшунос олим, ёзувчи Маҳкам Маҳмудов суҳбатида ҳам жаҳон адабиёти контекстида бадиийлик мезонлари ҳақида қизғин фикр юритилади. Бу мавзу, албатта, бир суҳбат доирасига сиг-майди. Суҳбатдошларнинг баъзи фикрлари субъектив бўлиши, эътироз уйғоти-ши, баҳсга чорлаши ҳам мумкин. Аммо, энг муҳими, бу суҳбатда миллий адаби-ётимиз тараққиётига жонқуярлик яққол сезилади.

нозик лаҳзада акс эттириш муҳим ҳисобланади. Бу санъатлардан энг таъсирчани, энг кўп (ҳатто чексиз) имкониятларга эга бўлгани шеърят, мусиқа ва бадиий прозadır. Сервантес “Дон – Кихот” романида баҳодирлик, рицарлик даврлари ўтиб кетганлигини, энди мискин, бечораларни золимлардан ҳимоя қилувчи баҳодир рицар кулгили ҳолатга тушиб қолганини тасвирлар экан, унинг асосий поэтик гоёси – Дон Кихот каби софдил ва содда одамлар устидан қулиш эмас, аксинча, янги даврда кўпчилик айёр, мунофиқ, таъмагир, очкўз, юлғич бўлиб, аслзода хонимлар идеалигини йўқотиб, оддий масҳарабозларга айланиб қолганидан қайғуриш эди, деб ўйлайман. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз”, Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романларига юксак баҳо берган Ойбек, Вадуд Маҳмуд, Иззат Султон, Аҳмад Алиев, Умарали Норматов, Абдуғафур Расулов, Дилмурод Қуронов, Баҳодир Каримов, Улугбек Ҳамдам ва бошқалар ўз талқинларида бадиийликнинг ўлмас мезонларидан келиб чиққанлар. Шўролар сиёсатига қул бўлган Сотти Ҳусайн эса бу романларни пролетар диктатурасининг поэтикага зид мезонлари билан танқид қилган эди. Бадиий асарни баҳолашда бундай қараш асоратлари ҳозир ҳам учраб туради. Бу ҳақда Дилмурод Қуронов “Адабий жараёнда Мом синдроми” асарида яхши ёзган. Баъзи танқидчилар эса таҳлил ўрнига ижодкорга ақл ўргатадилар.

Ш.О: Табиийки, мустақиллик йилларида ёзувчилар истиқлол берган эркинликдан яхши фойдаланмоқдалар. Аммо бозор иқтисодиёти тамоийиллари маънавий ҳаётни ҳам шиддат билан ўз домига торга бошлади. Шундай шароитда айрим ижодкорлар ҳатто умидсизликка ҳам тушиб қолишди. “Адабиёт ўладими?” деган мавзуда жиддий баҳс-мунозаралар бўлиб ўтди. Хўроз ҳамма ерда бир хил қичқиради дегандек, бу даврда жаҳон адабиёти ҳам ўзига хос бир синов даврини бошидан кечирмоқда эди. Америкада яшаб ижод қилаётган машҳур рус адиби Василий Аксёнов шундай деган эди: “Америкада мавжуд бозор иқтисодиёти нафис адабиётнинг илдизига болта ураяпти. Унинг ўрнини “кўча адабиёти” – фаҳш, найрангбозлик, олди-қочди “адабиёти” эгаллаб оляпти...” Дарвоқе, ўзимизда ҳам Аксёнов тилга олган “адабиёт намуналари” урчиб кетгани сир эмас. (“Адабиёт бозорга мослашадими?” деган мақоламда бу ҳақда баҳоли қудрат ёзган эдим.)

Юқорида эслатилган мунозара гарчи “Инсон бор экан, адабиёт ўлмайди, адабиётнинг бош муаммоси – одам” деган умидбахш хулоса билан яқунланган бўлса-да, ҳозирги глобализм даврида адабиётнинг тақдирини борасидаги хавотирлар ҳали барҳам топмаган. Атоқли қирғиз адиби Чингиз Айтматов “Дружба народов” журналида 2009 йили чоп этилган суҳбатда бу ҳақда таассуф билан шундай деган эди: “... Адабиёт ҳозир қийин бир даврни бошидан кечирмоқда. Ногоҳ у кераксиз нарсадек бўлиб қолди: энди ташвиш – қизиқишлар бўлакча, эҳтирослар бўлакча, собиқ китобхонларимизнинг хаёли бошқа нарсалар билан андармон, янги китобхонлар эса чинакам мутолаанинг онгу шуурларга берадиган беқиёс нашъу намосидан ҳойнаҳой беҳабардирлар. Шу боис бундан кейин нима қилмоқ кераклигини ҳаммамиз биргаликда ўйлашимиз керак”.

Яна ўша кўҳна, анъанавий савол – нима қилмоқ керак?..

М.М: Василий Аксёнов ва Чингиз Айтматовнинг ташвишлари ўринли, албатта. Хусусан, ўтган асрларда Шекспир, Сервантес, Ҳайне, Байрон, Бальзак, Дюма, Ч. Диккенс, У. Фолькнер, Жек Лондон, Марк Твен, Стендал, Флобер, Мопассан, Тургенев, Некрасов, Достоевский, Лев Толстой, А. Чехов каби даҳо адиб ва шоирларни етиштирган Европада ҳозир ўшаларга тенг келувчи санъаткорни топиш жуда қийин. Менимча, Фарба бу орқага кетишнинг асосий сабаблари – бутун ер юзиде, глобал равишда моддий бойлик, фойда кетидан қувиб, руҳий олам, маънавиятнинг пасайиб кетиши, гуманизм ва халқчиллик етишмаслиги, истеъдод соҳибларини, ижодкорларни қадрламаслиқдир. (Бальзак, Дюма, Ж.Санд асарлари учун олган қалам ҳақлари боғлар, қасрлар қуриш учун етар эди, Байрон эса поэмалари учун олган қалам ҳақиға жаҳон бўйлаб саёҳат қилар,

Италия ва Греция миллий озодлик курашчиларига катта ёрдам берар эди.) Ҳозирги Фарб адибларидан АҚШда Рей Брэдбери, Францияда Ле-Клезие ўтган мумтоз ижодкорлар мартабасига ета олган. Ле-Клезие бутун дунёдаги етим болаларининг гўзал руҳий оламини Андерсен ва Диккенс каби юксак бадиийт билан ҳимоя қилгани учун халқаро Нобель мукофотига муносиб топилди.

Аммо умидни йўқотмайлик, бадиий адабиёт пасайиши, юксалиши мумкин, лекин ҳеч қачон ўлмайди. Далилимиз шундаки, инсон баданига, жисмига озуқа қандай муҳим бўлса, руҳ учун озуқа янада муҳимроқдир. Инсон руҳи озикланмаса, экзистенциячи адиблар А.Камю, Жан Пол Сартр айтганидай, инсонлар фақат тириклик, жон сақлаш, мавжудлик учунгина яшаса, ҳайвонларга ўхшаб қоладилар.

Анча йиллар аввал ҳам юқоридагидек савол туғилганида кибернетика соҳасида атоқли олим, академик Восил Қобулов “Гулистон” муҳбири билан суҳбатда бундай деган эди: “Нафосат, санъат, бадиий адабиёт одамзод онгининг камол топишида асосий манбадир. Қандай касб эгаси бўлишидан қатъи назар, оламни тўла-тўқис билишни истаган ҳар бир одам бадиий адабиётни жон-дилидан севиши керак. Илм-фан аҳли ҳам нафосатга, бадиий адабиётга қанчалик ихлос қўйса, унинг маънавий олами, иқтидори шунчалик юксалади”.

Ш.О: Одамларнинг адабиётдан йироқлашгани сабаби замона зайли билан юзага келган ижтимоий, иқтисодий ва бошқа мураккаб муаммолар билан ҳам боғлиқ, албатта. Гоҳо китоб чиқариш қийинлиги ҳақида нолишлар қулоққа чалиниб қолади. Аммо китоб дўконлари, катта кўчалар четидаги йўлқаларга ёйиб қўйилган турфа хил китобларни кўриб кўзлар қамашади. Айрим сермахсул муаллифларнинг бирданига беш-олти номдаги китоби сотувга қўйилган. Улар қандай чоп этилмоқда деган саволнинг жавоби эса оддий – бозор иқтисодиёти “маҳаллий классиклар”га катта имконият яратиб берди. Масаланинг маънавий, тарбиявий томони кўпроқ ташвишлантиради. Олдиндан харидоригр бўлиши мўлжаллаб ёзилган бундай саёз, юзак китобларни ўқийётган китобхоннинг савияси нима бўлади? Диди бузилган китобхон адабиёт дегани шунақа бўлар экан-да, деган тушунчага бориб қолмайдими? Китобхонни қўя турайлик, илгари жиддий асарлар ёзиб юрган, эндиликда бозорга мослашаётган айрим ёзувчилар адабиёт дегани қизиқ воқеани қизиқарли ҳикоя қилиб беришдан иборат деган жўнгина, янглиш хулосага келиб қолишгани ҳам сир эмас. Ахир қачонгача биз андишали халқмиз дея камчиликларимизни ҳаспўшлаймиз? Бундан кимга фойда-ю кимга зиён? Сиз бир замонлар дадил, пародоксал фикрларнинг билан машҳур эдингиз. Мустақилликдан илгари, марксизм-ленинизмга тил теккизиб бўлмайдиган замонда эстетика соҳасида Маркс-ни танқид қилиб чиқувдингиз. Ўша воқеа атрофида қанчалар шов-шув бўлган эди. Нега энди айна ҳақиқатни бор овоз билан айтиш мумкин бўлган дорилмомон кунларда сукут сақламоқдамиз? Мен бу билан бизда танқид бутунлай сўниб қолган демоқчи эмасман. Назаримда, танқидчиликнинг ҳозирги аҳволдан барибир қониқиш ҳосил қилиш қийин.

М.М: Бадиий, эстетик диднинг пасайиши ҳақидаги фикрингиз тўғри. Дидсизлик китобхоннинг маънавий қашшоқлигидан келиб чиқади. Менимча, дидсизлик пайдо бўлишининг бир қанча сабаблари бор.

1. Оилада ота-оналар фарзандларини боқиш, кийинтириш, бошқа маиший муаммолар билан машғул бўлиб, болаларини бой миллий маънавий меросимиз – ажойиб эртақлар олами билан, “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Гўрўғли” дostonлари билан таништирмайдилар. Чунки кўпчилик ота-оналар буларни ўзлари ҳам билмайдилар. Бунинг ўрнига улар ноҳақ йўл билан бўлса ҳам тезроқ бойлик топишни ўргатадилар.

2. Болаларнинг чексиз гўзаллик, нафосат, жўшқинлик манбаи бўлган табиатдан узоқлашуви. Болалар, ўсмирларнинг қишлоқдаги меҳнатдан қочиб, шаҳарга оқиб келиши. Буларнинг олдини олиш учун давлатимиз вилоятлардаги олий ўқув юртларини кучайтиришга кўп маблағлар сарфлади. Жойларда турли соҳаларда коллежлар, лицейлар қурилди. Аммо ус-

тозларнинг ўзини тарбиялаш қийин муаммо. Ёш авлодни умуминсоний орзу-идеаллар билан яшашига ўргатиш керак. Бу эса бадиий адабиётнинг вазифаси.

3. Эстетик дидсизликнинг яна бир сабаби – адабий танқидчиларнинг жаҳон мумтоз адабиёти дурдоналарини ва уларнинг ўзига хос талқинларини билмаслиги. Арасту “Поэтика”сини, Жомий, Навоий, Бобур, Лессинг, Гёте, Хердер, Байрон, Хайне, Бальзак, Стендаль, Гоголь, Пушкин, Белинский, олмон романтикларини ака-ука Август ва Фридрих Шлегеллар, Новалис, Людвиг Тик, Э.А. Хофман, Жан-Пол Рихтер, инглиз, француз романтикларини ва реалистларининг бадиий ижод ҳақидаги назарий фикрлари ва кузатишларини яхши билмаслиги сабабли айрим адабий танқидчиларимиз дидсиз, саёз гапларини катта янгиликдай тақдим қилдилар.

Аслида қизиқ воқеани қизиқ ҳикоя қилиб бериш ҳам санъаткорликдир. Фақат гап шундаки, ижодкор ўша воқеа замирида қандай муҳим ҳаётий муаммолар ётганини очиб кўрсатиши зарур. Биз жаҳон мумтоз адибларидан, айни замонда ўзимизнинг машҳур ижодкорларимиздан маҳорат сирларини ўрганишимиз керак. Италия адиби Дино Буцаттининг “Етти қават” ҳикоясидан ижодий фойдаланган Хуршид Дўстмуҳаммад “Жимжитхонага йўл” деган ажойиб ҳикоя ёзди. Бундай тажрибалар ҳам маҳоратни ўстиради. Дино Буцаттининг “Учаётган қиз” ҳикояси инсон қалбини ларзага солади. У “Коломбо” ва “Авлиёнинг қайтиши” ҳикояларидан романтик, фантастик ва реалистик тасвирларни уйғунлаштириб, фавқуллода воқеанинг теран фалсафасини очади. “Жаҳон адабиёти”да босилган бу ҳикояларни Раҳимжон ва Фаррух Отаули маҳорат билан таржима қилганлар. Бу жиҳатдан ўзбек ҳикоячилиги фаол изланишлар палласида.

Ш.О: Адабиётда воқеа бўладиган, жиддий асарлар кам ёзилаётган вақтда бозорга мослашиб, детектив ёзадиганлар кўпайиб кетди. Бундай “асар”ларнинг аксарияти шунчаки олди-қочди воқеаларнинг сийқа баёнидан иборат бўлиб қолмоқда. Детектив асарлар жиддий адабиёт намунаси бўлмайди деган янглиш тасаввурнинг шаклланишига ҳам ана ўша “асар”лар сабаб бўлмоқда. Холбуки, жаҳон адабиётида Жюль Верн, Даниэл Дефо, Жонатан Свифт, Артур Конан-Дойл, Эдгар По, Агата Кристи каби машҳур ёзувчиларнинг детектив асарлари адабиётнинг юксак намунаси сифатида эътироф этилган. Достоевскийнинг “Жиноят ва жазо” романи ҳам аслида детектив асар. Демак, гап жанрда эмас. Гап “нима”ни “қандай” ёзишда экан-да...

М.М: Фарб адабиётида детектив, саргузашт адабиёти яхши ривожланган. Аслида ҳар қандай яхши асарда ҳаёт воқеаси фавқуллода қизиқарли бўлиши бадиийлик қонунларидан биридир. Чарльз Диккенс “Оливер Твист” романида бир боланинг чақалоқлигидаёқ бахтсиз бўлиб туғилишини, ёш аёл туғаётиб ноҳақлик ва очликдан ўлганини тасвирлайди. Бундан аввалроқ, Виктор Гюго “Кулаётган одам” романида денгиз қароқчилари етим чақалоқларни атайлаб майиб-мажруҳ қилиб ўстириб, уларни тиланчи қилиб, бойлик орттирганлигини кўрсатган. Адибнинг бундай воқеаларни танлаши фақат воқеа саргузашт, қизиқарли бўлгани учунгина эмас (аслида бу ҳам сюжет муваффақиятини таъминлайди), балки жамият ҳаётидаги ана шундай ижтимоий иллатларга қарши ўт очиш, давлат, ҳокимият эътиборини, халқ эътиборини шу иллатларга қаратиш ниятидан келиб чиқади.

Жаҳон мумтоз адибларидан Вальтер Шоттнинг “Айвенго” (“Иванго”), “Квентин Дорвард”, “Роб Рой”, “Тумор” (Салоҳиддиннинг солибчиларга қарши кураши ҳақида) романлари, Журжи Зайдоннинг “Фарғона қелини”, Жорж Санднинг “Консуэло”, “Индиана”, Жюль Верннинг “Ўн беш ёшли капитан”, “Сирли орол”, “Ойга саёҳат”, Г.Уэллснинг “Кўринмас одам”, “Вақт машинаси”, А.Дюманинг “Уч мушкетёр”, “Граф Монте-Кристо”, Р.Л.Стивенсоннинг “Хазиналар ороли”, Марк Твеннинг “Шаҳзода ва гадо”, “Том Соьернинг саргузаштлари” саргузашт адабиётининг яхши намуналаридир.

Ўзбек бадиий адабиётида детектив-саргузашт жанрида кейинги вақт-

ларда кўп асарлар ёзилиши ҳам давр руҳини, ҳаёт ҳақиқатини ифодалайди. Глобаллашув туфайли гарбга хос жуда кўп жиноятчилик турлари – коррупция, порахўрлик ва мафиябозликларни фош этишда бадиий адабиёт ҳам жамоатчилик фикрини қўзғатиб, қонун ва ҳуқуқ органларига амалий ёрдам бермоқдалар. Кейинги йилларда детектив, саргузашт жанрида Худойберди Тўхтабоев, Тоҳир Малик, Ҳожиакбар Шайхов, Алишер Ибодинов, Исфандиёр, Шойим Бўтаев, Тилаволди Жўраев, Луқмон Бўрихон ва бошқалар фаол ижод қилдилар.

Бу адиблар ёзган асарларининг бадиий савияси турлича бўлиб, ҳали мунаққидларимиз уларни тадқиқ этишга киришгани йўқ. Яхши асарлар кейин ўзи сараланиб қолади. Бу асарларнинг кўп нашр этилгани ижобий ҳодиса. Қобил Мирзо “Туғилмаган одам қиссаси” романида умуминсоний қадриятларни ёвузларнинг тажовузидан асрашга чақиради. Асарда жамият-тимизнинг маънавий мусаффолигига халақит бераётган мафия, янги “хонлар” ва “султонлар” фош этилган. Қаҳрамон Аҳмад “Хавфли соҳил”, Одил Абдурахмон “Ўлиб тирилганлар” романларида ҳаёт муаммоларини мураккаблиги билан, ҳаққоний ва ҳаяжонли вазиятларда кўрсата олдилар. Аммо булар ҳали илк изланишлардир.

Ш. О: Кейинги вақтларда адабий асар бадиияти ҳақида мавҳум, ноаниқ, пароканда фикрлар ҳам билдирилмоқда. Назаримда, танқидчилар асар сюжети поэтикасини яхши очишга эътибор бермаптилар.

М. М: Адабиётнинг бадиий-ғоявий хусусиятлари деганда, Арасту “Поэтика”сида баён қилинган фабула (Ҳомер, Аристофан, Софокл, Эврипид замонларида асосан мифологик фабуладан фойдаланар эдилар) ва шу фабулага боғлиқ ҳолда сюжет ривожидан давомида – қаҳрамонларнинг характерлари очувчи воқеалар тугуни, характерлараро симпатия ва антипатияларни, конфликт ривожидан, зиддиятларнинг авж нуқталари – кульминация ва шу курашнинг ечими, оқибати – эпилог ҳақида сўз борар эди. Танқидчилар шўро мафкурасидан безганлари учун ғоявийлик ҳақида гапирмай қўйдилар.

Бадиий асарнинг ғояси ўта ижтимоий, фалсафий ва ўта шахсий ҳам бўлиши мумкин эди. Эсхилнинг “Занжирбанд Прометей” трагедиясидаги ғоя ўта ижтимоий-сиёсий: халқ манфаатини ҳимоя қилиш учун қаҳрамоннинг олий ҳокимият – илоҳлар ҳукмига қарши боришидир. “Медея” (Эврипид) трагедиясининг ғояси ўта шахсий, оилавий севгиси оёқости қилинган аёл бевафо эри Ясондан қасос олиш мақсадида икки фарзандини ўз қўли билан ўлдиради. Кейинроқ аниқланишича, Медея бундай иш қилмаган, буни Эврипид тўқиган экан. Ҳар қандай бадиий асар сюжети орқали адиб ижтимоий ва поэтик ғояни очишда характерлардан фойдаланади, характерлар тўқнашуви орқали асар ғоясини очади. “Арафа” (Тургенев) романида номнинг ўзиёқ асар ғоясини, буюк ўзгаришлар арафасини ва қандай инсон шу замонда (Тургенев замонида) қаҳрамон бўлиши мумкинлигини эслатади. Арафа романида эстетик идеал бўлмиш ақлли ва гўзал, аслзода қиз Елена кўп йигитлар орасидан хорижлик инқилобчи, Болгария фуқароси Инсаровни танлайди.

Ш. О: Бадиий асар сюжетида миллий руҳ, диалог ва характерларни очилишида ёзувчининг тилга бойлиги муҳимроқми ёки ҳаётни, одамларнинг руҳиятини яхши билишими? Сиз бу масалага қандай қарайсиз?

М. М: Жуда қизиқарли савол. Кейинги вақтларда адабий танқидчиликда бадиий ижод қонуниятларини яхши билмаслик, ё билганда ҳам, эсдан чиқариш оқибатида бадиий асарларни баҳолашда турли чалкашликлар юз бермоқда. Тўғри, Умарали Норматов, Наим Каримов, Иброҳим Ғафуров, Абдуғафур Расулов, Ҳамидулла Болтабоев, Улғубек Ҳамдамов, Сувон Мели, Ортиқбой Абдуллаев, Дилмурод Қурононов мақолаларида янги асарларни юқори савияда эстетик баҳолаш яққол сезилади ва кенг китобхонлар оммаси бу олимларнинг фикрларига ишонч билан қарайдилар.

Н.В. Гоголь, А.С. Пушкин, Тютчев, Фет, Н. Некрасов, И.С. Тургенев, М. Ф. Достоевский, Лев Толстой, М. Е. Салтиков – Шchedрин ижод қилган

ва рус адабиётининг олтин асри деб жаҳон эътироф этган даврда адабий танқид даҳоси В. Г. Белинский адабий жараёнга не чоғли буюк таъсир кўрсатганлигини эслайлик. Танқидчи Михаил Лермонтовнинг “Замонамиз қаҳрамони” романи ҳақида, Максим Максимич характери ҳақида гапирар экан, аввало Россиянинг Кавказдаги уруши, яъни, тоғликларнинг итоатсизлиги, босқинчиларни ёмон кўриши, Казбич каби маҳаллий йигитларнинг рус офицерларини доимо алдаши каби ҳаётий вазиятлар Максим Максимич характерига кучли таъсир кўрсатганлигини айтади. Бу ерда Лермонтов тарих ҳақиқатига содиқ қолади, уни бадий талқин қилади.

Ш.О: Ҳозирги айрим танқидчилар бадий асарни баҳолаш, талқин қилишда унинг мазмунини баён қилишга интиладилар, таҳлил ўрнига баён – заифлик эмасми?

М.М: Йўқ, ўринли бўлса, заифлик эмас. Таҳлил ҳам, мазмун баёни – воқеанинг талқини ҳам керак. В.Г. Белинский асар гоёсини баҳолаш учун воқеага катта эътибор беради. У асардаги кўп ўринларни келтириб, уларни чуқур таҳлил қилади ва танқидчиликдаги бу усулни оқлайди. В.Г. Белинский фикрича, асарнинг мазмунини баён қилганда бутун асар идеясини (гоёсини) кўздан кечирмоғи ва бу идеяни шоир (адиб) қандай юзага чиқарганини кўрсатиб бермоғи керак. Хўш, бу ишни қандай бажариш керак? Асарнинг ҳаммасини бошидан охиригача кўчириб бўлмайди. Хўш, асардан парчалар кўчириш ҳаддан ошиб кетмаслик учун, гоёт мукамал бир асарнинг қандай ўринларини танлаб олиш ва қандай ўринларини олмаслик керак? Сўнгра, асарнинг нафис ва қуюқ бўёқларини, шира ва мазмунини ўз сўзларинг билан қандай қилиб боғлаш керак? Танқидчи ўз зиммасига олган вазифа жуда оғир ва мушкул эканлигини сезиб турибмиз. Ҳозирги адабий танқидчиларимиз, эҳтимол, адабий танқид даҳосининг бу сўзларидан кулиши, асар мазмунини айтиб беришнинг нимаси қийин экан? – дейиши мумкин. В.Г. Белинский эса, танқидчи асар мазмунидан келиб чиқиб, ундаги ҳар воқеа ва характерларга ўз баҳосини бериши, ҳақиқий ҳаёт билан таққослаб, улар ҳақида муҳим фикр айтиши зарурлигини тушунтиради.

“Замонамиз қаҳрамони” романининг сарлавҳасида киноя билан кўрсатилган асосий гоё – Русия жамиятидаги олий табақа одамлари кибру ҳавога, худбинликка берилиб кетиб, фақат ўз ҳузурини ўйлаб, бойлиқларини, куч-гайратини халқ фаровонлиги, бахт-саодати учун сарфламай, маънавий қуриб, инжиқлашиб, зерикиб яшаётганини, оқибатда бу киборлар ватанга, жамиятга кераксиз, ортиқча одам бўлиб қолганлигини танқидчи ана шу тарзда чуқур очиб кўрсатади.

В.Г. Белинский ўзига бино қўйган бундай такаббур нигилистларни И.С. Тургеневнинг “Арафа” ва “Оталар ва болалар” романларида ҳам учратади. Аммо Базаров ёки Инсаров маънавий таназулга учраган жамият киборларини инкор қилар эдилар. Печорин эса, шайтоний руҳи қудратли, аммо инсоний руҳи таназулга учраган одамдир.

Ҳар бир жамиятда софдил, тоза, сабр-қаноатли инсонлар борлигини, аммо халқ Печорин каби худбин бойларнинг жабр-зулми остида хор-зорликда яшаётганлигини И.С.Тургенев ва Ф.М. Достоевскийлар ҳаққоний тасвирладилар. Кейинчалик, В.Г. Белинский бу адибларни табриклади.

Ш.О: Сюжет поэтикаси, драматик ҳолатларини тасвирлаш бадий асарнинг жанрига ҳам боғлиқ деб ўйлайман. Романда воқеа ва характерлар шошмай, муфассал тасвирланади. Драмада эса воқеа дарҳол шиддатли тус олади.

М.М: Тўғри кузатиш. Сюжет таранглигини жанр ҳам талаб қилади. Шекспир танлаб олган фабулаларни, ҳаётий воқеаларни эслайлик. Софокл “Антигона”да бурч ва қонун зиддиятини, Шекспир “Ромео ва Жульетта”да бир-бирига душман икки оила фарзандларининг оташин севгиси, “Кориолан”да Римдан қувилган саркарданинг қўшин тўплаб келиб, бу шаҳарни қамал қилиши, “Цезарь ва Клеопатра”да Рим саркардасининг Мисрни босиб олиши, сўнг синглисига қайтариб бериши, бу эса Римда норозилик уйғотиши, “Қирол Лир”да севимли фарзандлар (қизлар)нинг

тахтдан воз кечган отани чўлга ҳайдаши (кўрнамаклик, отани эмас, ҳокимиятни севиш), “Ричард III” да тожу тахт учун бегуноҳ болалар ва оналарнинг ўлдириб юборилиши бадиий сюжетга айланар экан, муаллифлар сюжет воқеалари жараёнида характерлараро тўқнашувда ва драматик коллизияларда асар гоёсини очиб беради.

Ш.О: Ҳозирги баъзи ёзувчилар ва олимлар адабиётда гоёвийлик деган гаплар эскирди, ҳикоя, қисса, романда гоё эмас, инсонлар руҳиятини, характерларини, вазиятни, нозик ҳолатларни кўрсатиш муҳимдир деб ўйлайди. Франц Кафка ва Жеймс Жойсга, Маркесга ва Пауло Коэлога ҳавас қилиш, ҳаётгий воқеага эмас, модерн деб, онг оқими тасвирига қизиқиш кучаймоқда. Мумтоз жаҳон адабиёти, классик реализм вакиллари ижодига қизиқиш камайиб, реалист Достоевский ва Лев Толстойдан ҳам модерн излаб, “кўп овозлилик”ни мақтай бошладилар.

М.М: Бахтин “кашф этган” кўповозилик фақат Ф. Достоевский ва Л.Толстойда эмас, балки икки ярим минг йил давомида вужудга келган реализм, классицизм, романтизм асарларида ҳам мавжуд. Бу – бадиий асарда ҳар бир қаҳрамон ўз дунёсида яшаб, ўзича ўйлаши, ўз овози бошқа овозлардан айрича эканлиги, гоҳо бир шахсда бир-бирини инкор қилувчи овозлар борлиги, баъзан эса турли овозлар қўшилиб кетишидир. Ҳомернинг “Илиада” достонида Аҳилл ва лашкарбоши Агамемнон жангдаги бир ўлжани – троялик асира қизни талашиб, низолашиб қоладилар. Аҳилл овозида адолат, ҳақиқат, инсоний гурур бор, Агамемнон овозида эса подшоҳларга хос кибру ҳаво, худбинлик бор. Буюк юнон ҳажвчиси Аристофан “Қурбақалар” комедиясида нариги дунёда, марҳумлар оламида Эсхил билан Эврипиднинг ижодий баҳс-мунозарасини кўрсатади. Эврипид ўз асарларимда ҳаётдаги қаҳрамонларни қандай бўлса, шундай мураккаб, ранг-баранг ҳис-туйғулари билан кўрсатаман, Эсхил қаҳрамонлари эса буюк, олижаноб, матонатли бўлса ҳам, аммо жонли одамга ўхшамайди, китобий тилда гапирди, менда эса йигит йигитдай, чол – чолдай, бола – боладай гапирди (яъни кўповозли), дейди. Арасту “Поэтика” асарида ҳам бу ҳолатни мимесис – ҳаётга тақлид, яъни ҳаётгийлик (реализм), бадиийликнинг асосий қонунияти эканлигини айтади. Демак, кўповозилик XX аср кашфиёти эмас, балки Эврипид ва Арасту замонидан келаётган кашфиётдир.

Ўзбек бадиий насрининг XX аср бошларида ижод қилган корифейлари Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳорлар ўз романларини ёзишдан аввал Фирдавсий, Навоий, Шекспир, Гоголь, Пушкин, Лермонтов асарлари билан ва В.Г.Белинскийнинг танқидий асарлари билан таниш эдилар.

Ш.О: Кейинги йилларда Асад Дилмурод ва Омон Мухторлар жуда тез ва кўп ёзмоқдалар. Сизнингча, бундай тезлик бадииятга салбий таъсир кўрсатмайдими?

М.М: Асад Дилмурод “Гириҳ”, “Шердор” қиссалари билан халқимиз ўтмишининг мураккаб ва порлоқ саҳифаларини ёритиб берди. У “Маҳмуд Торобий” романида кунчиқардан кунботаргача, Чин, Хитой, Тангутдан Ўрта Ер денгизигача бўлган мамлакатларнинг халқларига фалокат, вайронлик, жабр-зулм, қонли қирғинлар келтирган Чингизхоннинг иккинчи фарзанди, Қошғар ва Моварауннаҳр ҳукмдори, Чигатой даврида халқимизнинг энг етук раҳнамолари қулликда хор-зор қилинган қора кунлар манзараларини, халқимизнинг зулмга қарши, миллий озодлик учун қаҳрамонона курашини бор драматизми, фожеалари билан ҳаққоний акс эттирди. Асад Дилмурод “Фано даштидаги қуш” романини жуда оз, нозиктаб одамларгина тушунадиган, ботиний фикр ва туйғуларга бой бир услубда ёзди. Бу романда инсон ҳурлиги ва уни занжирловчи ёвуз кучларнинг иблисона куч-қудратини мажоз, истиора, тимсоллар билан тасвирлади. Асад Дилмуроднинг “Паҳлавон Муҳаммад” романида Навоий даври равшан колорити, жонли муҳити билан кўрсатилди. Унинг “Мезон буржи” романида соҳибқирон Амир Темур характери, шу даврдаги кучли шахсларнинг хатти-ҳаракатлари тарих ҳақиқатига мувофиқ акс этирилди.

Омон Мухтор Истиқлол йилларида ўзига хос тил ва услубда, инсонларнинг руҳий оламидаги сир-синаотларга бой туйғулар ва кечинмаларни тасвирлаб, бизда Михаил Булгаков каби шоирона наср усталари етишадигани амалда исботлади. Севинарлиси шундаки, Омон Мухторнинг “Тепаликдаги хароба”, “Минг бир қиёфа”, “Ишқ аҳли” каби сирли, анчайин мураккаб асарларини китобхонлар қизгин кутиб олдилар. Шойим Бўтаев “Шох” романида табиат экологиясини бузиб, нодир ҳайвонларни вертолётда автомат билан қириб, ўлдириб, шохидан олинган дорини контрабанда йўли билан чет мамлакатларга сотиб, бойлик орттиришга уринган ёш “ишбилармонлар”нинг қилмишларини ҳажвий усулда фош этади ва уларнинг руҳиятини иблислар эгаллаб олганини усталик билан кўрсатади. Тилаволди Жўраев “Бозор дунё”, “Арвоҳлар тунда изғийди” романилари, “Йиқилган ой” қиссаси, “Аср туққан одамлар” туркумидаги ҳикояларида халқ ҳаёти, қишлоқ турмуши муаммоларини, халқчил, ҳаётий характерларни чизади. “Йиқилган ой” қиссаси қаҳрамонлари, отларни яхши кўриб, уларнинг феъл-атворини, қилиқларини яхши билувчи, уйдан қочиб кетиб, умри отхонада ўтаётган болакай тақдирини, дунёда ҳеч кими йўқ, ҳатто ўзи ҳам йўқдай – қадрсиз ва софдил сайис – отбоқар Матал бува тақдирини Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема” қиссасидаги етим бола ва Мўмин чол каби жуда равшан, ҳаётий, ҳаққоний ҳикоя қилади. Худди ҳаётдаги каби, бу асарларда уруш даврида ГПУ хизматчилари ва маҳаллий сотқинлар софдил, жафокаш одамларни оёқости қилади. Адабиётшунос Сиддиқ Мўмин “Аср туққан одамлар” туркумидаги ҳикояларни Проспер Мерименинг “Маттео Фальконе”, Нодар Думбадзенинг “Эллада” ҳикояларига тенглаштиради, аммо уларни қиёсий таҳлил этмайди. Сўзбоши учун ажратилган жуда кичик ўрин бунга имкон бермаган бўлса керак.

Тилаволди Жўраевнинг “Тўнғиз”, “Нариги уй”, “Бевақт ўлим”, “Ўрганган кўнгил” ҳикояларида қаҳрамонларнинг жонли характерлари ва турли қисматлари фақат руҳий таҳлил (психоанализ), онг оқими орқали кўрсатилади.

Инсонларнинг амалий ишлари, қилмишлари, нутқи, сўзларидан, диалоглардан ташқари, руҳий кечинмалари, ўйлари ҳам уларнинг табиатини, характерларини акс эттиради. Айни вақтда бу характерлар замонни, асрни, жамиятнинг маънавий ҳолатини, ўсиш ёки таназулни очишга хизмат қилади. Тилаволди Жўраев ҳикояларида ёвуз, мансабпараст, порахўрнинг ботинидаги хунуклик, могор босанлик, шафқатсизлик, бир сўз билан – одамийликдан бегоналик сабабли яхши одамлар бечора, бахтсиз, оёқости бўлиб қолганлиги, жамиятни ёмонлардан тозалаш зарур бўлган баъзи қонун қосбонлари ҳам одамийлик қиёфасини йўқотганлиги шафқатсиз реализм руҳида тасвирланади. Биз ҳам мунаққид Сиддиқ Мўмин фикрига қўшилиб, бу ҳикояларни ижобий маънода Жеймс Жойснинг “Дублинликлар” туркумига қиёслаймиз. Бу ҳикоялар яна бир жиҳатдан Гогол, Чехов ва Мопассан асарларини эслатади, аммо буларда мумтоз санъаткорларнинг тилидаги равонлик, мухтасарлик (лаканизм) ва инсон ақл-идрок билан қарашига умид етишмайди. Аслида яхшилар ҳам аҳил ва кучли бўлишлари зарур. Халқ орасида ақлли, софдил, мард одамлар жуда кўп. Саломат Вафо “Оворанинг кўрган-кечирганлари” романида матонатли одамларнинг руҳий бойлигини кўрсатади. Асар қаҳрамони икки фарзандли ёш бева ўз қадр-қимматини ерга ураётган замона зўравонларидан тап тортмай курашади.

Шоир, адиб ва адабиётшунос Улугбек Ҳамдамов “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида босилган “Давр талаби ва янги мезонлар” мақола-сидида муҳим назарий муаммоларни ўртага қўяди. Шулардан бири жаҳон кўламидаги маданий “истилолар” масаласидир. Европа адабиёти (хусусан инглиз, олмон, француз, рус адабиётлари) ўтган асрнинг 20-йилларидан бошлаб, ўзбек миллий адабиётига сезиларли ижобий таъсир кўрсатди. Юқорида айтганимиздек, XX асрдаги барча етук ўзбек адиблари рус ва Европа ёзувчилари ижодидан яхши хабардор бўлиб, уларнинг реалистик тасвир услубидан фойдаланганлар. Аммо, Улугбек Ҳамдам эслатганидай,

Европанинг буюк санъаткорлари асарларидан ўрганиш, баҳра олиш бошқа, Европа адабиёти, санъат назарияси, эстетикасидан фойдаланиш ва эргашиш бошқа нарсасидир. “Агар ҳаммасини четдан – рус, олмон, инглиз, француз, испан ва Америка адабиётидан “қарз” олиб туришда давом этаверсак, оқибати нима бўлади?” – дейди Улугбек Ҳамдамов, – “Қарз” олинган андазалар миллий руҳда ёзилган бадиият намуналарини доимо тушунтириб бера олармикин?” Бу адолатли фикр. Бизда давом этаётган абсурд, модерн, “Сизиф меҳнати”, экзистенциализм ҳақидаги баҳсларнинг миллий адабиётимизга қанчалик нафи бор? Улугбек Ҳамдамов “олтин ўргалик”ни, яъни, ҳар иккисидан оқилона фойдаланишни таклиф этади. У шарқона миллий бадиийлик андазалари Ҳамидулла Болтабоев тузган “Шарқ мумтоз поэтикаси” китобида мавжудлигини таъкидлайди. Бу ҳам тўғри. Аммо, афсусланарлиси шундаки, XX ва XXI аср ўзбек шеърляти ҳақида ёзадиган олимларнинг кўпчилиги шарқона шеърлий санъатлардан хабарсиз. Хабарлари бор олимлар – У. Тўйчиев, Ё.Исҳоқов, А.Ҳожи-аҳмедов, В.Раҳмонов ва бошқалар эса замонавий ўзбек шеърляти ҳақида деярли ёзмайдилар. Ёзаётганлар эса бадиий санъатларни эмас, кўпинча шеър тузилишини таҳлил қиладилар. (Айрим истиснолар бор, албатта.)

Ш.О: Маълумки таржимонлар истеъдодининг йўналиши, ўзига хослигига қараб асар танлайди. Масалан, Эркин Воҳидов Гётеннинг “Фауст”ини, Абдулла Орипов Дантенинг “Илоҳий комедия”сини, Қодир Мирмуҳамедов Ҳомернинг “Илиада”сини, “Декамерон”ни, М.Булгаковнинг “Уста ва Маргарита”сини, Мирзакалон Исмоилий Рашод Нури Гунтекиннинг “Чолиқуши”романини, Иброҳим Фафуров Хемингуэйнинг “Чол ва денгиз”, “Алвидо, қурол!”, Нитшенинг “Зардушт таваллоси”ни, Низом Комилов Нодар Думбадзенинг “Абадият қонуни”ни, Х.Султонов Сент-Экзюперининг “Кичкина шаҳзода”сини, Жамол Камол Румийнинг “Маснавий”сини, Фаридиддин Аттор дostonларини, Абдулла Шер чет тиллардан Ҳайне ва Байрон дostonларини, М. Али “Рамаёна”ни, Амир Файзулла “Маҳобҳорат”ни, Ортиқбой Абдуллаев И.Бунин, Лев Толстой, Вершчагин асарларини, сиз, Маҳкам ака, Шарқ ва ғарб мумтоз ҳикоялари, романларини таржима қилгансизлар. Табиийки, жаҳон адабиёти дурдоналарининг таржима қилиниши ўзбек адабиётининг ўсишига ҳам ҳаётбахш таъсир кўрсатади. Маҳкам ака, сизнингча, жаҳон адабиётидан яна қайси нодир асарларни ўзбек тилига таржима қилиш зарур деб ўйлайсиз?

М.М: Мумтоз жаҳон адабиётининг энг яхши намуналари ўзбекчага кўплаб таржима қилинганлиги илғор тараққий этган ҳалқларга хос ҳодисасидир. Аммо ўзбек ўқувчилари ва ёзувчилари ҳавас қилиб, ўқиб ўрганса бўладиган яна қатор нодир асарлар навбатини кутмоқда.

Жаҳон адабиёти жуда катта, мисли йўқ уммон. Мен бу ўринда фақат ўз фикрларим, нуқтаи назаримга асосланиб, бир неча мисол келтираман. Инглиз адабиётидан Шекспирнинг романтизм руҳидаги драмалари (“Бўрон”, “Цимбелан”, “Қиш эртаги”), Жеффри Чосернинг “Кентербери ҳикоялари” шеърлий романи, Байрон дostonлари, Вольтер Шоттнинг кўпчилик тарихий ва лирик романлари (“Тумор”, “Ламмермур келини”), “Сен-Ронан сувлари”, Чарльз Диккенс қисса ва романлари, Р.Киплинг қиссалари, Р.Хаггарднинг “Клеопатра”, “Ҳазрат Сулаймон тилла конлари” романлари, немис адабиётидан Гёте, Новалис, Л.Тик, Э.Т.А.Гофман, Томас Манн (“Юсуф ва биродарлари”), Лион Фейхтвангер (“Сохта Нерон”, “Испан балладаси”), француз, итальян, АҚШ ва Лотин Америкаси, Япония, Хитой, Ҳиндистон, Покистон, араб адиблари ва шоирларининг ажойиб асарлари ўзбек ўқувчиларини кутмоқда.

Ш.О: Инглиз адиби Уилки Коллинзнинг “Ойтош” романи устоз Озод Шарафиддинов таржимасида босилган. Сиз бу адибнинг “Оқ кийимли аёл” романини, яна француз ёзувчиси Эжен Сюнинг “Агасфер” романи ҳақида яхши гаплар айтиб юрасиз. Бу асарларнинг қайси фазилатлари сизда кучли таассурот қолдирган?

М.М: Эжен Сю ва Уилки Коллинз романларининг бадиий ва гоъвий қуввати нималарда кўринади? “Агасфер”да сюжет йўллари лабиринт йўлла-

ри каби туташиб кетади, ажойиб-гаройиб, сирли воқеа-ҳодисалар Ер юзининг турли қитъаларида ва жамиятнинг турли тоифаларининг ўзаро тўқнашувларида, бир-бирларига алоқасиз бўлиб кўринган одамларнинг қадимий бир воқеанинг турли жойлардаги, турли вақтлардаги давомчилари бўлиб чиқишида кўринади. Айни вақтда, асарнинг бош ижобий қаҳрамонлари юксак инсоний фазилатлари, жозибадорлиги билан мафтун қиладди.

“Оқ кийимли аёл” романида (асарни 80 ёшдан ошган табаррук қария Абдуқаҳҳор Иминов инглиз тилидан таржима қилган) эса ўзини аслзода кўрсатган жиноятчи, қаллобларнинг найрангларига қарши курашда гўзал руҳли инсонлар фалокатлар гирдобидида қолиши, ёвуз кучларнинг ўта ақлли, ташаббускор, фаол, қудратли эканлиги, бир воқеанинг илдизлари етти хил қиёфали қаҳрамонларнинг нигоҳи, тили билан тасвирланиши, кутилмаган фалокатларнинг ёғилиши, ўта худбин мулкдорларнинг тасвирий санъат ва мусиқа нафосатини нозик тушуниб, ўта “маданиятли” кўринса ҳам, қалбан разил ва аблаҳ эканлиги, камтарин, жафокаш, ошиқ расомнинг гўзал руҳий олами, меҳнаткаш, ҳалол одамларнинг камбағалликда ҳам инсон сифатида юксаклиги, персонажлар тили ва табиатининг ранг-баранглиги билан ўқувчида ҳайрат уйғотади.

Ўзбек адиблари бундай асарларни ўқибгина қолмай, бадиий юксакликни, жаҳоншумул ахлоқий, маънавий, фалсафий, инсоний муаммоларни ва романтизмга хос сир-синоатларни нафис тасвирлашни ўрганишлари керак. Бадиий таржималар — буюк ижод мактаби ҳамдир.

Корейс халқининг алп қаҳрамони

«Жумўнг» достони корейс халқ оғзаки ижодининг юксак намуналаридан бири ҳисобланади. Бу дoston яратилиш даврига кўра анча қадимий бўлгани боис, унда архаик-эпик қатлам яққол кўзга ташланади. Жумўнг (Дўнг Мён Ван) корейс миллатининг кўхна тарихидаги энг улкан Кгўкирё империясининг бунёдкори бўлгани туфайли мазкур дoston кўплаб олимларнинг эътиборини тортган.

Корейс халқ оғзаки ижоди намуналари бадий-эстетик аънаналар “уч давлат даври (IV-VII асрлар)гача оғиздан оғизга ўтиб сақланиб қолган. Кейинчалик эса, Гўрө давлати (918-1392-йиллар) даврида хитой алифбосида ёзиб олинган. Ўша даврда ёзиб олинган вариантларнинг кўп қисми йўқолгани боис дoston ҳажм жиҳатдан анча ихчам шаклда шу кунгача етиб келган.

Достондаги Гўгурө давлати (милоддан олдинги 37-668-йиллар) барпо бўлиши билан боғлиқ воқеалар баёни Кореяда ва бошқа мамлакатларда чоп этилган кўплаб китобларда қайд этилган. Қолаверса, дostonнинг қадимги вариантлари “Гванчөтованвий”, “Мўдумөжи”, “Чонхонсонгмөжимөнг”, “Чоннамсанмөжимөнг”, “Жунгхва Кгўкурө Дўнгмөнгванрингвй”, “Самгуксаги”, “Самгукюса”, “Дўнггукйсанггукжиб”, “Жеванунги”, “Сөжонгсилрокжирижи”, “Ингжөсижул”, “Синжинг Дўнггукөж”, “Донггуктўнгам” каби ўнлаб китобларда мавжуд ва ҳозирги давргача сақланиб қолган. Улар

орасида “Самгуксаги” ва “Дўнггукйсанг-гукжиб” намуналари энг аҳамиятли вариантлар ҳисобланади. Чунки Гўрө давлати давридан кейин битилган дoston шу икки китобдан олиб ёзилгандир.

«Жумўнг» достонининг сюжет тузилишини тадқиқ этган олим Жо Донг Ил бу эпик асарнинг тузилишини аслзода насл-насабга мансублик; ғайритабиий туғилиш; ғаройиб қобилият; узоқлашиш (ташлаб юбориш); озод бўлиш; таҳлика, энгиш дея таснифлайди.

Эпик асарлар сюжетнинг бундай композицион қурилиши жуда қадимий бўлиб, Чо Сонг даврида яратилган халқ романлари, яъни йирик эпик асарларга хос хусусиятлардан биридир. Ҳатто шомон маросимларида ижро этиладиган айтимлар — “муга” жанрига оид шундай матнларнинг сюжет тузилишига ҳам ана шу эпик аънаналар тизими асос бўлган.

«Жумўнг» достони уч эпик қаҳрамон: Ҳөмосу – Жумўнг – Юрилардан иборат уч авлод саргузаштлари ҳақида ҳикоя қилади.

Достонда кўк тангриси Ҳөмосу осмондан Унсим тоғига тушади ва шу ерда қирол бўлади. У ҳар куни эрталаб ўзининг самовий масканидан ерга тушиб, қироллик ишларига киришар ва кечқурун яна осмонга кўтарилиб кетар эди.

Кунлардан бир куни Ҳөмосу Дарөнинг уч нафар қизини кўриб қолади ва ошиқ бўлиб, уларга уйланишни режалаштиради. Ҳөмосу Дарөнинг биринчи қизи

Юхвани тутиб олади. Қизнинг отаси Ҳабек бу воқеадан газабланиб, бу ишнинг сабабини билиш учун унинг хузурига одам юборади. Ҳемосу эса Юхва билан турмуш қурмоқчилигини айтиш мақсадида Ҳабекнинг саройига келади. Анъанага кўра, қизга уйланмоқчи бўлган киши ўша қизнинг отаси билан яккама-якка олишувда куч синашиши ва ўз мақсадига эришиши учун курашда, албатта, голиб чиқиши шарт бўлган. Шу боис, Ҳабек Ҳемосунни олишувга қақиради.

Мусобақа шартларига кўра, Ҳемосу яккама-якка баҳснинг ҳар учала босқичида голиб чиққани учун Юхвага уланади. Ҳабек тўйдан сўнг уларни теридан ясалган қутига солиб, осмонга учуриб юбормоқчи бўлади. Аммо қиз Замин фарзанди бўлгани боис ерда қолади ва тўйда кайфи ошиб қолган Ҳемосу бундан беҳабар, бир ўзи осмонга кўтарилиб кетади. Эртаси кун куёв ўзига келгач, тери қутида якка ўзи осмонга келганини англайди.

Қизининг ёлғиз қолиб кетганидан уялган Ҳабек жаҳли чиқиб, уни уйидан ҳайдаб юборади. Қиз эса йўлда қирол Гимва билан учрашиб қолади ва унга ўзи билан бирга яшашни таклиф қилади.

Гимва билан бирга яшай бошлаган Юхва бир кун осмондан тушган ғаройиб нурдан ҳомиладор бўлади. Орадан маълум вақт ўтиб, у бир дона катта тухум туғади. Бундан хабар топган қирол Гимва тухумнийўқ қилиш учун отхонага элтиб ташлайди. Бироқ отлар тухумни босиб синдириб ташламайди, аксинча, уни авайлаб-асрайди.

Ғайриоддий ҳомилани жониворлар ўз паноҳига олганидан хабар топган Гимва тухумни Юхвага қайтариб беради ва орадан маълум вақт ўтгач, ўша тухумдан бир ўғил бола пайдо бўлади. Бу бола бир яшарлигида камондан ўқ отиб, ўзининг мардлигини намоиш этгач, унга «Жумўнг» (Алп) деб исм кўядилар. Қирол Гимванинг ўғиллари эса Жумўнгга ҳасад қилиб, уни саройдан қувишга уринишади.

Қирол Гимва Жумўнгга отларга қарашни буюради. Жумўнг онаси

Юхвадан энг яхши отни танлаш сирларини ўрганиб олади, онасининг маслаҳати билан қиролнинг отхонасидаги тулпорлар орасидан яхшисини танлаб, тилига игна санчиб, атайин оздиради.

Отларига яхши қарагани учун қирол Гимва Жумўнгга от совға қилмоқчи бўлади ва уюрдаги хоҳлаган отни танлашга изн беради. Шунда Жумўнг ўзи атайин ориқлатган отни танлайди. Кейин ана шу отни миниб, уч нафар содиқ дўсти билан саройдан қочади.

Жумўнг дарё бўйига етиб келганда сувнинг шитобли оқимини кўриб ҳаёти таҳлика остида қолганини англайди. Шунда камонидан дарёга ўқ узиб, Кўк танграсидан мадад сўраганча илтижо қилади. Жумўнгнинг дуо-илтижолари қабул бўлади: балиқ ва тошбақалар тизилишиб кўприк ҳосил қилишади ва у ана шу ғаройиб кўприк орқали дарёдан эсон-омон ўтиб олади. Жумўнгни таъқиб қилиб келаётган аскарлар дарё бўйига етиб келганларида эса, кўприк ўз-ўзидан йўқолади ва таъқибчилар изларига қайтиб кетишга мажбур бўладилар.

Жумўнг бир дарахт тагида дам олаётганида бир жуфт какку учиб келиб, дарахтга кўнади. Бу қушларни онаси Юхва юборганини сезган Жумўнг улардан бирининг қорнини ёриб, қуш қорнида онаси юборган хабар – белгини кўради.

Жумўнг “Жолбон” деган жойга етиб келиб, бу ерда алоҳида давлатга асос солади ва уни Гогирё деб атайди.

Кунлардан бир кун бошқа бир давлат қироли Сонг Янг унга ҳужум қилади. Жумўнг жангда енгиб чиқади. Шундан сўнг Жумўнгнинг ўғли, момоси Юхванинг ёнида ўсиб-улғайган Юри отасининг хузурига келади. Жумўнг Юрини қиролликка тайёрлайди.

40 ёшга тўлганида осмонга чиқиб кетган Жумўнг қайтиб келмайди. Юри эса отасининг маросимини ўтказади.

Мазкур дoston тузилиш жиҳатдан қуйидаги беш ғаройиб сюжетли асосига қурилади: асилзода насл-насабга мансублик; ғайрита-

бийи туғилиш; таъқиб ва озод бўлиш; фаройиб қобилиятни намойиш этиш (алп аталиш); таҳлика ва уни енгиш.

Корейс залқнинг юксак жасорати иродасини ўзида намоён этадиган “Жумўнг” достони Жумўнг исмли алоҳида бир шахс, тарихий сиймо саргузаштининг мифо-эпик талқинигина эмас, балки шу халқнинг шонли тарихи, миллат сифатидаги этник шаклланиш жараёни ва ана шу тарихий

воқеаларнинг бевосита иштирокчиси бўлган, кўп азоб ва қийинчиликларни бошдан кечирса-да, улўф давлат қуришга муваффақ бўлган халқнинг қаҳрамонона ўтмишини кенг эпик кўламда акс эттирган асардир. Достоннинг асосий қаҳрамони Жумўнг тимсолида миллат учун жасорат кўрсатган фидойи шахсларнинг қаҳрамонликлари ўзининг бадиий ифодасини топган.

*ИНКЁНГ О,
Сеул шаҳар
Донгдок хотин-қизлар
университети профессори,
Низомий номидаги
Тошкент давлат педагогика
университети ўқитувчиси*

Савелий КАШНИЦКИЙ

Маршал асиралари

ЗУЛМ МАҲБУСЛАРИ ШАҲАР ЭГАСИ БОҒЧАСИДА
НОМ-НИШОНСИЗ ЙЎҚОТИЛАР ЭДИ

Сайёҳлар наздида гайритабиий ҳодисалар содир бўлувчи машҳур ҳудудлардан бири Москва шаҳрининг нақ марказида жойлашган. Сайёҳларга жой ҳақида маълумот берувчи кимсанинг сўзларига қараганда ушбу ҳолат асосан ярим тундан кейин бор даҳшати билан намоён бўлади. Малая-Никитск ва Садовой-Кудринск кўчалари кесишган ер, Тунис элчихонаси яқинидаги бурчакда турганингда

катта тезликда келаётган автомобиль овозини сезасан, бу овоз шу қадар яққол эшитиладики, беихтиёр йўлкада ўзингни кўярга жой тополмай қоласан. Бироқ кўзингга ҳеч бир нарса кўринмайди. Автомобиль савлатли бино олдида кескин тўхтади, эшик очилиб, эркаларнинг дағал овозлари эшитилди, кейин мотор яна ўкиради ва унинг овози узоқлаша бориб тинади...

КУДРИНСК КЎЧАСИДАГИ САРОБ

Шовқин худди сароб янглиф СССР давлат хавфсизлигининг раҳбари Лаврентий Павлович Берия урушдан кейин яшаган эски бино олдида яна такрорланади.

Садовой-Кудринск, Малая-Никитск ва Вспольний торкўчаси туташадиган жойдаги бу бино алоҳида ҳашамати билан кўзга ташланмайди. 1884 йилда шаҳар ҳокими Степан Тарасов учун қурилиб, Биринчи жаҳон уруши олдида Юревецк канои йиғирувчи фабрика эгаси Иван Бакакин ихтиёрига ўтган бинонинг олдидаги боғча янада кенгайтирилган эди. Афтидан, бинонинг шинамлиги ва боғчанинг кўркамлиги Лубянка қамоқхонаси янги соҳибининг эътиборини тортган, шекилли.

Шу ерда яшовчилар ушбу кўҳна боғча ҳудудида ҳикоя қилишганда беихтиёр овозларини пасайтиришарди. Ишчилар Качалов кўчасида (Малая-Никитск Шўролар даврида шундай номланарди) иссиқ сув оқадиган катта қувурлар учун ерни қазиганда... суякларга дуч келишган. Умумий қабр Сталин қатағони даврига дахлдор эди.

Бинога яқинлашилгани сайин суяклар кўпроқ чиқа бошлаган. Шунга кўра, Берия томонидан зўрланган ва унинг буйруғига кўра ўлдирилган аёллар борасидаги миш-мишлар қисман ўз исботига эга бўлди.

Антон Антонов-Овсинконинг Берия ҳақидаги китобида таъкидланишича, бинонинг ертўласида тошмайдалагични топишган, афтидан, ўлдирилган аёлларнинг қолдиқлари канализацияга туширилишидан олдин улар майдаланган.

Бошқа манбаларда таъкидланишича, бино ҳовлисида кичкина крематорий қурилиб, унда хотинбоз жаллод қурбонларининг таналари куйдирилган.

Ҳар қалай, Л.Берия ҳибсга олинган пайтда тузилган баённомада руйхат ҳам тикилган бўлиб, унда тинтув пайтида уйдан аёллар кофталари, пайпоқлари, ичкийимлари, рўмоллари ва кўйлаклари топилганлиги қайд этилган.

Бундай ашёлар “ишқибози”, кўриниб турибдики, ўзининг мафтункор асираларидан ниманидир эсдаликка сақлашдан кўнглида ҳузур-ҳаловат топган. Айрим нарсаларнинг

болаларники эканлиги шуни тасдиқлайдики, шахватпараст маршалнинг ўлжалари орасида ҳали бўй етмаган қизлар ҳам бўлган.

Таҳқир маҳбусаларини ўз бошлиғига полковник Рафаэл Саркисов етказиб турган. У одатда Лаврентий Павловичга назар солган аёллар изидан улар билан гаплашиш учун борган, мулойим, лекин қатъият билан уларнинг телефон рақамларини сўраган ва шунда улар-

ни бинога меҳмондорчиликка олиб борган. Баъзиларини Берия куч ишлатиб зўрлаган, баъзиларини меҳмон қилиб суҳбатга тортган – бу ҳолатлар унинг кайфияти ва вақти билан боғлиқ эди.

Уни баъзи аёлларнинг оиласи борлиги мутлақо ўйлантирмасди, зеро у мамлакатда ўзи кўз тиккан аёлни ҳимоя қила биладиган бирорта валломот эр йўқлигини яхши биларди.

“КЎЙИБ ЮБОР ҚИЗИМНИ, ШАЙТОН!”

Бироқ, ҳар ҳолда бир марта бўлса ҳам истисно ҳолат рўй берган эди. 1944 йили Вспольнийдаги “ҳарам”га навбатдаги гўзал – София Широга келтирилди. У беназир учувчи – Совет Иттифоқи Қаҳрамони, уруш йилларида 21 та душман самолётини уриб туширган ҳамда мураккаб тоғ шароити ва қийин об-ҳавода фашистлар қуршовидан маршал Иосип Броз Титони олиб чиққанлиги билан ҳам шуҳрат қозонган Сергей Широга турмушга чиққан эди. Ҳали асал ойи тугамасдан Берия келинчакка кўз олайтиради. Тўйдан ўн кундан кейин хизмат сафаридан қайтган Сергей турмуш ўртоғи уйда йўқлигини кўради. Уни машина тун ярмида келтиради. Софийадан тансиқ шароб хиди анқиб турарди. У йиғлаган кўйи эрига ҳамма гапни очиқ-ойдин сўйлаб беради. Кескин феъл ва ботирсўз Широга Берияга ошқора таҳдид қила бошлайди. Кўп ўтмай, у қамоққа олинадиган ва унга айб тиркалади. Учувчи суд пайтида мурдор товламачининг кирдикорларини очиб ташлашга катта умид боғлаган эди. Содда қаҳрамон ўзига 25 йил лагер жазосини бирор сўз айтдирмасдан бериб юборишларини ҳаёлига ҳам келтирмаган эди. Кейинчалик Генпрокуратурада СССР НКВД раҳбари қўриқчилари бошлиғи полковник Саркисовнинг гувоҳлик беришича, София Широга хосхонага келтирилган аёллар рўйхатида 117-рақам билан қайд этилган (овчининг жами “ўлжа”лари 200 дан ортиқ, баъзи манбалар-

га кўра – 760 та бўлган. Аммо Бериянинг рафиқаси Нини Таймуразовнанинг ўқтиришича, бу аёлларнинг барчаси разведкачи-агентлар, хабар етказувчилар бўлишган). 1953 йили Сталин вафотидан кейин дарҳол Широга озодликка чиқаришди. Атрофга олазarak қараган, қадди букчайган, тишлари тўкилиб бўлган 37 ёшли чол бошқага турмушга чиққан севгилиси Софийани излаб топади. Остонада собиқ эрини кўрган София бир сўз демасдан эшикни ёпиб олади. Ёвқур учувчи ичкиликка муккасидан кетиб, уч йилдан сўнг вафот этади.

Берияда хизмат қилувчи Раиса исмли татар аёли нимаси биландир унинг ҳурматини қозонганди, хўжайини бир кун унинг бўй етган қизини қўлтиқлаб келаётганига кўзи тушиб, бақриб беради: “Қизимни кўйиб юбор, шайтон!” Бундай газабни кутмаган Лаврентий Павлович вазиятни дарҳол ҳазилга буради. Раисанинг кейинчалик ҳикоя қилиб беришича, Вспольний тор кўчаси остидан боғча ёқдан келувчи ерости йўли ўтган, уй соқчилари у ёққа бурдаланган аёл таналарини ташишган. Унинг бу гапида жон борлигини ерости йўли очилганида ўнлаб одам суяклари чиққанлиги тасдиқлайди. 1953 йили Никита Хрущёв билан аёвсиз салтанат курашида жаллоднинг ўзи зўрон бўлгунга қадар у жазосиз, эмин-эркин юрди. Расмий маълумотларда қайд этилишича, Л.Берияни Кремлда ҳибсга олганлар ва уни Москва ҳарбий округи штаби ертўласида отиб ташлаганлар.

“А и Ф”нинг 2011 йил
48-сонидан олинди.

М.МИРЗО таржимаси

Топгани адабиёт эди

Кўрган меҳрига садақатли, оқибатли бўлиш чинакам инсоннинг бурчи. Филология фанлари доктори, профессор, фан арбоби Н.В. Владимировани яқиндан билганлар борки, бу инсоннинг ўзбек халқи, адабиётига алоҳида меҳр билан яшаб, ижод қилганлигини эхтиром билан таъкидлашади. Яқинда “Фан” нашриёти олиманинг “ХХаср ўзбек насрининг тараққиёти ва бадий таржима масалалари” номли китобини рус тилида чоп этди. Муаллифнинг сўнгги йилларда ёзган илмий мақолалари жамланган ушбу китобни профессор Наим Каримов тўплаб нашр этган. Бу йирик тадқиқот орқали олиманинг ўз етолмаган армонлари ушалди, катта савобли иш амалга ошди. Н.В.Владимирова адабиётни тақдир, қисмат, умр мазмуни деб билди. Унинг ҳаёти давомида топгани Адабиёт эди. Олиманинг болалиги ўзбек маҳалласида ўтди, кўни-қўшнилاردан кўрган меҳр-муруват, ўзбекона урф-одатлар унинг руҳиятига, дунёқарашига ўз таъсирини ўтказди. Кўрганлари, билганлари, англаганлари кейинчалик уни шу юрт хизматига етаклади. Меҳрига меҳр қўшди. Ўзлигини англаб, англатишига замин бўлди. Эл-юрт муҳаббатига илм билан, юрак қўри билан илмий асарлари билан сидқидилдан хизмат қилиш ниятини туғдирди. Олима умри давомида ушбу мақсадда собитқадам турди. Тўплаган илмий бойликларини ўзбек халқининг маънавий юксалишига, тараққиётига бағишлади. Н.В.Владимирова ўзбек адабиёти билан бирга ўзбек тилини, унинг шеваю лаҳжаларини ҳам яхши билар эди. Ушбу фа-

зилатлар унинг энг катта ютуқларидан бири бўлди. Олима ўзбек адабиётини жаҳон адабиётшунослиги мезон ва талаблари асосида таҳлил қиларди. У жонли жараённинг ичида туриш билан бир қаторда ўзгача кўз, нуқтаи назар билан ҳам баҳолаш қобилиятига эга тадқиқотчи эди. Мунаққид ўзга миллат ичида яшаб воқеликнинг ичидан кузатиш баробарида, айна пайтда унга сиртдан туриб холисанилло баҳо бера олди. Аксарият ҳолатларда унинг холис баҳоси ўринли бўлди. Ўзбек адабиётини Мантиқ, Холислик, Аниқлик, Талабчанлик мезонларига суяниб тадқиқ қилди. Бу хислатлар унинг учун ҳар вақт бирламчи бўлиб келган. Н.В.Владимированинг жаҳон ва рус адабиётшунослигидан яхши хабардорлиги, узвий алоқада бўлиб турганлиги ундаги ижодий фаолият қирралари кенгайишига имкон яратди. Опа моҳир таржимон ҳам эди. Олима Сўзнинг мағзини, кудратини, оҳангини жуда яхши ҳис қилар, бадий сўз салмоғини англай биларди. Ушбу фазилатлар унинг таржимонлик фаолиятида қўл келди. Профессор Наим Каримовнинг китобга ёзилган кириш сўзида олиманинг барча илмий-ижодий фаолияти кенг қамраб олинган. Ушбу тўплам адабиётшунослик ва таржима назарияси учун муҳим қўлланма бўлиб хизмат қилиши айтилган.

Китобнинг «Ўзбек адабиёти тарихига саёҳат» деб номланган бўлимида олима ҳикоя жанрининг генезиси, тарихи, илдиэларига махсус тўхталади. Рабғузий, Маҳмуд Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Саъдий, Қутб, Хайдар Хоразмий,

Яқиний, Навоий, Бобур, Гулханий, Огаҳий асарлари мисолида ҳикоя жанрининг шаклланиш босқичларини тўғри кўрсатади.

Кейинги бўлим Фитрат ижодида бағишланади. Ёзувчининг “Оқ мазор”, “Қиёмат”, “Шайтоннинг тангрига исёни” ҳикоялари салмоқли фикрларга, аналитик таҳлилларга бойлиги билан аҳамиятли. Олиманинг таҳлилу талқинларида мантиқ, илмийлик асос ҳисобланади.

Мунаққид бадиий матнни таҳлил қилишда анъанавий: ижтимоий, тарихий, қиёсий, биографик ва генетик усуллардан самарали фойдаланган. Олима ўз ишларида структуравий, семиотик, микротаҳлил, услубий имкониятлардан кенг истефода этган. Бу изланишлар, янгича қарашлар эса ўзбек адабиётшунослиги ривожига ижобий таъсир кўрсатди.

“Таҳлил бу – матн бўйлаб сайр” деган эди Ролан Барт. Н.Владимирова сўзни, тагматни, образ зиммасида турган бадиий юкни, ва зифани тўғри илғай олар ва масала ечимида асосий эътиборни моҳиятга қаратар эди. У матн тагидаги яширин моҳиятни зукколик билан уққа билган. Олима Фитрат ижодини кузатар экан, Фитрат ижодий мероси мифопоэтика ва анъанавий аллегорик умумлашмалар, жаҳон адабиёти анъаналарига монанд руҳий драматик, психологик вазиятлар, мифик, космик миқёсдаги образларга бойлиги билан катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Чўлпон ҳикоялари таҳлилида эса олима ўзбек тили, урф-одатларини, бутун оҳангларида хос ноётовланишларини нозик сеза олишини намоён этган. Чўлпон ҳикоялари тилининг ўзига хослигини инжа таҳлилларда очиб берган. “Новвой қиз”, «Қор қўйнида лола», “Ойдин кечалар” ҳикоялари таҳлили фикримизнинг исботи бўла олади. “Клеопатра” – рамзий-мажозий ҳикоя. Олима жаҳон адабиётида яратилган Клеопатра образларини қиёсий-аналитик услубда текширади. Шекспир, Пушкин Клеопатраларидан Чўлпон Клеопатраси қайси жиҳатлари билан фарқланишини

ёрқин очиб беради. Чўлпоннинг салафларидан айрича йўл тутганлигини, поэтик ифода орқали ўзига хос ва мос йўлда рамзларга чуқур маъно яшира олганлигини теран таҳлил этади.

Олима биргина «Нонушта» ҳикояси таҳлили мисолида Чўлпон ўзбек халқига хос миллий урф-одатларни, тилни нақадар мукамал билишини кузатувлари остида яна бир бор қайтадан кашф қилишга эришади.

–“ Потишхон, кумфонингиз қайнадимми?

– Салайбуш, яқинлашиб қолди.

– Ҳали энди ёқолашиб келаётибдир, денг?

– Эндиёқ мушшлашиб кетадир, шу деганингизга”.

Потишхон – Фотима, Салайбуш – Солиқабону. Чой қайнаш эпизоди шоирона чизгиларда моҳирона тасвирланган. Чўлпон сўз сеҳрини, шеваю лаҳжалар жозибасини чуқур лиризмга бой романтик оҳангларида кўрсата олган.

Мунаққид кейинги бўлимларда Абдулла Қаҳҳор ижодида Гоголь ва Чеховнинг ўрни, ўзбек ҳикоячилик мактабига кўрсатган адабий таъсири ҳақида фикр юритади.

Олима ўзбек адабиётида кичик жанр – ҳикоянинг тараққиёт тамойиллари Ш.Холмирзаев, Ў.Ҳошимов, С.Сиёев, Э.Аъзам, Х.Султонов, М.М.Дўст, Т.Мурод, О.Мухтор, Х.Дўстмухаммад, Н. Отахонов, О.Отахонов, Н.Эшонқул асарлари мисолида таҳлил қилади. Олима бу ўринда структурал, семиотик, микротаҳлилни самарали қўллаб, қаҳрамоннинг руҳий ижтимоий ҳолати, онг остидаги сезим ва англамлари, тахайюлидаги кечинмаларни аниқ ва холис очиб беришга эришади.

Китобнинг навбатдаги бўлими таржима назариясига доир илмий муаммоларга бағишланган. Унда XX аср бошидаги ўзбек таржимонлари ҳақида маълумотлар берилган. А.Аюб, О.Ҳошимов, С.Сиддиқ, С.Валиев сингари мутаржимлар ижоди таҳлил қилинади. Олима, айниқса, Толстой, Пушкин, Чехов асарлари таржималари хусусида кенг тўхталади. У Чўлпоннинг таржимачилик маҳорати, Пушкин

асарлари таржимасидаги ютуқлари ўзбек адабиёти хазинасига муносиб ҳисса эканлигини мисоллар орқали исботлайди. Н.Владимирова икки тилли ижодкор бўлганлиги сабабли ҳар икки тилнинг заргари сифатида сўзга сайқал бера олади. Унинг кузатувларида ҳам адабиётшунос олим, ҳам таржимон нуқтаи назари устувор. Олима Жуковскийнинг “таржимон насрда – қул, шеъриятда – рақиб” сўзларини ёдга олиб, Чўлпон насрда ҳам Пушкинга, Чеховга муносиб “рақиб” бўла олганлигини теран таҳлил қилиб беради.

Чўлпон таржимасидаги «Борис Годунов»ни ўқир экансиз, икки йирик даҳоннинг бирлашуви – Пушкинча оригинал, Чўлпонга хос бетакрор таржимадаги индивидуаллик таҳлилини ўқиб завқ оласиз. Мунаққид таржима қилинган асарлар таржима қилинаётган тилнинг ўзига хос муаммоларини ҳам ҳал қилиш хусусиятига эга экан, деган хулосаларни қайд қилиб ўтишни маъқул билади. Н.В.Владимирова ўзбек адабиётининг йирик намоёндалари Фафур Фулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Усмон Носирларнинг таржимачилик фаолиятини адабиётшунос ва таржимон сифатида илмий асосларга таянган ҳолда холис баҳолайди. Тўпلامдаги мақолаларда Пушкин асарларининг моҳир таржимони Миртемир таржималарига ҳам катта ўрин ажратилади.

Н.В.Владимирова ўзбек адабиётини жаҳон адабиёти билан қиёсий ўрганар экан, миллий адабиётдаги образлараро типологик ўхшашликлар, мотив ва ғоядаги мутаносибликларнинг кўринмас

иплари ҳам унинг нигоҳидан четда қолмайди. Олима машҳур авар шоири Расул Ҳамзатов шеърларининг ўзбекча таржималарини таҳлил қилар экан, таржима назарияси, лингвистик, фонетик, грамматик нуқталарга ҳам батафсил тўхталади. Шу ўринда таржимон олима матн сўзма-сўз таржима орқали бир тилдан иккинчи тилга айлантирилганда асл нусханинг лингвистик тартиби ўзгаришга учраши таржиманинг сифатига таъсир қилишини тўғри таъкидлайди. Шунга кўра, олима ёшларни бевосита тил ўрганишга, она тилини мукамал билишга чақиради.

Олима 1950 йилдан бошлаб Чўлпон, Фитрат, Ф.Фулом, А.Қаҳҳор, С.Аҳмад, Ш.Холмирзаев Ў.Ҳошимов ва бошқа бир қатор ёзувчиларнинг ҳикояларини рус тилига таржима қилди. Ўзбек адабиётидаги сара ҳикояларни тўплаб «Анор» номли салмоқли китоб чиқарди. У кичик насрий асарлардан ташқари Мирзакалон Исмоилийнинг “Фарғона тонг отгунча”, Мирмуҳсиннинг “Меъмор”, Саид Аҳмаднинг “Уфқ”, Улуғбек Ҳамдамнинг “Исён ва итоат” романларини ҳам рус тилига ўғирди. Н.В. Владимирова бир умр ўзбек адабиётининг жонқуяри ва билимдони сифатида уни тарғибташвиқ қилиш, уни жаҳон адабиётига, қардош халқларга танитиш йўлида изланди. Олима яратган асарлар илмий қиммати билан ўзбек адабиёти ва адабиётшунослиги хазинасини бойитди.

Заҳматкаш ижодкорнинг мазмундор илмий асарлари, ёрқин таржималари ёш ижодкорлар учун ибрат намунаси бўлиб қолиши шубҳасиздир.

*Санобар ТўЛАГАНОВА,
филология фанлари номзоди*

Икки тил куйчиси

(ЖАЪФАР МУҲАММАД ШЕЪРЛАРИ ФОРС ТИЛИДА)

Ўзбекистондаги форсийзабон адабиётнинг таниқли вакилларида бири, форс-тожик ва ўзбек тилларида ижод қилувчи зуллисонайн

шоир Жаъфар Муҳаммад Термизий (Жаъфар Холмўминов)нинг яна бир китоби нашрдан чиқди.

Шу пайтгача форс-тожикча шеър-

лардан иборат бўлган “Чашми борон” [“Ёмғирнинг нигоҳи”] (Термиз, 1997), “Мижғони офтоб” [“Куюш киприкларини”] (Душанбе, 1999), “Тулуъи сабзи ранг” [“Рангнинг яшил чиқиши”] (Тошкент, 2003), “Тажаллий” (Тошкент, 2008) ва “Ошиқи ишқ” [“Ишқ ошиғи”] (Тошкент, 2011) ҳамда ўзбекча шеърлардан иборат бўлган “Кўзгу ҳайрати” (Тошкент, 2010) тўпламларини шеърят мухлисларига тақдим этган ушбу шоиримизнинг форс-тожик тилида ёзилган шеърларини ўз ичига олган “Хануз ишқ...” номли сайланмаси Эрондаги “Суханварон” нашриётида форс тилида чоп этилди.

Жаъфар Муҳаммад Термизий шеърларидан намуналар рус, инглиз, француз ва араб тилларига таржима қилиниб, хорижий мамлакатлардаги бир қатор тўпламлар ва нашрларда босилган. Шунингдек, шоир шеърлари хорижий мамлакатларда чоп этилган «Боғи бисёр дарахт. Гузидаи шеъри муосири форсии Эрон, Афғонистон, Тожикистон ва Ўзбекистон» [«Сердарахт боғ. Эрон, Афғонистон, Тожикистон ва Ўзбекистондаги форсий шеърят сайланмаси»] (Техрон, 2004), «Ўзбекистон шеърятини намуналари» (Париж, 2006), «Донишномаи забон ва адабиёти форсии Ўзбекистон. Қарни бистум то кунун» [«Ўзбекистондаги форсий тил ва адабиёт қомуси. Йигирманчи аср бошларидан шу кунга қадар»] (Техрон, 2005) ва «Форсисароёни Ўзбекистон» [«Ўзбекистон форсигўй шоирлари»] (Техрон, 2010) каби мажмуалардан жой олган.

«Хануз ишқ...» деб номланган янги сайланмада Жаъфар Муҳаммад Термизийнинг турли шеърини тўпламлардан жой олган форс-тожикча шеърларисаралаб олинган. Жумладан китобнинг “Тулуъи беғуруби ишқ” (“Ишқнинг ботмас куюши”) ва “Обшори нур” (“Нур шаршараси”) фаслларида ва оқ шеърлар жой олган бўлса, форсий ғазаллари ва рубоийларидан намуналар китобнинг “Ғизоли ғазал” (“Ғазал оҳуси”) ва “Рубоийи рубоий” (“Тўрт рубоий”) фаслларида келтирилган.

Форсий ва туркий тиллардаги мумтоз шеърят ҳамда ҳозирги замон форс-тожик ва ўзбек шеърятидан озиқланган, илҳом олган

Жаъфар Муҳаммад Термизий шеърларида Румий, Саъдий, Ҳофиз, Бедил, Навоий, Машраб каби мумтоз шоирлар, Мирзо Турсунзода, Шерали Лойиқ, Эркин Воҳидов каби ҳозирги замон шеърятини вакиллари эргашиш, улар билан ҳамоҳанглик сезилади. Ишқ, инсон, ватан, ҳаёт, гўзаллик каби мавзулар диққат марказида турадиган, умид ва некбинлик руҳи билан сугорилган Жаъфар Муҳаммад Термизий шеърятинида мумтоз адабиётга хос бўлган анъанавий шакл ва мазмунни ҳам, замонавий адабиётдаги янги услубий изланишларни ҳам кузатиш мумкин.

Шоирнинг ушбу мисраларига эътибор қаратсак:

*Эй рози тари борон, бар гўши
дили ёрон
Табрик бигў ширин: Наврўз мубо-
рак бод*

(Мазмуни: Эй ёмғирнинг ҳўл сири, дўстларнинг қулоғига “Наврўз муборак бўлсин”, дея бир ширин табрик айтгил.)

Ёки:

*Ба чашми дил жамоли ёр дидему
намедонанд,
«Нафахту фиҳи мин руҳи» шуниде-
му намедонанд.*

(Мазмуни: Кўнгил кўзи билан ёр жамолини кўрсак-да, буни билмаслар, «Нафахту фиҳи мин руҳи» ни эшитсак-да, буни билмаслар.)

Жаъфар Муҳаммад Термизий шеърларида, улар хоҳ форс-тожик тилида ёзилган бўлсин, хоҳ ўзбек тилида, машҳур форс-тожик шоирлари асарларидан ташқари, мумтоз ва замонавий ўзбек шеърятидан ҳам илҳомланиш сезилиб туради. Шоирнинг форсийда битган асарларидан бири бўлган «Қасидаи инсон» («Инсон қасидаси») шеъринида машҳур шоир Эркин Воҳидовнинг «Инсон» шеъринига бўлган ҳамоҳанглик аниқ-равшан кўзга ташланиб туради:

Ман кистам? Ман чистам?

Як одамам, ё оламе?

Ғаҳ ҳастаму ғаҳ нестам

Дар оламе чун Одаме!

(Мазмуни: Мен кимман? Мен нимаман? Бир одамманми ёки бир олам? Одамга ўхшаган бу оламда гоҳи борман, гоҳи йўқ!)

Гарчи зуллисонайн шоир Жаъфар Муҳаммад Термизийнинг форс-тожик ва ўзбек тилларидаги ижодида шакл, мазмун ва мавзулар муштараклиги кузатилса-да, унинг ўзбекча шеърлари ўзининг услуги, бетакрор хусусиятлари билан ажралиб туради. Шоирнинг ўзбек тилида битилган ғазалларида классик ва замонавий ғазалчилик анъаналарини уйғунлаштиришга, шу орқали аруз вазни қоидаларига қатъий риоя қилинадиган ғазалчилик анъаналарини бузмаган ҳолда, уларга замонавий руҳ ва кўриниш бағишлашга уриниши кузатилса, унинг бармоқ вазнида ёки эркин услубда битилган ўзбекча шеърлари ўзининг гўзал ички олами ёки ирфоний руҳияти билан ажралиб туради.

* * *

*Хар кишиким ул париваш зулфини ёд айлагай,
Ақлу иймон тоғини бирпасда барбод айлагай.*

* * *

Дарс олдим, дарс олдим мактабингдан, Машрабо,

Маст бўлдим, маст бўлдим машрабингдан, Машрабо.

Жаъфар Муҳаммад Термизий ижодий изланишлар билан биргаликда таржимачилик фаолияти билан ҳам шуғулланиб келади. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Икром Отамурод, Сирожддин Саййид, Асқар Маҳкам ва шу каби бошқа шоирлар шеърларидан намуналарни форс-тожик тилига таржима қилиб, Ўзбекистон, Тожикистон ва Эрондаги форсий-забон шеърят мухлислари эътиборига ҳавола этди. Шу ўринда ушбу шеърини таржималарнинг барчаси, жумладан, Эркин Воҳидовнинг «Ўзбегим» ёки Абдулла Ориповнинг «Яхши қол, эй дилбарим» шеърларининг форс-тожикча таржимада ўз аслияти сақланган ҳолда жозиба билан қилинган таржималари кишини ҳайратга солади. Шунинг билан биргаликда, Сухроб Сипехрий, Қайсар Аминпур каби бошқа ҳозирги замон эрон шеърляти намояндлари ижодидан намуналар Жаъфар Муҳаммад Термизий томонидан ўзбек тилига таржима қилинди.

Хулоса қилиб айтганда, икки қардош халқларнинг муштарак дўстлигини ўзида ифода этадиган бу китоб шоир ижоди икки халқнинг адабиёти ривожига бирдай муҳим ҳисса қўшади.

*Шокиржон ОЛИМОВ,
шарқшунос*

Ёзувчи

Менинг асар яратишим тўлғоқ тутаётган, янги бир гўдакни ҳаётга келтираётган аёлнинг ҳолатига ўхшайди. Ҳаётдан илҳомланиш учун эса, аввало уни севишим керак бўлади.

Пауло Коэло

Бразилияда машҳур афсунгар сифатида танилган Пауло Коэло айна кунга келиб жаҳон адабиёт муҳлислари катта қизиқиш билан мутолаа қилаётган муаллифлар рўйхатидан жой олиб улгурди. Унинг асарлари бугунги кунгача 68 тилда, 150 мамлакатда 100 миллиондан ортиқ нусхада сотилган. У “Энг кўп асари сотилган муаллиф” сифатида “Гиннеснинг рекордлар китоби”га киритилган. Пауло Коэло кўплаб халқаро мукофотлар билан тақдирланган. Ёзувчига 2007 йилда БМТ томонидан “Тинчлик элчиси” номи берилган. Адиб ўзбек китобхонларига “Алкимёгар”, “Портобелло жодугари”, “Иблис ва Прам хоним” асарлари билан яхши таниш.

Баъзи бир адабий танқидчилар Коэлонинг роман ва қиссаларини тушуниш қийин бўлган, мавҳум фикрлардан иборат қўлланма эканлигини, улар адабиёт эмас, шунчаки инсонга баъзи бир муаммоларини ечишда йўл кўрсатадиган китоблар каталогига киритилиши лозимлиги тўғрисида гапиришмоқда. Пауло Коэло эса ўзини ҳикоячи деб ҳисоблайди ва китоблари китоб жавонининг “Фалсафа” ҳамда “Адабиёт” бўлимларидан жой олиши кераклигига ишонади. Адибнинг асарларида грамматик ҳамда мантиқий тушунмовчиликлар борлигига даъво қилаётган танқидчиларга у неча асрлардан буён севиб ўқиётган таниқли “Дон Кихот” асаридан ҳам бундай ғализликлар топилганини айтади. Аммо ҳеч ким рад эта олмайдиган далил борки, Пауло Коэло айна кунда жаҳоннинг севиб ўқиётган ўн нафар ёзувчиларидан биридир. Ижод қилишни бошлаганига қисқа вақт бўлган бўлса ҳам, унинг китобларининг ўқилиш кўрсаткичи бутун умр ижод қилган, оммабоп адиб дея тан олинган Жоржи Амадонникидан ҳам юқорилаб кетади. Унинг айтишича, ҳар қандай инсонни ижодга ундайдиган куч – бу ҳаёт ишқидир.

— **Ёзишга бўлган эҳтиёжингизни нимадан деб ўйлайсиз?**

— Чунки биз ўз муҳаббатимизни айнан ёзиш орқали ўртоқлашимизга, ҳайдовчининг иши машина ҳайдаш бўлгани каби, менинг ишим ёзиш эканлигига ишонаман.

— **Бу соҳага кириб келиш режаси анчадан бери бўлганми ёхуд адабиётга нимадандир таъсирланиш оқибатида кириб келганмисиз?**

— Мен буни танлаганимга анча бўлган эди. Ҳар доим ёзувчи бўлиш фикри билан юрганман. Бу йўлда адашган пайтларим ҳам бўлди. Адабиёт доимо менинг йўлчи юлдузим бўлган. Кучли хоҳиш менинг ўз мақсадимга эришувимга, зафар қозонишимга асос бўлган.

— **Сўхбатларимиздан бирида ёзиш учун “қувват маркази” билан алоқага киришингиз лозимлиги тўғрисида айтган эдингиз. Бу атамани тўлиқроқ изоҳласангиз.**

— Мен Карл Жунг ибораси билан айтганда “муштарак ғайришуурийлик” ёки олам қалби бўлмиш алкимёдаги ифодалардан фойдаланишни хуш кўраман. “Қувват маркази”га эришганингизда сиз жамики саволларга жавоб оласиз, муаммолар ечимини топасиз.

— **Бу тўғрида Борхес ҳам жуда кўп ёзган.**

— Борхес буни Алеф – жамики нарса мужассам бўлган макон деб тасвирлайди. Алеф тушунчасини у яҳудийлар динидаги “Кўхна ўғит” деб номланган тасаввуфий қарашлардан олган. Қолаверса, бу алифбонинг ҳам бошидир. Бу шундай маконки, бир вақтнинг ўзида ушбу жой барча нарсани ўзида намоён этади. Борхеснинг “Алеф” номли асаридаги қахрамон саёҳатга чиқади, тўсиқларга дуч келади ва тасодифан Алефга тушиб қолади. У бир вақтнинг ўзида ҳамма нарсани, чакалакзор ва ўрмонларни, дарёларни ва жамики борлиқни кўради. Буни инсон бошидан ўтказадиган ғайришуурий ҳолат деб атаса ҳам бўлади.

— **Бу сиз ёзаётганда ҳис қиладиган ҳолатми?**

— Шундай вақт бўладики, ичингни тирнаётган мулоҳаза ёки қарашларни мириқиб ёзасан. Бу вақтда чарчаган бўлишингга қарамасдан, саломатлик меъёрини бузиб бўлса ҳам, ёзгинг келади. Ўзинг тўғрингда ўйламайсан. Аммо шу дақиқаларда ўз ишингдан лаззатланиш ҳисси сени қуршайди. Сен шуурий хотиржамликка эришасан. Бу ўша “қувват манбаи” дир. Шундай ҳолатда вақт жуда тез ўтади. Ҳаёт мен учун муҳим рамзий ишоралардан иборат. Чунки биз, инсонлар, шунчаки мавжудот эмас, ишоралармиз.

— **Асарларингизда сувда чуқур рамзийлик борлигини ифодалайсиз.**

— Эҳтимол, бу мен доимо – дам олаётганимда ҳам, ёзаётганимда ҳам сув қаршисида турганим, ундан илҳомланганим боисдир. Сарҳадсиз Атлантика океанида жойлашган Копакабана қирғоқлари ижодимда муҳим ўрин тутаяди. Сув яралиш ва ҳаётнинг бош омили, шунинг учун уни рамзий образ тарзида талқин қилиш осон ва асосли. Уни диққат билан кузатсак, тўлқинлар туфайли юзага келган зиддиятлар билан биргаликда, энг осуда дамларга ҳам гувоҳ бўламиз. Ҳаётимиздаги барча ҳолатлар сувда ҳам мавжуд. Мен сирлиликни ҳурмат қиламан. Менимча, биз ўзимизга қоронғу бўлган сарҳадни, сирли ҳодисаларни ҳурмат қилишимиз лозим.

— **Сиз ёзасиз. Бир муддат ўтиб ёзилган нарсани ўқиб кўриб, ҳафсалангиз пир бўлади. Кетган вақтингизга ачинасиз. Кейин ундан воз кечасиз...**

— Бу ҳар қандай ёзувчи билан рўй берадиган ҳолат. Мен ёзаётганимда тўғри ёки нотўғри қилаётганимни билмайман. Аввало ўзим учун ёзаман. Мен ўзимнинг биринчи ўқувчимман. Илгарилари уларни нашр қилишдан олдин бошқаларга ўқитар эдим. Энди бундай қилмаяпман. Барча масъулиятни ўз бўйнимга олдим. Ёзаётган асарим ўқишли эмаслигига кўзим етган дақиқамда ундан воз кечаман. Бундай жараён рўй берганига кўп бўлгани йўқ. Мен яқиндагина лўлилар тўғрисида ёзаётган асаримни ёзмасликка қарор қилдим.

— **Буни қандай қилиб аниқлайсиз?**

— Бу ички бир сезги. Самимий бўлмаган иш узоққа чўзилмайди. Ўзимни ёзишга мажбурлаган куним ёзаётган асарим ҳали хомлигини англайман.

— **Ёзаётган мавзуларни қандай танлайсиз?**

— Мен сиёсий жиҳатдан вақт доирасида яшаётган ёзувчиман. Аммо менинг энг буюк қидирувим доимо илоҳий доирада бўлиб келган. Бу мавзу менинг ҳар бир асаримда талқин қилинади. Мен бир вақтлар ўзимни барча саволга жавоб бера оламан деб ўйлаганман. Аммо бугун бунинг иложсизлигини тушундим. Бинобарин, бу куракда турмайдиган фикр бўлган. Тўғри, мен буюк устозлардан етиб келган билимлар асосида ҳар нарсани изоҳлаб беришим мумкин. Аммо бу менинг жавобим бўла олмайди. Ҳақиқат шуки, биз жумбоқлигимизча қоламиз. Мен бир нарсага аминманки, биз ўзимиздаги қобилиятни энг юқори даражада намоён этиш учун туғилганмиз. Буни эса ўз ишингдан қаноатланганингдагина уддалаган бўласан. Агар сен самимий бўлмасанг, ўзингни ҳам, атрофингдakilарни ҳам алдаб яшайсан. Аммо бу узоқ давом этмайди. Боиси — иблис салтанатининг ҳам ўз мантиғи, қонун-қоидалари бор.

— **Сизни янги китоб ёзишга ундайдиган яратувчанлик жараёни нима?**

— Мен сизга бир яхши мисол келтираман. Мен яқиндагина Японияда бўлиб ўтган китоб тақдимотидан қайтдим. Мен у ерда ичи ковак гаров бўлагидан ясалган галати буюмни кўрдим. Буюмнинг вазифаси буғуларни ҳуркитиб, экинзорларни пайҳон қилинишига йўл қўймаслик экан. Гаровнинг ичи аста-секин сувга тўла бошлайди. Сувга тўлгач, гаровдан баланд товуш чиқади ва буғуни ҳуркитади. Мен буни ижодкор билан рўй берадиган жараённинг рамзий ифодаси дея тасаввур қилдим. Чунки биз ҳам маълум бир вақт етганида тўлганимизни ҳис қиламиз ва уни бошқалар билан ўртоқлашишга эҳтиёж сезамиз. Буни севги ёки ҳаёт билан қовушиш деб атаса ҳам бўлади. Гап шундаки, адибни ёзишга ундайдиган куч – бу ўзи билганларини ўртоқлашиш эҳтиёжидир.

— **Шахсан ўзингизда бу “тўлиш” жараёни қандай рўй беради?**

— Мен тўлишдан ташвишланмай тўламан. Барчаси ҳаётга бўлган севгимнинг моҳиятига боғлиқ. Бирор асарни ёзгач, икки йилча танаффус қиламан. Ҳеч қандай қайд, бирор сатр ёзмасам ҳам, тамомила ҳаёт ихтиёрида бўламан, у билан бирга нафас оламан, унга мослашаман. Вақти келганида ич-ичимдан ниманидир ҳис қиламан. У менга оғирлик қила бошлаганида ёзишим зарурлигини ҳис қиламан.

— **Сиз бунга тайёр эканингизни қандай аниқлайсиз?**

— Фақат ҳис қилиш керак.

— **Бошқача қилиб айтганда, сиз ҳаётдан оласиз ва бир муддатлик фикр мусаффолигидан сўнг уни намоён қиласиз.**

— Бу алкимёдаги муқаррар формула: аввал эритмага, сўнг тўйинган қуюқ моддага айланиб ва ниҳоят, яна эримоклик. Бу нафақат юрак механизми, балки табиатдаги турли ҳодисаларнинг юзага келиш ва давом этиш тартибига ҳам ўхшайди.

— **Ижод учун белгилаган муайян вақтингиз борми ёхуд бу масалада режасизмисиз?**

— Мен ижоддан ташқари барча масалада режасиз иш тутаман. Мактабдан олган ягона ижобий тарбиям – бу тартиб-интизом. Баъзида миямда аллақачон таниқли ёзувчилигим, ёзишга мажбур эмаслигим тўғрисидаги фикрлар жунбишга келиб қолади. Бу шунчаки дангасалик учун баҳона. Бошланиш – ҳар ишнинг энг мушкул палласи. Мен қайсидир асарни ёзишга киришдимми, уни ёзишдан тўхтамайман. Хоҳ парвоз чоғида, хоҳ аэропорт ёки меҳмонхонада бўлсин, ёзавераман. Мен биргина “Вероника ўлишга қарор қилди” асаримнинг ёзилиш жараёнидагина бу тартибни бузганман. Яна бир қоғдам борки, гарчи уни кўп бузишга мажбур бўлсам ҳам, мен мана шу ерда, Бразилияда, Копакабана соҳилларида ижод қилишни хушлайман.

— **Аммо ижодингизнинг бир қизиқ жиҳати бор. Асосий асарларингиз испан маданиятидан илҳомланиш таъсирида ёзилган.**

— Худди шундай. Бу менга хос яна бир зиддиятдир. Болалигимда испан энагам бўлар эди. Ўша энага бу мамлакатга бўлган туйғуларим муаллифидир. Ўшандан буён менинг жамики тасаввурларим ҳамда қарашларим ўша заминга йўналтирилади. Аммо уларни яққолроқ кўриш учун ундан узоқда бўлишга мажбурман. Мен Бразилияда туғилганим, бразилиялик бўлганим билан фахрланаман, шу боис ҳам шу ерда ижод қилишга муҳтожман.

— **Сиз учун бразилиялик бўлиш нимани англатади?**

— Бу унумдор заминда, туб аҳолининг, турли миллатлар қуршовида, диний бағрикенгликни тарғиб этувчи тарбия орқали камол топган кўнгили билан мусиқа, рақс ва шеърят таъсирида намоён бўладиган жамики мўъжизалардан ҳайратланиб яшаши дегани.

— **Аммо бугунги Европа бундай бағрикенглик ва қарашлардан воз кечди.**

— Тамомила воз кечди дейиш хато. Унутди десак тўғрироқ бўлади.

— **Асарларингизни тинимсиз танқид қилаётганларга муносабатингиз?**

— Менинг ишим ёзиш бўлгани каби, танқидчиларнинг вазифаси танқид қилиш. Улар доимо ёзувчиларга ёрдам бериб келишган. Кимнингдир бирор романимга ёзган тақриздан хафа бўлган эмасман. Мен доимо оддий, ҳамма учун тушунарли тилда ёзганим боис ҳам кўпчилик танқидчилар мени ёзишни билмасликда айблашади. Мен асар ёзишнинг муайян аниқ йўли бор деб ўйламайман. Ҳар бир ёзувчининг шахсияти, ўзига хослиги ҳамда ўқувчиси бўлади. Шу вақтга қадар ҳеч бир танқидчига нисбатан гина-кудурат сақламаганман. Улар билан доимо қадрдонлардек, жилмайиб сўрашаман. Таниқли ёзувчи эканлигимдан ҳаволанмайман. Мен ҳали ҳам илгариги каби самимий одамларнинг дўстига айлангим келади.

— **Аммо сизнинг ноширлар билан келишмовчилигингиз тўғрисида кўп эшитганман.**

— Буни изоҳлашга ҳаракат қиламан. Бир куни танишларимдан бири менинг китобларимни Ҳиндистонга Буюк Британиядан олиб келиб сотишаётгани тўғрисида гапириб қолди. Қизиқиб кўрсам, китобларим 15 доллардан сотилаётган экан. Ваҳолонки, бу мамлакатда бадиий китобнинг ўртача нархи 3 доллар. Мен шу боис португалиялик ноширим билан тортишганман, унга китобларни ўша ерда чоп қилишимиз лозимлиги тўғрисида айтганман. Бу воқеа бошқа бир қатор Лотин Америкаси ҳамда Африка давлатларида ҳам кузатилган. Бир қанча тортишувлардан сўнг китобхонларга қулай бўлсин учун китобларни ўша ерда нашр қилганмиз.

— **Ўспиринлик йилларингизда кимни қаҳрамон деб билгансиз?**

— Мен учун икки буюк инсон бўлган. Кўшиқчи Жон Леннон ҳамда ёзувчи Жорж Луис Борхес. Болалигимда у билан учрашишни шу қадар орзу қилар эдимки, охир-оқибат бу буюк инсон билан учрашиши учун автобусга ўтириб Рио-де-Жанейродан Аргентинага йўл олдим. Менга берилган манзил бўйича келдим. Адиб уйи қаршисидаги меҳмонхона ҳовлисида, курсида ўтирарди. Мен унга яқинроқ бордим. Мен у билан сўхбатлашиш учун икки кеча-кундуз йўл босиб бу ерга келгандим. Аммо унинг салобати туфайли бўлса керак, мум тишлаб қолдим. Ўз-ўзимга “Мен ўз йўлчи юлдузим билан юзма-юз турибман. Юлдузлар эса ҳеч қачон гапирмайдилар. Улар билан пинҳона гаплашиш мумкин,” деб таскин бердим.

— **Бу сизнинг ҳаётингиздаги туб бурилиш бўлган бўлса керак?**

— Шак-шубҳасиз. Менинг ижодимда Борхес катта аҳамиятга эга. Унинг насрий ва назмий асарларини такрор-такрор севиб ўқийман. Ҳаттоки, гарчи ёшимиз ўртасидаги фарқ катта бўлса ҳам, мен у билан бир кунда – 24 август куни, бир бурж остида туғилганимдан фахрланаман.

— **Қаҳрамонларингизга қанчалик ўхшайсиз?**

— Уларнинг барчасида ўзимни тасвирлаганман. Менга ўхшамаган ягона қаҳрамоним – бу алкимёгар.

— **Сабаб?**

— Боиси — алкимёгар ҳамма нарсани билади. Менинг эса ўрганишим лозим бўлган нарсалар кўп. “Алкимёгар”даги чўпон образида ҳам ўзимни тасвирлаганман. Ёхуд Фотимани менга ҳам қиёсласа бўлади. Қолган асарларимдаги барча бош қаҳрамонлар менинг ички олашимга тегишли характерлар ифодасидир. Мен, айниқса, икки асарим – “Валькирия” ва “Зиёрат”даги қаҳрамонларни тўлалигича ўзимман дейишим мумкин.

— **Ўзингизни зиёратчи ижодкор деб биласизми?**

— Ҳар бир ёзувчи ҳаракатда бўлиши керак. Ҳеч бўлмаганда зоҳиран. Адабиётнинг энг гўзал намуналари бўлмиш “Илоҳий комедия” ҳам, “Дон Кихот” ёки “Илиада” ҳам, муқаддас диний китоблар ҳам узоқ сафар ва зиёратларнинг меваси бўлган. Зиёрат бизни поклайди. Шу боис ҳам уни қайта туғилишга қиёсласа бўлади.

*Инглиз тилидан
Шухрат САТТОРОВ таржимаси*

Густав ЭМАР

Соҳибчангал

Роман

18. САШЕМЛАР КЕНГАШИ

Ҳиндиларнинг қабила бошлиқлари овчи билан америкалик қароқчи гижиллашаётганини билиб туришарди, албатта. Шунга қарамай, улар Кидднинг бирдан жўнаб қолганини сезмаганга олишди, бирор-та ҳам одам сир бой бермади.

Фақатгина канадалик траппер Ҳуштакбоз овчига яқин келиб, қўлини қисди-да, қаҳ-қаҳ уриб деди:

– Қойил, ўртоқ! Хато қилмадингиз – мўлжалга урдингиз, осмондаги қушни отдингиз, деса ҳам бўлади! Чин қалбдан табриклайман, бизни сассиқ газандадан қутқардингиз. Унинг қанақалигини ким билади дейсиз, на у ёқли, на бу ёқли! Ўша фирибгарнинг турқи менга ҳам ёқмасди ўзи.

– Мабодо яқинроқ бўлганингизда сира ҳам ёқмасди, азизим Ҳуштакбоз.

– Менинг у товламачи билан яқинроқ танишишга хоҳишим ҳам йўқ. Чўлда бунақа нусхалар ачиб ётибди.

Қабила бошлиқлари бу пайтда жойларини эгаллашди, вақтинча узилиб қолган кенгаш яна давом этди.

Ёввойилар деб аташ хуш кўриладиган ҳиндилар кекса Европамизнинг парламент аъзоларига боадаблик ва такалуф бобида сабоқ берсалар бўлади. Улар ҳеч қачон гапираётган одамнинг сўзини қўпол, кўпинча ноўрин луқмалар билан бўлмайдилар. Депутатларимизнинг эса бунақа нарсага сира ҳам суяклари йўқ.

Қабила бошлиқлари бу ерда навбати билан сўзлайдилар. Нотиқлар унинг гапини миқ этмай тинглайдилар, кўнгилдаги гапларни тўла айтиш имкони бор, бунда биров кўрслик қилиб сўзларини бўлмайди. Музокаралар тугагандан кейин раис музокара қандай боргани хусусида қисқача хулоса ясаб, бошқа қабила бошлиқларининг фикрларини сўрайди, улар эса жимгина бош ирғиган кўйи мулоҳазаларини билдирадилар. Одатда раислик вазифасини кекса қабила бошлиғи ёхуд довюраклиги, ёки донолиги билан қабилада мавқеи баланд бўлган сардор бажаради. Бунда озчилик кўпчиликка сўзсиз бўйсунди.

Ҳикоямизни давом эттиришдан олдин китобхонни ҳиндиларда норозилик уйғотган ва Мексика маъмурларига қарши бош кўтаришга ундаган сабаблар билан қисқача таништириб ўтамиз.

Мексика мустақил деб эълон қилингандан кейин бу мамлакатнинг ҳукумати Мексиканинг дастлабки истилочиларининг хатола-

Давоми. Боши ўтган сонларда.

рини такрорлаб, ҳиндиларни сиқиштира бошладилар. Уларга бемалол шилса бўладиган қуллардай қарадилар. Маъмурлар ҳиндиларга алоҳида агентлар орқали тарқатиладиган зарур буюмларга жуда катта тўловлар солдилар. Ҳиндиларнинг бутун ҳаёти айрича, чекланган, чинакамига аждарона¹ қонунларга бўйсундирилганди. Мексика маъмурларининг ирқий нафратлари шу даражага етдики, ҳиндиларнинг инсоний ақл соҳиблари эканлиги инкор қилинар, уларни “ақлсиз одамлар”, деб таҳқирлашарди. Шунинг учун ҳам тез орада зулмнинг бунақа тизими оқибатлари кўзга ташлана бошлади.

Ҳиндилар олдинига ҳукумат турткилаб, сиқиштирганига жавобан бу ерда топа олмаган эрklarини индамай чўл ва ўрмонлардан излагани кетдилар. Бироқ улар тортаётган дарду аламларнинг кети кўринмасди, ҳиндиларни нақ ёввойи ҳайвонлардай у ерларда ҳам таъқиб қила бошлашди. Шу тариқа ҳиндиларнинг сабр косалари тўлгач, улар ўч олишга ва ёмонликка ёмонлик қилишга жазм этдилар.

Ҳиндиларнинг тез-тез бўлиб турадиган босқинлари ўшанда қайтадан бошланди. Булар ўзининг аёвсизлиги билан бир вақtlари испанлар жуда қийинчиликлар ва кўплаб қон тўкилиши эвазига бостирган қалқонбардорларнинг ҳамлаларини эслатарди. Мексика шаҳарларида ур-йиқит қилишлар ва талашлар шунақанги авж олдики, команчилар билан апачилар мексикаликларнинг жигига тегиб, мунтазам босқинлар қилишни ёқтиришадиган йил фаслини “Мексика ойи” дейишарди.

Индиос мансослар ёки бўйсунган ҳиндилар ҳам бир неча марта бош кўтаришди. Улар ерга боғлиқ бўлганларидан ҳар қанча қийнаlishса ҳам қишлоқларида қолишга мажбур эдилар. Мексика ҳукумати ён беришлар ва ваъдалар кўмагида бош кўтарган мансосларни тўхтатиш ва тинчителишга муваффақ бўлди, бироқ ҳиндиларнинг қўлларидан қурол тушиши биланоқ берилган ваъдалар албатта бузилар ва унутиб юбориларди. Шу тариқа ҳарбий ҳаракатлар аста-секин Мексика иттифоқининг чегара штатларига ёйилиб, доимий тус касб этарди.

Шундай бўлса ҳам мабодо ҳиндиларнинг одатдаги босқинларидан каттароқ қўламда бўлган бир неча ҳужумларни ҳисобга олмаганда, буларнинг бари Мексика ҳукуматига ҳали жиддий хавф соломасди. Ҳиндилар тез-тез жанговар тўқнашувлар билан мексикаликларни доимий ваҳимага солиб турганларига қаноат қилардилар. 1827 йилгача шундай эди. Ўша йили Мексика ҳиндиларининг ялпи кўзғолони бўлиб, Мексиканинг энг бой вилоятлари қўлдан кетишга сал қолди. Бу кўзғолоннинг жиддийлиги шу қадар эдики, ҳиндилар бу сафар ўқотар қуроллар билан қуролланишган, ўзларининг эски стратегияларидан воз кечишган ва синалган қабила бошлиқлари раҳбарлигида чинакамига уруш бошлашган, бостириб киришган ерларида ўрнашиб қолишга жон-жаҳдлари билан уринишган эди.

Ҳиндилар император сайлаб, ўз ҳукуматларини тузишди, илгариги ерларини қайтариб олишга ва мустақил, миллий давлатларини тиклашга қатъий киришишди. Мексикаликлар катта йўқотишлар ва қурбонлар эвазига бу кўзғолонни бостиришди. Бунда улар қурол кучи билангина эмас, балки жосуслар орқали ҳиндиларнинг қабила бошлиқларини бир-бирларига гиж-гижлашлари туфайли кўзлаган мақсадларига етдилар.

¹ А ж д р о н а қ о н у н л а р — ваҳшиёна қонунлар. Милодгача VII асрдаги машҳур юнон қонунчиси Дракон — Аждар номи билан аталган.

Бу сафар эса қалқонбардорлар қўзғолони Мексика ҳукмдорларини ўйлатиб қўйди. Улар ҳиндиларга паст назар билан муомала қилса бўладиган замонлар ўтиб кетганини тушунишганди. Ҳиндиларга мақбул келадиган шартлар асосида сулҳ тузилди, мексикаликлар шундан кейин ҳиндиларга қабиланинг қонунлари бўйича яшашга имкон бериб, ўзларини шартномага амал қилаётгандай кўрсатиб юрдилар.

Мансос ҳиндилари мексикалик маъмурлар миллий ғурурларини таҳқирламай қўйганларига бир неча йил қаноат ҳосил қилганларидан осойишталик ҳукм сурди, мексикаликлар ўша йиллари ўз чегараларини фақат бравос (бўйсунмаган) ҳиндиларидан ҳимоя қилдилар. Шунини айтиш керакки, мексикалик маъмурлар бу вазифани ҳам ўртамиёна бажардилар. Бравос ҳиндилари испанлар белгилаган чегарани бузиб, креолларнинг собиқ қишлоқлари харобаларида маҳкам ўрнашиб олдилар ва ҳар йили мамлакат ичкарисига аста-секин силжиб, пировардида Мексика худудининг анча-мунча қисмини ўзларига қаратиб олдилар.

1827 йилдаги қўзғолоннинг ваҳималари аста-секин хотирадан кўтарила борган сари мансос ҳиндиларини сиқиштириш сиёсати қайтадан кўз оча бошлади. Олдинига ими-жимиди амалга оширилган бу сиёсат мансослар яна бошларига тушган истибдоднинг бу тизимига итоатгўйлик билан чидаб, қаршилик кўрсатмай келаётганларидан ўзини очиқ кўрсата борди. 1827 йилда ҳиндилар қўлга киритган имтиёзлар беҳаёларча топталди. Қўзғолонгача ҳукм сурган тартиблар қайтадан тикланди.

Ҳиндилар эса Мексика маъмурларининг сиқиштиришлари ва таҳқирларига чидаб келишарди. Улар аянчли тақдирларига тан берганга ўхшарди. Бироқ бу осойишталик алдовли бўлиб, ортида бўрон пинҳон эди! Мексикаликлар бугун-эрта уйғонишлари турган гап.

Ҳиндилар бу сафар ниҳоятда эҳтиёткорлик ва ҳушёрлик билан иш олиб боришарди. Мексика ҳукумати ҳиндиларнинг ҳар бир қароргоҳида кўп сонли айғоқчилар сақламаганида ҳиндилар уларни буткул гафлатда қолдиришган бўлишарди. Соҳибчангал вақтида фош қилиниб, кенгаш танобийсидан қувиб юборган Кидд ҳам ана шундай жосуслардан бири эди.

Бу каби жосуслар пул тўлаб турган хўжайинларига ёқиш учун ҳар қанча ҳаракат қилсалар ҳам, махфий тайёрланаётган қўзғолон ҳақида жуда оз маълумотлар беришарди. Айғоқчилар, мисол учун, ҳиндилар император сайлашганини билишарди. Улар ўша император оқтанли эканлигидан воқиф эдилар. Бироқ, ўша ким, қаердан келган, исми нима — бу саволларнинг барига жавоб топишолмасди. Жосуслар бу ҳаракатни папагослар иттифоқи бошқараётганини, мексикаликларга биринчи зарбани ўша беришини билишар, бироқ ҳарбий ҳаракатлар қаерда ва қачон бошланажаги бирортасига ҳам маълум эмасди.

Мексикаликларга охириги ҳиндилар қўзғолонини ва қанчалар қон тўкилганини эслатиб, таъбларини хира қилиш учун шу маълумотларнинг ўзи етарди. Ҳукумат ҳиндиларнинг энг даҳшатли биринчи ҳамласини қайтаришга ҳозирлик кўра бошлади. Ҳарбий маъмурларнинг ихтиёрларидаги воситалар чекланганидан чегарани бор бўйича мустаҳкамлашдан маҳрум эдилар. Бироқ улар таянч чегара истехкомларини мудофаага ҳозирлашга улгурдилар. Шунинг ўзиёқ мамлакатнинг маъмурлари учун анча-мунча гап эди.

Мексика ҳукумати пойтахтдан хавф-хатар кўпроқ таҳдид солаётган чегарадош штатларга ёрдам юборишга қарор қилди. Бироқ бу ният

амалга ошмаса-да, қайтанга марказий ҳукуматга янгидан-янги жиддий ташвишлар орттирди. Сонорага жўнатилиши лозим бўлган қўшинлар ҳиндиларга қарши курашдан кескин бош тортдилар, “халқаро ҳуқуқни бузиб, сира тап тортмай асирларнинг бош терисини шиладиган ваҳшийлар билан курашишдан фойда кам”, деган гапни рўкач қилдилар.

Республика президенти мамлакатга таҳдид солаётган хавф-хатарни сезганидан қўлидаги ҳокимиятни ишга солиб, аскарларни мажбуран жўнатишга уринди. Ана шунда қутилмаган нарса содир бўлди: аскарлар бўйсунмай, оёқларини тираб туравердилар ва буниси ҳам етмагандай, бутунлай исён кўтариб, экспедиция қўмондонлигига тайинланган генерал шарафига зиёфат уюштирдилар. Ўша генералга ҳам қойил қолиш керак. Пойтахт қўшинларини чегара гарнизонларига юборишга қарши гап айтиш биринчи бўлиб ўшанинг ақлига келганди-да!

Ана шу тўнтариш порох омборини портлатган учкун бўлди. Фуқаролар уруши бир неча кунда бутун Мексикага тарқалди. Сонора билан Синаола губернаторларининг ихтиёрларида чекланган кучлар бўлганидан аҳволлари қийин эди. Бунинг устига губернаторларнинг ўзлари янги президент даврида жойларида қолишга кўзлари етмаганидан аҳволлари баттар мушкуллашарди. Шунинг учун ҳам улар кескин ҳаракатлар қилишдан ўзларини тийишар ва чегара таянч пунктларида яхшироқ ўрнашиб олиш ва ҳар дақиқада қочишга тайёр бўлган аскарларни итоатгўйликда сақлашга уринганларидан бирорта иш кўрсатай ҳам дейишмасди.

Бу тарихий воқеаларга атайлаб узоқроқ тўхталдик, чунки кейинги ҳикоямизда улар муҳим аҳамият касб этади. Ҳамма гап шундаки, булар ҳақида қабила бошлиқлари кенгашида Соҳибчангал батафсил сўзлади.

— Менимча, — деди Соҳибчангал гапини тугатаркан, — биз узоқ ҳозирлик кўрган ҳал қилувчи зарбани берадиган пайт келди. Душманларимиз саросимада қолишган, гангишган, аскарлари бизлардан қўрқишади. Шунинг учун ҳам улар довюрак ва шавкатли жангчилар билан тўқнашувга дош беролмайди. Сизларга айта оладиган нарсам шу. Бироқ бизнинг қарорларимиз мексикалик маъмурларнинг қулогига етишини истамайман. Шу сабабдан бу ердан бояги оқтанлини қувиб солдим, унинг душманларимизга сотилганига чуқур аминман. Тўғри иш қилдимми ё эҳтиросларга берилиб, ўйламай иш қилдимми, оқсоқолларнинг ўзлари бир ёқли қилишар. Гапим шу.

Залдагилар маъқуллагандай шивир-шивир қилишди, овчи эса бундан хижил бўлиб жойига ўтирди.

— Менимча, — деди сўз олган Ҳуштакбоз, — эндиликда кенгаш муҳокама қиладиган нарсанинг ўзи қолмади. Уруш бошлашга қарор қилинди, энди бизда биттагина ташвиш қолди. У ҳам бўлса — иттифоқимизга бошқа ҳинди халқларини тортиш. Ҳарбий ҳаракатларга ва Мексика ҳудудига бостириб киришга келганда эса бу ҳарбий ҳайъатнинг иши. У ўз қарорини жуда сир сақлашга бурчлидир. Гапим тамом.

Энди Оловкўз ўрнидан турди.

— Папагосларнинг оқсоқоллари ва сизлар, иттифоқчи халқларнинг жангчилари, — деди у самимий ва илиқ овозда, — кенгашимизни ёпадиган фурсат етди! Бундан буён бешта қабила бошлиғидан иборат кенгаш мажлис қилади. Сизлар эса, қабила бошлиқлари ва жангчилар, қабилаларингизга қайтиб, довюрак ўғилларингизни қуроллантиринг ва уларга “уруш устун” теварагидаги “қалъа рақси”ни ижро қилишни буюринг. Кун саккизинчи бор чиққанида яна шу ерда, бироқ бу

сафар жангчиларингиз бошида бўлишингиз керак. Ҳар бирингиз бос-тириб кириш белгиланган соатда шай бўлиб туришингиз зарур. Бор гапим шу. Паҳлавон жангчиларим, гапимга қаноат қилдингларми?

Қабила бошлиқлари унсиз жойларини тарк этиб, қуролларини олгани нариги хонага юришди ва эҳромдан пастга тушиб, турли томонларга от қўйдилар.

Залда Оловкўз билан Соҳибчангал холи қолишди.

– Ўғлим, – деди Оловкўз, – менга нима гап айта оласан?

– Кўп гапни, ота, – жавоб қилди Соҳибчангал эҳтиром билан. – Жуда муҳим нарсаларни айтаман.

19. РАНЧО

Энди Оловкўз билан Соҳибчангални пича холи қолдирамиз-да, анча орқага, дон Хосе Эрмосильога жўнашидан олдин дель Торо асиендасида рўй берган воқеаларга қайтамыз.

Олисада, ҳиндиларга чегара жойларда катта бўлишган мексикалик ёш қизлар дугоналари ва танишлари йўқлигидан кўп вақтларини отда ўтказишади. Кун бўйи йигирма-йигирма беш льега чўзилган мулкларини айланиб юришади, тоғ ва далаларда от қўйишади, чўпонлар ва пеонларнинг хароб кулбаларига киришади.

Донья Марианна Сан-Росарио шаҳридаги монастирда кўп йиллик тутқунликдан кейин яна ўрмон ва водийларни кезиш иштиёқида ёнарди. Хизматкори ҳамкорлигида, кўпинча эса ёлғиз ўзи болалигининг энг яхши йиллари ўтган дам у, дам бу хонадонга бош суқарди. Ана шундай сайрлари пайтида уни ҳамма нарса – чўлларнинг кенглиги, ўзи терадиган чечаклар, баданини қорайтирадиган офтоб, юзига уриладиган шабада ҳам қойил қолдирарди. Хуллас, бундай ҳаёт таъсирида вужуди қувончга, ёш маъсумаларгагина хос завку шавққа тўларди.

Донья Марианна кўпинча асиендадан уч лье наридаги қалин буталар орасидаги битта ранчога йўл оларди.

Бу гуваладан тикланган иморат дарё бўйида, ўрмоннинг дарахтлари кесилиб, тўнкалари кавланиб, хароб бошпананинг эгалари экинзорга айлантирган каттагина жойда эди. Ранчонинг орқасида иккита сугир билан тўртта отга мўлжалланган оғил вазифасини ўтовчи қўра кўринар, ранчо эгасининг бор-йўқ моли ҳам ўшанинг ўзи эди. Дарвоқе, бу ранчо ичи ташқариси каби хароб эмаслигини ҳам айтиб ўтиш керак. У учта хонадан иборат эди. Улардан иккитаси ётоққа ажратилганди. Учинчиси каттагина хона бўлиб, ошхона, меҳмонхона, тамаддихона ва яна нималаргадир мўлжалланганди. Бу ёққа ҳатто ердаги нон ва зоғора нон ушоқларини тап тортмай чўқилагани товуклар ҳам кирарди.

Бу хонанинг ўнг деворида пастак ўчоқ бўлиб, чамаси, овқат пиширишга мўлжалланганди. Хона ўртасини каттакон эман ёғочидан ясалган шалоқ стол эгаллаганди. Ичкарироқда иккита эшик бўлиб, ётоққа олиб кирарди. Хона деворлари Париж савдогарлари бутун Американи тўлдириб юборган ва дидсизларча ишланган олеографиялар¹ билан безатилганди. Эпчил атторлар эса уларни тезроқ ўтказиш учун суратларнинг мазмунига сира алоқадор бўлмаган изоҳлар ҳам ёзиб қўйишади. Бу ерда, масалан, бошқа олеографиялар қаторида Наполеоннинг Сан-Бернардан² ўтишини тасвир-

¹ О л е о г р а ф и я – кўп бўёқли расм.

² Швейцариядан Италияга ўтиладиган тоғ йўли.

лаган олеография ҳам бор эди. Унда тоғ етакчиси Наполеон минган отнинг жоловидан тутиб борарди. Сурат тагидаги ёзувда эса шундай дейилганди: “Буюк қария авлиё Мартин шинелини камбағал билан баҳам кўряпти”. Қизиги шундаки, Наполеон шинелини тоғ етакчиси билан баҳам кўришдан йироқ эди (тоғ етакчиси шинелга сира ҳам муҳтож эмасди), ўзи совуқдан жунжикиб, шинелига ўраниб олган эди.¹

Бир неча ўриндиқ хонадаги жиҳозларни тўлдирарди. Бунақа кўп жиҳозлар бу жойларда ҳашамдай туюларди, чунки уларга эҳтиёж жуда кам бўлиб, одамлар маиший қулайликлар бобида мутлақо тасаввурга ҳам эга эмасдилар.

Узоқ замонлардан бери бир ҳинди оиласига қарашли бўлган бу ранчо авлоддан-авлодга, отадан ўғилга ўтиб келарди. Унинг эгалари бу ерда испан босқинчилари бостириб киргунларича яшаган ҳинди халқининг охириги ва ягона вакиллари эдилар.

Улар мансос ҳиндилари бўлиб, аллақачон насроний динига кирган, маркиз де Могюернинг кекса ва содиқ хизматкорларига айланиб бўлган эдилар, маркиз хонадонидегилар ҳам ўз навбатида уларни яхши кўришар ва уларга қарашиб, ҳомийлик қилишни ўзларининг бурчлари санашарди. Оилагагилар ўзларининг ҳиндича номларини унутишган, уларнинг исм-шарифлари Санхес эди, холос. Улар уч киши эди. Оилага кўр бўлса ҳам қадди букилмаган ва анча тетик чол бош эди. Кўрлигига қарамай, Бухало деган кучуги билан ўрмон сўқмоқларида адашмай юраверарди. Хотини қирқларга борган баланд бўйли ва бақувват, ёшликдаги ҳусни тароватини йўқотмаган бир аёл эди. Ўғил бўй-баста келишган, довюрак овчи бўлиб, асиендада тигеро² бўлиб хизмат қиларди.

Луиза Санхес донья Марианнани эмизган, шу сабабли онасидан эрта етим қолган ёшгина қиз унга жуда ҳам ўрганиб қолганди. Демак, Донья Марианнанинг бировга меҳрибончилик қилиб туриши ўз-ўзидан тушунарлидир. У ҳадеб отасига қарайвермай, эмизган онасининг атрофида парвона эди.

Донья Марианнанинг монастирдан қайтиб келиши ранчодегиларни беҳад қувонтирди. Оилагагиларнинг ҳаммаси — ота, она ва ўғил буни эшитибоқ отларига минишди-да, эрка қизларини кўриб бағриларига босиш учун Дель Торо асиендаси томон ўқдай учишди. Ярим йўлга борганларида донья Марианнанинг ўзини учратиб қолишди. Буларни ўлгудай соғинганидан унинг ўзи эмизган онангсиз туролмайсан, деб тегишаверадиган акаси билан кўргани энагасини келаётган эди.

Ўшандан бери қиз ҳар куни ранчога кириб ўтарди. Одатда у эрта-лаб келиб, оилагагилар билан нонушта қиларди. Бу нонушта ўчоқдаги чўян тахтага ёпилган бир неча юпқа нон, бир бўлак яхна мол гўштидан иборат бўлиб, гўштдан қизил калампир, сут, касадилья³ таъми келиб турарди. Бу жўнгина қишлоқ таомлари донья Марианнага ёқиб колганидан маза қилиб ерди.

Бухало исмли ит ҳам ранчодеги эгалари сингари донья Марианнага парвона бўларди. У Мексиканинг узун жунли шпици⁴ бўлиб, ўзи олапар, ўн яшар, зотидаги итлардай урушқоқ ва сержаҳл эди. У фақат бир нарсани билар, у ҳам бўлса эгасига кучли садоқати эди.

¹ Китоб муаллифи ана шундай олеографияни битта мексикалик бадавлат олтин сандатчисининг ишхонасида кўрганди.

² Т и г е р о — йўлбарс овловчи.

³ Кўк пишлоқдан қилинган қаттиқ сомса.

⁴ Хонаки кичик ит.

Кетидан бир қадам ҳам қолмас, доимо пойида ётарди. Бироқ қиз бу ерларга қайтиб келиши билан итда янги бир майл пайдо бўлганди. Бухало энди ҳар кун донья Марианнани кутиб олгани йўлга чоп-қилларди. Уни кўрганида истиқболига югуриб чиқар, ирғишлаб, во-вуллар, ҳар хил эркаликлар қиларди.

Тигреро Мариано Санхес эса Марианнага адаш бўлгани учун ҳам уни бениҳоя иззат-ҳурмат қиларди. Мексикада номлари бир хилдаги одамлар маънавий қариндош саналдилар ва бир-бирлари билан жуда яқин алоқада бўлишга ҳақлидирлар. Токайо билан токайя¹ исмлилар ана шу ажиб нақлга амал қилишиб қарийб ака-сингил бўлиб кетишади.

Қўпинча навқирон тигреро ўзининг адаши билан саломлашиш учун отда саккиз-ўн лье йўл босарди. Марианна шунда адашига табассум ҳада қилар, бундан йигит жуда энтикиб кетарди.

Қария Санхес донья Марианна қайтганидан бери ўзи айтганидай уни кўриб, ҳуснига тўёлмаслигидан афсусланарди, холос. У донья Марианнани қизидай бағрига босиб ўпарди.

Эрталаб соат ўн бирлар эди. Офтоб кулбани нурафшон қилган, ўрмондан қушларнинг чуғур-чуғури келарди. Кекса Санхес кўл те-гирмонида дон янчар, хотини эса уни элак ўрнига саватда элаб, зогора нонга хамир қорарди. Нон товада ёпилар ва камбагал мекси-каликларнинг асосий емиши шу эди. Бухало эса донья Марианнани йўлда пойлаб турарди.

— Мариано нега бунча ҳаяллаб қолдийкин-а? — сўради чол. — Одатда отнинг дупури анча узоқдан эшитиларди.

— Бечора болагинамнинг ҳозир қаердалигини Худонинг ўзи биларди, — жавоб қилди она. — Мана, бир неча кундирки, бу ерда ягуарлар² пайдо бўлган. Улар асиендадаги анча-мунча отларни ёриб кетишибди. Болагинамиз уларнинг изидан тушган. Ҳозир ҳам бирор жойда пистирмада ўтиргандир. Ишқилиб, шўрлик ўша ҳайвонларнинг чангалига тушиб қолмасин-да!

— Эсингни бутунлай еб қўйибсан, хотин! — деди чол елкасини қисиб. — Ягуарларнинг ўғлимизга бас келиши ақлга сиғарканми?!

— Ҳар нарса бўлиши мумкин-да, — уҳ тортди она.

— Бу гапинг Бухало пекарига³ бас келади, дегандай бўлди. Битта ёлгон бошқасини эргаштириб келаверади. Бигот-чи? Биготни унутдингми? Мариано Биготсиз бир қадам ҳам босмайди. У эса бўри билан ньюфаундленднинг дурагайи, ярим яшар тойдай келади, кой-отни⁴ ҳам олади.

— Бунисига бир нарса дея олмайман, отаси, — жавоб қилди аёл. — Шундай бўлса ҳам ўғлимизнинг касби хатарли-да, бир кунмас бир кун бошига етиши мумкин.

— Бўлди-да, онаси! Мариано жуда эпчил овчи, касби ҳам жуда фойдали. Ягуарнинг ҳар битта терисига ўн тўрт пиастр олади, бу эса бизга, айниқса, кўзим ожизлиги туфайли бекор қолганимдан бери ҳарна-да. Куриб кетсин бу кўзи ожизлигим! Эҳ, энди ҳеч нарсага ярамаганимдан кейин бориб гўримда тинчгина ётганим маъқул эмасми?

— Бунақа гапларни оғзингизга олманг, отаси! Айниқса, қизимизнинг олдида гапирманг, сира ҳам кечирмайди. Гапингиз ногўгри: кўп меҳнатда қаддингиз букилди, бу ёғига дам олишга ҳақлисиз. Энди ўғлингиз боқсин.

¹ Т о к а й о — адаш (эркак), т о к а й я — адаш (аёл). Токайо билан токайя деб Лотин Америкасида чўқинтирганда битта авлиё исми берилганларга айтилади.

² Я г у а р — йўлбарссимон йиртқич ҳайвон.

³ П е к а р и — Жанубий ва Марказий Америкадаги ёввойи чўчка.

⁴ К о й о т — Американинг чўл бўриси, кучли ва ғазабкор йиртқич.

– Ҳа, онаси, — қулди чол, — мен ягуарларнинг чангалига тушмадим. Қирқ йил овчилик қилдим. Ё ўша пайтда ягуарлар ҳозиргиларидан ювошроқ бўлганмикин?

– Бундан оғиз очмаганингиз маъқулроқ! Улар сизга чиндан ҳам тегишмади, бироқ отангиз билан бобонгизни ёриб кетишди. Буниси-га нима дейсиз, отаси?

– Ҳим... — гулдиради гангиб қолган чол. — Мен сенга айтсам... айтсам...

– Ҳеч нима деёлмайсиз, чунки айтадиган гапингизнинг ўзи йўқ!

– Нима, мени ким деяпсан, онаси? ...Ҳа, буниси тўғри: отам билан бобом ягуарларнинг чангалига тушишган, чунки... бу...бу...

– Хўш! Нима? Гапиринг!

– Чунки ўша ҳайвонлар улар билан ҳалол олишмаган! — Чол топган баҳонасидан суюниб кетди. — Ўша маккорлар кимга рўбарў бўлганларини биланларидан кейин айёрлик қилиб, одатдаги қилиқларини ўзгартиришган. Бўлмаса, бобом билан отамдай овчиларни кўлга туширишолмасди!

Аёл елка қисиб, кулиб қўя қолди. Эри билан тортишиш беҳудалигини билганидан бошқа эътироз билдириб ўтирмади, чунки чол унинг йўлбарс отишдек хатарли касб ҳақидаги фикрларига сира ҳам қўшилмайди. Чол эса гапи баланд келганидан хурсанд бўлса ҳам буни суиистеъмол қилиб ўтирмади. Муғомбирона илжайганича пахитоскасини ўрайверди. Луиза Санхес эса бу пайтда нонуштага ҳозирлик кўра бошлади. Бироқ хонани йиғиштириб, дастурхон ёзаркан, юрагини ваҳима босганича ўрмондан келаётган енгил шовқинга ҳам қулоқ соларди.

Бухало қаердадир вовуллади. Унинг бўғиқ ва олисдан келган вовуллаши лаҳза сайин кучайиб, аёнроқ эшитила бошлади. Чол ўриндиқдан кўзгалди. Луиза Санхес эса ўзини эшикка урганди, остонада донья Марианнага дуч келди. Қизнинг хандон чеҳрасидан далаларнинг иси келарди.

– Кунингиз хайрли бўлсин, ойи! Кунингиз хайрли бўлсин, ота! — деди у қўнғироқдай овозда ўзини бағрига босган чолни ўпиб. — Бўлди, бўлди, Бухало! — гапида давом этди у эркаланаётган итни силаб-сийпалаб. — Ойи, адашимга айтинг, Негрони отхонага элтсин. Отим арпа ейишга лойиқ хизмат қилди.

Донья Марианна бу сўзларни ёшгина қизлардай навозиш билан шошилиб айтди.

– Бу сафар Мариано ўрнига Негрони ўзим етаклайман, болам, — деди чол ранчодан чиқаркан.

– Ойи, — деди қиз хушчақчақлик билан, — акам қани?

– Ҳали қайтганича йўқ, нинья.

– Қайтмади, дейсизми?! Бунақа бўлиши мумкин эмас.

– Ҳадемай келиб қолади. Келиши керак, — жавоб қилди она ичдан хуруж қилиб келган хўрсиниқни аранг ичига ютиб.

Қиз унга синовчан назар ташлади.

– Сизга нима бўлди, ойи? — деди у она бечоранинг қўлидан ушлаб. — Бирор гап бўлдими?

– Худо сақласин, болагинам! — деди аёл ибодат қилгандай қўл қовуштириб.

– Жуда безовтасиз-ку, ойи, мендан ниманидир беркитяпсиз! Нима бўлди, айтинг!

– Ҳеч нима, болагинам. Мени кечир, ҳеч нима бўлгани йўқ, сендан ҳеч нимани яширмаяпман. Фақат мана...

– Нима “фақат”?

– Начора, тиқилинч қилганингдан кейин айта қолай, жоним. Унга бир нима бўлмаганмикин, деб жуда хавотир оляпман... Йўлбарслардан ҳар балони кутса бўлади!

– Кўйинг-е, ойи, қаёқдаги нарсаларни гапирасиз-а! Мариано моҳир ва доворак овчи. Бу оламда бунақаси бошқа топилмайди.

– Оҳ, нинья, сен ҳам отангинг гапларини гапиряпсан! Бирортангиз ҳам ўғлимга бир нима бўлса, ҳолим нима кечишини билмайсиз!

– Бунга қандай тилингиз боради, ойи?! Марианога ҳеч нима хатар солаётгани йўқ. У сал кечикяпти, ҳали-замон келиб қолади. Мана, кўрасиз!

– Илойим! Илойим!

– Бундан кўнглим тўқ, у келмагунча дастурхонга ўтирмайман.

– Уни кўп кутмайсан, қизим, — деди чол ичкарига кираркан.

– Келаяптими?! — суюниб сўради она кўз ёшини билинтирмай артаркан.

– Сизга нима девдим! — илиб кетди қиз хушчақчақ оҳангда.

– Чу! Отининг дупурини эшитяпсизларми! — деди чол эркин нафас олиб, енгил тортаркан.

Иккала аёл Марианонинг истиқболига чопишди.

Ўрмон чеккасида от қўйиб келаётган чавандоз кўринди. Унинг сочи шамолда ҳилпирар, ўзи мардона ва ғайратли кўринар, елиб келаётганидан юзи қизариб кетганди. Отининг ёнида ити югурарди. Бу ит бўри билан ньюфаундленднинг дурагайи бўлиб, ўмови кенг, боши катта эди. У отдан қолмас, унга ақлли ва туйғун кўзлари билан қараб қўярди.

— *Vivo dios*, азиз адашим! — деди Мариано отдан ирғиб тушиб. — Сизни кўрганимдан беҳад бахтиёрман! Кечикаманми, деб жуда кўрқдим!... Бигот, — у шундай деди-да, итга отнинг жиловини ташлаган эди, ит жиловни тишлаб олди. — Отни жойига олиб бор!

Ит отни жиловидан тишлаганча кўрага олиб кетди.

Мариано билан иккала аёл ичкарига киришди. Ўғил бу ерда отаси билан кўришиб, пешонасидан ўпди, кўлини сиқди. Сўнгра онасига яқинлашиб, бағрига мулойим босди.

– Нимага кеч қолдинг, тошбағир? — койиб берди онаси.

– Унинг гапига қулоқ солма, болам! — деди чол. — Мияси айниб қолган.

– Уялмайсизми, ота! — донья Марианна гапга аралашди. — Ундан кўра Марианони уришиб кўйинг. Мен ҳам ундан хавотир олдим.

– Мендан хафа бўлманглар, — жавоб қилди йигит. — Ўрмондан барвақтроқ кетсам бўлмасди, ягуарлар оиласининг изига тушганман.

– Шу ерлик ягуарларми?

– Йўқ, келгинди. Уларни бу ерга қурғоқчилик ҳайдаб келган бўлса керак. Шунинг учун ҳам хатарли. Бу жойларда доимий уяси бўлмаганидан кейин тўғри келган жойда ов қилишаверади, излари ҳам тез-тез йўқолиб туради.

– Ишқилиб, бу ерга яқинроқ келишмаса бўлгани! — деб кўйди она юрагини ваҳм босиб.

– Келишмаса керак. Ҳайвонлар одамзод маконига яқин йўлашмайди. Шунда ҳам, донья Марианна, бир оз вақтгача сайрларингизни чеклаб, ўрмонга унча ичкариламасангиз дурустроқ бўларди.

– Мен нимадан кўрқишим керак?

– Ҳа, кўрқадиган ҳеч нима йўқ: ҳозирча хавотирли жойи йўқ. Бироқ эҳтиёткор бўлиш керак. Биз ҳозирча, айниқса, келгинди йиртқичларнинг қилиқларини билмаймиз.

– Ха-ха-ха! – қиз кулиб юборди. – Мени шунчаки қўрқитяпсиз, Мариано!

– Мутлақо! Дарвоқе, Бигот билан сизни асиендагача кузатиб қўямиз.

Қўрадан қайтиб келган ит ўз исмини эшитиб, думини ликиллата бошлади.

– Сира ҳам! – жавоб қилди Марианна нозик бармоқларини итнинг ипакдай жунига суқиб, қулоқларидан сийпаларкан. – Биготни тинч қўйинг. Бу ёққа ўзим келдимми, ўзим кетаман. Мабодо йўлбарслар йўлимда пистирмада турган бўлишса, Негро отимга етишга уриниб кўришсин!

– Гапга қулоқ солинг-да, нинья, – деди Мариано яна.

– Энди бу ҳақда оғиз очманг, илтимос! Очимдан ўлай деяпман. Ҳатто ҳозирда ўша ягуарлар бу ерга келишса ҳам иштаҳамни бўғишолмасди.

20. ДОНЬЯ МАРИАННА АДАШИБ ҚОЛДИ

Ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришди. Донья Марианна барчанинг кўнглини хушлашга ҳар қанча уринмасин, нонушта кўнгилдагидай ўтмади, ҳеч ким очилиб-сочилмасди.

Тигреро, кузатиб қўяман, деганига эмишган синглизис кўнмаётганидан хуноб бўларди. Асиендага қайтишда ягуарларга йўлиқиши мумкинлигини шунчаки шама қилган бўлса ҳам, амалда хавф у айтганидан каттароқ эди.

Кези келганидан фойдаланиб, ягуарлар ҳақида икки оғиз тўхталамиз. Ягуарлар Мексиканинг ҳақиқий офатидир. Шимолий Америка ҳиндилари ва оқтанли кишилари ягуарлардан араблар Африка арслонидан қўрққанларидай қўрқишади. Ягуар арслон билан йўлбарсдан кейинда туради. У мушуксимонлар зотидаги энг эпчил махлукдир. Кювье уни улкан ёввойи мушукдир, деган. Ягуарни, шунингдек, Америка йўлбарси ҳам дейишади, гоҳо қоплон деб ҳам аташади. Ягуар танасининг узунлиги икки метру йигирма сантиметрга етади, шундан етмиш сантиметри думига тўғри келади. Бўйининг баландлиги саксон сантиметрга яқин. Малла жуни бошига келганда мармар тусга киради, бўйни билан биқини қора бўлади. Қорни ва оёқларининг жуни оқ бўлиб, чиройли қора холлари ҳам кўзга ташланиб туради.

Ягуардан камдан-кам одам қочиб қутулади. У от, буқа ва бизонни толиқмай таъқиб қилади ва тўхтамай ўлжасини маҳв этади. Тайсаллаб турмай ўзини сувга отиб, балиқ тутгани шўнғийди. Балиқни жуда хуш кўради, тимсоҳ билан ҳам жангга киришади ва қундузни ҳам еяверади. Бу ҳам етмагандай, маймунлар билан жон чиқарга олишади ва энгиб чиқади, чунки эпчиллиги ва ўлармонлигидан ердан олтиш метр баланд бўлган дарахтларга ва ҳаттоки унинг баланд шохларига чиқа олади.

Ягуар барча йиртқичлар қатори одамдан нарироқ юришга ҳаракат қилади. Мабодо очлик ва овчининг таъқиб жонидан тўйдирса, қочишни ҳаёл қилмай, бемалол одам билан аёвсиз жангга киришади.

Бизнинг тигреро, мана ўн кундирки, бу йиртқичлар изидан тушган ва ҳали уларга етганича йўқ эди. Изларига қараганда, улар тўртта бўлиб, эркаги, урғочиси ва иккита боласи бор эди.

Донья Марианна асиендага қайтаётганида даҳшатли хавф-хатарда қолиши мумкин, деган ҳаёл навқирон тигрерони ёмон хавотирга солаётгани ҳам шундан эди. Бироқ Мариано Донья Марианнанинг

феълени яхши билгани ва гапига кўндиришига кўзи етмагани учун бу ҳақда бошқа оғиз очмади. У анча орқада кузатиб бормоқчи ва хавф туғилгудай бўлса, ёрдам бермоқчи эди.

Донья Марианна бўлса ягуарлардан ҳеч ким жўрттага гап очмаётганини сезиб, яна ўзи гап бошлади. Эмишган акасини саволларга кўмиб ташлади. Ягуарлар бу атрофда қачон пайдо бўлганини, нималар қилганини суриштирди, уларни қандай қилиб йўқотмоқчилигини ҳам батафсил билишга қизиқди. Тигреро саволларга жуда мулоимлик билан жавоб берар, бироқ гапни қисқа қилар, барча овчилардек саргузаштларга берилиб кетмасди.

Унинг бу мавзуда босиқлик қилаётгани Донья Марианнанинг беихтиёр аччиғини келтирди. Шунда адашининг жиғига тега бошлади ва пировардида унга масхараомуз ҳолда, менимча, бу ерда ҳеч қанақа ягуар йўқ, устимдан кулмоқчи бўлиб, уларни ўзинг тўқигансан, деди.

Мариано қизнинг ҳазилларига кулибгина кўя қолди. Ҳаммани бунақа ваҳимага солишнинг ҳожати йўқ дея. Кейин эса гапни бошқа ёққа буриш учун девордан гитарани олди-да, қандайдир куйни тингиллага бошлади.

Ашула, суҳбат ва хушчақчақлик билан бир неча соат сезиларсиз ўтиб кетди. Марианна қайтадиган фурсат ҳам етди. Тигреро кўрага бориб, эмишган сингисининг отини ҳам, ўзининг отини ҳам эгарлаб, шай қилиб қўйди.

– Кўрада анча қолиб кетдингиз-да, Мариано! – деди қиз Мариано отни олиб келганида кулиб. – У ерда бирорта шубҳали изларни кўриб қолмадингизми, ишқилиб?

– Йўқ, нинья, бироқ ўзим ҳам йўлга тушишим керак бўлганидан отимга эгар урдим.

– Яна хаёлий ягуарлар овига бормоқчимисиз? – сўради қиз истеҳзо билан.

– Бошқа чора йўқ, бориш керак!

– Унда, Худо ҳаққи, эҳтиёт бўлинг! – деди қиз ёлғондакам хавотирга тушиб.

– Ўша ягуарлар терисини сизга туҳфа қиламан. Бу туҳфа ягуарлар ҳақидаги хаёлим чинлигига сизни ишонтирар дейман.

– Яхши ниятингиздан миннатдорман, тоқайо, бироқ: “Ўлдирилмаган ягуарнинг терисини тақсимлаш керак эмас”, деган мақолни унутмаслик лозим.

– Хўп, хўп! Яқинда ким ҳақ, ким ноҳақлигини биламиз.

Марианна чол билан онасини ўпиб хайрлашди-да, отига миниб, Марианога кўлини чўзди.

– Хафа бўлманг, Мариано, – деди қиз унга эгилиб. – Йўлимиз бир эмасми?

– Тўғриси айтганда, бир.

– Унда бирга кетсак бўлмайдами?

– Мени кўриқлаб боряпти, деган хаёлга боришингиздан кўрқаман.

– Ҳе-ҳе. Буёғини унутибман! Унда эртага кўришгунимизча хайр. Овингиз бароридан келсин!.. Чу, Негро! – Марианна эмизган онасига хайр дегандай кўл силкиди-да, отини йўрттириб кетди.

Тигреро бир дақиқа унинг кетидан қараб қолди. Қиз кетиб бораётган томонни кузатиб, уйга кирди-да, девордан милтиғини олиб, тирик қолиши ўқи нишонга тегишига боғлиқлигини билган овчилардай, яхшилаб ўқлади.

– Наҳотки, чиндан ҳам кетидан борсанг? – сўради онаси хавотир олиб.

– Ҳа, бораман,
 – Қаёққа бормоқчисан?
 – Уни асиендагача кузатиб қўяман.
 – Яхши ўйлабсан. Хатар борми?
 – Очиғини айтганда, йўқ. Бироқ бу ердан асиендагача анча йўл, айтишларича, бравослар нотинч, чегара ҳам биздан унчалар олис эмас. Ҳар нима бўлиши мумкин-да.

– Яхши, болам! Қизимиз ўрмонда ёлғиз айлангани дуруст эмас.
 – Тезроқ бор, ўғлим! – шоширди чол. – Фалокат оёқ остида, дейдилар. Шўрлик қизим! Сен бекор тирхашлик қилдинг. Бирга кетсанглар бўларди.

– Бунга у сира ҳам рози бўлмайди. Нима, унинг феълени билмайсизми, ота?

– Бу гапинг ҳам тўғри. Дон Руисни кўрсам айтиб қўяман, синглиси ёлғиз юришига йўл қўймасин. Ҳозир замон нотинч.

Мариано эса отасининг сўзларини эшитмасди ҳам. Отига ирғиб миниб, ити билан бирга донья Марианнани қувиб етгани ўқдай учди.

Донья Марианна ранчодан анча олислаб, отини секинлатиб лўкиллатишга ўтганида кундузги соат беш эди. Кечки шабада дов-дарахтларни енгил тебратиб, уларнинг пахмоқ яшил қалпоқларини ерга эгарди. Ботаётган қуёшнинг қизғиш баркаши осмони фалакда гўё ерга теккудай осилиб қолганди. Ҳаво оромбахш, унда ажиб гуллар ва ўсимликлар иси анқирди. Ўрмонни эса қушларнинг чуғур-чуғури босган, улар лоҳас қиладиган иссиқдан қутулиб, энди бутуқларда шўх-шодон сайрашарди. Марианна табиатнинг сархуш шодонлигига берилди. Ўзи ҳам сезмаган ҳолда аста-секин теварак-атрофни ва ўзини қуршаган нарсаларни унута бошлади. Қандайдир сархуш хаёлларга берилганидан бамисоли беҳуш эди.

Қиз нималарни ўйларди? Буни эҳтимол ўзи ҳам айтиб беролмас. У оқшомнинг фусункор бағрига сингиб кетганди, холос.

Донья Марианна очиқ чўлга чиқиб олгунича ўрмоннинг анчамунча жойини босиб ўтиши лозим эди. Бу йўлдан куннинг турли пайтида кўп марталаб ўтганидан унда ҳеч қандай хавф-хатар йўқлигига ишонар, шунинг учун ҳам хаёлга берилиб, юганини отнинг бўйнига ташлаб қўйган эди.

Бу пайтда ўрмонда қош қорайиб борар, қушларнинг сайраши тинган, ўзлари эса япроқлар панасида эдилар. Кун ботган, осмондаги шафақ ҳам сўнганди. Шамол кучаяр, дарахтларнинг шоҳлари чайқалиб, аянчли ва чўзиқ инграшарди. Ўрмон ичкарасидан бўриларнинг илк увиллашлари кела бошлади. Сўнгра тун сукунатини йиртқишлар овга чиққанини билдирувчи кўп овозли бўғиқ ириллаш бузди.

Бирдан ҳаммаёққа чўзиқ ва айни пайтда мушукнинг миёвлашига ўхшаб кетадиган кучли увиллаш таралди. Унинг садоси ёшгина қизнинг қулоғига урилиб, унинг хушини ўзига келтирди... Қиз кўрқувдан қалтираб кетди. Ихтиёри ўзида бўлган оти боши оққан томонга қараб кетарди. Донья Марианна ҳам бутунлай нотаниш жойга бориб қолганди. Хуллас, у адашиб кетганди.

Америка ўрмонида адашиш – ўлим билан баробар.

Бу ердаги ўрмонларнинг дарахтлари бари бир навли бўлади. Ҳиндилар билан овчилар ўтиб бўлмайдиган чангалзорларда адашган одам ундан мутлақо чиқолмайди. Қаёққа қараманг, ҳамма ёқда чети кўринмас яшил гумбазларни кўрасиз. Уларнинг одамни толиқтирувчи бир хиллигини фақат йиртқиш ҳайвонлар ҳосил қилган сўқмоқларгина бузиб туради. Бир-бирлари билан чатишиб, кесишиб кетган бу му-

раккаб йўллар пировардида нотаниш ҳавза, қалин буталар орасидан шошилмай ва ўйчан оқаётган дарёга олиб чиқади. Донья Марианна бориб қолган жой ҳам ўрмоннинг ана шундай пучмоғи эди.

Бу ерда ниҳоятда йўғон ва баланд дарахтлар зич ўсганди. Улар бир-бирларига қапишиб, чирмовуқлар билан чамбарчас бўлиб кетганидан ўтиб бўлмас тўсиқ ҳосил қилган, чирмовуқларнинг беҳисоб ниҳоллари ҳар ердан чиқиб турарди. Кўп жойларда уларнинг шоҳларидан ерга теккудай бўзранг йўсинлар кунгурадай осилиб турар, бу ерда уни “испанлар соқоли” дейишади. Тўғри ва қалин ўсган ўтлар бу ерга ҳам одам оёғи етмаганидан далолат берарди.

Қизнинг вужудини ёмон кўрқув босди. Дарров эмишган акасининг ягуарлар ҳақидаги гапини эслади. Зим-зиё зулматда ваҳший ҳайвонларнинг мудҳиш ириллашлари ҳамма томондан эшитилаётгани сабабли қизнинг кўрқуви баттар авжга чиқди. Юрагига гулгула тушиб, ранги ўчиб кетган донья Марианна ана шундагина ўзининг энгилтаклиги қандай аҳволга солганини ҳис қилди. У кучи борича, ёрдам беринглар, деб бақирганди, овози ўрмонга сингиб кетди. Марианна зим-зиё тун бағрида ёввойи ўрмонда ёлғиз ўзи қолганди.

Қиз орқасига қайтмоқчи бўлди. Бироқ оти бу ёққа келаётганида ҳосил бўлган из йўқолган, туёқлар босган ўт-ўланлар ўзларини ўнглаб олганди.

Теварак-атроф қуюқ зимистон, тўрт қадам наридаги нарсани ҳам кўриб бўлмас, шунинг учун ҳам қиз йўлни топишга урингудай бўлса, бундан баттар жойга бориб қолишини сизди.

Эркак одам бунақа аҳволда қолса бирорта чора топган бўларди. У гулхан ёқиб, совуқдан сақланар ва ҳайвонларни ўзига яқинлаштирмасди. Ҳайвонлар ҳужум қилгудай бўлса, қуролни ишга соларди, албатта. Донья Марианнанинг қуроли тугул гулхан ёқадиган нарсаси ҳам йўқ, бўлганида ҳам барибир ишлатолмасди. Олдинда эса ҳалокатдан дарак берувчи олис тун. Шунда у энгилтаклик қилгани учун ўзини роса койиди! Бироқ ҳасрат қилишнинг вақти ўтган, тақдирга тан беришдан ўзга чора қолмаганди.

Донья Марианна ҳалокатга учраганини сезган дастлабки дамда юраги орқасига тортиб кетди. Аёлларга хос заифлиги ўзини кўрсатганди-да. Бироқ аста-секин у ўзини қўлга олди. У Худога ишонарди, шунинг учун аввало отдан тушиб, тиз чўкди-да, дуо ўқиди. Ўрнидан турганида ўзини босиб олган, энг муҳими — вужудида қудрат сезарди. Жиловини маҳкам тутганидан оти ёнида қимирламай турарди. Марианна сўнгги дўсти бўлган олижаноб жониворни эркалаб сийпалади. Шундан кейин қандайдир туйғулар оғушида, латиф, бироқ нўноқ бармоқлари қонагудай бўлиб, зўр-базўр отнинг айилини ечди.

— Азизим Негро, — деди қиз отнинг оғзидан жиловни суғуриб, эгарни оларкан, маъюс, — менинг айбим билан ҳалок бўлиб кетишингни истамайман. Балки, ўзинга хос сезинг билан йўл топиб, қутилиб кетарсан. Боравер, меҳрибон дўстим! Олга! Сен озодсан.

От хурсанд кишнади ва катта-катта сакраб, қоронгиликда гойиб бўлди. Донья Марианнанинг бир ўзи қолди. Энди у танҳо эди.

21. СОҲИБЧАНГАЛ

Америка ўрмонларидаги зим-зиё тун бағри қандай даҳшатлар пинҳонлигини тасаввур қилиш мушкул. Ҳатто туш пайтида ҳам офтоб баҳайбат яшил чодирлардан ўтолмайди. Кундузи бу ерда қандайдир

нимқоронғилик ҳукмрон бўлади, кечаси эса зулмат шунақанги куюқлашадики, қўл билан пайпаслаб ҳам юриш қийин. Бу зимистонликда бирорта ҳам йилт этган ёруғликни кўрмайсиз, фақат гоҳида буталар орасида бирорта йиртқич ҳайвоннинг кўзи ялтираб қолади.

Бунақа нарса тез-тез, дам у ерда, дам бу ерда кўрина бошлайди. Демак, ўрмондаги даҳшатли махлуқлар инларидан чиқиб, тун зулматида конли олишувларга ҳозирланаётган бўлади. Ҳамма ёқдан, ҳар бир тепаликдан, ҳар бир чуқурдан ғалати товушлар, шовқинлар кела бошлайдики, инсон тилида уларнинг номи йўқдир. Бир хил товушлар жарангдор ва ўткир, бошқалари йўғон ва ирилловчи, учинчилари миёвлашни эслатади, тўртинчилари иблис кулгисидай янграйди. Буларнинг бари бирга қўшилиб, одамни ваҳимага солади. Шундан кейин ниманингдир вазмин юриб келаётгани ва кетидан ҳурккан қушларнинг қанот қоққанлари эшитилади. Митти мавжудотларнинг шитирлаши, қандайдир ноаниқ ва тинимсиз гимирлашлар бир дақиқа ҳам тинмайди. Бу ҳол табиатнинг ақл бовар қилмас нафасидир.

Ўрмонда оловсиз ва қуролсиз тунаш эркакка ҳам анча-мунча даҳшатли ишдир. Бунақа кеча айниқса нозик ва кабинетнинг дилбар ижоди бўлган донья Марианнадай қизга эса мисли қўрилмаган ваҳиманинг ўзгинасидир. У ичкарида катта бўлганидан ўзини ҳимоя қилишга сира ҳам қодир эмасди. Қиз оти кетган томонга эгилганича олислаб бораётган туёқ товушларига зўр бериб қулоқ соларди. Бу таниш товушлар унинг учун ҳаёт билан боғлаб турган сўнгги ришта эди. От дупури қулоғига чалиниб турганида қизнинг қалбида умид бор эди. Бироқ товушлар тиниб, чуқур суқунат чўкканида, Марианнани қалтироқ босди ва деярли ҳуши учиб, дарахтга суяниб колди. Энди у ҳеч нимани ўйламас, ҳеч нимадан умид ҳам қилмасди. Бу яшил гўристонда нимадан ҳам умидвор бўларди, дейсиз? Бепоён бўлса ҳам бу гўристон унинг устига қоққоқдай ёпилган, тирикликдан дарак берадиган бирорта ҳам тешик қолдирмаганди.

Донья Марианна бундай руҳсиз ҳолатда қанча вақт бўлди? Бир соатми? Эҳтимол, бир дақиқадир? Буни ўзи ҳам билмасди.

Ноумид одамга вақт ҳам ўтмаётганга ўхшайди. Бир дақиқа асрдай, бир соат эса абадиятдай туюлади.

Ногаҳон нафасдай мавҳум бир шовқин қулоғига чалинди. У дақиқа сайин яқинлашиб келарди. Адашиши мумкин эмас. Марианна шу заҳоти даҳшатдан эсини йўқотган Негро қайтаётганини фаҳмлади.

Донья Марианнанинг вужудини қўрқув босди. От фақат ёввойи ҳайвонлар қувсагина бу овлоққа қайтиши мумкинлигини пайқайди. Чиндан ҳам кўп ўтмай тахмини тўғри чиқди. Отнинг аянчли кишнаши эшитилиб, унга гўё гўрдан чиққандай иккита йиртқичнинг кучли ва даҳшатли ириллаши жўр бўлди.

Кейинги дақиқада қиз ёнидан гув этиб ўтиб кетган отнинг қорасини гўё тушида кўргандай бўлди. Ундан кейин иккита даҳшатли кўлка лип этди, бир лаҳза ўтгач, одамнинг юрагини ларзага солувчи кишнашни даҳшатли ўкирик босиб кетди.

Донья Марианна қандай танг аҳволда бўлмасин, юзига оқиб туша бошлаган кўз ёшини тўхтата олмади. Унинг оти қулади, жон талвасасида унинг хириллаганини ҳам эшитди. Қиз сўнгги дўстидан ҳам айрилганди. Унинг Негрога берган эрки отнинг бошига етди. Тааж-жубки, ҳозирги даҳшатли сонияда отининг ҳалокатидан ўзининг ҳалокатигача бир неча дақиқа қолгани, отнинг ўлими ўзини кутаётган фожианинг гўё даҳшатли хабарчиси эканини ўйламасди ҳам.

Донья Марианна жойида қотиб қолди. Мабодо ҳозирда ўзини сақ-

лайдиган бирорта восита бўлган тақдирда ҳам ундан фойдалана олмасди. Вужудида ҳамма нарса, ҳаттоки жонини сақлашдек бир шуур — барча туйғулар ишдан чиққан, унинг мавжудлигини билдирадиган сезги ҳам сўнганди.

Қизнинг бахтига шамол ягуарлардан бу томонга қараб эсарди.

Бунинг устига ягуарлар қон ялашган, бу ҳол уларнинг сезгирлигини анча-мунча пасайтиради. Ана шу икки нарса омухта бўлиб, қизнинг ўлими сал нарига сурилди.

Йиртқичлар ўз ишлари билан овора эдилар. Фақат уларнинг от суягини ғажийётганлари, хурсанд ҳолда хуриллашлари, гоҳо бир-бирининг ширин луқмасига кўз олайтирганида ёмон ириллаши эшитиларди.

Шу топда қонли базм қилаётган бу ягуарлар тигреро Мариано анчадан бери изидан юрган ваҳшийлар экани шубҳасиз эди. Донья Марианнинг толесиз юлдузи уни бу йиртқичлар чангалига бошлаб келганди.

Донья Марианна бошига тушган хавф-хатарга аста-секин кўни-кибгина қолмай, зеро, унинг кўникиши ақлга сифмасди, балки ҳар қандай ҳодиса кўрқув авж нуқтасига етганида муқаррар суратда даҳшатни босиши керак, деган ақидага биноан, гарчи ваҳимаси кетмаган бўлса ҳам, янгича, тушунарсиз бир кўйга тушди. Беихтиёр равишда ўша йиртқичларни кўмсаб қолди. У ярим беҳуш ҳолда бўйинини чўзиб, кўзларини катта-катта очганича зулматда уймалашаётган махлуқларга тикилар, уларнинг ҳар бир ҳаракатини кузатар ва ўзида қандайдир изтиробли қизиқиш сезар, бундан аъзойи бадани дам қизиб, дам музлаб кетарди.

Ўлжаларини зўр бериб талашаётган ягуарлар бирдан бошларини кўтариб, ҳавони искаша бошлади. Шундан кейин уларнинг аланга олган кўмирдай кўзлари донья Марианнага қадалди. Қиз ажали етганини фаҳмлаб, ўлимга ҳозирланди. У йиртқичларнинг ялтироқ кўзларининг сеҳрли кучига чап бериб, кўзларини юмди.

Ягуарлар эса жойларидан қимирлашмасди. Улар отнинг жасадида яхшилаб жойлашиб олганларича донья Марианнадан кўзларини узмас, қашинишар, яланишар, хуллас, ўзларининг ишлари билан овора эдилар. Уларнинг қаттиқ хуриллашлари кечки овқатдан мазза қилганлари ва янги ўлжадан ҳам завқланаётганларини билдириб турарди.

Махлуқларни ногаҳон нимадир безовта қилди. Улар узун думларини ерга урганча, теваракка олазарак бўлиб, ҳавони искаша бошлашди. Афтидан, улар қандайдир хавфни сезиб, унинг нималиги ва қаердалигини билишга уринишарди.

Донья Марианна борасида эса йиртқичлар унинг қочиб кетолмаслигини билар ва шу сабабли унга бир қадам бўлса-да яқинлашишни ўйлашмасди ҳам.

Ягуарларнинг эркаги жойидан қимирламай қисқа, лекин қаттиқ ўкирди. Урғочиси эса ирғиб турди-да, кулча бўлиб ухлаётган иккита боласи ёнига чопди, улардан бирини тишлаб олиб, бутазорда ғойиб бўлди. Бир лаҳзада яна пайдо бўлди-да, иккинчисини ҳам тишлаб, ўша ёққа олиб кетди. Сўнгра эркаги ёнига келиб, бамайлихотир туриб олди. Болалари энди бехатар жойга яширилганидан урғочи ягуар оила бошлиғи билан жангга киришишга шай эди.

Бироқ шу он тун зулматида қисқа ўт чақнаб, ўқ овози янгради ва ягуарларнинг эркаги бўғиқ ириллаб, кўкатлар устига юмалади.

Худди шу пайт донья Марианна суяниб ўтирган дарахтдан бир одам сакраб ерга тушди. Йиқилса ҳам туришга ва қизни тўсиб қолишга улгурди. Бу одам ўқ отилганда беихтиёр донья Марианнага ташлан-

ган ягуарнинг зарбига дош берди. Чайқалиб кетди-ю, лекин йиқилмади. Қаттиқ, бироқ қисқа олишув бўлди. Лекин бир дақиқа ўтмай, урғочи ягуар ҳам ерга қулаб, ёмон ва чўзиқ ириллади.

— Ҳим,— деди овчи узун мачетесидаги қонни артаркан. — Сал бўлмаса кечикай дебман. Бироқ бу ёғи яхши бўлди. Энди болаларини ўлдирмаса бўлмайди — бунақа йиртқишлар зотини аямаслик керак.

Овчи шундай дея ўйлаб-нетиб ўтирмай, урғочи ягуар болаларини олиб кетган томонга юрди-да, ўзини дадил бутазорга урди. Унинг худди қоронғида кўра оладиган яна битта кўзи ҳам борга ўхшарди. Бир дақиқадан кейин иккита кичкина ягуарни судраб келди. Икковининг бошини дарахтга уриб мажақлади, ўликларини эркак ва урғочи ягуарлар жасадлари устига ташлади.

— Яхшигина кушхона бўлди-да! — гудраниб қўйди овчи. — Бу дейман, тигреро Фернандо ишини менга бажартириб, ўзи нималарни қувиб юрганикин!..

Дарвоқе, овчи гап сотиб, вақтини кеткизиб ўтирмади. Ўзича гўнғиллаб, гулханга ўтин қалади, чақмоқтош чақиб, олов ёқди. Бир неча дақиқадан кейин осмонга оловнинг узун тили ўрлади.

Овчи бу ишларни тугатиб, донья Марианнага ёрдамга ошиқди. Қиз эса беҳуш ётарди.

— Бечора қиз, — шивирлади у қизни қўлига олиб, оловга яқинлаштираркан. — Қўрқувдан ўлиб қолмаганини қаранг!

Овчи қизни юмшоқ йўсиндан тайёрлаган жойига авайлаб ётқизди. У бир дақиқа беихтиёр қизга маҳлиё бўлди-да, юзи қувончдан ёришиб кетди.

“...Уни бундай ҳолатда қолдириб бўлмайди!” — қизга ачиниб қараркан, овчининг хаёлидан шулар кечди.

У тиз чўкиб, қизни сал кўтарди-да, бошини тиззасига тираб, ханжари билан қапишиб колган жағини очди. Оғзига каталан арағидан бир неча томчи томизди. Бу тезда кучини кўрсата қолди: қизнинг вужуди асабий титради. Донья Марианна чуқур хўрсиниб, кўзини очди.

Қиз бир неча дақиқа теваракка жовдиради. Тош қотган чехраси эса аста-секин ўзига кела бошлади. Яна бир оздан кейин қиз халоскорига беҳад миннатдорлик билан боқди.

— Соҳибчангал! — шивирлади қиз. Шунда овчининг юраги қувончдан дукиллай кетди.

— Мени танидингизми, сеньорита?

— Ҳар сафар ўлим чангалида колганимда ёнимда ҳозир бўладиган одамни танитай бўларканми?

— О, сеньорита... — хижолатда гулдиради овчи.

— Сиздан миннатдорман, миннатдорман, халоскорим! — гапида давом этди қиз овчининг қўлига ёпишиб ва кўксига босиб.— Мабодо бу сафар ҳам сиз бўлмасангиз, ўлиб кетишим аниқ эди!

— Ҳа, чиндан ҳам пайтида етиб келдим,— деди овчи бахтиёрликдан юзи ёришиб.

— Қандай қилиб бу ерга келиб қолдингиз? — сўради донья Марианна.

Қиз бамайлихотир туриб ўтирди-да, аёллигига бориб, нозланиб ёмғирпўшига ўралди.

Ана шу жуда табиий саволдан овчи қип-қизариб кетди.

— Шундай, ўзим,— жавоб қилди у ниҳоят, — ов қилиб юриб, ягуарлар оиласининг изини кўриб қолдим. Сабабини ўзим ҳам билмаганим ҳолда уларни қириб ташлагим келди. Энди билсам, кўнглим сезган экан. Бугун кун бўйи уларнинг изидан юрдим. Бироқ кечқурун

йиртқичлар чап бериб кетди, уларни кўздан йўқотдим. Мабодо Негро отингиз яна изга солмаганида, уларни сира тополмаган бўлардим.

– Менинг Негро отимми? Исмини қаердан биласиз?

– Ўша отни биринчи учрашганимизда сизга тортиқ қилганим эсингиздан чиқдимми?

– Тўғри! – шивирлади қиз, овчи эҳтиросли боқаётганидан беихтиёр ер сузиб.

– Санхеснинг ранчосига кетаётганингизда сизни тасодифан кўриб қолувдим.

– Шунақа денг!

– Мариано Санхес – менинг дўстим, – қўшимча қилди овчи гапини тушунтириб.

– Гапираверинг.

– Отингизни кўрган заҳоти танидим-да, фалокатга йўлиққанингизни билиб, кетидан қувдим. Худди ўша пайтда ягуарлар Негрони сезиб қолиб, изидан тушишди. Бу ўрмонни яхши биламан, бироқ афсуски, тўрт оёқлилардай тез чополмайман. Хайриятки, ягуарлар ўлгудай оч экан, улар бечора Негро билан овора бўлишди. Агар уни ейишмаганида, сизни қутқаришга улгурмаган бўлардим.

– Нимага дарахтдан сакрадингиз?

– Мен ўқ узганимдан кейин ягуарнинг шериги зумда сизга ташланишини билардим.

– Бу даҳшатли махлуқ сизни парчалаб ташлаши мумкин эди! – деди қиз. У мўъжиза туфайли бир ўлимдан колганини хаёлига келтираркан, бутун вужуди қалтираб кетди.

– Бўлиши мумкин... Бироқ ҳаётимни сизга жон-жон деб қурбон қилган бўлардим! – деди овчи самимият билан.

Ўртага ноқулай жимлик чўкди. Қиз қизариб, уялганича бошини осилтириб, ўйга ботди. Овчи эса қизни хафа қилдим, деб кўрққанидан яна гапни қандай бошлашни билмасди.

Жимликни донья Марианнанинг ўзи бузди.

– Сиздан яна бир бор миннатдорман, – деди у қўлини узатиб. – Ўзингиз нари-бери танийдиган қизни қутқаргани ўйлаб-нетиб ўтирмай ўлим чангалига ташландингиз. Сиз олийжаноб одамсиз, сиздан умрбод миннатдорман.

– Бунақа сўзларни сиздан кўп эшитганим учун ҳам, сеньорита, яна бир нимани ўтинмоқчиман. Бу нарса эса ҳозир жуда зарур ва мабодо хўп десангиз, беҳад мамнун бўлардим.

– Айтинг, тезроқ айтинг!

Соҳибчангал бир дақиқа донья Марианнага синовчан қараб турди-да, ниҳоят ботиниб деди:

– Гап шундаки, сеньорита, менга битта ваъда беришингиз керак.

– Қулоғим сизда.

– Мабодо бир кунмас-бир кун икковимиз ҳам олдиндан билишимиз қийин бўлган бирор ҳодиса рўй бериб, ёрдамим ёки дўстона маслаҳатимга эҳтиёж сезилса, мени кўрмасдан иш қилмасликка ва хузуримга келишга ваъда берасиз.

Донья Марианна бир дақиқа ўйлаб қолди. Овчи унинг юзидан кўзини узмай турарди.

– Яхши, бунга розиман ва маслаҳат берганингиздай иш қилишга ваъда бераман, – деди у қатъий. – Бироқ сизни қандай топаман?

– Сизга, сеньорита, эмишган акангиз Мариано дўстим эканлигини айтувдим. Ундан илтимос қилсангиз, йўқ демайди. Ё бўлмаса, унга сизни топиш учун менинг қаерга боришим лозимлигини айтасиз.

- Яхши.
- Сўзингизда турасизми?
- Сизга ваъда бердим-ку.

Тўсатдан ўрмон ичкарасидан шовқин-сурон эшитилди. Марианнанинг хаёли паришон бўлганидан назарида қандайдир йиртқич келаятганга ўхшарди. У қўрқиб кетиб, беихтиёр Соҳибчангалнинг пинжигига кирди.

– Қўрқманг, сеньорита, – деди Соҳибчангал. – Эшитмаяпсизми? У – дўстимиз.

Шу пайт буталар орасида тигреронинг ити Бигот учиб чиқди. Ит донья Марианна олдида ўйноқлаб турганида тигреронинг ўзи ҳам кўринди.

– Худога шукур! – деди хурсанд бўлиб Мариано. – У омон қолибди!

Шундан кейин овчининг кўлини қаттиқ сиқиб, қўшиб қўйди:

– Миннатдорман, биродарим! Бу яхшилигингизни унутмайман.

22. ҚАЙТИШ

Донья Марианнадан кейин ранчодан чиққан Мариано уни анча-гача тополмади.

Эмишган синглиси адашиб қолгани унинг хаёлига келмаган эди. Шунинг учун ҳам Мариано қизнинг оти изига қараб ўтирмай йўлни тўғри солиб, ўрмондан ўтди-да, қиз олдинроқда бўлса керак, деган хаёлда чўлга чиқди.

У экинзорга етгандан кейингина зўр бериб олис-олисларга тикила бошлади. Қизнинг шунчалар илгарилаб кетганига ҳайрон бўлди. Бироқ донья Марианнанинг қораси ҳам кўринмасди. Мариано хавотирга тушди. Синглимни олисдаги дарахтзорнинг баҳайбат эманлари яшириб турган бўлса керак, деган ўйда бирмунча хотиржам бўлди. Шусиз ҳам йўртиб бораётган отини яна ниқтади.

Мариано дарахтзорни ортда қолдиргунича анча-мунча вақт ўтди. Унинг чеккасига чиқанида кун ботганди. Ерга қоронгилик чўкканидан ҳатто яқинроқдаги бирорта нарсани кўриш ҳам амри маҳол эди. Тигреро отини тўхтатиб ирғиб тушди-да, қулоғини ерга қўйиб, тинглай бошлади. Шунда сезгир қулоғи олисдаги от дупурига ўхшаш шовқинни илғади. Чамаси, донья Марианна ундан илгарилаб кетган бўлса керак. Тигреронинг хавотири зумда тарқади. У дель Торо асиендаси турган тоғ этагига етганида тўхтаб, ўзига ўзи, қасрнинг дарвозасига чўтарилсаммикин ё вазифамни бажарган ҳисоблаб, ранчога қайтаверсаммикин, деди.

У то бир тўхтама келгунича сўқмоқдан ўзига қараб тушиб келаятган отлиқнинг қораси кўринди.

– Хайрли кеч, кабелъеро! – деди тигреро отлиқ ёнига келганида.

– Худо сизга ёр бўлсин, – отлиқ мулойимгина жавоб қилди. У ўтиб кетмоқчи бўлгани, нимадир эсига тушиб, тезда қайтди.

– Ҳа, адашмабман! – деди отлиқ. – Аҳволингиз қалай, сеньор Мариано?

– Раҳмат, зўр. Ўзингиз қалайсиз, сеньор Парадес? – жавоб қилди Мариано бошқарувчини таниб.

– Раҳмат, яхши. Йўл бўлсин! Асиендагами ё ранчогами?

– Сиз бунга нега қизиқиб қолдингиз?

– Мабодо асиендага бўлса «хайр», демоқчийдим. Ранчога бўлса бирга кетардик.

– Ранчога боряпсизми?

- Ҳа, маркиз жанобларининг буйруғи билан.
- Беадаблигим учун кечирасиз, сеньор Парадес, у ерда бемаҳалда нима қилмоқчисиз?
- Жон-жон деб кечираман, ошна. Донья Марианнага кетяпман. Одатдагидек, эмизган онасининг олдида ушланиброқ қолибди. Маркиз бундан хавотир оляпти.
- Бу сўзлар йигитга яшин ургандай таъсир қилди. Ҳаттоки қулоғига бошқа нарса эшитилгандай бўлди.
- Қанақасига?! – деб юборди у ҳайрон бўлиб, – Донья Марианна ҳали қайтгани йўқми?
- Айтдим-ку, – жавоб қилди Парадес, – бўлмаса мени унга юборишмасди.
- Бўлиши мумкин эмас!
- Нимага энди? – Парадес ҳам энди хавотирга тушиб қолди.
- Чунки донья Марианна ранчодан уч соат бурун кетганди. Мен қорама-қора кўриқлаб боргани йўлга чикувдим. Тўғри, уни кўздан йўқотдим, бироқ менинг жўнгина ҳисобимга қараганда ярим соат бурун асиендага етиб борган бўлиши керак эди.
- О Худойим, бечорага раҳминг келсин! – деди бошқарувчи. – У бир балога йўлиққанга ўхшайди.
- Балки у асиендага қайтганини пайқамагандирсиз?
- Пайқамаслигим мумкин эмас. Дарвоқе, қасрга чиқайлик-чи! Бор-йўқлигини ўз кўзимиз билан кўрамиз.
- Иккалови зумда от қўйишди.
- Қасрда Марианнани ҳеч ким кўрмаганди.
- Шу он ҳамма оёққа қалқди. Дон Фернандо отга миниб, пеонларни бошлаб, қизни қидирмоқчи бўлди. Бироқ дон Руис Парадес уни бу ишдан қайтаргунча анча овора бўлишди.
- Донья Марианнани қидиришга юборилган пеонлар икки гуруҳга бўлиниб, турли томонга кетишди. Бир тўдага Парадес, бошқасига дон Руис бошчилик қилди. Ҳаммалари бу ерда машғал ўрнида фойдаланиладиган қарагай ёғочни ёқиб кўтариб боришарди.
- Тигреронинг ўзича қидириш режаси бор эди. У қасрдаги кўпчилик одамларнинг донья Марианнани дайди ҳиндилар ўғирлашган деган гапларига қўшилмас, нега деганда, йўлда қиз от изини кўрмаганди. Бигот ҳам асиенда йўлида хавотирга соладиган бирорта аломатни сезмаганди.
- Демак, донья Марианна ўрмонда адашиб колган. Тигреро дон Руис билан бошқарувчини пеонлари билан олдинга ўтказиб юборди, ўзи ранчо томонга қараб кетди. Эманзордан ўтганидан кейин ўрмон чеккасида тўхтади ва отидан тушди. Кейин мустангининг югани отни яраламасин деб, уни эгар қошига илди-да, сағрисини силаб қўйди:
- Кетавер, дўстим! – деди у. – Ранчога бор, бугун менга керак эмасан.
- От чиройли бошини эгасига қаратиб, ақли кўзларини тикди ва хурсанд ҳолда кишнаб, уйи томонга чошиб кетди.
- Мариано милтигини синчиклаб кўриб, унга янги ўқдори солди ва машғал ёруғида ерни яхшилаб кўздан кечира бошлади. Бигот эса орқа оёғида виқор билан ўтирганича унга қизиқсиниб қараркан, хўжайинининг ғалати ишини тушуниб олишга уринарди.
- Тигреро анча-мунча овора бўлганидан кейин қадини ўнглаб, итига ҳуштак чалди. Марианонинг юзи ёришганига қараганда, у қидираётган нарсасини топганга ўхшарди.

– Қани, Бигот, мана бу изларни яхшилаб иска-чи! Бу донья Марианна отининг изи. Тушундингми?

Зийрак ит зўр бериб искашга тушди. Сўнгра одамга ўхшаган ялтироқ кўзларини тигрерога қадаб, думини ликиллатганича шодон вовуллади.

– Яхши, Бигот, яхши, менинг ақлли итим! – деди тигреро итни эркалаб. – Хўш, энди шу издан олга! Фақат олга!

Бигот бир дақиқа тўхтаб қолди. Кейин тумшугини ердан узмай, издан кета бошлади. Эгаси энди ҳожати қолмаганидан машъални ўчириб, итга эргашди.

Ит донья Марианнанинг оти изидан беҳато борарди. Шундай бўлса ҳам тигреро ўрмоннинг юқорида тасвирланган даҳшатли воқеа юз берган жойига етгунича анча-мунча овора бўлди.

– Ўқингиз овозини ва кетидан йўлбарс ириллаганини эшитганимда, – деди тигреро ҳикоясини тугатаркан, – бу ерда ҳазилакам олишув бўлмаётганини тушундим. Йиртқич одамни енгиши мумкинлигини ўйлаганимда, аъзойи баданим музлаб кетди... Хўш, тоқайя – деди у Марианнага, – ягуарлар борлигига энди ишондингизми?

– Бўлди, Худо ҳақи, Мариано! Бу даҳшатли махлуқлар менга кўзларини тикканларида қўрққанимдан ўлаёздим. Мана шу мард ва олижаноб инсон ёрдам бермаса борми, ажалим етган эди!

– Мард ва олижаноб! Тўғри гапирдингиз! – тигреро самимий қойил бўлди. – Соҳибчангал “Меҳрибон қалб” деб аталишга лойиқ. Кулфатда қолган одамларга қарашинда унга етадигани йўқ.

Донья Марианна тигреронинг сўзларига ичида фахрланганича кулоқ соларди. Соҳибчангал эса, аксинча, ўзини ўнғайсиз сезарди. Оддий ва табиий бу ишини шунчалар мақташаётганидан хижолат тортарди. – Менга қаранг, Мариано, – деди у гапни бошқа ёққа буришга интилиб, – бу ерда тураверсак бўлмайди! Биз гулхан атрофида бемалол гаплашиб ўтирибмиз, сеньоританинг отаси билан онаси эса ҳозирда чўлда қаттиқ хавотирда қолишган. Бу ердан тезроқ чиқиб олишни ўйласак бўларди.

– Карай! Бу айни ҳақиқат! – жавоб қилди тигреро. – Бироқ нима қилсак экан-а? Отимиз йўқ. Сеньоритани шунча йўлни яёв босишга мажбур қилиш ҳақида сўз бўлиши ҳам мумкинмас.

– Тинчланинглар, дўстлар! – деди донья Марианна. – Сизлардай халосқорларим билан тап тортмай кетавераман.

– Йўқ, сеньорита, – мулойимроқ бўлса ҳам кескин гапирди Соҳибчангал. – Сизда мардлик бор-у, мадор йўқ. Овчиларнинг айтганини қилиб, тажрибаларига таяниб тураверасиз...

– Яхши, билганингизни қилаверинг, – жавоб қилди донья Марианна. – Бугун дўстимнинг маслаҳатига кирмай тегишли жазойимни тортдим. Очиғи, барини қайтадан бошлашга сира хушим йўқ.

– Зўр гап бўлди! – деди тигреро хушчақчақлик билан. – Хўш, нима қиламиз, Соҳибчангал?

– Гап бундай. Сиз ягуарларнинг терисини шилгунингизча, мен...

– Кечирасиз, кечирасиз! – тегреро кулиб юборди. – Бу терилар мутлақо меники эмас. Ягуарларни сиз қулатгансиз, демак терилари ҳам сизники.

– Бунақа гапни қўйинг! – илжайганича жавоб қилди овчи. – Мен қанақа тигреро эканман! Ҳаммаси тасодифий бўлди. Бу терилар сизники, ҳа, фақат сизники бўлиши керак. Менга қаранг. Олинг уларни!

– Ундай бўлса, тирхашлик қилиб ўтирмайман! Ҳа! Мен ўша тери-

ларни донья Марианнага гилам қиласиз, деб ваъда берувдим. Уларни оласиз энди, токайя.

— Оламан, — донья Марианна шунда овчига бир нигоҳ ташлаганди, унинг юраги ўйнаб кетди. — Бу терилар мени даҳшатли ўлимдан ким қутқарганини ҳаммавақт эслатиб туради.

— Майли, — деди овчи, — битта ишни битирдик. — Энди, Мариано, терини шилишга киришинг, мен бўлсам озгина шох кесаман, ундан замбил ясаймиз.

— Зўр гап! — деди тигреро.

Трапперлар билан овчилар эпчил, энг муҳими, уддабурон йигитлар бўладилар. Тигреро бир неча дақиқада ягуарларнинг терисини шилиб олди, Соҳибчангал эса мачетесида чапдастлик билан шох кесиб, замбил ясади. Ягуарларнинг яхшилаб ўралган терилари Биготга ортилиб, боғланди. Ит бечора бунақа юкдан хурсанд бўлмаса ҳам пировардида дами-ни чиқармай такдирга тан берди. Соҳибчангал замбилга япроқлардан ташлаб, устига ҳалок бўлган Негронинг мўйнали эгарини ўрнатди.

Иккала овчи бу қўлбола тўшақка донья Марианнани ўтқозишди-да, замбилни бақувват елкаларига олиб, асиенда томонга жўнашди. Бигот олдинда борарди. Унинг хурсанд вовуллашига қараганда йўл бошловчилигидан мамнун эди.

Овчилар эҳтиёт юзасидан қўлда қарағай машғал билан боришарди. Шундай бўлса ҳам ўрмондаги зим-зиё тунда бир неча марта мушкул аҳволда қолишди. Гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда қалин жойга тўғри келишар, шунда айланиб ўтишар ва белларидан сув кечишарди. Машғал ёруғидан чўчиган қушлар чуғиллашиб, қанотларини пат-пат қоқиб, қочишарди. Ёнларидан дамба-дам йиртқичлар қўрққанларидан ирил-лаб ўтар, уларнинг кўзлари тун зулматида ёниб турарди. Гарчи хавф-хатар ўтиб, даҳшатли тушдай тугалса ҳам, донья Марианна уни ҳар эслаганида асабий титрарди.

Соҳибчангал чамаси донья Марианна кўнглидан нималар кечаётганини биларди. У қизга гапириб, дақиқа сайин уни ваҳимали хаёллардан чалгитарди. Анча-мунча йўл босишган бўлса ҳам ўрмоннинг бош-қети кўринадиганга ўхшамасди.

— Йўлдан адашиб кетмадикмикан? — сўради донья Марианна.

— Мариано билан бунақа жойларда адашиш мумкин, деб ўйлайман, — жавоб қилди Соҳибчангал. — Бироқ бизни беғуноҳ Бигот бошлаб бораяпти. Кўнглини тўқ қилаверинг, сеньорита, бу йўл бошловчи бизни сира ҳам адаштирмайди.

— Ўн дақиқадан кейин, токайя, — деди тигреро, — асиендага ўтадиган йўлга чиқамиз.

Иккала овчи ҳам гўё келишиб қўйгандай бирдан таққа тўхташди.

— Эшитяпсизми? — сўради тигреро.

Қиз қулоқ солганди, олисдан бир-бирларини йўқлашаётган одамларнинг овозлари эшитилди.

— Олга! Кетдик! — буйруқ берди Соҳибчангал. — Яқинларингизни ва қариндошларингизни хавотирда қолдирсак бўлмайди.

Улар яна одимлаб кетишди-да, бир неча дақиқадан кейин асиенда йўлига чиқишди. Шунда иккала овчи баланд ва чўзиб овоз берди. Чўл ва тоғларда бунақа қаттиқ овоз узоққа боради ва бир жойда йиғилиш маъносини билдиради.

Бир лаҳза ўтмай, бутун ўрмон уйғонгандай бўлди. Ҳамма томондан бунга жавобан овозлар эшитилиб, дарахтлар орасида ёниқ машғаллар кўзга чалина бошлади. Машғаллар яшин тезлигида овчилар турган жойга оқарди.

От дупури эшитилиб, қоронғилиқдан отлиқлар чиқишди. Улар машғалларини силкитганларича от қўйиб келишарди. Машғалларнинг қизғиш нурида улар қадимий герман балладаларидаги афсонавий шикорбозларни эслатарди.

Пеонлар суюнганларидан замбилни ўраб олишганди. Улардан кейинда дон Руис, орқароқда эса Парадес отда еларди.

Биз ака билан сингилнинг шодон учрашуви тасвирида тўхталиб ўтирмаймиз.

— Ака, — деди донья Марианна қучоқлашиб бўлишлари биланоқ дон Руисга. — Бугун ҳам омон қолганимда ҳув бир куни кенг чўлда бизни сақлаб қолган одамдан миннатдорман. Агар у бўлмаганида мени ҳозир тирик кўрмасдинлар!

— Ҳа, ҳа...бошимизга кулфат тушарди... — тасдиқлади Мариано.

— Ўзи қаерда? — сўради дон Руис. — Унга миннатдорчилигимни тезроқ билдирай. Чиндан ҳам, қаерда ўзи?

Овчи эса гойиб бўлганди. Соҳибчангал учрашувнинг дастлабки дақиқаларидаги гала-говурда ўрнига битта пеонни қолдириб, сездирмай ўзини бутазорга урган ва изсиз гойиб бўлганди.

— Яна гойиб бўлибди-я! Нимага бунақа қилади у? — шивирлади донья Марианна. — Ғалати одам экан-а! Балки ортиқча миннатдор бўлаётганимиздан хавфсираётгандир?

Донья Марианна шундай дея бошини эгиб, чуқур ўйга ботди.

23. ТАСОДИФ

Соҳибчангалнинг қочиб қолгани дон Руиснинг иззат-нафсига ёмон текканди. У овчининг атайлаб қилгандай бунақа гойиб бўлишларини ўйларкан, биз билан яқинлашгиси келмаяпти, деган хаёлга борди. Беихтиёр Соҳибчангалнинг бу ясама ёввойилиги тагида пинҳоний нафрат, эҳтимол қандайдир қора, хатарли бир нима бор, деган ўй ҳам кўнглидан ўтди. Бироқ ана шу эҳтимол тутилган нафратнинг махфий сабабларини дон Руис тушунолмасди. Ахир бу одам ўзи билан сингилсига хатардан қутулишида бир неча марта ўйлаб-нетиб ўтирмай таваккал қилганди-ку! Дон Руис шуларни ўйларкан, бир неча дақиқа довдираб қолди. Овчини қидиргани кетган пеонлар унинг изсиз йўқолганини айтганларида йигит елка қисди-да, йўлга тушишни буюрди.

Донья Марианнанинг асиендага қайтиши чинакамига шодиёнага айланиб кетди. Пеонлар шодон қуйлашиб, замбил теварагида ўйинга тушар, бирининг ўрнини бошқаси тинимсиз алмашиб турар, донья Марианна эсон-омон қайтганидан хурсандликларини ҳар қанақасига изҳор қилишга уринишарди. Донья Марианна эса ўлгудай толиққанига қарамай, уларнинг меҳру муҳаббатларидан мамнунлигини билдирарди.

Хавотири ошганидан ўзини қаерга қўйишни билмаётган маркиз келаётганларни қаршилагани ҳовлига чиққанди. Дон Руис отасига чопар орқали хушхабар йўлламаганида маркизнинг ўзи ҳам қидиргани йўлга чиқарди. Маркиз учрашувнинг дастлабки дақиқаларида ўзини босолмади. Зодагонлик виқорини ҳам унутиб, қизини бағрига босди. Уни омон кўришдан умидини узиб қўйганди-да. Ҳатто дон Руфино Контрарес ҳам кўпчилик қаторида обидийда қилиб, қиздан қисқичбақаникига ўхшаган кўкимтир кўзларини узмас, мулойим боқишга уринса ҳам ичидаги сиртига тепиб турарди.

Донья Марианна кўзда ёши билан отасига отилди-да, ўша заҳоти

хушидан кетди. Бошидан кечирганлари эндиликда кучини кўрсатганди. Бу ҳол шодиёнага чек қўйди. Донья Марианнани хонасига олиб кетишди, маркиз пионларга уйларига жавоб бериб юборишни буюрди. Уларга пул улашиб, бир қадахдан мексика ароғи ҳам беришди. Меҳри дарё одамларнинг шодлигига шодлик қўшилди.

Тигреро дон Руис, қасрда ётиб қола қолинг, деса ҳам унамади. Мариано Биготнинг устидаги юкни олиб, уни хурсанд қилди. Шундан кейин улар уйга бирга қайтишди.

Кеча ажойиб эди. Тигреро елкасида милтиқ билан димоғи чоғ ҳолда шўх қўшиқ куйини ҳуштак қилиб чалганича уйга борарди. Ўрмон чеккасига етганида икки қадам наридаги буталар орасидан лоп этиб Соҳибчангал чиқиб қолди.

– Э, сизмисиз! – деди тигреро. – Қайга йўқолдингиз? Ҳе йўқ-бе йўқ бирдан ғойиб бўлдингиз-а! Шунақаям бемазагарчилик бўлади-ми!

Овчи елка қисди:

– Очиғини айтсам, оломонга томоша бўлишга хушим йўқ. Нимага дейсизми? Ҳеч нима қилганим йўқ-ку...

– Ҳар бир одамнинг ўзига яраша аломат томонлари бўлади. Сизнинг ўрнингизда бўлсам қочмасдим.

– Ким билади дейсиз... Менимча, сиз ўзингизни тутаётганингиздан ҳам камтарроқ кўринасиз. Бунақа вазиятда ўзингиз ҳам мендай иш тутардингиз, бунга ишончим комил.

– Гарчи бундай ўйламасам ҳам, эҳтимол... Ҳарҳолда менда ўзим билмаган хислатни кашф этганингиздан миннатдорман. Бироқ бунақа бемаҳалда қаёққа кетаяпсиз? Ҳе, жин урсин-е.

– Сизни кутиб турувдим.

– Шунақа денг? Яхшиям асиендада ётиб қолмаганим... Сизга нимага зарур бўлиб қолдим, билсам бўладими?

– Сиздан уч-тўрт кун бошпана беришни илтимос қилмоқчийдим.

– Бемалол. Уй, рости унча катта бўлмаса ҳам, айниқса, сиздай меҳмонга албатта жой топилади.

– Ташаккур, дўстим. Меҳмондўстлигингизни суистеъмол қилиб ўтирмайман. Сизга айтсам, бу ерларда уч-тўрт кун бўлишим керак, кечалари эса совуқ. Шунинг учун ҳам очиқ осмон тагида эмас, бирон кулда ётишни маъқул кўраман.

– Ғарибона ранчомизда ўз уйингиздагидай тураверинг. Бу ерда нимага ва қай сабабга кўра бўлишингиз мени сира ҳам қизиқтирмайди. Хоҳлаганингизча меҳмон бўлаверинг. Биз фақат хурсанд бўламиз, холос.

– Ташаккур, Мариано!

Шу билан суҳбат тугаб, иккала овчи ранчо томон баравар одимлашди...

Орадан бир неча кун ўтди. Соҳибчангал ўшанда, очиғи, донья Марианнани кўп марта олисдан кўриб юрди. Унинг ўзи эса қизнинг кўзига кўринмасликка ҳаракат қиларди. Қиз эса у таклиф қилса яширинча учрашишга ҳам йўқ демаган бўларди, чунки ўзи билмаган ҳолда унинг қалби бунга интиларди.

Бир куни, ягуарлар воқеасидан тахминан бир ҳафта кейин овчи пешинги иссиқда бегона кўзлардан ўзини пана қилган қуюқ бутазорда ҳеч ким кўрмайдиган ерда салқинлаб ётарди. Шунда ногаҳон отнинг залворли одими қулоғига чалинди. Лаҳзада тирсагига таяндида, бутани салгина очиб, теварак-атрофини синчиклаб кузата бошлади. У ўзи дам олаётган жойнинг яқинида тўхтаган отликни кўрга-

нида ҳайратидан қичқириб юбораёзди. Отлиқ теварак-атрофига кўз югуртириб, манзилига етган одамдай отдан тушди. Бу Кидд эди.

“Бу фирибгар нимага бу ерга келганикин? – хаёлидан ўтказди овчи. – Яна бирорта шумликни бошламоқчи бўлса керак. Тасодифан бу ерда бўлганим қандай бахт! Бу қароқчига жуда ҳушёр бўлиш керак”.

Кидд бу пайтда отининг жиловини чиқариб, ўтлагани қўйиб юборди. Ўзи эса яқинроқдаги тошга чўкиб, пахитоска ўради-да, сира ҳам виждонан қийналмайдиган одамдай бемалол чека бошлади.

Соҳибчангал бу ерлар Кидд одатда изғийдиган ерлардан олислигини биларди. Уни бу ерга нима бошлаб келганикин? Овчи ана шу жумбоқ устида бош қотирарди. Бироқ пешонаси ярқираб турганидан тақдирнинг ўзи бу жумбоқни ечишига калит тутқазди.

Яна от дупури эшитилди, кўп ўтмай отини лўкиллашиб келаётган бир киши кўринди. У жуда башанг кийинган, юзлари қип-қизил эди. Кидд унга эҳтиромли таъзим қилиб, ерга тушишига қарашди.

– Уф! – деди бақалоқ. – Бунақанги иссиқда от лўкиллашиб ахири тугади-я!

– Ўзингиздан кўринг, дон Руфино. Буни хоҳлаган ўзингиз. Сиздай бадавлат бўлсам, ҳар қанча бойлик бераман, десалар ҳам бунақанги жазирамада чўлда изғимасдим. Мабодо ёлгон гапирсам, мана шу ерда иблис жонимни олсин!

– Одам ўзини ўзи тергайди, маэстро Кидд, – деди дон Руфино юзидан шаррос оқаётган терини батист рўмолчаси билан артаркан, қуруққина қилиб.

– Эҳтимол, шундайдир ҳам. Барибир мени дон Руфино Контрерас дейишганида борми, ўлсам ҳам қандайдир дайдини қувлаб юрмаган бўлардим. Маэстро Киддай муносиб кабальеро билан суҳбатдан оладиган завқдан ҳам ҳаттоки воз кечган бўлардим.

– Ҳа-ҳа! – сенатор пиқиллаб кулди. – Сиз, чамаси, каттароқ нарсанинг ҳидини олганга ўхшайсиз, фирибгар!

– Жин урсин! – деди қароқчи уялмай-нетмай. – Бундай ишларда хомхаёл бўлиб ўтирмайман. Сиз ҳам фақат мен билан гаплашиб мазза қилиш учун ўзингизни бунча уринтириб ўтирмасангиз керак дейман.

– Топдинг, йигит. Энди менга яхшилаб қулоқ сол.

– Ўҳў! Мени сенсираб қолдингиз-ку! Айтиб қўяй, бунинг учун хизмат ҳақи оширилади. Дарвоқе, гапираверинг. Менга ишга бунақанги дангал ёндошиш ёқади, демак ёғли иш бўларкан-да?

Сенатор менсимай елка қисди.

– Бас! Маҳмадонагарчиликни йиғиштир! – деди у. – Ишга ўтайлик. Кидд, айт-чи, пулни яхши кўрасанми?

– Менга олтин ёқади.

– Қойил. Бунинг учун одам ўлдиришни эплайсанми?

– Нима дедингиз?

– Сендан, муттаҳам, тегишли ҳаққа одам ўлдирасанми, деб сўраяпман.

– Ҳўш, буни дарров фаҳмлаганман.

– Нимага қайтариб сўраяпсан бўлмаса?

– Мени бунақа саволларга кўмишнинг нима кераги бор? Одам ўлдириш – катта иш эмас, ҳамма гап ҳақ тўлашда.

– Хурсанд бўласан.

– Пулни олдин берасизми?

– Мабодо хоҳласанг.

– Қанча?

- Айтиб қўяй: у одам анойилардан эмас.
- Шунинг учун ҳам у сизга халақит берапти. У ёғини айтаверинг.
- Нимаси у ёғи?
- Қанча бўлади?
- Минг пиастр кифоя қиладими?
- Буни қўп бўлади, дея олмайман.
- Жин урсин, сериштаҳа йигит экансан.
- Тортишиб ўтирмайман, ишни пишиқ қиламан. Йўлингиздан кўтариб ташлайдиган одамнинг исмини айтаверинг.
- Хосе Парадес.
- Дель Торо асиендасининг бошқарувчисими?
- Худди ўша.
- Хўш, билсангиз, у йигитни эплашнинг ўзи бўлмайди. Жонингизга роса текканми?
- Уни ҳатто танимайман ҳам.
- Олинг-а, олинг! – деди қароқчи ишонқирамай. – Одам ўлдиришга минг пиастр берасиз-у, ўзини ҳатто танимайсизми?
- Таажжубланарли ҳол, лекин бор гап.
- Ишонмайман! Мен гарчи қароқчи бўлсам ҳам одам товукмаслигини, уни бекорга ўлдирмасликларини биламан.
- Ўзинг ҳозиргина ўша одам йўлимга кўндаланг бўлганини таҳмин қилдинг.
- А! Буниси бошқа гап, – деди қароқчи. Бу баҳона унга одам ўлдириш учун анча ишонарлидай туюлди.
- Гапимни диққат билан эшит ва ўлгунингча унутма.
- Хотирам зўр.
- Икки-уч кундан кейин Парадес Эрмосильога жўнайди. Ёнида анча пул олишга вексель бўлади.
- Қойил! – деб юборди Кидд завқдан қўлларини бир-бирига ишқалаб. – Унга ўқу менга вексель.
- Мутлақо! У кетаётганида тегмайсан. Пул олиб келаётганида ўлдирасан.
- Тўғри! Каллаварамлигимни қаранг-а! Ўшанда яхши бўлади, албатта.
- Ҳа, бироқ ўша пулни менга берасан, – деди дон Руфино масхараомуз қараб.
- Унда қанча пул бўлади?
- Эллик минг пиастр.
- Бу пулдан бош тортгин, деяпсизми? Бунинг ўрнига ўзимни осарман!
- Барибир менга қайтаришингга тўғри келади.
- Ўлсам ҳам қайтармайман!
- Ёлғонни йиғиштир! – деди сенатор. – Жонинг менинг қўлимда, буни жуда яхши биласан... Демак, бош тортяпсанми? Унда ўзингга ёмон: икки минг пиастрдан айриласан.
- Сиз минг пиастр девдингиз.
- Янглишибман.
- Қачон олсам бўлади?
- Ҳозироқ.
- Пул ёнингиздами?
- Албатта.

Қароқчининг кўзлари бирдан ёмон йилтираб кетди. Гавдаси бирдан таранглашиб, қўлда пичоқ билан сенаторга ташланди. Бироқ дайди бу сафар муносиб рақибга дуч келганди. Дон Руфино кимга иши

тушганини билганидан ундан бир дақиқа ҳам кўзини узмай ҳар бир ҳаракатини кузатиб турарди. У Кидднинг яшин тезлигидаги ҳамласини қайтаришга улгурди, чап қўли билан қўлидан ушлаб, ўнг қўлидаги тўппонча оғзини қароқчининг кўрагига тўғрилади.

– Ҳей, маэстро! – деди сенатор шунда ўзини жуда хотиржам тутиб. – Нима, қутуриб кетдингми? Сени қанақа бурга тепувди?

– Мени қўйворинг, – Кидд мағлуб бўлганидан уялиб, тунд гўлдирди.

– Олдин пичоғингни ташлайсан, йигит.

У чангалини ёзганди, пичоқ ерга тушди. Дон Руфино зумда унга оёқ қўйди.

– Сени эпчилроқ деб ўйловдим, – дон Руфино истехзо билан гапирди. – Афсус, бошингни мажақламадим, бу сени келаси сафар адашмасликка ўргатади.

– Мен доимо бехато ишлайман! – Кидд ботиний таҳдидли гўлдирди.

Ўртага қисқа жимлик чўкди. Соҳибчангал суҳбатга жуда қизиқиб қолганидан улардан кўз узмас, ҳар бир сўзларини ва ҳаракатларини илғаб оларди.

– Ҳўш, бир тўхтама келдингми? – жимликни бузди сенатор.

– Нимага?

– Таклифимни қабул қилишга.

– У ҳалиям кучидами?

– Албатта.

– Ундай бўлса қабул қиламан.

– Бу сафар ҳалол, беғирром ўйнашга тўғри келади, – деди сенатор. – Тушунарлими?

– Тушунарли, – бош ирғади Кидд.

– Сенинг соф виждонлигингга ишонаман, Кидд. Бугунги сабоқ сенинг фойданга хизмат қилсин. Мен ҳар маҳал ҳам муомалага юрармайман, мабодо орамизда яна англашилмовчилик чиқса борми, оқибати сенга жуда ҳам ёмон бўлади.

Сенаторнинг бу маънодор сўзлари қароқчига таъсир қилиб, уни ўйлатиб қўйди.

– Майли, – деди у. – Бунақа таҳдиднинг нима кераги бор? Келишдик-ку, ахир. – Энди бас қилайлик. Ундан кейин сизни қандай топаман?

– Бошингни қотириб ўтирма: сени ўзим топаман.

– Қойил. Пул-чи?

– Мана у. Фақат билиб қўй: мабодо алдайдиган бўлсанг...

– Етар! Келишдик, дедим-ку, тамом!

Сенатор чўнтагидан узунчоқ тўқима ҳамён чиқарди. Унинг кўкиш тешикларидан олтин ялтирарди. Сенатор уни кафтида иргитиб ўйнаб турди-да, сўнгра йигирма қадамча нарига улоқтирди. Ҳавода олтиннинг жаранлагани эшитилди.

– Бориб ол, – деди сенатор, сўнгра қароқчи пулга ташланганидан фойдаланиб отига минди, – Хайр ва эсингда тут! – деб қичқирди қароқчига отининг бошини қўйиб.

Кидд олтин санаётганидан индамади.

– Тўғри, – кўнглидан кечирди у, енгил хўрсиниб.

Кидд ҳамённи қўлтиғига солди-да, тез олислаб бораётган сенаторни хунук кузата бошлади.

“Ўзингни эҳтиёт қил, иблис! – деб қўйди ичида дон Руфинога қараб. – Бугун қўлинг баланд келди. Бироқ бир кунмас-бир кун мен ҳам ўтмишингдаги бирорта қора доғни билиб оларман, ўшанда навбат менга келиб, ажалинг қўлимда бўлади. Унда панд емайман! Шуни

билиб қўй: мендан шафқат кутма!”

Каллакесар от қўйиб кетаётган сенатор кетидан бир тупурди-да, отига жилов солиб, айилини тортди. Кейин ирғиб миниб, бошқа томонга от солди.

“Ишлар бунақа экан-да! – ўйлади Соҳибчангал ўрnidан туриб. – Йўқ, дон Руфино Парадесни талаш мақсадида ўлдирмайди. Бу билан Маркизга оғир зарба бермоқчилиги аниқ. Йўқ, мен бунга йўл қўймайман”.

Китобхон эса Соҳибчангал ўз ваъдасини ўхшатиб бажарганидан воқифдир.

24. ОТА ВА ЎГИЛ

Шу билан, китобхон Дель Торо асиендасида рўй берган воқеалардан хабардор бўлди, биз эса энди ҳикоямизни узилиб қолган жойидан давом эттирамиз. Бошқача қилиб айтганда, Оловкўз билан Соҳибчангал суҳбатида қатнашамиз. Агар ўқувчи унутмаган бўлса, бу суҳбат сашемлар кенгашидан кейинроқ эҳромда бўлганди. Ота билан ўғил бир-бирларининг кетидан эҳромнинг юқорисига кўтарилишди, сўнгра жуда баландликдаги чирмовиқ кўприкдан юриб, ўнг эҳромга ўтишди, у ердан пастки қаватга тушишаётганда ҳиндилар эҳтиром билан салом беришарди. Бу ерда Оловкўз рўбарўсидаги эшикни икки марта секин тақиллатди. Ичкаридаги тамба сурилиб, бўсағада ёшгина хизматчи қўринди ва уларни ичкарига киритди.

Ота ва ўғил лаҳзада бошқача бўлиб қолишди. Уларнинг ҳиндиларча босиқлигидан асар ҳам қолмаганди! Виқорлари буткул йўқолиб, Европа жамиятида бемалол юришга одатланган кишилардай ўзларини эркин тутишарди.

– Мария, – деди Оловкўз ҳинди қизга, – ўғли келганини бекангизга айтинг.

Оловкўз бу сафар шу чоққача ишлатиб келган команчилар лаҳжасидан воз кечган, қизга фармойишни соф инглиз тилида берганди.

– Сеньоранинг бундан хабарлари бор, – жавоб қилди қиз.

– Шунақа денг! – Оловкўз ҳайрон бўлди. – Ҳузурига битта-яримта кирдими?

– Фрай Серапио бор. У ҳозир ҳам ўша ерда.

– Ажойиб. Келганимизни айтинг, болам.

Қиз таъзим қилди-да, худди қушдай парда ортида ғойиб бўлди, бироқ сал ўтмай яна кўриниб, ичкарига таклиф этди.

Улар хизматчи қиз салгина кўтарган парда ортига ўтишди ва бирпасда тўрт деразали кенг-кўлам хонада пайдо бўлишди. Деразаларга ёғоч кўзлар ўрнатилган ва ҳақиқий ойналар қўйилган, бу эса мазкур жойларда мисли кўрилмаган нарса эди! Шипдан деразалар бўйлаб қалин қизил камкадан¹ қилинган пардалар осилиб турарди.

Хона деворларига гулдор тери қопланган, испанларга хос дид билан яхшилаб жиҳозланган бўлиб, бунинг сири фақат зодагон кастилияликларга аёндыр. Бурчакдаги қия стол устида фил суягидан ясалган бут кўзга ташланар, у кўп замонлардан бери саргайиб кетган, Мурильо² билан Сурбараннинг инжил мавзусидаги суратлари бу хонани саждагоҳдай кўрсатса, қулай диванлар, китоблар қалашган столлар уни меҳмонхонага ўхшатарди. Хушбўй сандал ёниб тугаётган кумуш това

¹ Камка – рангдор гулли ипак газлама.

² Барталомео Мурильо – XVII асрдаги машҳур испан рассоми. С у б а р а н – испан рассоми, Мурильонинг замондоши.

ёнида бир аёл билан роҳиб ўтирарди. Икковларининг ҳам ёшлари бир ерга борган, аниқроғи, элликка яқинлашганди.

Аёлнинг устида унинг ёшлигида расм бўлган эскича либос бор эди. Чекка сочлари оқаргани, юзидаги бир неча чуқур ажин бир вақтлари гоят хусндор бўлганидан далолат берарди. Қорамтир юзидаги аниқ белгилар ацтекларнинг соф ирқидан эканлигини кўрсатиб турарди. Қора, салгина қийиқ кўзлари ила нигоҳи қандайдир ажойиб ҳарорат таратарди. Чехрасидан эзгулик уфурар, йиллар нозик қоматига таъсирини ўтказолмаган, латиф қўллари ва оёқлари бағоят мўъжазгина эди.

Фрай Серапио семиз ва салобатли испан роҳибларининг вакили эди. У худди Сурбараннинг суратларидан тушиб келганга ўхшарди. Хонага ота билан ўғил кириб келишлари билан роҳиб ўрнидан қўзғалди.

— Хуш келибсан, болагинам! — деди она қучоғини очиб.

Биз она билан ўғилнинг бир неча дақиқага чўзилган қувончли учрашувини тасвирлаб ўтирмаймиз.

— Узр, ҳазрати Серапио, — деди Соҳибчангал онасининг меҳрибон бағридан чиқиб, — онамни анчадан бери ўпмаганимдан эркалалашларига сира тўя олмадим.

— Бемалол, бемалол, — жавоб қилди роҳиб. — Онанинг эркалаши жилла бўлмаганда юракдаги изтиробли хотираларни қувиб чиқаради.

— Бу нимаси, ҳазрат, бизни тарк этасизми? — деди унга Оловкўз.

— Шунчалар узоқ жудоликдан кейин одамнинг холи қолгиси келади ва бегона одам доимо ортиқчалик қилади. Бунинг устига, бу ерга оқтанли овчилар ва трапперлар келишганидан биродарларим билан қишлоқда ишим анча қўпайган.

— Динга янги тортилганлар билан муносабат қалай? Улардан хурсандмисиз?

Роҳиб бошини маъюс чайқади:

— Йўқ. Тўғри, ҳомийлигингиз туфайли ҳиндилар бизни ҳурмат қилишади, сеньор...

— Тсс!.. Ҳазрат, дамингизни чиқарманг! — Оловкўз унинг гапини бўлди. — Унутманг: менинг исмим Оловкўз, бошқача эмас.

— Узр, чўқинтирилганингизда берилган исмдан воз кечганингизни доимо унутман. Ҳа, сеньор, ҳиндиларни осонгина христианликка ўтказган яхши замонлар ўтиб кетди. Мексикалик бўлганимиздан бери ҳиндилар испанлар худосининг қудратига ишонмай қўйишди...¹ Ҳа, дарвоқе, жиддий илтимосим бор. Донья Эсперансага бунини айтганимда, сизни йўқ демайди, деб мени умидвор қилувди.

— Сиз, ҳазрат, бир сафар, донья Эсперанса доим менга муваффақият келтиради, девдингиз. Начора, балки бу сафар ҳам шундай бўлар.

— Гап бундай, дўстим, — гапга аралашди донья Эсперанса. — Ҳазратимиз ўзлари билан яна бир роҳибга тайёрланаётган ҳарбий экспедицияда қатнашишга рухсат сўраптилар.

— Жуда фаройиб илтимос! Сизга бунинг нима ҳожати бор? Бизнинг сафимизда жанг қилмоқчи бўлмасангиз керак, ҳазрат, шундайми?

— Шундай, албатта! — роҳиб илжайганча жавоб қилди. — Ҳарбга сира лаёқатим йўқлигидан азоб чекаман. Бироқ, адашмасам, бу жиддий экспедиция бўлса керак?

— Жуда ҳам, — деб қўйди Оловкўз, гўё кўнглидан ўтаётган нарсаларга жавоб қилгандай.

¹ Муаллиф бу ерда ҳиндилар Исони ҳиндилар худоси деб билганларига ва мексикаликлар испанлар ҳукмронлигига барҳам берганларидан бери унинг қудратига ишонмай қўйганларига шама қиляпти.

– Бундай сафарларда эса, ярадорлар ташлаб кетилиши, уларга ёрдам кўрсатилмаслиги маълум, – роҳиб гапида давом этди. – Мен бўлсам ярадорларга ёрдам кўрсатгани ҳиндиларга ҳамроҳ бўлишни истардим.

– Маъкул, ҳазрат, илтимосингизни қондираман. Бироқ сизга айтиб қўяй, ўзингизни кўп хатарга дучор қиласиз. Мексикаликларнинг қўлига тушсангиз нима бўлади?! Улар сизни исёнчидай жазолашади. Буни ўйлаб кўриш керак.

– Ўйлаб ўтирадиган жойи йўқ, ё бурчни ўтаб, шараф билан ўлмоқ, ё муртад кўрқоқ бўлиш керак. Бошқача йўл йўқ. Демак, рухсат берасиз-а?

– Рухсат бераман ва шу билан бу таклифингиз учун миннатдорчилик ҳам билдираман.

– Яхшилигингиз Худодан қайтсин! Ҳозир ҳам Худо сизга ёр бўлсин. Мен энди қайтай.

Учовлари қолгандан кейин донья Эсперанса ўғлини эркалаб бағрига торти-да, ёнидаги сандал ёғочидан қилинган пастак курсига ўтқазди. Латиф бармоқлари билан унинг пешонасидаги жингала сочини қайириб, юзига диққат билан тикилди.

– Сенга нима бўлди, Диего? – деди у оналик меҳри билан мулоим овозда. – Қандайдир маъюс, ҳорғин кўринасан... Мана, кўзларингда ҳам қандайдир гамгин ўйчанлик бор. Нима бўлди?

– Ҳеч нима бўлгани йўқ, онажон, – жавоб қилди ўғил хижолатини яшириб. – Мен ҳар маҳалгидай кўп ов қилдим... пича толиқдим, рангим ўчгани ҳам шундан.

Она ишонқирамай бошини чайқади.

– Онани алдаш қийин, болагинам, – деди у мулоим оҳангда. – Ўйигит бўлганингдан бери олис ва афсуски, хатарли сафарларингдан қайтганингда кўп марта кутиб олганман. Гоҳо чарчаб, гоҳида оғриб қайтардинг, бироқ сира ҳам бугунгидай маъюс ва ҳаяжонли бўлмасдинг.

– Она!

– Тортишма! Барибир мени ишонтиролмайсан, кўнглингни очишни истамаяпсан, холос. На чора! Худойим ичингдаги гапларингни ишониб айта оладиган одамнинг топишингда мадад берсин. Ўша одам сени ўзим доимо тушунгандай тушунадиган бўлади.

– О, онажон! Умрингизда мени бирор марта ҳам ёзғирмовдингиз!

– Сабаби, Диего, умрингда биринчи марта ичингдагини айтмаяпсан.

Соҳибчангал хўрсинди-да, чурқ этмай бошини солинтирди. Шундан кейин индамай ўтирган Оловкўз тилга кирди. Ўғринча донья Эсперансага кўзини қисиб, ўғлига яқинлашди.

– Диего, – деди ўғлининг елкасига қўлини қўйиб, – менинг топқирлигимдан ҳали оғиз очмадинг-а.

– Мени кечиринг, ота, – деди овчи ирғиб туриб. – Қишлоғимизда бўлмаган вақтимда қилган ҳамма ишларим ҳақида муфассал ҳисоб беришга тайёрман.

– Ўтир, ўлим. Онанг билан ўтиришингга ижозат берамиз.

Биз Соҳибчангалнинг саргузаштларини яна ҳикоя қилиб ўтирмаймиз, улар китобхонга маълум. Фақат Оловкўз билан донья Эсперанса жуда диққат-эйтибор ва зўр қизиқиш билан ўғилларининг сўзларига икки соат қулоқ солишганини айтиб ўтамиз, холос. У ҳикоясини тугатганида онаси ўғлини меҳр билан ўпди, бундай оғир шароитларда ўзини жасур ва олижаноб тутгани учун мақтади.

Оловкўзни эса бошқа нарса қизиқтирарди.

– Бундан чиқди, – деди у, – бу ерга бирга келган одамнинг дон Фернандо де Могюернинг бошқарувчиси экан-да?

– Шундай, ота.

Оловкўз қарс урганди, хонага Қарчиғай кирди. Чол навқирон қабила бошлиғига яқин бориб, қулоғига ниманидир шивирловди, Қарчиғай бош ирғади-да, эҳтиром билан таъзим қилиб, чиқиб кетди.

– Мен Қарчиғайга, – деди Оловкўз ўғлига, – ўша одамга элик минг пиастр беришни буюрдим, Эрмосильодан пулни вексель билан ўзимиз оламиз. Бу ёққа бошлаб келиб яхши қилибсан. Ҳалол одам ярамаснинг қурбони бўлиши яхши эмас. Очигини айтганда, бу ишнинг бизга алоқаси йўқ, бироқ сенга айтсам, ўша дон Фернандо бизнинг собиқ ватандошимиз, унга хизмат қилишдан қочмайман. Ўша бошқарувчи бугуноқ қишлоқдан йўлга чиқар. Ҳуштакбоз, Тўнғиз ва яна уч-тўрт овчини ёнига қўш. Йўлтўсарлар унга хужум қилишмоқчи бўлса, ҳуркитишга шуларнинг ўзи кифоя қилади. Дарвоқе, унинг йўли Эрмосильодан анча наридан ўтади. Уни асиенда йўлида пойлаш битта-яримтанинг хаёлига ҳам келмаса керак.

– Ижозатингиз билан, ота, уни ўзим ҳам кузатиб борсам бўлади, – деди Соҳибчангал.

Соҳибчангал ақалли олисдан бўлса ҳам донья Марианнани кўриш имкони борлигини ўйларкан, кўзлари ёнди, бироқ Оловкўз бир қараб қўйган эди, шу заҳоти бошини эгди.

– Йўқ, – дели Оловкўз, – сен бу ерда керак бўласан.

– Ихтиёрингиз, – жавоб қилди Соҳибчангал ўзини ясама бепарво кўрсатиб.

У шундай дея ўрнидан турди-да, эшикка томон юрди.

– Қаёққа?

– Буйруғингизни бажаргани, ота.

– Улгурасан. Кечгача ҳали вақт бор, мен эса сен билан гаплашишим керак. Ўтир.

Ўғил индамай итоат қилди.

– Асиенданинг номини нима девдинг, Диего? – сўради Оловкўз бир дақиқа ўйга ботиб.

– Дель Торо асиендаси, ота.

– Дель Торо асиендаси?.. – деди Оловкўз ўзини эсламоқчи бўлгандай кўрсатиб. – Шошма, шошма! Бу қадимги Сибола ўрнидаги қасрмасми?

– Шундай, ота. Одамлар шунақа дейишади.

Донья Эсперанса бу суҳбатга қулоқ соларкан, ичида ҳаяжонларди. Эрим гапни қаёққа бурыпти, деб боши қотарди. Суҳбатда тасодифан тилга олинган бу нозик мавзудан нега четга чиқишаолмаётганига сира ҳам тушунолмасди.

– У истехкомсифат қаср бўлса керак-а? – гапида давом этди Оловкўз.

– Шундай, ота. Ҳатто кунгурали миноралари ҳам бор.

– Ҳа-ҳа, энди эслаяпман. У ажойиб жанговар позиция.

Донья Эсперанса эрини тобора ҳайратланиб кузатарди. Унинг бениҳоя хотиржамлиги ва қайсарона собитлигидан чўчирди. Эри эса ҳамон бўш келмасди.

– Ўзинг ўша қасрда сира бўлганмисан?

– Мутлақо, ота.

– Афсус! Бироқ ундаги баъзи одамларни танийсан, шекилли? Дон Фернандо де Могюердай асилзода ўз болаларини бир неча марта ўлимдан қутқарган одамни хурсанд қилишни истамаганига ишонмайман.

– Дон Фернандо шундай хаёлга борганми-бормаганми, айтол-

майман, чунки уни кўришга бирор марта ҳам муяссар бўлмаганман.

– Ҳим! У билан танишишга уринмаганинг жуда галати, дон Диего! Дарвоқе, булар бари менинг режаларимга сира ҳам таъсир қилмайди.

– Менинг режаларимга, дейсизми ота? – ҳайрон бўлди Соҳибчангал.

– Ҳозир ҳаммасини тушуниб оласан. Гап шундаки, биз яшин тезлигидаги иккита зарба билан кампания бошламоқчимиз. Аввало ҳозирда мексикаликларнинг асосий кучлари тўпланган Квитовакни қўлга киритмоқчимиз. Ишимиз муваффақиятли бўлиши учун Эрмосильо, Ариспа ва Сонорага элтадиган учта йўл чорраҳасида турган Дель Торо асиендасидай қудратли позицияни ишғол қилиш катта аҳамиятга эга. Мен бу ишни сенга топшироқчийдим. Бироқ сенинг қасрда ишончли одамнинг йўқ, ўзинга ҳам бу фикр унча ёқмас керак. У ёққа Қарчигай билан Тўнғизни юбораман. Бу тажрибали ва довюрак сардорлар бир зарб билан қасрни олишади, қолаверса, қасрдагилар хужум бўлишини кутмаётганларидан мудофаага ҳозирлик кўришмаганга ўхшайди. Сенга келганда эса, ўғлим, мен билан Квитовакка юришда бирга бўласан. Хўш, энди бўшсан ва бораверсанг бўлади.

Соҳибчангал отасининг сўзлари ваҳимасини ичига ютган ҳолда тинглади. Бундан азбаройи гангиб қолганидан отаси ўзининг гапига ўзи тескари гапираётганини ҳам пайқамасди. Амалда эса Оловкўз ҳозиргина асиенданинг номини ҳам билмайман, деб ўзини гўлликка солган, энди бўлса барини жуда яхши биладигандай гапирарди, ҳатто ўша жойнинг майда-чуйдасигача қолдирмай, мазкур позицияни чуқур билишлигини сездириб қўйди. Соҳибчангал эса ҳеч нимани пайқамасди. Асиендани апачилар ишғол қилгудай бўлса, донья Марианна таҳликада қолишидан жуда гангиб қолганди.

Оловкўз эса бу пайтда ўғлини зимдан кузатарди.

– Кечиринг, ота, – тилга кирди Соҳибчангал, – менимча, мамлакат ичкарасидаги бу қасрни эгаллашни ҳарбий тайёргарлиги йўқ ҳиндилар отрядига топшириш эҳтиётсизлик бўлади.

– Ана шунинг учун ҳам сени ўйловдим. Оқтанли овчилар ва метисларга ўзинг бош бўлиб, ўша асиендага сездирмай борардинг. Очиғини айтсам, йўқ десанг, режаларим бузилади, бироқ сени мажбур қилмоқчи эмасман...

– Йўқ дейиш хаёлимга ҳам келгани йўқ, ота, – деди йигит.

– Шундай дегин!

– Гапимга ишонинг, ота, аксинча, шунчалар масъулиятли бир топшириқ олмоқчийдим ўзим ҳам.

– Бундан чиқди, индамаганинг ва тагдор гапларинг мени чалғитибди-да. Демак, розимисан?

– Бундан бахтиёр бўлардим, ота.

– Демак, ҳал бўлди. Қойил! Энди Парадес билан шуғуллан – у хўжасининг ёнига қайтиши керак. Эҳтиёт бўл, ўғлим, гап орамизда қолсин, муҳим ишларнинг натижаси шунга боғлиқ. Онангни ўпгинда, боравер.

Йигит онасининг кучоғига отилди, у ўғлини меҳр билан ўпаркан: “Умидингни узма” деган сўзни шивирлашга улгурди, холос.

Соҳибчангал отасига чуқур таъзим қилди-да, чиқиб кетди.

– Хўш, қалай, Эсперанса, – деди Оловкўз хурсандлигидан кафтларини ишқалаб, – ниятларимни тушунапсанми энди?

– Йўқ, – жавоб қилди у ювошгина жилмайиб. – Бироқ энди тушуна бошлаганга ўхшайман...

25. БОЛТА

Соҳибчангал эҳромни жуда ҳаяжонланган ҳолда тарк этди. Ойиси қулоғига айтган сўз сира хаёлидан кетмасди. Афтидан, донья Эсперанса фақат оналарга хос сезгирлик билан ўғли қалбининг тубига яширинган сирни, ҳатто ўзига ҳам айтишга қўрқадиган туйғуни билиб олганга ўхшарди. Бошқа тарафдан, уни отаси билан бўлган суҳбати, ҳаммасидан ҳам гап охирида қилган таклифи беҳад хижолатга соларди. Отасининг ўзини тутиши унга галати туюларди. Бенуқсон обрўси билан барчага таниқли бўлган бу чолда ҳозиргина ўзи бегараз ёрдам қилган одамга хиёнаткорона ҳужум қилиш нияти пайдо бўлганига сира ақли етмасди. Соҳибчангал отасининг бу иши қулоғидан кетмаётган “Умидингни узма” деган сўзга мутлақо зидлигини ўйларкан, минг хил тахминларга борарди. Парадес турган овчининг уйи анча нарида бўлиб, то унга етгунича орадан анча-мунча вақт ўтди. Бу вақтда Соҳибчангал ўзини қўлга олишга улгурди. Кулба бўсағасида эса Ҳуштакбоз билан Тўнғиз турарди.

– Хайрият-е, Соҳибчангал! – траппер унга олисдан қичқирди. – Сизни кўпдан бери кутяпмиз.

– Сизлар-а? Мени-я?

– Ҳа-да! Қарчиғай менга ва қабила бошлиғига Оловкўзнинг бугун эрталаб сиз билан бирга келган одамни қўриқлаш лозимлиги ҳақидаги буйруқни етказди.

– Оҳ! Ҳуштакбоз тўғри гапни айтди. – Тўнғиз гапни қисқа қилди.

– Буниси нима? – сўради Соҳибчангал нарироқдаги қоп ортилган хачирни кўрсатиб.

– Оловкўзнинг сизнинг одамингизга совғаси. Унинг ўзи айтиб беради.

Соҳибчангал дон Хосе сафар тадоригини кўраётгани устидан чиқди. Бошқарувчининг димоғи жуда ҳам чоғ эди. Овчини кўрибоқ унга ташланиб, кўлини қаттиқ сиқди-да, хитоб қилди:

– Ҳуш келибсиз, ошна! Гапингизга ишонса бўлишлигини билдим! Энди эса сиздан узр сўрашга мажбурман.

– Узр? Нимага?

– Сиздан шубҳаланганимга. Бугун эрталаб мени бу ерда... кераксиз латтадай... ташлаб кетганингизда... кўнглимга шубҳа тушди... сизга айтсам, жаҳл – одамнинг ёмон йўлдоши... қисқаси, сизга ишонмай қўйгандим. Хаёлимга қанақа нарсалар келмади, дейсиз! Ишонсангиз, бу ердан қочиб кетишимга сал қолди.

– Унда катта хато қилардингиз.

– Шундоқ! Жуда хижолатдан, шунинг учун яна бир бор узр.

– Ҳа-ҳа! – овчи қулиб юборди. – Топган гапингизни қаранг-а! Яхшиси, ишдан келайлик. Сизни асиендага ишончли одамлар қўриқлаб боришади ва эсон-омон етиб оласиз, албатта. Пулни эгасига тутқазганингизда йўлда нималар бўлганини бирма-бир суриштириб ўтирмайди. Мен ҳам бошингиздан кечган нарсаларни айтиб ўтиришнинг кераги йўқ, деб ўйлайман. Унга буларнинг қизиғи йўқ, аксинча, ҳар хил миш-мишларни кўпайтиради.

– Хотиржам бўлинг, – Парадес муғомбирона кулимсиради. – Мен миқ этмайман. Ҳа, айтмоқчи, – гапида давом этди у, – бу ерда векселдаги пулни тўла олдим. Вексель энди сизники. Олишингизни илтимос қиламан.

Овчи векселларни олиб, қўйнига солди.

Орага жимлик чўкди. Бошқарувчи жўнашга тайёр бўлса ҳам кулбани гир айланарди. Овчи Парадес нимадир демоқчилигини, бироқ

нимадан гап бошлашни билмаётганини фаҳмлади.

– Нимадан безовта бўляпсиз, дўстим? – Соҳибчангал унга мададга келди. – Гапираверинг, уялманг.

– Гап шундаки, менга қилган ёрдамингиз учун сизни хурсанд қилмасдан бу ердан кетмоқчи эмасман. Бироқ қандоқ қилай? Ҳар қанча уринсам ҳам хаёлимга ҳеч нима келмаяпти.

– Фақат шунинг ўзими? – Овчи хушчақчақ жавоб қилди. – Наҳотки, бу қийин бўлса?

– Буни тасаввур ҳам қилолмайсиз! Мана, ярим соатдан бери ана шунга бош қотириб ётибман!

– Шунинг учун ҳам бу ерда иложи йўқ нарсага бош қотирыпмиз.

– Сиз бир нима ўйладингизми? Наҳотки?

– Ҳозир айтаман! Мен кўпинча сиз томонларда ов қиламан. Мабодо яна асиендангиз томонларга бориб қолсам, меҳмонга кираман.

– Бундан зўрини топиб бўлмайди! Сизни қанақа кутиб олишимни кўрасиз ўшанда. Унда ўртоғингиз билан келсангиз ҳам майли, ҳаммаларингизни роса сийлайман.

– Ваъдангиз эсингизда турсин!

– Ўзингиз ҳам ваъда берасизми? – сўради Парадес.

– Бераман.

– Қойил! Кундузими, кечасими – хоҳлаган пайтингизда келаверинг. Уйим доимо сизга очиқ бўлади.

– Кечаси ҳам дейсизми?! Кечаси асиендага киришим қийинроқ бўлар.

– Сира ҳам! Исмингизни айтсангиз кифоя.

– Демак, келишдик. Энди эса йўлга тушиш керак. Қоронғи бўлишига кўпи билан тўрт соат қолди. Ушланиб қолманг.

– Сиз эса ваъдангизни чўзманг.

– Хотиржам бўлинг!

Икковлари кулбадан чиқишди. Эшик олдида саккизта отлиқ ҳиндилар ва трапперлар туришар, улар бошқарувчининг имоси билан йўлга тушишга шай эдилар.

Парадес овчининг қўлини қисиб хайрлашди-да, отига минди ва хачирнинг жиловидан ушлаб, оёғини ниқтади. Мўъжазгина отряд томошатаблар оломонидан чиқиб, қишлоқ кўчаларидан ела кетди.

Соҳибчангал олислаб бораётган отлиқлар кетидан анчагача қараб қолди. Улар ғойиб бўлганидан кейингина уйига қайтди. У ўз хаёллари билан банд бўлганидан вақт ўтаётганини ҳам билмасди. Бирдан ирғиб турди-да, ер тепиниб, дарғазаб хитоб қилди:

– Йўқ, минг марта йўқ! Бу одамнинг ишончини суистеъмол қилмайман. Бу ёмон хиёнаткорлик бўларди. Йўқ, бунақа разилликка бормаيمان!

Булар шунчаки сўзлар эмас, балки навқирон овчини роса қийнаб тинчлик бермаган ўйларнинг натижасида туғилган азму қарор эди.

Орадан анча кун ўтди. Ҳиндилар қишлоғида ҳамма нарса ўз мароми билан кетарди. Ҳарбий кенгаш бир неча марта чақирилиб, бўлғуси юришнинг тугал режаси ишлаб чиқилди. Ҳуштакбоз келиб, Оловкўзга донь Хосе дель Торо асиендасига эсон-омон етиб олганини билдирди.

Ниҳоят, иттифоқдош ҳиндиларнинг қўшинлари оқиб кела бошлади. Тез орада келишган барча жангчиларга жой қолмай, очиқ-сочиқ чўлни маскан қилиша бошлашди. Бу ҳар қандай об-ҳаво шароитида яшашга ўрганган ҳиндиларга сира оғирлик қилмади. Аксинча, улар очиқ ҳавода бўлганларидан хурсанд эдилар.

Парадес кетганига ўн икки кун бўлганида жарчилар оқшомда барча қабила бошлиқларини ҳарбий ҳаракатлар бошланиши олдидан ўтка-

зиш одат бўлган “Буюк муолажа”га чорладилар. Куёш гардиши қип-қизариб, уфқ ортига яширинган лаҳзада олий қоҳин “Буюк муолажа кулбаси”нинг пиллапоясига кўтарилди-да, теварак-атрофга чўккан жимликда шундай деб эълон қилди:

– Куёшнинг ҳаётбахш ҳарорати кетиб, заминга зулмат чўкди! Инсоннинг девга қарши кураш бошлайдиган сирли фурсати етди. “Буюк муолажа” маросимини бошланглар.

Зумда ҳамма ёқни нотекис қийқириқлар босди, ҳар тарафда турлича жонзотлару паррандалар ҳаракатга тушиб қолди. Бу ғалати мавжудотлар ҳар бир кулбадан югуриб чиқар, эҳромларнинг нарвонларидан тушар, муюлишлардан ўрмалаб чиқар, далалардан ёпирилиб келарди. Уларнинг тўдалари майдонлар ва кўчаларни тўлдирар ва кети кўринмас оқим бўлиб, теваракдаги қишлоқларга бир миль доирада ёйилиб борарди. Булар мўйналар, патлар ва териларга бурканган ҳинди жангчилари эдилар. Маълумки, ҳиндилар турли жониворлар ва қушларга тақлид қила оладилар. Бундан ташқари улар жониворларнинг қилиқлари ва ҳаракатлари, феъллари, турлича шароитда ўзларини қандай тутишларини, масалан, овқатланганда нима қилишлари ва ҳаттоки қандай уйқуга кетишларини ҳам жуда яхшилаб ўрганганлар.

Чийиллашлар ва қичқиришлар, одамларнинг хиргойиси ва йиртқишларнинг ўкиришидан иборат бўлган бу даҳшатли томоша, кучли бақариқ-чақариқлар ақл бовар қилмайдиган даражада бўлиб, унга ваҳимада қолган итларнинг вовуллашлари ҳам жўр бўларди. Ана шу диний маросимдан ҳар қандай сергасаввур одамни ҳам лол қолдирадиган қандайдир ибтидоий аёвсизликнинг ҳиди келарди.

Гоҳо бирдан жимлик чўкар ва ўшанда тунги сукунатда яна қоҳиннинг овози янграрди.

– Ёвузликнинг шохини қайирдикми, биродарим? Уни оёғингиз билан тепкиладингларми?

Унга жавобан ҳар хил қийқириқлар бўлар ва яна кучли шовқин-сурон бошланарди.

Кечаси билан шундай бўлди. Офтоб чиқишига бир неча лаҳза қолганда қоҳин яна саволини қайтарди. Бу сафар ҳамма ёққа чўккан жимликда ёшгина қизнинг баланд ва жарангдор овози янгради:

– Эгамнинг фарзандларига раҳми келиб, уларга куёшни мададга юборди! Ёвуз нарса енгилди!

Ўша лаҳзада кун чиқди. Ҳиндилар уни мамнун ҳайқириқлар билан қаршиладилар ва ғалати либосларини улоқтириб, тиз чўкиб, кўкка тикилдилар.

Қоҳин сувли қовоқ косага бир даста чаловни ботирди-да, ҳамма томонга сувини сачратиб, илтижо қилди:

– Ассалом, куёш, кўринмас эгамнинг кўринар ноиби! Қизил танли фарзандларинг зорини эшит! Уларнинг иши ҳақ! Уларга душманларининг бошлари терисини ҳада эт, белларига тақиб юрсинлар! Сени кутлайман, куёш, ассалом!

– Сени кутлайман, куёш, ассалом! – унга оломон жўр бўлди.

Тиз чўкканларнинг ҳаммалари туришди. Маросимнинг биринчи қисми тугади. Қоҳин нари кетди, ўрнини сашемларнинг уруш болтасини кавлаб олишига чорлаган жарчи эгаллади. Янги маросим бошланди.

Қабила бошлиқлари текис саф тортган ҳолда “Буюк муолажа”га киришдилар. Бу ерда қоҳин кўрсатган жойда қабила бошлиқларининг энг мўйсафиди пичоқ чиқариб, бўлажак урушнинг рамзи бўлган “урушнинг буюк болтаси”ни қазиб олди.

Сашемлар шундан кейин боягидай саф тортган ҳолда кулбадан чиқишди. Олдинда тотем кўтариб бораётган жангчи билан тинчлик чилимини тутган жангчи оралигида мўйсафид қабила бошлиғи тиғи олдинга қаратилган болтани кўксига маҳкам босганича борарди. Сашемлар шу тариқа “Биринчи одам кемаси” гача боришди-да, “Уруш устуни” га юз тутиб сафланишди. Энди қуръа ташлаш қолган, бу эса “муқаддас болта” билан “Уруш устуни” га зарб бериш сашемлардан қай бирига насиб этишини ҳал қилиши керак эди.

Жуда иримчи бўлган ҳиндилар бу маросимга катта аҳамият берадилар. Болта яхши отилиб, устунга чуқур ботса, уруш ғалаба билан тугашини билдиради.

Қуръа ташлашга киришилди. Болта улоқтириш Соҳибчангал чекига тушди. Халқ ўзининг энг довурак фарзандларидан бири сифатида ҳурмат қиладиган ва севадиган инсоннинг номи айтилганида сафларда буни маъқулловчи гувиллаш янгради. Соҳибчангал сафдан чиқиб, “Биринчи одам кемаси” га тескари туриб, мўйсафид қабила бошлиғи қўлидан болтани олди-да, боши узра гир айлантириб, “уруш устуни” га олди. Болта ёғочга чуқур ботганидан уни тортиб олиши керак бўлган қоҳин анча овора бўлиб, ололмади-да, кейин бундан қўлини силтаб нари кетди. Жангчилар буни хурсанд олқишлашди. Бунга кўп минг кишилик оломон қўшилганидан у қудратли жанговар ҳайқириқдай янгради.

Мўйсафид сашемлар бир овоздан, бунақа зарбни кўрмаганмиз, дейишди.

Ҳамма нарса уруш ғалаба билан тугашидан дарак берарди. Хурсандчиликнинг чеки кўринмасди. Соҳибчангални олқишлашди, қабила бошлиқлари, жангчилар зафар билан табрикладилар. Болта охири тортиб олинганидан кейин ҳамма четланиб, аёлларга жой бўшатишди. Тўқоллар ўйини бошланди.

Бу рақсда фақат аёллар қатнашади. Ҳинди жангчилари аёллар қаршида чекинадиган ягона ҳол шу бўлса керак.

Ана шу муқаддас рақс фақат бўйсунмаган ҳиндилардагина сақланиб қолган. У жуда муҳим воқеалар туфайлигина ижро қилинади. Рақс катта юриш арафасида ёки охирида, ўшанда ҳам зафарли тугаганидан кейин бошланади. Жангчилар жуда кўп тўқоллар ва душмандан тортиб олинган отлар билан қайтсалар ва бунда талафот кўрмасаларгина ҳиндилар ўша сафарни муваффақиятли ҳисоблайдилар.

Аёллар рақсни илҳом билан бажарадилар, ўзларини сира ҳам аямайдилар ва бу билан одамларга жанговар руҳ бағишлайдилар.

Биз ана шу маросим изларини Юқори Миссури соҳилларида яшайдиган баъзи қабилаларда ва папагослар авлодидан бўлган ҳиндиларда учратдик, холос. Бу келажакни ёш биянинг ичак-чавоқларига қараб айтиб беришда кўринади. Бунда қоҳин — фолбин оғзига келганини айтавериши ўз-ўзидан маълум бўлса-да, ҳамма унинг гапига ишонади, бунинг сабаби эса жўн, нега деганда ундан бошқа ҳеч ким бундай фол очишни билмайди. Бу сафар эса қоҳин ҳамманинг шодлигини бўшаштиргиси келмадими ё ҳаммани алдайвериб, ўзи ҳам бунга ишониб қолганиданми, нима деркин, деб қулоқларини динг қилиб турган жангчиларга уруш зафарли тугашини башорат қилди. Ана шу башоратни ҳам йиғилганлар хурсанд ҳайқириқлар билан қаршиладилар. Биянинг танаси таомил бўйича қоҳинга берилди ва ана шу тариқа бу шум ишдан фойдаланиб қолди.

Ниҳоят, ҳарбий юриш арафасидаги маросимлар ҳам тугади ва жангчилар қурол-яроғлари, отлари ва озуқаларини шай тутиб, йўлга чи-

қиш учун хали замон бериладиган буйруқни кута бошладилар. Уларга шундай деб амр қилинганди.

Папагос сашемлари тотемлари остига зўр отлардан минган ўтгиз минг жангчини тўплашга муваффақ бўлдилар. Уларнинг тўрт мингга яқини милтиққа эга эди. Тўгри, ҳиндилар болта, найза ва камон ишлатишни жуда ўрнига қўйдилар, бироқ милтиқни ўртамиёна отадилар. Иримчи бўлганлари сабабли қуролдан қўрққанларидан мўлжалга аниқ уролмайдилар. Бироқ бу қўрқувни енгиб олишган анча-мунча ҳиндилар ҳам бор. Улар ажойиб мерганлар бўлиб етишган ва жангда ғанимларига сира омонлик бермайди. Лекин ҳиндилар армиясининг асосий қудратини ҳиндилар сафига талон-торож ва бойиш умидида қўшилган саксонга овчи ва метисларнинг қуроллари ташкил қиларди.

Оловкўз олий кўмондонликни ўзида сақлагани ҳолда Қарчиғай, Ҳуштакбоз ва Тўнғизни кўмондон қилиб тайинлади.

Соҳибчангалга алоҳида вазифани бажарадиган отрядга кўмондонлик қилиш топширилди. Отряд таркибида оқтанли йигирма бешта овчи бор эди. Уларни энг жасур ва ҳалол трапперлари орасидан ўзи танлаб олганди.

Хуллас, ҳарбий ҳаракатлар бошлашга ҳамма нарса тайёр эди. Ҳиндилар ўз одатларича қоронғида душман ҳудудига бостириб киргани зулматли тунларни кутишарди.

26. ОҚТАНЛИЛАР

Парадеснинг қайтиши асиендадагиларга турлича таъсир қилди.

Гарчи Парадес келтирган маблағ хўжаликнинг зарур эҳтиёжларини қондиришга аранг етса-да, маркиз хурсанд бўлди. Асиенда эса кундан-кунга кўпроқ пул сарфлашни талаб қиларди.

Дон Руфино устига тупроқ тортишига яхшилаб ҳозирлик кўрган одами қайтиб келганидан таажжубини билдирмади. Бироқ дон Хосенинг йўлга сарфлаган вақтини ҳисоблаб кўрганида ҳайрати йўқолиб, даҳшатга тушди. Амалда эса Эрмосильога бориб келишга камида тўққиз кун кетар, бошқарувчининг асиендадан чиққанига бор-йўғи беш кун ўтганди. Парадеснинг Эрмосильога бормагани аниқ, шунга қарамай, у пулни вексель бўйича олганди. Буниси қанақа бўлдийкин? Бунда қандайдир сир борлиги аниқ. Дон Руфино типирчилаб қолганидан бунинг тагига етишга ҳаракат қилар, боши ҳам ғовлаб кетганди. Ҳамма нарса Парадесдан буни сўраб бўлмаслигида. Сенатор бошқаларнинг назарида бошқарувчи қаерга бориб келганидан беҳабар эди. Бундан ташқари, дон Руфино сўраган тақдирда ҳам Парадес барибир жавоб бермаслигини билар, бунинг устига ёмон ҳазил қилиши ҳам мумкин эди.

Шоввоз бошқарувчи дон Руфино ўзини нобуд қилишига бир баҳя қолган фитначиларнинг бошлиғи эканлигини билмасди. Сенаторнинг дуруст одамлигидан шубҳаланишга унда ҳеч қанақа асос ҳам йўқ. Шунга қарамай, Парадес ҳалол ва олижаноб одамларга хос сезгирлик билан сенатор қўй терисини ёпинган бўрилигини билган, шунинг учун ҳам уни ёқтирмас ва буни яширишни кераксиз санарди.

Дон Руфино бошқарувчидан гап ололмаслигига ақли етганидан кейин ўша сирли воқеанинг тагига етиш учун калит излашга тушди. У Мексиканинг ҳар қандай штатида бўлгани сингари Сонорада ҳам яхшилик юзасидан бунақа векселга катта пул бера оладиган одам топилмаслигини биларди. Бу иш жуда бадавлат ва бунинг устига маркизнинг кўнглини олишни истаган одамнинггина қўлидан келарди. Бироқ, дон Руфино қанчалар бош қотириб, эллик миль атрофидаги

асиенда эгаларини бирма-бир хаёлидан ўтказса ҳам бунақа валломатни тополмади. Ахири у векселга пул берган одам бошқарувчига суиқасд уюштирилганидан хабардор бўлган, деган хулосага келди. Бироқ у ким бўлди?

“Наҳотки, Кидд бўлса?” – дон Руфино шуни хаёлига келтирди-ю, бироқ ўша заҳотиёқ бу гумонидан воз кечишга мажбур бўлди. Қароқчи бошқарувчига раҳм қилган бўлиши мумкин, деган тахминнинг ўзи кулгили эди. Чунки Кидд асирининг чўнтагини қоқламай қўйворибди, деган фикрнинг ўзиёқ бўлмағур эди-да.

Дон Руфино қаёқдаги хилма-хил тахминлар гирдобидан чиқолмай қолди. У калаванинг учини тополмасди. Шунда ногаҳон топила қолди ҳам. У фитнанинг Кидд билан учрашувдан бошлаб тарихини кўздан кечирмоқчи бўлди. Миясини ачитган хира тахминлар орасидан аранг ўтиб, хулосадан хулосага келаркан, бир нарса ялт этиб, ҳақиқатга деярли яқинлаштиради-қўйди.

– Қизил танлилар, – гўлдирди у ўзича, – чўлда дарактларнинг қулоғи, япроқларнинг кўзи бўлади, дейишгани тўғри. Ўша товламачи билан қалин ўсган бутазор олдида гаплашганимни эсаяпман. Эҳтимол, ўша бутазорда айғоқчи яшириниб олгандир? Бундан буён иш ҳақида яйдоқ тепаликларда гаплашаман! Дарвоқе, қайдан билай... балки у ерда ҳам битта-яримтаси бирорта инга тиқилиб, гапимни эшитиб олар!

Хонага кириб келган дон Руис сенаторнинг хаёлини бўлди.

– Сеньор дон Руфино, – деди у сўрашганларидан кейин, – мен билан меҳмонхонага ўтишни истамайсизми? Нега деганда, бошқарувчимиз, ўзингиз билгандай, бир неча кун бўлмади. У муҳим гаплар топиб келибди. Отам ўшаларни сиз билан бирга эшитмоқчи.

Сенатор беихтиёр титраб кетди-да, дон Руисга синовчан қаради, бироқ йигитнинг юзидан бирор нарсанинг аломатини уқмади.

– Нима бўлди, қадрли дон Руис? – сўради дон Руфино ялтоқланиб. Бирор кўнгилсизлик борми?

– Ҳа, бироқ у ҳақдаги тасаввурим жуда хира. Истасангиз, меҳмонхонага бирга юринг, ҳаммасини билиб оласиз.

– Хизматингизга тайёрман, дон Руис, – сенатор йигитга эргашиб, меҳмонхонага юрди. У ерда эса маркиз, донья Марианна ва дон Хосе ўтирарди.

– Нима гап, қадрли маркиз? – сўради сенатор. – Очигини айтсам, дон Руис мени кўрқитиб юборди.

– Бу шунчаки ваҳима эмас, кабальеро, ҳозир ўзингиз ишонч ҳосил қиласиз. Бироқ, илтимос, ўтиринг... Бундан чиқди, – деди у бошқарувчига, – бу маълумотларни жуда ишончли манбалардан олдингизми?

– Булар, ми амо, айни ҳақиқатлигига аминман. Папагослар яна қандайдир ҳинди қабилалари билан бирлашибди. Биз эса ҳушёр бўлиб туришимиз керак, улар ҳар дақиқада ҳужум қилиб қолишлари мумкин экан.

– Жуда бўлмағур гап-ку! – сенатор ҳушчақчақ ҳолда хитоб қилди. – Бу сиз ўйлаганингиздан ҳам жиддийроқ! – Парадес кескин жавоб қилди. – Ҳиндилар бу сафар Сонорадан оқтанлиларни қувиб, бутунлай ўрнашиб олишга жазм этишган.

– Фақатгина шунинг ўзими? – сенатор кулишдан тўхтамади. – Начора! Бу уларга арзимаган нарса бўлса керак-да!

– Сиз хоҳлаганингизча кулишингиз мумкин, бироқ факт факт-лигича қолади.

– Кулишни хаёлимга ҳам келтирмаяпман, дўстим! Мен ҳиндилар бунақа бемаъни ишга жазм этганларини тахмин қиляпман.

– Биринчидан, сеньор, мен сизнинг дўстингиз эмасман! – бош-

қарувчи унинг сўзини бўлди. — Иккинчидан, ҳиндиларни мабодо жангда кўрганингизда бошқача ўйлаган бўлардингиз.

— Мен шу чоққача бравос ҳиндиларини кўрмаганман ва Худо хоҳласа, мутлақо кўрмасам ҳам керак. Бироқ шу билан бу ерликлар ҳиндиларни аслидагидан ҳам кўра даҳшатлироқ қилиб кўрсатаётганларига шубҳам йўқ.

— Фикрингиз ноўрин, — гапга аралашди маркиз. — Биз билан яна уч-тўрт кун турсангиз, қаттиқ адашганингизни билиб оласиз.

— Биз эса бу ердан олдинроқ кетармиз дейман, — деди донья Марианна.

— Ҳиндилардан кўрқадиган жойимиз йўқ, қизим, — жавоб қилди маркиз. — Қасрим турган қояга ҳиндиларнинг сира тишлари ўтмайди. Уларнинг бу ерда бўйинлари узилади ва бирорта ҳам иш чиқаришолмайди.

— Шунда ҳам баъзи бир эҳтиётликларни кўриб қўйсак, зиён қилмайди, ота, — сўз қотди дон Руис.

— Бир минг саккиз юз йигирма еттинчи йилдаги ялпи кўзғолон пайтида, — деди маркиз, — ҳиндилар дель Торонинг ҳатто этагига келишга ҳам журъат этиша олмаганди. Ҳозир ҳам уларнинг бизга ҳужум қилишларига одамнинг ишонгиси келмайди. Сен, ҳар қалай, ҳақсан, ўғлим. Мен қасрни ақалли синглингни тинчитиб учун ҳам зудлик билан мудофаа ҳолатига келтиришга буйруқ бераман.

— Бу сафар кўзғолон қаттиқроқ бўлади, — эътироз билдирди Парадес. — Менга ишонинг, ҳар дақиқа ганимат.

— Марҳамат қилиб айтсангиз, сеньор бошқарувчи, — хитоб қилди сенатор, — сизни вазиятдан ким бунчалар батафсил воқиф қилди, ўшани айтсангиз?

Дон Хосе сенаторга ола қараб, елка қисди.

— Сизга барибир эмасми? — жавоб қилди у. — Бу маълумотларни бир дўстимдан олдим, дейлик. Сизга шу тўғри келадими?

— Кечирасиз, кечирасиз, сеньор! — дон Руфино эътироз билдирди. — Бу сиз ўйлаганингиздан ҳам муҳимроқ. Маълумотларингиз тўғрилигига ҳеч қанақа далил келтирмай, ҳе йўқ-бе йўқ, бутун бир хонадонни безовта қилиш яхшимас-да.

— Хўжайиним, сеньор, менинг ҳалол ва ҳаққоний, ёлғонга ноқобил одамлигимни жуда яхши билади!

— Дуруст одамлигингизга ҳам, тўғри сўзлигингизга ҳам шак-шубҳа қилмайман, сеньор бошқарувчи. Бироқ маълумотингиз эътиборга олинишини истасангиз, уни кучли далиллар билан тасдиқлашингиз ёки ҳеч бўлмаганда кўпчилик ишонадиган одамнинг номини айтишингиз зарур.

— Ҳа! Ҳа! — деб қўйди дон Хосе. — Шай бўлиб туриш сира ҳам халал бермайди.

— Ҳа, бунга ишонч бўлганда, — эътироз билдирди сенатор. — Мана шунинг учун ҳам мансабдор шахс сифатида хонадонингизда бундан фойдаланаётганим учун... минг бора узр, маркиз, бу ташвишли хабарни кимдан эшитганингизни ҳозироқ айтишингизни талаб қиламан.

— Ўзингиз сира кўрмаган, мутлақо эшитмаган одамнинг номини билишдан сизга нима фойда?

— Гап бунда эмас. Илтимос, жавоб беришга ҳаракат қилинг.

— Сиз мансабдор шахс бўлсангиз бордир, бироқ бунинг менга унча қизиги йўқ. Бу ерда фақат биргина жанобни — сеньор маркизни эътироф этаман. Мендан сўраб-суриштиришга фақат ўшанинг ҳаққи бор, фақат унгагина жавоб бераман.

Сенатор лабини қимтиганча маркизга ўгирилди.

– Нимага жавоб беришни истамаяпсиз, Парадес? – деди дон Фернандо. – Очиги, бу ишдаги ўжарлигингизни тушуна олмаяпман.

– Мабодо, сиз буни талаб қилсангиз, ми амо, айтишим мумкин. Билиб қўйинг, ҳиндилар қўзғолон тайёрлаётганидан Соҳибчангал деган оқтанли овчи огоҳлантирди.

Ака-сингил:

– Соҳибчангал?! – деб юборишди бараварига.

– У биз жуда ҳам миннатдор бўлган ўша овчи эмасми? – сўради маркиз.

– Ўша, ми амо, – жавоб берди дон Хосе.

Сенатор бу номни энди эшитиши эди. Шундай бўлса ҳам бошқарувчи бу гап айтганида дон Руфинонинг юрагига ғулгула тушди.

– О, унга ишонмаслик мумкин эмас, – деб хитоб қилди донья Марианна. – Унинг ҳар бир сўзига ишонса бўлади.

– Албатта, – тасдиқлади дон Руис. – Буни у бизни сақламоқчи бўлиб атайлаб айтган бўлиши керак.

– Бироқ ўша одам ким, сизларга нимаси билан хуш келган? – тикилинч қилишда давом этди сенатор.

– Дўстимиз, – деди донья Марианна жўшиб. – Мен сира ҳам унутолмайдиган дўст!

– Уни ҳаммамиз яхши кўрамиз, – қўшимча қилди маркиз.

– Сиз ҳам унга тўла ишонасизми? – бўш келмади дон Руфино.

– Худди шундай! Кўнглингизни тўқ қилаверинг, сеньор, унинг огоҳлантиришини ҳисобга оламан!

– Ундай бўлса, сеньор маркиз, айтиб қўйишимга ижозат берасиз, бошқарувчи ўшанинг исмини айтишдан бош тортиб, ўжарлик қилаётгани менга шубҳали туюляпти.

– Сеньор дон Руфино, – жавоб қилди маркиз, – Парадес бизнинг кекса хизматчимиз, ҳаммамиз билан бемалол муомала қилаверди ва гапига ишонишни талаб қилишга ҳаққи бор, дейман... Биз эса, – гапида давом этди маркиз, – гафлатда қолиб, қўлга тушмаслик чорасини кўрмасак бўлмайди. Сиз, Парадес, ҳозироқ отга мининг-да, пеонлар билан чўпонларга буйруғимни етказинг, ҳаммалари бола-чақалари билан асиендага ўтишсин, моллари, йилқиларини ҳам ҳайдаб келишсин... Сен эса, ўғлим, молларга кўра, одамларга бошпана ғамини е. Қамал пайтида бизни очлик билан тинкамизни қуритмасликлари учун ем-хашак билан озиқ-овқат ғамлаш керак. Қўлингизда қанча пеон бор, Парадес?

– Бизда қурол кўтаришга ярайдиган саксонга одам бор, жаноби олийлари. Мен мудофаада асиендадаги бошқа одамлардан ҳам фойдаланамиз, деб ўйлайман.

– Бу бизга бемалол етади, – деди маркиз. – Менимча, Квитовакдан кончиларимизни чақаришга ҳам ҳожат қолмайди.

– Қолаверса, – жавоб қилди бошқарувчи, – капитан де Ниса уларни қалъа ҳимоячилари сафига ёллашга улгурган бўлса керак, дейман.

– Бўлиши мумкин, – деди маркиз ўрнидан қўзғаларкан. – Ҳозир эса бориб, буйруғимни зудлик билан бажаринглар.

Бошқарувчи таъзим қилди-да, чиқиб кетди.

– Менга бир неча дақиқа вақтингизни бағишласангиз бўлармикин, маркиз? – деди сенатор.

– Хизматингиздан, дон Руфино.

– О, безовта бўлманглар! – деди сенатор кетмоқчи бўлиб, ирғиб туришган ака-сингилга.

Ака-сингил жойларига ўтиришди.

– Очигини айтсам, – гап бошлади сенатор, – бошқарувчингизнинг ахбороти капалагимни учирди. Мен бравос ҳиндиларини сира ҳам кўрмаганман, улардан ўлгудай кўрқаман. Шунинг учун ҳам ижозатингиз билан, дон Фернандо, асиендангизни зудлик билан тарк этаман.

– Шунақа пайтда-я?

– Ҳа, маркиз. Бўлажак воқеаларнинг жиддийлигига энди тушундим. Мен фақат ношуд жангчигина эмасман, ҳатто шунчаки мушталашувдан ҳам кўрқаман. Бунинг устига мансабим ҳукуматни ақалли Сонорага таҳдид солаётган кулфатдан огоҳ этиб, зарур чоралар кўришга ундамоқ учун Мехикода¹ бўлишимни тақозо этади.

– Бу ёғи ихтиёрингизда, дон Руфино. Бироқ ҳозир йўллар беҳатарлигига унчалар ишонмайман.

– Буни ўйлаб кўрганман, маркиз. Ариспага етиб олсам бўлгани. Бу ердан олис эмас, у ерда менга ҳеч нима таҳдид қилмайди. Эҳтимол, дон Руис ўша ергача мени кузатиб кўяр.

– Бу уйда ҳамма сизнинг хизматингизда, дон Руфино, – деди маркиз. – Ўғлим сиз билан боради.

– Бу таклифингиздан гоят миннатдорман, – сенатор шундай дея бошини осилтирганича ўтирган донья Марианнага қараб гапида давом этди: – Бунинг устига Ариспада дон Руисдан сизга хат бериб юбораман.

– Хат ёзишнинг нима ҳожати бор? Шу ерда айтиб қўя қолсангиз бўлмайдими?

– Йўғ-е, бу мутлақо мумкин эмас, – дон Руфино афтини бужмайтирганидай бўлиб илжайди. – Оламда фақат воситачилар орқалигина битадиган ишлар ҳам борлигини мендан яхшироқ биласиз, азиям маркиз.

– Ихтиёрингиз, сеньор. Қачон йўлга чиқмоқчисиз?

– Иложи борича тезроқ. Оилангизга қанчалар мойиллигимга қарамай, шошилмасам бўлмаслигини очиқ айтмасам бўлмайди.

– Ҳозир соат ўн. Шошилсак кечқурунгача Ариспага етамиз, – деди дон Руис.

– Жуда зўр! Дон Фернандо, сиз ва дилбар қизингиз билан хайрлашишимга ижозат берасиз. Ажойиб меҳмондорчилигингиз учун ташаккуримни қабул этгайсиз!

– Бунчалар иссиқда юришдан наҳотки кўрқмасангиз?

– Мен ёлғиз ҳиндилардан кўрқаман, шунинг ўзи бошқа ҳаммасини босиб кетади. Бирдан жўнаб кетаётганим учун узр, бироқ бу ашаддий ёввойиларнинг ҳайқириқларини эшитгандаёқ жоним товонимга тушади.

Дон Руис от ва соқчилар ҳақидаги буйруқни амалга оширгани чиқиб кетди, кетидан меҳмонга таъзим қилиб, донья Марианна ҳам чиқди. Қиз сенаторнинг пинҳоний ниятларидан гофил эди.

Дон Руфино бир неча дақиқадан кейин Дон Руис ва яхшилаб қуролланган олтига пеон ҳамроҳлигида учқур отларда Ариспага йўл олишди. Улар кун бўйи оғир, бетўхтов йўл босиб, кечқурун манзилга етишди. Саёҳатлари тинч ўтган бўлса ҳам уларни чўлларнинг кимсасизлиги ҳайратга солганди. Далаларда эса жон асари кўринмасди. Афтидан, ҳиндиларнинг яқин орада бостириб келажаклари ҳақидаги миш-мишлар бутун чегарага тарқалиб бўлганди. Мол подалари, йилқи уюрларининг қораси ҳам кўринмасди. Эгалари дераза ромлари ва эшиклар-

¹ М е х и к о – Мексика Республикасининг пойтахти.

рини олиб кетганларидан ташландиқ уйларнинг бўш кўзлари қорайиб турарди. Чўлларга қочиб кетган одамлар ҳиндиларга ҳеч нима қолдиришмаганди. Олиб кетишолмаган барча нарсаларини ёндиришган ва ишдан чиқаришганди. Эгасиз далаларни кўрган одам маъюсланмай иложи йўқ эди. Экинлар пишмасиданоқ йиғиштириб олинган ёки бутунлай куйдириб ташланган. Хуллас, ҳиндилар бу шўрлик ўлкани вайрон қилишга киришгунларича уни эгаларининг ўзлари тўла-тўкис ишдан чиқаришганди.

Ариспа дарвозаси саёҳатчиларимиз боришганларида ёпиқ эди. Шаҳарни аскарлар ва фуқаролардан иборат милиция отрядлари кўриқларди. Милиция отрядлари бойларнинг шаҳарни талончилар ва кафандўзлардан муҳофаза қилишга ажратган маблағлари ҳисобига сақланарди.

Посбонлар дарвозани очиб, йўловчиларни шаҳарга киритгунларича анча-мунча музокара олиб боришга тўғри келди. Ариспанинг бутун кўчаларига қудратли баррикадалар қуриб ташланганди. Шаҳар кенг-кўлам ҳарбий лагерга ўхшарди. Аскарлар барча майдонларда ўзларининг лашкароғларини ёйиб, гулханлар атрофида исинишарди.

Дон Руфинонинг Сонорада зарур ишлари бўлганда шаҳарда турадиган ҳашаматли уйи бор эди. Йўловчилар йўлдаги кўп сонли баррикадаларни нақ бир соат айланиб ўтиб, алҳол етиб келишди.

Уйнинг дарвозаси ланг очик, ҳовлида ва пиллапояда ўн иккита аскар бемалол жойлашиб олишганди. Дон Руфино уйига аскарлар кириб олишганидан норози бўлмади, аксинча бундан, мамнун кўринарди.

Сенатор дон Руис билан пеонлар шаҳардан тунагани бирор жой ахтаришларига сира ҳам рози бўлмай, шу ерда қолишни таклиф қилди. Меҳмонлар ҳам ялинтириб ўтиришмади. Нега деганда одамлар ҳам, отлар ҳам субтропик офтобнинг жазирама иссиғида узоқ йўл босганларидан дам олишмаса бўлмасди.

27. МАШЪУМ ХАБАРЛАР

Дон Руис Ариспадан қайтиб келиши биланоқ асиендага бир одам отда кўндаланг бўлди. Оти ҳолдан тойганига қараганда олисдан келганди. Маркиз у билан кабинетига қамалиб олди. Ўша одам маркиз билан анча гаплашганидан кейин, жуда шошилиб турган бўлса керак, отига минди-да, чоптириб кетди.

Бу одамнинг сирли равишда пайдо бўлиши асиендадагиларни қандайдир ваҳимага солди.

Доимо гамгин юрадиган ва тақдирга тан берганлиги сезилиб турадиган маркизнинг рангида қони қолмаганди. Пешонасидаги ва қовоқларидаги ажинлари чуқурлашиб, чимирилган қошлари ҳозирок бир-бирига туташадигандай туюларди.

Маркиз кўлини орқасига қилиб, бошини солинтирганича анча вақт боғда у ёқдан-бу ёққа айланиб юрди. Гоҳо таққа тўхтар, нималарнидир гўлдираб кўярди. Сўнгра яна юра бошлар, бу билан гўё бир лаҳза ўзини унутмоқчига ўхшарди.

Дон Фернандо марҳум маркиз де Могюер ўғли Родольфонинг оиладан бераҳмларча қувганидан бери бу хонанинг остонасига қадам босмаганди. Ўтган йиллар мобайнида бу совуқ ва тунд хонада ҳеч нима ўзгармаган. Шундай бўлса ҳам ундаги безакларнинг гуллари анча хиралашган, гобеленлар ва мебелларнинг оҳори кетганидан улар бутун хонани қандайдир ҳазин кўрсатарди. Шунинг учун ҳам донья Марианна кирганида бадани жимирлашиб кетди.

Отаси хонада уни кутиб турарди. У қадимий ўриндиқлар ёнидаги супачада уёқдан-буёққа юриб турарди. Қизини кўрганидан кейин юришдан тўхтаб, имо билан жой кўрсатди.

Кўп ўтмай дон Руис, кетидан Парадес кўринишди.

Маркиз суянчигида хонадон герби бўлган ўртадаги ўриндиққа ўтирди-да, бошқарувчига эшикни ёпишни буюрди. Сўнгра пича жим туриб, ҳаяжонланганидан узук-юлуқ овозда гап бошлади:

– Сизларни кенгаш қилгани чақирдим, болаларим, нега деганда жуда муҳим нарсаларни муҳокама қилмасак бўлмайди. Кенгашга хонадонимизнинг садоқатли ва синалган дўсти бўлган Парадесни ҳам чақирдим. Мени жуда ошириб юборибсиз, деб ёзғирмассизлар дейман.

Ёшлар маъқуллагандай бош ирғашди.

– Болаларим, – гапида давом этди маркиз, – авлодимиз путурдан кета бошлаганига анча йиллар бўлди... Шу бугунгача сизларни бегубор ёшлигини эяганимдан бошимизга тинимсиз ёғилаётган бөлор ва ташвишларни ичимга ютиб келдим. “Бундай оғир нарсани ёшларга ағдаришнинг нима кераги бор? – дедим ичимда. – Қаро кунлар яқинлаб келмоқда, тез орада ҳар кимнинг бошида машғум ҳодисалар юз беради. Болаларимнинг ёрқин ёшлигининг қисқа кунларини хуфтон қилишнинг нима ҳожати бор! Ёшлиқда тўйиб ўйнаб олишсин”. Шундай деб ўйлардим, болаларим, ўзим билан ўзим олишардим, бошимга ёғилган кулфатларни сизларга билдирмасдим, кўзларимдан кўп марта қуйиҳан оловли ёшларимни кўрсатмасдим. Ўзимни бахтли одамдай кўрсатиш, очиги, менга оғирлик қилса ҳам, ҳарқалай, чекимга тушган ёмонлик билан эзгуликка қаноат қилиб юргандай кўрсатардим. Мабодо ҳозирда даҳшатли, ёмон фалокат бошимизга тушмаётган бўлса, буёғи ҳам шундай кетаверарди. Мени фақат ўша фалокатгина сизларни ҳақиқий аҳвол билан таништиришга мажбур этяпти.

Маркиз ҳаяжонланганидан бўғилиб, жим қолди.

– Ота, – деди дон Руис, – бизга ҳаммавақт меҳрибон ва яхши падар бўлиб келгансиз. Ишонинг, биз бу очиқ суҳбатни кўпдан бери кутаётгандик. Дилингизни бекорга оғритиб қўймайлик, деб буни анча орқага суриб келдик. Биз доимо сиз билан барча қайғу ва аламларимизни бирга тортишиб, бу билан тақдир ташвишларига қарши курашда янгидан руҳлантирмоқчи эдик!.. Айтинг, ота, бизга яширмай бари-ни гапириб беринг!.. Бугунги чопар шум хабар олиб келди-я, тўғрими?

– Ҳа, ўғлим, топдинг. Мана бир неча йилдирки, тақдир бизга мушт ўқталиб, ўжарлик билан таъқиб қилиб келяпти. Гўё ҳамма нарса бизга қаршига ўхшайди. Мол-мулкимиз тинимсиз равишда камайиб боряпти. Бунақа тинимсиз кулфатларга қанчалар дош бермайин, ҳаракатларим беҳуда кетаверди, бирорта иш чиқаролмадим. Тўғри, бир неча кунгина олдин мол-мулкимизни асли ҳолига келтиролмасам ҳам жилла бўлмаганда фамилиямизни буткул хонавайрон бўлишдан сақлашга умид қилардим. Бироқ бир соат бурун келган даҳшатли хабарлар бор орзумидларимни чиппакка чиқарди. Энди мени хонавайрон бўлишдан, сизларни эса қашшоқликдан фақат мўъжизагина сақлаб қола олади. Ҳа, болаларим, биз ҳамма нарсдан, ҳатто ота-боболаримиздан қолган ана шу қасрдан ҳам айрилдик. Бу қаср бир неча кундан кейин, балки эртага, бизга қарз берганларнинг қўлларига ўтса керак.

– Бу қанақасига ва нимага рўй берди, ота? – хитоб қилди дон Руис.

– Мана бундай: ҳукуматнинг ўлғудай ношудлиги туфайли турғунликда бўлган бу мамлакатдаги ишлар бравослар ва мансослар кўзғолон кўтаришлари ҳақидаги хабар тарқалиши билан бутунлай издан чиқди. Савдо, банк ва саноатчилар доираларидаги кишиларни ваҳима босди. Ҳамма турли корхона-

ларга берган пулини қайтариб олиш ва маҳкамроқ сақлаш ҳаракатига тушиб қолди. Эрмосильо, Уресе, Сонора, Мехикодаги талай фирмалар ўзларини синган деб эълон қилиб, тўловларни тўхтатишди. Бунинг устига фалокат босиб, Мехикода янги пронунаменто содир бўлди. Чегарадаги штатлар ҳиндилар ҳужумини қайтаришга эндигина ҳозирлик кўраётганида мамлакат ичкарасидаги штатлар эса граждандар уруши оловларида қолди. Аҳвол шундай бўлгандан кейин мана оқибат: пулдорлар қарздорлардан олганларини тезда қайтаришларини талаб қилишади, қарздорлар эса вужудга келган аҳволдан фойдаланиб мажбурият бўйича тўламасликка уринадилар. Улар ўзларини ё синган деб эълон қиладилар, ё бўлмаса оғир аҳволдаликларини пеш қилиб, тўловни анча орқага суришни талаб қиладилар, шунинг учун ҳам бу пулга умуман ишониб бўлмайди. Мен бугун олган хатлар худди шунақа тоифага киради: мендан қарздорлар ҳисоб-китоб қилишдан бош тортишяпти, пул берганлар эса суддан менга қарши ижро варақаси олишибди. Шундай қилиб, мабодо бир ҳафталик муддатда уч юз саксон минг пиастр пулни тўламасам синган, деб эълон қилинаман, мулкларимдан чиқариб юборилман, бу қаср эса кимошди савдосига бизнинг ҳисобимизга бойиган бирорта собиқ тобе одамимизга арзимаган пулга сотилади.

— Уч юз саксон минг пиастр-а! — хитоб қилди дон Руис. — Бироқ шунча кўп пулни қаердан оламин!

— Битта асиендамизнинг ўзи ундан икки баробар қиммат туради, — жавоб қилди маркиз. — Бошқа пайт бўлганда мол-мулкни гаровга қўйиб, тўрт юз минг қарз кўтариш арзимаган иш бўларди. Бунинг устига, турли одамлар ва фирмалар мендан уч юз минг пиастр қарздор бўлишган. Тинчлик бўлганида тақдирни бу янги зарбига дош берадим, ўғлим! Бугун эса буни хаёлга келтиришнинг ҳам ҳожати йўқ. Ҳа, яхшиси, ўйиндан тезроқ чиқиш керак, пул берганлар мол-мулкимизнинг қолган-қутганини олаверишсин.

— Унда биз қайга борамиз, ота? — деб сўради дон Руис.

— Карай! — хитоб қилди Парадес. — Бу саволга жавоб бериш унча қийин эмас. Менинг мўъжазгина ранчом борлигини биласиз-ку, худого шукурки, ҳеч қанақа қарз-қурзим йўқ. Ушани ола қолинг, мен эса ўзим ва қари онамга доимо бирор жойдан бошпана топаман. О, уйимни сизнинг саройингизга ўхшатолмайман, албатта, бироқ бегона одамлардан бошпана сўраб юргандан кўра уйимда тураверганингиз маъқулроқ. Нима дедингиз, жаноби олийлари, келишдикми?

— Миннатдорман, дўстим, — деди маркиз бир дақиқа жимликдан кейин. — Таклифингизни қабул қиламан. Дарвоқе, сизга ортиқча юк ҳам бўлмайман: уйингиз менга бир неча кунга керак бўлади, бу пайт мобайнида болаларимга озгина бўлса ҳам бирор нарса сақлаб қолишга уриниб кўраман.

— Бунинг ташвишини тортманг, ота — донья Марианна жўшиб хитоб қилди. — Биз ёшмиз, ишласак бўлади.

— Ранчом унчалар ёмон эмас, — дон Хосе яна гапга аралашди, — буни яна хаёлингизга келтириб юрманг. Худо хоҳласа, у ерда яхши жойлашиб оласиз. Жилла бўлмаганда у ерга ўша одам келади, деб хавфсирамасангиз ҳам бўлади.

— Сиз дон Руфинога шама қилиясиз, чоғи, Парадес, — деди маркиз. — Унга баҳо беришда ноҳақсиз. У энг азиз дўстларимдан бири, менга бўлган яхши муносабатини мақтаб қўйиш керак.

— Ҳим! Ҳамма нарса бўлиши мумкин, аммо ҳамма нарса... Шундай бўлса ҳам ижозатингиз билан, сеньор, сенаторни узил-кесил баҳолашга шошилмайроқ турсангиз, дейман.

— У ҳақда бирор нима эшитдингизми?

– Ҳеч нима. Буни шунчаки ўзим айтяпман.

– Ҳа, сал бўлмаса унутаёзбман! Ота, менда сизга дон Руфинодан хат бор, – хитоб қилди дон Руис маркизга муҳрланган хатни узатаркан.

– Кези келганда айтиб қўй, айтадиган гапини гаплашишдан қоғоз қоралашни афзал биладиган одамлар менга доимо шубҳали кўринишади, – ўзича гўнғиллади бошқарувчи.

Маркиз бу пайтда конвертни очиб, хатга кўз югуртирарди.

– Ҳўш, жилла бўлмаганда бу сафар, – деди маркиз, – дон Руфинони унча самимий ва тўғри одам эмас, деб айблаб бўлмайди! У менга қарз берганларга қарши кўрган тadbирларидан хабар қилибди ва аҳволим мушкуллигини кўрсатиб, ор-номусни қўлдан бермаган ҳолда бундан қутулишнинг, очиғи, жуда галати йўлини айтибди. Қисқаси, у қизимга оғиз соляпти ва унинг номига сеп ўрнида бир ярим миллион пиастр капитал қўйишга, бундан ташқари, барча қарзларимни узишга ваъда берибди.

Донья Марианна гўё бу хабардан чилпарчин бўлгандай қимир этмай қолди.

– Ана шундай кунга қолибмиз, болаларим! – деди маркиз алам билан. – Биз, шавкатли зот авлодлари қизимга эрликка сира муносиб бўлмаган одамнинг ваъдаларига ўзимизни учган ҳисоблашимиз керак.

– Бу галати номага қанақа жавоб қилмоқчисиз? – сўради дон Руис ҳаяжонланганидан бўғилиб.

– Ўғлим, ҳаттоки энг даҳшатли қашшоқлик таҳдиди ҳам шаънимни ерга уришга мажбур қилолмайди. Қизимнинг инон-ихтиёри ўзида, бу таклифни қабул қиладими ё рад этадими, ўзи билади. Қизимга бирон нимани мажбур этолмайман. Ҳали ёш, шунинг учун ҳам уни умр бўйи яхши кўрмаган одамига атаб қўя олмайман... Ўйлаб кўр, қизим, юрагинг буюргандай иш тутавер. Нимани жазм этсанг ҳам, олдиндан айтиб қўй, маъқуллайман.

– Миннатдорман, ота, – деди қиз оҳиста, – миннатдорман, бироқ саккиз кундан сўнг жавоб қилишимга рухсат этасиз. Азбаройи ҳайратда ва ҳаяжонда бўлганимдан ҳозир бир қарорга ҳам келолмайман.

– Яхши, қизим, жавоб борасида сабр қиламан. Энди эса, болаларим, боринглар, илтмос. Парадес, сиз бу ерда қолинг. Асиендадан бутунлай кетишдан аввал сизга баъзи бир фармойишлар беришим керак.

Ака билан сингил оталарига эҳтиром билан таъзим қилишди-да, машъум хонадан индамай чиқиб кетишди. Де Могюерлар хонадони аъзолари бу хонага бошларига бирорта бахтсизлик тушгандагина тўпланишарди.

28. ТИГРЕРО

Ака билан сингил қизил хонадан қовоқларини очмай чиқишди. Бир-бирларига сийқаси чиққан сўзлар билан тасалли бериш ҳам юракларига сиғмасди. Улар ҳатто кўнгилларига келган ҳазин фикрларни ҳам бир-бирларига айтишни исташмасди.

Икковлари пиллапоя ўзларининг хоналарига бурилиб кетадиган жойга етишди. Донья Марианнани қўлтиқлаб бораётган дон Руис тўхтаб, сингисини пешонасидан ўпди-да, мулойимгина:

– Ҳайр! Кўнглингни чўқтирма, – деди.

– Наҳотки, мени ташлаб кетмоқчи бўлсанг? – донья Марианна акасига гина қилди.

– Назаримда хонангга борадиганга ўхшайсан.

– Ҳозир нима қилмоқчисан, Руис?

– Очиғи, ҳеч нима. Фақат битта нарсани – юришни хоҳлайман. У

ёқдан-бу ёққа бориб келишни, ҳаво олишни хоҳлайман, бўлмаса касалланиб қоладиган кўринаман. Эҳ, ҳозир Яго отимни эгарлайман-да, бошим оққан томонга бориб, икки-уч соат айланиб келаман.

— Унда, Руис, илтимос, менинг отимни ҳам эгарла.

— Бирор ёққа бормоқчимисан?

— Ҳа, эмизган онамни кўриб келмоқчиман. Анчадан бери кўришмовдик, бугун кўрсам жуда ҳам хурсанд бўлардим.

— У ёққа бир ўзинг борасанми?

— Ҳа, мабодо бирга боришга кўнмасанг.

— Бирга боришимни хоҳлайсанми, синглим?

— Ҳам ҳа, ҳам йўқ.

— Бу қанақа жумбоқ бўлди?

— Сенга очигини айтаман, Руис. Эмизган онамда ишим бор. Балки ранчога ётиб қоларман. Мабодо, йўлдан қайтарсанг, хафа бўламан.

— Ҳозир бизнинг жойлар анча нотинчлигини унутяпсан, Марианна. Мабодо қўққисдан ҳужум бўлса, ранчо узоқ дош беролмайди. Ушанда ҳолинг нима кечишини ўйлаб кўр.

— Ҳаммасини ўйлаб кўрганман, Руис, ҳаммасини чамалаб кўрдим. Бироқ қайтараман: мен ранчога бораман ва у ерда ҳатто бир неча эмас, балки икки-уч кеча ётиб қоларман.

— Сенинг унақа-бунақа тентак қиз эмаслигингни биламан, — деди дон Руис бир дақиқа ўйлаб турганидан кейин. — Бир иш қилишдан олдин ҳаммасини яхшилаб ўйлаб кўрасан ва чамалайсан. Менга нимага бораётганингни айтмаяпсан, бироқ бирон жиддий ишинг борлигига шубҳа қилмайман ва шунинг учун йўлингни тўсмайман. Билганингни қилавер, ҳозир отингни эгарлаб бераман.

— Миннатдорман, Руис! — деди донья Марианна эриб кетиб. — Бошқача жавоб кутмовдим.

— Демак, бориб отларни эгарлайвераими?

— Боравер, сени шу ерда кутиб тураман, — деди донья Марианна акаси билан ҳовлига тушар экан.

Донья Марианна кўп кутмади: тез орада иккита отни етаклаб келаётган дон Руис кўринди. Ака билан сингил тезда отларига миниб, қасрдан чиқиб кетишди.

Тушдан кейинги соат тўртлар эди. Кун ботар пайти яқинлашиб, кундузги ҳарорат пасайганда, ҳамма ёқдан қушларнинг шўх-шан сайраши эшитилар, ҳозирги пайтгача ёрқин офтобни тўсган тўда-тўда майда чивинларни кунботар томонга қувлайдиган кечки шабада ёқимли эсарди.

Ёшлар индамай ёнма-ён боришарди. Улар ўз хаёллари билан банд бўлганларидан илгарилаганлари сари ўзининг бор ранг-баранглигини намоиш қилаётган теварак-атрофга қиё боқишмасди ҳам. Шу тариқа бир-бирларига чурқ этмаганларича ранчога етишди.

Донья Марианнага жуда садоқатли бўлган Бухало биринчи бўлиб уларнинг келаётганидан хабар берди. Ранчодагиларнинг бари, ҳатто сўқир чол Санхес ҳам арзандаларини қаршилагани чиқди.

Донья Марианна бир қарашдаёқ эмишган акаси уйдалигини сизди.

— Оҳ, худойим-ей, нинья! Бунақа бемаҳалда сизларни қайси шамол учирди? — хурсанд ҳолда хитоб қилди донья Марианнага сут берган аёл.

— Сизни кўргим келди-да, мадресита.¹ Анчадан бери юзингиздан ўпмаганимдан жуда соғиниб қолдим.

¹ Онажон. (Муаллиф изоҳи).

— Афсуски, жуда бемаҳал келибсиз-да, нинья! — деди мўйсафид Санхес. — Бундай бемалол гаплаша олмаймиз ҳам.

— Қайдан билай! — донья Марианна отдан ирғиб тушиб, чолни бағрига босди. — Мен бўлсам бу ерда ётиб қолавераман!..

— Йўғ-е! Наҳотки, чиндан ҳам бизларни хурсанд қилмоқчи бўлсангиз, нинья?

— Ҳа, шунақа. Бунинг исботи учун ҳозироқ акамни мени қолдириб, асиендага жўнатиб юбораман.

— Шундайми!.. Бундан чиқди, энди керагим йўқ экан-да! — кулди дон Руис.

— Энди хафа бўлмай қўяқол, сени огоҳлантирувдим.

— Хафа бўлаётганим йўқ. Фақат эртага соат нечада олиб кетишимни айтсанг бўлгани.

— Бунга овора бўлма, Руис. Марианонинг ўзи кузатиб қўяди.

— Бу сафар, нинья, бошқача иш тутаман. Сиздан агар бир қадам орқада қолсам, худо урсин! — деди тигреро.

— Наҳотки, мени ҳайдаётган бўлсанг, бераҳм? — ҳазиллашди дон Руис.

— Йўғ-е, нимага энди! Дам оласан, жиндай тамадди қиласан... Шуларнинг барига сенга бир неча соат вақт берилади. Шундан кейин... жўна, қорангни кўрмай!

— Шунисига ҳам раҳмат, синглим! — кулди Руис.

Ҳаммалари ранчога киришди.

Санхес кампир Мексика ранчоларининг бекаларига хос эпчиллик билан дастурхонга бир зумда ҳар хил муздек ичимликларни қўйиб ташлади, улар орасида пулька, маскаль, Каталония ароғи, оранжат ва хурмо ичимлиги ҳам бор эди. Томоқлари роса қақраб келган йўловчилар йўқ-йўқ деб тортиниб ўтирмай дастурхондаги ноз-неъматларга ёпирилишганди, меҳмондўст мезбонлар бундан хурсанд бўлишди.

Дон Руис синглисини аяброқ жигига тегиб турса ҳам унинг ранчода қолишга жазм этган нарса шунчаки инжиқлиги эмас, балки бунга жиддий сабаб борлигини кўнгли сезиб турарди. У ҳозирда очилиб кетганидан ҳазил қилгани қилган эди. Уқимишли мексикаликлар оддий одамларга бемалол аралашиб кетаверишларини айтиб ўтишимиз керак. Бунда, мабодо бизни тушунишмаса-я, деб хавотирланиб ўтиришмайди. Бу ҳол французларга хос эмас, улар оддий одамлар билан бир дастурхон атрофига ўтирди дегунларича қизиқчиликларидан асар ҳам қолмайди.

Кеч киришига яқин қолганда дон Руис мезбонлар билан хайрлашди-да, отига миниб, асиендага қайтиб кетди.

Барча субтропик мамлакатлардаги сингари Мексика оқшоми ҳам куннинг энг ёқимли пайтидир. Бу ерликлар оқшомда ичкарида эмас, очиқ ҳавода ўтиришни хуш кўришлари ҳам сабаб шунда. Одамлар қоронғи тушиши билан ранчолари олдидаги ўриндиқларда ўтиришади, ашула айтишади, ўйин тушишади ва кечаси соат учгача ухлашни ҳатто хаёлларига ҳам келтиришмайди.

Донья Марианна ана шундай оқшомларни сут берган онасининг уйида ўтказишни хуш кўрарди.

Бу сафар эса дон Руис жўнаб кетиши биланоқ донья Марианна эснаб, толиққанини сездира бошлади. Шундан кейин чол-кампир унга дам олишни таклиф қилишди-да, ўзлари ҳам кўп ўтмай ёта қолишди.

Навқирон тигреро кундузги ҳароратдан ҳали совушга улгурмаган хоналардан кўра очиқ ҳавода ётишни маъқул кўрди. Ҳар маҳалгидай

ранчони бир айланиб келганидан кейин дарвоза олдига тўр беланчакни осди-да, устидаги кийими билан ётиб қолди.

Бир соатдан кейин ранчодагилар қатори тигреро ҳам қотиб ухлаб қолди. Шунда у уйку аралаш кимнингдир қўли елкасига текканини сезди-да, кўзини очди. Олдида донья Марианна турарди.

— Нима гап? Сизга нима бўлди, токайя?

— Жим!.. Секинроқ гапиринг, — шивирлади у. — Ҳеч нима бўлгани йўқ, ҳаммаси жойида, Мариано. Сиз билан гаплашмоқчиман, холос.

— Қулоғим сизда, токайя! — шивирлади Мариано ерга сакраб тушиб.

— Ширин уйқунгизни бузганимдан афсусдаман, Мариано. Сизни уйғотишни кўзим қиймай тепангизда чорак соат туриб қолдим.

— Э, чакки қилибсиз-да, нинья! — кулди тигреро. — Биз, ўрмон дайдилари қотиб ухлаганимиздан чарчоғимиз бир соатда ёзилади. Мен бўлсам, адашмасам, икки соат бурун чўзилувдим. Энди гапиринг, нинья, қулоғим сизда.

Донья Марианна бир дақиқа ўйлаб қолди.

— Мени яхши кўрасизми, Мариано? — қиз ахири ишонқирамай сўради.

— Нақ туғишган синглимдай яхши кўраман! Бунақа деб сўрашдан уялсангиз бўларди!

— Сиздан катта илтимосим борлиги учун шундай қиялман, Мариано.

— Айтаверинг, нинья, чўчиманг, йўқ, демайман. Сиздан жонимниям аямайман.

— Эҳтиёт бўлинг, Мариано! Ваъдани жуда катта қилманг. Оламда одамлар тайсаллайдиган нарсалар ҳам бор, — деди қиз муғомбирона жилмайиб.

— Эҳтимол, нинья, бўлса бордир. Бироқ сиз ҳақингизда гап кетаркан, менга ҳеч нарса тўсиқ бўлолмайди.

— Айтинг-чи, Мариано, сиз Соҳибчангал деган овчи билан дўстмисиз?

— Жуда-жуда қалинман!

— У олижаноб одамми? — сўради донья Марианна.

— Очигини айтсам, гапингизга тушунмаяпман, нинья.

— Хўш, унга ишонса бўладими? Сўзининг устидан чиқадими? Бошқача айтганда, яхши одамми?

— Сеньорита, — Мариано жўшиб гап бошлади, — бир куни жуда мушкул аҳволда қолдим, худодан бошқа ишончим йўқ эди. Ушанда Соҳибчангал жонимга оро кирди: ўлимдан асраб қолди. Мендан бошқаларни ҳам сақлаган! У одамларни деб кўп қаҳрамонликлар қилганини анча кўрганман, бениҳоя жасур ва довюрак. Уни дўстимдан ҳам аъло кўраман... акамдай гап. Хоҳлаган пайтимда жонимни ҳам беришга тайёрман. Соҳибчангал ҳақидаги фикрим шу, нинья!

— У билан тез-тез учрашиб турасизми?

— Ҳар гал бир-биримизга керак бўлганимизда.

— Бундан чиқди, яқинроқда тураркан-да?

— Яқиндагина уч-тўрт кун меҳмоним бўлганди.

— Ростданми? Балки бу ерларга яқинда яна келиб қолар?

— Билмадим.

— Бу ерда нима қилди?

— Анигини билмайман. Гарчи ранчода турганида бирорта парранда отиб келмаган бўлса ҳам, ов қилган, деган фикрдаман.

— Шунақа денг! — донья Марианна ўйчан ҳолда деди ва бир дақиқалик жимликдан кейин яна гап бошлади:

— Мариано, мабодо ўша овчини яна кўрмоқчи бўлсангиз топа олармидингиз?

— Топарман.

— Топарман, дейсизми? Демак, бунга ўзингиз ҳам ишонмас экансиз-да?

— Кечирасиз, нинья, нўноқроқ гапирдим. Уни топаман, албатта. Бизнинг одатда учрашадиган жойимиз бор.

— Бироқ худди ўша куни у ерда бўлмаслиги мумкин-да.

— Бўлиши мумкин.

— Унда нима қиласиз?

— Унда бошқа ерга бораман-да, албатта, учратаман.

— У қанақа жой?

— Дўстим турадиган қишлоқ.

— Бу ердан олисдами?

— Бир неча миль нарида.

— Ўша қишлоқнинг номи нима?

— Папагослар қишлоғи, нинья.

— Папагослар?

— Ҳа, айтишни унутибман, нинья, Соҳибчангал гарчи оқ танлилар авлодидан бўлса ҳам, менга номаълум сабабларга кўра ҳиндиларга яқинлашган. Битта қудратли ҳинди қабиласи уни ҳаттоки ўғил қилиб олган.

— Бу жуда ғалати-я! — шивирлади донья Марианна.

— Тўғри гапиряпманми, ишқилиб? — деб қўйди очиқ осмон тагидаги узундан-узоқ бу суҳбат қаёққа қараб кетаётганини бошқа маҳалдагилардан камроқ фаҳмлаётган тигреро.

— Мариано, — қиз ниҳоят гап бошлади, бошини қаттиқ силкиб қўйди, — сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман.

— Ҳа, мен ҳам илтимосингизни бажаришга сўз бераман.

— Бўлмаса сиздан илтимос: мен Соҳибчангални кўрмасам бўлмайди.

— Жуда соз. Қачон?

— Ҳозироқ.

— Нима дедингиз?

— Бош тортасизми?

— Сира ҳам. Бироқ...

— А! Яна “бироқ”ми?

— У ҳар қанақа вазиятда ҳам бўлади.

— Шундай. Сизнинг “бироқ”ингиз қанақа?

— Ҳозир кечаси-ку, токайя.

— Бунинг нима аҳамияти бор?

— Жуда арзимаган...

— Аниқроғи?

— Сал олисроқ-да.

— Отларимиз яхши!

— Уни жойидан тополмасак-чи?

— Унда ўша қишлоққа борамиз.

Тигреро қизга яна синчиклаб қаради:

— Уни кўрмасангиз бўлмайдами, нинья?

— Бўлмайди...

— Ҳим... Сизга айтсам, гап сиз бу ўйлаганингиздан ҳам жиддийроқ.

— Нимага?

— Чунки ўша ҳиндилар қишлоғига киришнинг ўзи бўлмайди.

— Сиз ҳозиргина унга бориб тураман, дедингиз-ку.

- Сиз эмас, мен бориб тураман, нинья.
- Мен сизга эргашиб бораман, холос.
- Ҳиндилар оқ танли мексикаликларга қарши уруш ҳолатида туришибди-ку.
- Бу билан нима ишингиз бор? Сиз уларнинг дўстисиз-ку!
- Тигреро бунӣ маъқулламагандай бош чайқади:
- Бу хатарли ўйин! Ортиқча таваккал қилиясиз.
- Ютқазсам ортиқча таваккал қилган бўламан, албатта. Бироқ мен ютаман!
- Менга қаранг, токайя: бу ниятингиздан қайтинг.
- Ваъдамдан қайтаман, деб қўя қолинг.
- Менга ноҳақ айб тақаяпсиз.. Мен вақтида сизни бу ишдан қайтаришга уринаяпман, холос. Кейин ёмон пушаймон бўласиз.
- У ёғи менинг ишим! Яна айтаман, Мариано: бу шунчаки инжиқлик эмас, жуда зарур сабаби борлигидан ўша овчи билан кўришмасам бўлмайди. Тушунинг: жуда зарур сабаби бор! Сизга бу ҳам камлик қиладиган бўлса айтай: Соҳибчангалнинг ўзи менга керак бўлганимда қидириб топинг, деган. Бунинг устига икковимизни фақат сизгина учраштиришингиз мумкинлигини айтганди. Бу ҳам кифоя эмасми? Ҳалиям шубҳаланяпсизми?
- Хўш, ундай бўлса, — деди тигреро, — амрингизга бўйсунисга тайёрман, нинья! Мабодо бир нима бўлса, мендан кўрмайсиз.
- Нимаики бўлмасин, Мариано, сиздан умрбод миннатдорман. Лекин Соҳибчангал ҳузурига олиб борсангиз, жуда ҳам зўр иш қилган бўласиз!
- Боягидай ҳозироқ олиб боринг, дейсизми?
- Ораси қанча келади?
- Ўн-ўн икки лье.
- Арзимаган гап экан, Мариано.
- Ҳа, агар ҳамма юрадиган йўлдан борсак, шунча келади. Биз бўлсак, жониворларнинг аранг билинадиган сўқмоқларидан юрамиз.
- Кеча бўлса ойдин — йўлдан адашмаймиз. Кетдик!
- Ихтиёрингиз, кетдик! — тигреро шундай дея қўрага йўналди.
- Кечаси соат бир яримлар. Ой ерни кумуш шуьлага чуллаган. Борлиқ нақ куппа-кундузидай ёруғ эди.

29. САЁҲАТ

Донья Марианнанинг табиатидаги асосий хислатларидан бўлган гайрат, мустаҳкам ирода ва жўшқинлик Мексиканинг одамни ҳар қадамда хатар кутадиган чегара ўлкасининг шафқатсиз ҳаёти шароитида шаклланганди. Бунақа хислатлар кундалик ҳаётда ўзини сира намоён қилмайди. Улардаги бундай шижоат бошга мусибат тушган тақдирдагина уйғонади. О, унда бундай гайрат соҳиблари ўзларини ҳимоя қилиб, тақдир зарбасига дош бера оладилар ва душман кучларига қарши дадил жангга киришадилар! Маркиз асиендадаги қизил хонада фарзандларига кўнглини ёрганида донья Марианна олдинига отасининг гапидан довдираб қолган бўлса ҳам, қалбида тугён кўтарилганди. У бунга чора излаб, Соҳибчангалнинг сўзларини эслади. Шунда кўнглида бу мусибатдан қутулиш йўлини ўшагина кўрсата олади, деган хира умид пайдо бўлганди.

Ешгина қизнинг ҳиндилар қўзғолони ва граждандар урушининг мураккаб шароитида кўзлаган бу иши осон бўлмаган тadbир саналар ва бунинг қалтис томони ҳам йўқ эмасди.

Маркиз де Могюернинг қизи кечаси ҳиндиларга чегарадош бўлган, қароқчилар қайнаган йўллардан отда елиб кетаётганини бир тасаввур қилинг-а! Бунда қанчалар жасорат бор. Тўғри, унга довюрак одам ҳамроҳ эди. Бироқ бутун бир тўдага қарши нима ҳам қила оларди?

Донья Марианна ўзига бегона оламда яккаю ёлғизлигини сезаркан, бир неча марта эти увишди. Бироқ олижаноб ниятли бу довюрак ва мағрур қиз сира ҳам сир бой бермади. Ўзини дадил ва бемалол тутар, мутлақо бошқа нарсалар хусусида тигреро билан оҳиста гаплашар, хавотирланиб, эҳтиёткор иш тутаётганидан ҳазиллашиб, тегишиб кўяр, бунақа ажиб тунда ёт ерлардан кетаётганидан завқланарди ҳам.

Марианога келганда, у донья Марианна нега бу ишга жазм қилганига тушунолмасди. У бошидаёқ бу пича енгил табиатроқ қизнинг инжиқлигидан бошқа нарса эмас, деб кўйгани сабабли галати саёҳатларининг тагига етишга ҳам уринмасди. Болалигиданоқ адашининг барча истакларини бажаришга одатланганди-да. Шунинг учун ҳам ҳозир ҳеч нимани ўйламас, қизнинг кўнглини олаётганидан хурсанд бўларди, холос. Дарвоқе, ўзи ҳам у билан бир неча соат ёлғиз қолишга имкон тугилганидан хушнуд эди.

Тигреронинг донья Марианнага муносабати қандайлигини тўғри тушуниш керак. У ўзининг эмишган синглисини бутун вужуди билан ҳурмат қилар, унга жон фидо қилишга ҳам тайёр, бироқ меҳри бунчалар қайноқ ва жўшқинликлар замирида қалбга алоқадор заррача нарса йўқ эди. Ўрталаридаги муносабат мусаффо, оташин, фидокорона дўстлик бўлиб, бунақа юксак туйғу фақат эркак киши қалбигагина туғилиши мумкин.

Тигреро донья Марианнага бошдан-оёқ жавобгар эканлигини бир дақиқа ҳам унутмасди. У шитирлаган ҳар нарсага ҳам диққат билан қулоқ солар, ўрмон чеккаларига зийраклик билан тикиларди. Ҳар дақиқада эмишган синглиси учун олишишга ҳозир эди.

Улар ўнқир-чўнқир, бироқ хайриятки, камўрмонли жойлардан боришарди. Сутдек ойдин ҳам уларга бошқаларнинг кўққисдан ҳужум қилишларига йўл қўймасди.

Донья Марианна теварак-атрофга қизиқсиниб тикиларкан, баъзан тигреродан, Соҳибчангал билан учрашиладиган жойга яқин қолдими, деб сўраб кўярди.

Ниҳоят Мариано отини тўхтатди-да, унга қўли билан дарё бўйидаги кичикроқ тепаликни кўрсатди. Тепалик устидаги баланд ўтлар орасидан ўчаёзган гулханнинг алангаси аранг кўзга ташланарди.

— Биз ўша ёққа боряпмиз, нинья.

— О, бизга бир неча дақиқалик йўл қолибди-да! — донья Марианна суюниб кетди.

— Янглишасиз, нинья. Биринчидан, биз кетаётган сўқмоқ жуда эгри-бугри. Иккинчидан, дарё бўйидаги ўша тепалик сиз ўйлаганчалик яқин эмас. Бунақа ойдин кечада одам мўлжалдан адашади ва сароб қурбони бўлиши мумкин. Амалда эса қушдай тиккасига учиб борилса икки лъеча келади. Эгри-бугри сўқмоқнинг барча айланалари ҳисобга олинадиган бўлса, тўрт лъеча бўлади.

— Унда йўлни тўппа-тўғри солсак бўлмайдими?

— Худо асрасин, нинья! Биз унда омонат қумда қолиб, бир неча дақиқада ерга кириб кетамиз.

— Сизга ишонаман, токайо! Айтмоқчи, ўша гулханни кўриб, Соҳибчангал жойидалигини билганимдан энди шошилаётганим ҳам йўқ.

— Кечирасиз, азизим токайя, мен ҳали у ерда Соҳибчангални учратамиз, деганим йўқ-ку.

- Бўлмаса боя нима девдингиз?
- Фақат ўша ерда учраташимиз мумкин, чунки Соҳибчангал бу ерларда ов қилганида одатда ўша тепаликка чайласини тикади.
- Анави гулханнинг алангаси эмасми? Ё бўлмаса уни ҳам умуман гулхан демайсизми?
- Гулхан. Лекин ўша гулханни ким ёққани маълум, холос. Ахир Соҳибчангалдан бошқа овчилар ҳам бор-да. Шунинг учун ҳам ўша тепаликдан теварак-атрофни кузатиш осонлигидан овчилар анчадан бери тунги қўналгани хуш кўришади.
- Демак, сизнингча, Соҳибчангал у ерда йўқ экан-да?
- Йўқ, мен бунақа демадим, нинья! — жавоб қилди овчи.
- Унда нимани хаёл қилаётганингизни айтинг, — хитоб қилди донья Марианна жаҳл билан эгар қошига уриб. — Очиғи, гоҳо одамни хуноб қилиб юборасиз, токайю!
- Хавотир олманг, токайя, ҳали умидимизни узганимизча йўқ. Мабодо у ерда бошқа овчини учратсак, Соҳибчангал ҳозир қаердалигини ундан билиб оламиз.
- Буни қаёқдан биласиз? Эҳтимол, тепаликдаги овчилар бўлмай, бирорта ҳиндидир?
- Йўқ, у ерда ҳиндилар йўқ.
- Хўш, Мариано, энди буни қаердан билишингизни айтсангиз.
- Бунақа оддий нарсани билгани сеҳргар бўлиш шарт эмас.
- Шунақа денг! Сизнингча, бу осонми?
- Албатта!
- Унда менга тушунтирсангиз. Айтишларича, одам ўрганаман, деса сира ҳам кеч бўлмас экан.
- Ҳазллашяпсизми, токайя. Бироқ бу ёғи шундай, одам чўл сабоқларини сира ҳам унутмаслиги керак.
- Майли, насиҳатгўйлик қилманг, токайю! Тушунтиришингизни кутяпман.
- Бўлмаса, кулоқ солинг. Ҳиндилар ўзларини сездириб қўйишдан хавфсираб, сира ҳам Мексика чегарасида гулхан ёқишмайди. Онда-сонда, ўшанда ҳам бунга вазият мажбур қилса, эҳтиёткорлик чорасини кўришади. Улар гулханларни чуқур кавланган жойларда ёқишади ва бунинг учун қуруқ ёғоч ишлатишади, уни сафарда ўзлари билан олиб юришади. Жуда чуқур жойдан салгина аланга кўтарилади, қуруқ ёғоч эса тутунсиз ёнади, учкун ҳам сачратмайди. Тушунарлими?
- Анави гулхан ҳам кўзга аранг ташланыпти-ку.
- Барибир, олисдан кўриняпти. Буни ҳиндилар ёққанларида борми, эҳтиётсизликлари учун бу жуда қимматга тушган бўларди.
- Тўғри! Кўзи пишган одамлигингиз шундоққина кўриниб турибди. Шу пайт бир неча қадам наридан дағал, бироқ мулойим овоз келди.
- Йўловчилар беихтиёр сесканишди-да, атрофга қўрқиброқ алангашаркан, сўқмоқдаги бир одамни кўришди. У иккала қўли билан милтиққа суяниб олганди. Мариано бу қалтис вазиятда ҳам довдираб қолмади: кўз очиб юмгунча милтигини олиб, нотаниш кимсага тўғрилади.
- Ҳой, оғайни! — бояги одам тигреронинг нияти бузилганидан сира ҳам чўчимай давом этди. — Нима қиляпсан ўзи! Бунақада эски ошнангни ҳам ўлдириб қўясан-ку.
- Ҳим!... Овози танишга ўхшайди, — деди тигреро милтигини пастга туширмай.
- Бўлмаса-чи! Уни танимасанг ҳам керак!
- Наҳотки хуштакбоз бўлсанг?
- Хайрият-э! Ўшанинг ўзи, — кулимсиради канадалик.

- Бу дўстим! — деди тигреро ва милтигини елкасига осди.
- Ким у? — сўради донья Марианна.
- Траппер, канадалик овчи, ўз халқининг асл фарзанди.
- Бунга ишончингиз комилми?
- Нақ ўзимга ишонгандай ишонаман. Жуда ҳалол йигит.
- Канадаликларни бекорга дуруст одамлар дейишмайди. Буерда нима иш қилаётганини сўраб кўринг.
- Ҳо! Буниси менинг ишим, — жавоб қилди Ҳуштакбоз донья Марианнанинг саволига. — Ундан кўра, кечаси бунақа нобоп ҳамроҳ билан нотинч пайтда қаёққа кетаётганингизни айтинг.
- Мен ўзингиз кўриб турганингиздай, саёҳат қилиб юрибман, — Мариано унга яраша жавоб қилди.
- Эҳтимол. Бироқ ҳар бир саёҳатнинг ўзига яраша мақсади бўлади. Мен бўлсам, очиги, тушунолмаяман, бу сўқмоқдан қайга шошиляпсизлар?
- Ўзимиз излаётган одамни топмоқчи бўлган томонга.
- Ҳим... Гарчи буни сўрашга ҳаққим бўлса ҳам негадир суриштиргим келмаяпти. Олдиндан юргандан кўра отнинг бошини орқага бурганларинг маъқулроқ. Ҳа, шундай.
- Бу менга боғлиқ эмас, Ҳуштакбоз, — жавоб қилди тигреро.
- Нимага?
- Чунки бу саёҳатда мен хўжайин эмасман.
- Бу ерда икковинглар, холос. Бошқа бировни кўрмаяман-ку!
- Битта оддий нарсани унутяпсиз, сеньор, — донья Марианна гапга аралашди. — Бу икки кишининг ҳам биттаси аёл...
- ... бошлиқ ҳам ўшанинг ўзи, — Ҳуштакбоз гапни бўлди. — Фаромушхотирлигимни кечирасиз, сеньорита!
- Бемалол кечираман, — донья Марианна ҳам шундай ҳазилнамо қилиб деди. — Бироқ битта шарт бор, сиз баъзи бир саволларга жавоб берасиз.
- Қулоғим сизда, сеньорита.
- Олисдаги анави чайла қанақалигини билсам девдим.
- У овчилар қўналгаси, сеньорита.
- Сиз ўша ердаги одамларни биласизми?
- Бўлмаса-чи, сеньорита! Ўзим ҳам ўшаларданман.
- Сизга айтсам, сеньор, — деди донья Марианна бир дақиқа иккиланиб туриб, — баъзибир сабабларга кўра мен битта овчи билан тезда учрашишим керак. Эҳтимол, у сизнинг ўртоқларингиз орасидадир?
- Уни шахсан танийсизми, сеньорита?
- Ҳа. Уни Соҳибчангал дейишади.
- Ҳуштакбоз бу номни эшитганидан кейин яқинроқ келди-да, қизга синчиклаб тикилди.
- Сиз Соҳибчангалда зарур ишим бор, дедингиз шекилли?
- Сизга айтсам, жуда ҳам муҳим, сеньор.
- Унда сиз донья Марианна де Могюер экансиз.
- Қандай танидингиз?
- Ажабланманг, сеньорита. Соҳибчангал — менинг дўстим. Сиз уни бу ерларда қидириб қолишингиз мумкинлигини менга айтиб қўювди.
- У билармиди? — гулдирди донья Марианна. — Буни қандай билиш мумкин?
- Донья Марианна ҳаётига дахлдор нарсалардан овчининг воқифлигини билиб ваҳимага туша бошлади.
- Буни аниқ қилиб айтмасди, сеньорита, фақат умид қиларди, — деди овчи гўё қизнинг кўнглидан ўтаётган нарсаларни сезгандай. — У

менга сизни келиб қолиши мумкин, деганди, бироқ ҳамма гапни тўкиб солмаганди. Гапимга ишонаверинг, сеньорита. Сизни қидириб юриб қийналмасин, деб менга сизга ёрдам беришни топширганди.

— Ундай бўлса, сеньор, — деди донья Марианна ўзига яраша қатъият билан, — бизни ўша чайлага олиб борсангиз.

— Жоним билан, сеньорита. Дўстингиз йўқ бўлса ҳам у ерда яхши кутиб олишади, бунисига кафилман.

— Қанақасига?! — хитоб қилди донья Марианна ҳайратга тушиб. — У ерда йўқми?

— Ҳавотир олманг, сеньорита, яқин орда қайтади.

— Ё худойим! — қиз инграб юборди.

— Олдинроқ боришимга рухсат этасиз, сеньорита. Сизни кутиб олишга ҳозирлик кўраман...

— Ҳўп, бироқ Соҳибчангал...

— Тезда қайтади, — Ҳуштакбоз уни тинчитди. — Ўзим унга хабар бераман. Эрталаб шу ерда бўлади.

— Сўз берасизми, сеньор?

— Чўл овчисининг чин сўзи!

— Унда боринг... Худо ёр бўлсин!

Ҳуштакбоз мулойим таъзим қилди-да, милтигини елкасига қўйиб эгилганича буталар орасига шўнғиди.

— Энди, токайя, биз олдинга дадил юрсак бўлади. Мен Ҳуштакбозни яхши биламан-у яхши ва ҳалол йигит. Тўғри сўз.

— Соҳибчангал билан учрашсам бўлгани!

— “Учрашсам” эмиш-а! Бу жойларга қадам қўйсангиз қандай чоралар кўрилишини кўриб турибсиз-ку.

— Мени ўшалар ваҳимага соляпти. Бироқ нима бўлса бўлди! Кетдик! Донья Марианна шундай дея отига қамчи босиб, илгарилаб кетди. Тигреро унга эргашди. У боя донья Марианнанинг овчини зудлик билан кўрмоқчилигини тушунолмагандай, ҳозирги хитоби маъносини ҳам унчалик фаҳмламади.

*Рус тилидан Эркин НОСИРОВ
таржимаси*

Давоми бор

2011 йил «Жаҳон адабиёти» журналида эълон қилинган асарлар

НАСР

Муродбой НИЗАНОВ. (Қорақалпоғистон) Охират уйқуси. Роман. (Қорақалпоқчадан *Ғ. Шермухаммедов тарж.*) №1, 2.

Жеймс ЖОЙС. (Ирландия) Улисс саргузаштлари. Роман. (Русчадан *И. Фафуров тарж.*) № 1, 2, 3, 4, 5.

Гюстав ФЛОБЕР. (Франция) Соддадил. Қисса. (Русчадан *И. Ҳафизов тарж.*) № 1.

Петре СЭЛКУДЯНУ. (Руминия) Гумроҳ. Роман. (Русчадан *Т. Алимов тарж.*) № 2, 3.

Араб ҳикоялари. (Арабчадан *Б. Ғиёсов тарж.*) №2.

Кришан ЧАНДАР. (Ҳиндистон) Бир қизга минг ошиқ. Роман. (Ҳиндчадан *А. Файзулла тарж.*) № 3, 4.

Томас ҲАРДИ. (Германия) Уч мусофир. Ҳикоя. (Русчадан *Д. Алиева тарж.*) № 3.

Александр КУПРИН. (Россия) Ҳикоялар. (Русчадан *А. Абдунабиев тарж.*) №4.

Маҳа Муҳаммад ал-ФАЙСАЛ. (Саудия Арабистони) Тавба ва Сулайё. Роман. (Арабчадан *М. Сайдумаров тарж.*) № 4, 5.

Ярослав ГАШЕК. (Чехия) Ҳикоялар. (Русчадан *М. Сафаров тарж.*) № 5.

Дино БУЦЦАТИ. (Италия) Ҳикоялар. (Русчадан *Р. Отаев ва Н. Жўраева тарж.*) № 6.

Кобо АБЭ. (Япония) Худди одамдек. Роман. (Русчадан *Э. Эрназаров тарж.*) №6.

Лидия АВИЛОВА. (Россия) Бир умрлик муҳаббат. Биографик қисса. (Русчадан *Шоҳсанам тарж.*) № 6.

Явуз БАҲОДИРҲҒЛИ. (Туркия) Малазгиртда жума тонги. Роман. (Турк тилидан *Б. Муҳаммад Шариф тарж.*) № 7, 8.

Георгий ПРЯХИН. (Россия) Тушларимга кирар Ҳазора. Романдан парча. (Русчадан *Н. Боқий тарж.*) № 7.

Ханс-Хайнц ЭВЕРС. (Германия) Ўргимчак. Ҳикоя. (Русчадан *Д. Алиева тарж.*) № 7.

Жуброн Халил ЖУБРОН. (Арабистон) Қўшиқлар. (Русчадан *А. Пардаев тарж.*) № 8.

Кнут Хамсун. (Норвегия) Очлик. Роман. (Русчадан *Қ. Мирмухаммедов тарж.*) № 8, 9, 10.

Рюноскэ АКУТАГАВА. (Япония) Ҳикоялар. (Русчадан *Ойдиннисо тарж.*) №9.

Важа ПШАВЕЛА. Собир РУСТАМХОНЛИ. Ҳикоялар. (Рус ва озарбойжончадан *Ф. Шоҳисмоил тарж.*) №9.

Ёш таржимонлар ижодидан. (Русчадан *С. Саидкомиллов, Д. Отақулова тарж.*) №10.

Артур ШНИЦЛЕР. (Германия) Ҳикоялар (Русчадан *Д. Алиева тарж.*) №10.

Жалил МАММАДҚУЛИЗОДА. (Озарбойжон) Донобош қишлоғи аҳволотлари. Қисса. (Озарбойжончадан *У. Қўчқор тарж.*) №11,12.

Фрэнсис Скотт Фицджеральд. (Америка) Буюк Гэтсби. Роман. (Русчадан *Н. Жўраева тарж.маси.*) № 11, 12.

Собит ДҮСАНОВ. Учрашув. №12.

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Расул ҲАМЗАТОВ. (Доғистон) Яна йўлга чиқдим висолинга зор. Шеърлар. (Русчадан *М. Мирзо тарж.*) № 1.

Баҳодир АХМЕДОВ. (Россия) Оппоқ сукунат лаҳзалари. Шеърлар. (Русчадан *Гўзал Бегим тарж.*) №1.

ҚОРАБОҒИЙ. (Озарбойжон) Эй кўнгул, бир нола бунёд эт. Шеърлар. (Озарбойжончадан *М. Омон тарж.*) №2.

ЖАМОА. Сен ўсган тупроққа ошноман мен ҳам. Шеърлар. (Русчадан *Н. Муҳаммад тарж.*) №3.

Зинаида БИКОВА. (Украина) Читтаклар чуғури ғамни аритар. Шеърлар. (Русчадан *Ф. Шоҳисмоил тарж.*) №3.

Абдулла ТУҚАЙ. Юракдан севаман бахтин татарнинг. Шеърлар. (Русчадан *Миртемир, М. Бобоев, А. Мухтор, Шухрат Шукромов тарж.*) №4.

Жаҳон Малик ХОТУН. (Эрон) Рубоийлар. (Форсчадан *Э. Очилов тарж.*) №4.

Ма ЧЖИЮАН. (Хитой) Қишлоқ кундузлари сокин ва узун. Шеърлар. (Русчадан *Т. Али тарж.*) №5.

Фозил Ҳусни ДОҒЛАРЖА. (Туркия) Яна баҳор безанажак чечаклар билан. Шеър-

лар. (Туркчадан М. Аъзам тарж.) №5.

XX аср Озарбайжон шеърляти. Инсон минг йил яшарди... *Шеърлар.* (Озарбойжончадан Т. Қаҳҳор тарж.) №6.

Егише ЧАРЕНЦ. (Арманистон) Ўзгаларнинг дардин куйладим. *Шеърлар.* (Русчадан М. Шайхзода, С. Акбарий тарж.) №6.

Япон шеърляти. *Шеърлар.* (Русчадан Шухрат тарж.) №7.

Николай ДОБРОНРАВОВ. (Россия) Кўкда порлар номаълум юлдуз. *Шеърлар.* (Русчадан А. Мўмин тарж.) №7.

Қорақалпоқ шеърляти. *Шеърлар.* (Қорақалпоқчадан М. Аҳмад тарж.) №8.

Умар ХАЙЁМ. (Эрон) Рубоийлар. (Форсчадан Ш. Шомухаммедов тарж.) №8.

Жамоа. Осмон — мисли гулнинг косаси. *Шеърлар.* (Рус тилидан И. Отамурод тарж.) №9.

Жамоа. Кўшиқларим мамнун қабул қилсин инсонлар. *Шеърлар.* (Русчадан Миртемир тарж.) №9.

Юсуф Хос ХОЖИБ. Кутадғу билиг. (А. Пардаев тадбили) №10.

Роберт БЁРНС. (Шотландия) Қалбим менинг тоғларда. *Шеърлар.* (Русчадан М. Али тарж.) №10.

Нодим УЧАР. (Туркия) Юракдаги ишқ гули сўлмас. *Тўртликлар.* (Туркчадан А. Турсунов тарж.) №11.

А. ПУШКИН. М. ЛЕРМОНТОВ. (Россия) *Шеърлар.* (Р. Бобожон тарж.) №11.

Пол ЭЛЮАР. Сават тўқимокда сўнги қалдиғоч. (Русчадан Гўзал Бегим тарж.) №12

ИСТИҚЛОЛ ИЛҲОМЛАРИ

Жамоа. Хуррият, муқаддас байроғим ўзинг. *Шеърлар.* №9.

ИСТИҚЛОЛНИНГ 20 ЙИЛЛИГИГА

Фатхулла ЭРГАШЕВ. Тарих ҳақиқати ва истиқлол шукуҳи. №8.

НАВОИЙХОНЛИК

Самандар ВОҲИДОВ. Янги мухаммаслар. № 2.

Ровияжон АБДУЛЛАЕВА. Алишер Навоийнинг немис тадқиқотчилари. № 2.

Иқболлой АДIZОВА. «Гар табассум этса гул...». №2.

Д. ЮСУПОВА, С. ҚУРОНОВ. Навоийнинг форсий қасидалари. №10.

БОБУРХОНЛИК

Шербек ЁДГОРОВ. Шарқ ва Фарба шарафланган шоҳ. №7.

ПУБЛИЦИСТИКА

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ. Бадиий публицистикада давр руҳи. №4.

Дмитрий ПИСАРЕНКО. (Россия) Унутилган отряд. (М. Мирзо тарж.) №4.

Лидия КАРАУЛОВА. (Россия) Икки Константин. (М. Мирзо тарж.) №5.

Мирпўлат МИРЗО. Райҳон иси. №7.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ. Миллиарднинг афсуси самимийми? №8.

Абдуғафур РАСУЛОВ. Тарихда шахснинг ўрни ва маънавий жасорат феномени. №10.

Шухрат Ризаев. Раҳнамо шахс иродаси №11.

Аҳмаджон Мелибоев. Иккинчи тўлқин муқаррарми. №11.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Шерали ТУРДИЕВ. Ҳаётбахш алоқалар. №1.

Париза МИРЗААҲМЕДОВА. Янги изланишлар самараси. №2.

Муқаддас ТОЖИБОЕВА. Жалид шеърлятида мумтоз адабий жанрлар. №5.

Шерали ТУРДИЕВ. Абдулла Тўқай ва ўзбек адабиёти. №4.

О.АБДУЛЛАЕВ, М.МИРЗО, А. ТОЖИЕВ. Бадиий таҳлил жилолари. №4.

Шоймардон РУСТАМОВ. Сюжет, характер ва ҳаёт ҳақиқати. №7.

Дилшод АРЗИҚУЛОВ. Илмий таҳлил калити. №8.

Алишер ОТАБОЕВ. Ҳаёт яшаб ўтиш учун берилган. №9.

Зулхумор МИРЗАЕВА. Адабиёт ва «мафкуравий кураш. №10.

К. БОБОЖОНОВА. Маҳорат мактаби. №11.

Нўъмон РАҲИМЖОНОВ. «Дарё мавжларига ёзилмиш газал». №11.

Хулқар МУҲАМЕДОВА. Порлоқ келажак башоратчиси. №11.

Акмал САИДОВ. Таржимон жасорати. №12.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

206

ФАЛСАФА. МАДАНИЯТ. САНЪАТ

- Маҳкам МАҲМУДОВ.** Форобий ва Арасту «Поэтика»си. №3.
Фулом АҲМАДЖОНОВ. Маънавий-ахлоқий тараққиёт ва тарихий ёдгорлик. №4.
Шухрат РИЗАЕВ. Миллий кино: тараққиёт тамойиллари ва муаммолар. №5.
Николай БЕРДЯЕВ. (Россия) Муҳаббат меҳвари. (А. Пардаев тарж.) №6, 7.
Сомерсет МОЭМ. (Англия) Умрим дафтаридан. (Русчадан М. Омон тарж.) №8.
Шри Сатъя Сай БАБА. (Ҳиндистон) Иймон сарчашмаси. (Ҳиндчадан А. Файзулла тарж.) №9.
Абдулла ШЕР. Экзистенциализм ва шарқ фалсафаси. №10.

АДАБИЙ ЖАРАЁН

- Томас ВЕНЦЛОВА. (Грузия)** Туйғулар суврати. (Русчадан М. Мирзо тарж.) №2.
Мирпўлат МИРЗО. Сен мисли камалак — юсак ва сўлмас. №3.
Юрий БОРЕВ. (Украина) Экзистенциализм: абсурд дунёсида ёлғиз инсон. (Русчадан Д. Эгамбердиева, Ш. Назаровалар тарж.) №5.
Рухсора ТУЛАБОЕВА. Учкур хаёл мевалари. №6
Акмал САИДОВ. Ф. Кафка асарларида «Суд жараёни» мавзуси. №9.
Александр КУШНЕР. (Россия) Шеър — бу дил таскини. (М. Мирзо тарж.) №11.
М. МАҲМУДОВ. Ш. ОТАБЕК. Бадиийлик мезонлари ҳақида. №12.
Пауло КОЭЛО. (Бразилия) Ёзувчи. (Инглизчадан Ш. Сатторов тарж.) №12.
Елена ЗЕЙФЕРТ. (Россия) Қалдирғоч полапонларини асранг. (Русчадан М. Мирзо тарж.) №12.

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

- Наим КАРИМОВ.** Буюк тилшунос олим. №1.
Шарль де ГОЛЛ. (Франция) Зулматни ёритувчи нур. №3.
Шабот Хўжаев. Дунё тан олган аллома. №11.

АДАБИЙ ҲАЁТ

- Евгений РЕЙН. (Россия)** Бу ўша Лернер. (М. Мирзо тарж.) №9.

АДАБИЙ САБОҚЛАР

- Лев ТОЛСТОЙ. (Россия)** Асосий қахрамонларим — ҳақиқат. (О. Абдуллаев тарж.) № 3, 6, 10, 12.
Фёдор ДОСТОЕВСКИЙ. (Россия) Мактублар. (А. Пардаев тарж.) №11.

НОБЕЛ МАЪРУЗАЛАРИ

- Херга МЮЛЛЕР. (Германия)** Рўмолчангиз ёнингиздами? (Немисчадан Ш. Каримов тарж.) №5.

ИНСОН ВА ТАБИАТ

- Анна САКСЕ. (Россия)** Гулдан келур муҳаббат бўйи. Лирик бадиалар. (Н. Жўраев-ва тарж.) №3.
Михаил ПРИШВИН. (Россия). Зумрад томчилар. (О. Суюндиқова тарж.) №5.

ҚИТЪАЛАР. МАМЛАКАТЛАР. ОДАМЛАР

- Леонид ВЕЛЕХОВ. (Россия)** Кусконинг гапирувчи тошлари. (Русчадан Ф. Файзулла тарж.) №5.
Инкёнг О. Корейс халқининг алп қахрамони. №12.

ТАРИХНИНГ ЎҚИЛМАГАН САҲИФАЛАРИ

- Хуан КАБО. (Испания)** Лоркани отганлар. (Русчадан М. Мирзо тарж.) №10.
Савелий КАШНИЦКИЙ. (Россия) Поймол бўлган муҳаббат. (М. Мирзо тарж.) №6.
Савелий КАШНИЦКИЙ. (Россия) Маршал асиралари. (Русчадан М. Мирзо тарж.) №12.

МОЗИЙДАН САДО

Муҳаммад Толиб ибн **ТОЖИДДИН**. Матлаб ут-толибин. *Асардан боблар.* №7.
Нёзматуллоҳ ИБРОҲИМОВ. Машҳур жаҳонгашта. №10.
Ибн БАТТУТА. Саёҳатнома. *(Арабчадан Н. Иброҳимов тарж.)* №10.

АДАБИЙ ТАНҚИД

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ. Қодирий абадияти. №2.
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ. Эрнест Хемингуэй ҳикоялари. №2.
Улугбек ҲАМДАМОВ. Шарқ шеърлятида ижтимоий фикр такомилли. №4.
Дилобар САЙДАҲМЕДОВА. Одам ва олам муштараклиги талқини. №4.

КИТОБЛАР ОЛАМИДА

Қаҳрамон РАЖАБОВ. Илк ўрта асрларда турк ва суғд муносабатлари. №1.
Исломжон ЁҚУБОВ. Тарихий ҳақиқат ва инсоний тақдирлар жозибаси №4.
Маҳкам МАҲМУДОВ. Машраб ижоди ва тасаввуф атамалари. №10.

ТАҚРИЗ

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ. Кўркем китоб. №8.
Ҳафиз АБДУСАМАТОВ. Санъаткорлар олим талқинида. №8.
Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ. Пайгамбарлик тарихига оид илк манба. №9.
Амир ФАЙЗУЛЛА. Осиёнинг маънавий замини. №10.
А. ҚОСИМОВ, И. МИГОС. Янги ҳалқа — янги саҳифа. №11.
Волида АБДУЛЛАЕВА. Дунё кезаётган китоб. №11.
Манзар АБДУЛҲАЙРОВ. Кўнгил қуши наволари. №11.
Санобар ТУЛАГАНОВА. Топпани адабиёт эди. №12.
Шокиржон ОЛИМОВ. Икки тил куйчиси. №12.

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА.

Чэд ОЛИВЕР. (Америка) Юлдуз шуъласи. *Қисса. (Русчадан А. Сағдулла, А. Шеров тарж.)* № 5, 6.
Жеймс Хедли ЧЕЙЗ. (Англия) Қузгун — сабрли қуш. *Роман. (Русчадан Т. Алимов тарж.)* № 7, 8, 9.
Густав ЭМАР. (Италия) Соҳибчангал. *Роман. (Русчадан Э. Носиров тарж.)* №10, 11, 12.

МУТОЛАА

Муҳаммади ЖУМАНОВ. Камолот йўли. №3.
Саидакбар АБЗАМХУҲАЕВ. Жаҳон ва Ўзбекистон тарихининг кичик қомуслари. №5.
Сергей МНАЦАКАНЯН. (Россия) Маркес — XX аср афсонаси. *(М. Мирзо тарж.)* №8.

ЎЗБЕКИСТОН ВА ЖАҲОН

Маҳмуд Абдулмалик ИЙД. (Фаластин) «Ажаб дунё» қиссасини ўқиб. *(Арабчадан М. Саидумарова тарж.)* №3.

ЖАҲОН КУЛАДИ

Саид КЕНЖААҲМЕДОВ. (Қозоғистон) Ҳажвий ҳикоялар. *(Қозоқчадан М. Исломуллоев тарж.)* №4.

ЖУРНАЛҲОН МИНБАРИ

Гулбаҳор САИД ФАНИ. Маънавият кемаси. №7.
Қодиржон НОСИРОВ. «Турналар»нинг икки таржимаси. №9.

Китоблар дунёси № 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9.

2012 йилда “Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарлар. № 12.